DİLBİLİM SÖZLÜĞÜ

KÂMİLE İMER
AHMET KOCAMAN
A. SUMRU ÖZSOY

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DİLBİLİM SÖZLÜĞÜ

DİLBİLİM SÖZLÜĞÜ

Kâmile İmer
Ahmet Kocaman
A. Sumru Özsoy

Katkıda Bulunanlar:
Gürkan Doğan
N. Engin Uzun
Alev Yemenici

BOĞAZİÇİ
ÜNİVERSİTESİ
YAYINEVİ

Kâmile İmer, Ahmet Kocaman, A. Sumru Özsoy
Dilbilim Sözlüğü

© BÜTEK A.Ş. 2011

Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi
Boğaziçi Üniversitesi Uçaksavar Kampüsü
Cengiz Topel Caddesi, Garanti Kültür Merkezi, Arka Giriş
Etiler/İstanbul

bupress@boun.edu.tr
www.bupress.org, www.bupress.net
Telefon ve faks: (90) 212 257 87 27
Sertifika No: 10821

Yayıma Hazırlayan: Ergun Kocabıyık
Kapak tasarımı: Kerem Yeğin
Baskı: G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
100 Mah. Matbaacılar Sitesi, 1. Cadde, No: 88
Bağcılar/İstanbul
Telefon: 0212 629 00 24
Sertifika No: 12358

Birinci Basım: Mayıs 2011

Boğaziçi University Library Cataloging in Publication Data
Dilbilim Sözlüğü / haz. Kâmile İmer; Ahmet Kocaman; A. Sumru Özsoy
352 p. ; 21 cm.

ISBN 978-605-4238-53-8

1. Linguistics—Dictionaries—Turkish. I. İmer, Kâmile. II. Kocaman, Ahmet. III. Özsoz, A. Sumru.
PL29

İçindekiler

Önsöz, 7

SÖZLÜK, 9

Dilbilimciler, 283

Dizin, 305

ÖNSÖZ

Toplumbilimleri içinde seçkin bir yeri olan çağdaş dilbilimin yaklaşık yüzyıllık bir geçmişi bulunuyor. Türkiye'de ise R. H. Özdem'in ilk dilbilim dersini verdiği 1933 yılından bu yana dilbilim dersleri verilmektedir. Çağdaş dilbilim çalışmaları, İstanbul Üniversitesi'nden sonra Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde, Hacettepe, Boğaziçi, ODTÜ, Dokuz Eylül ve Mersin üniversiteleriyle değişik üniversitelerin yabancı dil öğretmeni yetiştiren bölümlerinde günümüzde de sürdürülmektedir. Birçok eksikleri bulunsa da, bu çalışmaların Türkçe incelemelerine yeni bakış açıları getirmesi yanında en önemli yararlarından birisi, dil çalışmalarında terimleşmeye katkıda bulunmasıdır. Bu çalışmalarda özellikle Berke Vardar ile Alman, İngiliz ve Fransız filolojilerindeki meslektaşlarının ve Türk Dil Kurumu'ndaki uzman dilcilerin terimleşmeye katkıları şükranla anımsanmalıdır; ancak 1970'lerden bu yana dilbilimdeki gelişmelere koşut olarak yeni bir terimler sözlüğü hazırlanması da bir zorunluluk olmuştur. Bu çalışma 1990'ların başında bütün dilbilimcilerin katkıda bulunacağı bir ortak çalışma olarak başlatılmış, ancak değişik nedenlerle bu birliktelik yürütülemediğinden, sonunda küçük bir ekip çalışmasıyla tamamlanmıştır.

Terimler, bilindiği gibi, bir bilim dalının yapıtaşlarıdır; dil gibi herkesin ortaklığı bulunan bir alanda bu yapıtaşlarının açık, saydam bir biçimde belirlenmesi daha çok önem kazanmaktadır. Dilbilim terimlerinin üretilmesinde de bizler, Türkçe'nin kendi anlatım yollarından yararlanılması konusunda sorumluluk bilinciyle davranmaya çalıştık. Ne yazık ki, kimi zaman, özellikle sözdizimi gibi teknik ayrıntılar taşıyan alanlarda, çeviri yoluyla terimlerin üretilmesi, zorunlu ve kaçınılmaz oldu.

Sözlükte kimi eksikler olduğunu kabul etmek zorundayız, ancak yeni baskılarda bu eksiklerin giderilebileceğini düşünüyoruz. Öte yandan, sözlüğün daha fazla gecikmemesi için, dizinde bulunan kimi terimleri açıklamaya da zaman

bir tümcede sesbilimsel içeriği olan adöbeği; örn. *Ali eve geldi* tümcesinde *Ali ve ev* açık AÖ'leridir. Buna karşın, ... *Eve geldi* tümcesinde, *Ali*'nin konumunda sesbilimsel içeriği olmayan bir boş ulam adılı bulunduğu ve tümcenin yapısının *adıl eve geldi* olduğu öne sürülmektedir. Boş ulamların dilbilgisel nitelikleri için bkz. **adıl, ADIL, iz.**

açık anlam (explicit meaning) *anlambilim* Bir sözcenin yorumlanması sürecinde, düzenekleme işleminin ardından ortaya çıkan mantık yapısında yer alan bütün göndergelerin belirlenmesi, varsa anlam bulanıklığının giderilmesi ve açıklık kazandırılması gereken kavramların somutlanması yoluyla elde edilen eksiksiz önermenin ileteceği anlam; örn. *Dün, o, buraya indi* gibi bir sözcenin *20 Şubat 1998 tarihinde Ali Erkoç Ankara'ya uçakla geldi* anlamını iletebilecek bir önermeye dönüştürülmesi, ya da *Hastalığı canını sıkıyor* gibi bir sözcenin *Ali'nin hastalığı annesinin canını sıkıyor* anlamını aktarabilecek bir önermeye tamamlanması sonucunda erişilebilen anlam, açık anlamdır.

açık küme (open class) *biçimbilim* Bir dilin sözcük dizgesinde öğe sayısı fazla olan, genellikle dildışı göndermesi olan ve kolaylıkla yeni öğeler kabul eden bir sözcük kümesi; adlar, eylemler, niteleyiciler ve belirteçler açık küme, adıllar, tanımlıklar, bağlaçlar gibi çoğunlukla tümce-içi dilbilgisel ilişkileri belirten sözcükler kapalı küme oluştururlar. **Açık sınıf** da denir.

açık saygınlık (overt prestige) *toplumdilbilim* Toplumun saygın üyelerinin kullandığı dil ölçütlerini temel alan dil anlayışının niteliği; ölçünlü dilin özel bir özenle kullanılması. krş. **örtük saygınlık.**

açık seslem (open syllable) *sesbilim* Bir tek ünlüden oluşan ya da bir ünlü ile biten seslem; örn. Türkçe'de *ile* sözcüğünde hem birinci, hem ikinci seslem açık seslemdir.

açık sınıf (open class) *biçimbilim* bkz. **açık küme.**

açık tümleyici (overt complementizer) *sözdizim* Üretici Dilbilgisi Kuramında sesbilimsel olarak gerçekleşmiş tümleyici; örn.

ayrılamadı; bunlara yalnızca Türkçe karşılıklar önermekle yetinildi ve bu terimler dizinde yıldız (*) imi ile gösterildi.

Yaklaşık 1500'ü tanımlanmış olan, önerilenlerle birlikte 2000'e yakın terim içeren bu sözlük, elbette bir son değil, bir başlangıçtır. Önümüzdeki dönemlerde, duyarlı dilbilimcilerin de katkılarıyla, bu sözlük daha yetkin ve eksiksiz bir duruma gelecektir.

Kâmile İMER
Ahmet KOCAMAN
A. Sumru ÖZSOY

A

abece (alphabet) *genel* 1— Bir dili yazıya aktarmak amacıyla kullanılan, o dildeki seslerin ayrı ayrı işaretlerle gösterilmesi ilkesini temel alan yazı biçimi; günümüzde Türkçe'nin ve bir çok Hint-Avrupa dilinin yazılmasında kullanılan abeceler, bir Sami dili olan Fenike dilinin seslem yazısında kullanılan işaretlerin, eski Yunanlılar tarafından ünlü ve ünsüzlerin ayrı ayrı yazılmasında kullanılmak amacıyla geliştirilmiş ve sonra Latince için uyarlanmıştır; örn. *Türk abecesi, Latin abecesi, Kiril abecesi, Yunan abecesi.* 2— Sözsüz (non-verbal) iletişimin değişik alanlarında kullanılan biçim, simge, işaret vb.'nin bütünü; *el abecesi, mors abecesi* gibi. **Alfabe** de denir.

açı (scope) *anlambilim, sözdizim* Bir tümcede olumsuzluk, soru, belirteç, niceleyici gibi öğelerin anlam bakımından yarattıkları etki alanı; örn. *Yalnız Ahmet bunu beğendi, Ahmet yalnız bunu beğendi, Ahmet bunu yalnız beğendi* tümcelerinde *yalnız* sözcüğünün açıları farklıdır. (i) *Ali [kimin eve gittiği]-ni sanıyor?,* (ii) *Ali [kimin eve gittiği]-ni biliyor,* (iii) *Ali [kimin eve gittiği]-ni duymuş./?* yapılarında ise *kim* soru sözcüğünün açısı farklıdır; (i)'de *kim*-öbeğinin açısı yapının tamamını, (ii)'de ise yalnızca yantümceyi kapsamaktadır; (i) soru yapısı, (ii) ise soru yantümcesidir. Açı yaratan öğeler yapı içinde yarattıkları etki alanı bakımından *geniş açılı* ya da *dar açılı* olabilirler. (i)'de *kimin* geniş açılıdır, bütün sözce soru olarak anlaşılmaktadır; (ii)'de ise *kimin* dar açılıdır, yalnızca yantümce soru yapısı olarak anlaşılmaktadır. (iii)'te olduğu gibi, açının her iki türüne de ait yorumlamalar söz konusu olduğunda, tümcede açı çokanlamlılığı bulunmaktadır: **Etki alanı** da denir.

açık adöbeği (AÖ) (overt NP) *sözdizim* Üretici Dilbilgisi Kuramında,

İngilizce'de *that, whether, if, for* gibi öğeler: *[We know [that [Henry has come]]]* tümcesinde *that* açık tümleyicisi, *[We know [... [Henry has come]]]* tümcesinde sesbilimsel içeriği olmayan tümleyici bulunmaktadır. Türkçe'de {-DIK} adlaştırma ekindeki {-K}'nın açık tümleyici olduğu öne sürülmüştür.

açık uçlu (atelic) *anlambilim* bkz. **bitimsiz.**

açık ünlü (open vowel) *sesbilgisi* Alt çenenin kapalı ünlülere oranla daha aşağıda bulunduğu konumda çıkarılan ünlü; örn. [a] açık ünlüdür. krş. **geniş ünlü.**

açıklaştırma (disambiguation) *anlambilim* Çokanlamlılığı, anlam bulanıklığı ve belirsizliğini ortadan kaldırmak amacıyla yapılan dilsel işlem; belirsizliğin durumuna göre sözdizimi, anlam, sesbilim kavramları kullanılarak yapılabilir; örn. *Trafik durdu* = *Trafik sıkıştı* tümceleri *Birisi trafiği durdurdu* biçiminde sözdizimsel olarak açıklaştırılabilir.

açıklık (openness) *sesbilgisi* Ağız kanalı ile ilgili olarak alt çenenin üst çeneden düşey olarak uzaklığı; ünlülerin niteliğini belirten ölçütlerden birisi.

açımlama (paraphrase) *anlambilim, sözdizim* Bir tümce ya da metnin anlamını değiştirmeden yeni bir biçimde söyleme, yazma işlemi; özellikle dil öğretiminde sıklıkla kullanılan bir işlem; açımlama, bir tümcenin öğelerinden birinin eşanlamlı bir sözcük ile değiştirilmesi ile sözcüksel açımlama yoluyla ya da bir yapının eşişlevli başka bir yapıyla belirtilmesi ile sözdizimsel açımlama yoluyla gerçekleştirilir; örn. *Çocuk camı kırdı; Cam çocuk tarafından kırıldı* sözdizimsel açımlama, *Bunu kim ispatlayabilir? = Bunu kim kanıtlayabilir?* sözcüksel açımlamadır.

ad (noun) *biçimbilim, sözdizim* Çekim özellikleri bakımından durum, iyelik, nicelik (tekil/çoğul/çift) ekleri gibi ulam belirleyici eklerle çekilebilen, tümce içinde belli bir dağılımı olan ve belli sözdizimi işlevlerini (özne, tümleç, nesne gibi) yerine getiren sözcük ulamının üyesi; dağılım özellikleri bakımından adöbeğinin baş öğesidir. Türkçe'de niteleyiciler ve tanımlık işlevin-

deki birimler addan önce gelir; örn. *soğuk hava, Berna'nın çantası.* İşlev bakımından yüklemlemelerde, genellikle eylemin temel öğesi ve tümcenin yüklemi olan eylemle anlamsal ilişki içinde bulunan adöbeğinin başı'dır; örn. *Çocuk camı kırdı* tümcesinde, *çocuk* sözdizimsel olarak *kırdı* eyleminin öznesi ve anlamsal olarak edeni olan adöbeğinin baş öğesidir; *camı* sözdizimsel olarak nesnesi, anlamsal olarak etkileneni olan adöbeğinin baş öğesidir. Adlar, türleri bakımından özel adlar (Ayşenur, Mehmet, vb.) ve cins adları (kitap, elma, vb.) olarak ikiye ayrılır; kimi dillerde sayılabilir/sayılamaz (kütle) ad ayrımı da yapılır. Geleneksel dilbilgisinde 'kişi, yer ve nesnelerin ad'ı ya da 'varlıklara ad olan sözcükler' biçiminde tanımlanmıştır.

ad aktarımı (metonymy) *anlambilim* bkz. **düzdeğişmece.**

adbilim (onomastics) *sözcükbilim, anlambilim* 1 — Özel adların kökenini ve tarihsel gelişimini inceleyen dal; yer adlarının incelendiği alan yeradı bilimi (toponymy), kişi adlarının incelendiği alan kişiadları bilimi (anthroponomy), su adlarının incelendiği alan suadı bilimi (hydronymy), dağ adlarının incelendiği alan dağadı bilimi (horonymy) olarak adlandırılmaktadır. Kültür sorunlarıyla içiçe olan adbilim dalı lehçebilim ile de geçişme halindedir. 2 — Dilbilgisinde adsıl (substantive) sayılan öğeleri inceleyen dal; kavramdan hareket edilerek o kavramın dilde nasıl anlatım bulduğu ve anlatımda hangi etkenlerin rol oynadığını araştıran dal. Sözcükbilim ve anlambilim ile yakından ilgilidir.

ad çekimi (declension) *biçimbilim, sözdizim* Adların ve niteleyici, adıl gibi ad soylu öğelerin durum, sayı, iyelik ve cinsiyete göre uğradıkları biçimbilimsel değişikliklerin tümü; kimi dillerde niteleyici, adıl ve tanımlıkların durum ekleriyle birlikte sayı ve cinsiyete göre değişikliğe uğraması.

ad gövdesi (nominal stem) *biçimbilim* Ad, niteleyici, eylem gibi bir sözcüksel ulama ait bir sözcüğün köklerinden yapım ekleriyle türetilen ve ad olarak kullanılan biçim; örn. *yol* ve *göz* adlarından türetilmiş *yol-cu, göz-le-m; gör, gez* ve *ver* eylem köklerinden türetilmiş *gör-ücü, gez-gin, ver-im; güzel* ve *iyi* köklerinden türetilmiş *güzel-lik, iyi-lik.* Türetilmiş bir gövdeye başka türetim ekleri

getirilerek değişik açık sözcük kümelerine ait yeni sözcükler türetilebilir; örn. *yol-cu-luk, göz-le-m-ci, göz-le-m-le-, ver-im-li.*

ad-kavrambilim (onomasiology) *anlambilim* bkz. **kavramsal adbilim.**

ad kökü (nominal root) *biçimbilim* Ad ya da ad soylu sözcüklerde sözlüksel nitelik taşıyan anlamlı en küçük birim; ad köküne türetim ekleri eklenerek yeni sözcükler türetilebilir ya da çekim ekleri eklenir; örn. *at* köküne eklenmiş türetim ekleriyle türetilmiş *at-çı-lık* sözcüğünün kökü *at, dış-arısı* sözcüğünün kökü *dış*'tır; *buğday* ve *kadın* köklerine çekim ekleri eklenmesiyle *buğday-ı, kadın-ın* vb. oluşturulabilir.

ad tümcesi (nominal sentence) *sözdizim* Yüklemi ad ya da ad soylu bir sözcük olan tümce; örn. *Karşıda gördüğünüz ev bizimdir* ya da *O kadın avukat.*

ad tümleci tümceciği (noun complement clause) *sözdizim* Bir baş adın tümleci konumunda bulunan tümcecik; örn. *[Kadınların erkeklerden daha fazla yaşadığı] gözlemi.* Bu tür tümleç alan baş adlar, kapalı bir ulam oluşturur, yani baş konumunda sınırlı sayıda sözcük bulunur. krş. **ilgi tümceciği** ve **Karmaşık Adöbeği.**

ada (island) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, öğelerinin taşıma veya bağlama gibi bir dilbilgisel sürece girmesini engelleyen yapılar; karmaşık adöbeği, tümcesel özne ve sıralı yapılar sözdizimsel adalar oluştururlar ve öğelerinin bulundukları yerden başka yere taşınmasına izin vermezler; örn. dilbilgisi dışı olan **[[.... yediği elma] çürük olan] kadın* yapısı, *[kadın-ın ... yediği elma] çürük* yapısından ortaç dönüşümü sonucu oluşturulmuştur ve dilbilgisel olmaması, yapının Karmaşık Adöbeği Adası kısıtına karşı gelmesinden kaynaklanır.

ada kısıtlaması (island constraint) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde sözdizimsel ada niteliğinde olan yapıların öğelerine getirdiği, özellikle tümce içinde yer değiştirememelerine neden olan sözdizimsel kısıtlamalar; bir kurucunun içinden ve dışından, aynı anda, herhangi bir dilbilgisel sürecin oluşturulamayacağını belirtir; Sıralı Yapı Kısıtı, Karmaşık AdÖbeği Kısıtı, Tümcesel

Özne Kısıtı; örn. Sıralı Yapı Kısıtı *Ayşe ve Mehmet eve geldi* tümcesinde *Ayşe ve Mehmet*'in birlikte tümce sonuna taşınabildiklerini –*Eve geldi Ayşe ile Mehmet*– ancak yalnızca birinin taşınmasının mümkün olmadığını belirler: **ve Mehmet eve geldi Ayşe.*

addan türeme (denominative) *biçimbilim* Adlardan türetim ekleriyle türetilmiş olan biçim; örn. *göz-lük, su-lu, av-cı* vb. addan türeme ad; *tuz-la-, az-al-, kan-a-, mor-ar-* vb. addan türeme eylemlerdir.

adıl (pronoun) *biçimbilim* 1— İşlev olarak bir bağlam içinde belirtilmiş olan bir olguya gönderimde bulunan, sözdizimsel özellik olarak bir sözcüköbeği ile yer değiştiren, kapalı küme sözlüksel ulam türü; örn. *ben, sen, birbiri, o..., kendi* vb. Tümce içindeki işlevleri bakımından (i) kişi adılı *(ben, sen, o)*, (ii) dönüşlü adıl *(kendi)*, (iii) işteş adılı *(birbiri)*, (iv) gösterme adılı *(bu, şu, o...)* gibi türleri vardır. Kişi adıllarından *ben* konuşucuyu, *sen* dinleyiciyi belirler; *o* adılının göndergesi bağlam içinde belirlenir. 2— Üretici Dilbilgisinde, adıl terimi, sesbilimsel içerikleri bakımından değişik nitelikler sergileyen üç ayrı birimi belirtir; (i) sesbilimsel içeriği olan *ben, sen, o, ...* gibi sözcükler, örn. *[Biz bu kitabı yarın bitireceğiz]* tümcesinde özne konumundaki *biz*; (ii) adıl-düşüren dillerde sesbilimsel içeriği bulunmayan *adıl*, örn. *[____ Bu kitabı yarın bitireceğiz]* tümcesinde özne konumundaki *adıl*, ve (iii) bazı çekimsiz eylemlerin öznesi konumunda bulunan ADIL, örn. *[Biz [____ bu konuyu çok iyi öğrenmek] istiyoruz]* tümcesindeki *[____ bu konuyu çok iyi öğrenmek]* yantümcesinin öznesi olan sesbilimsel içeriği olmayan *ADIL*. bkz. **ADIL, adıl**.

ADIL (PRO) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde gönderim özellikleri kalıbı açısından [+göndergesel, +adılsıl] özellikli, sesbilimsel olarak gerçekleşmemiş, çekimsiz eylemlerin bulunduğu denetim yapılarının özne konumunda bulunduğu varsayılan, sesbilimsel içeriği bulunmayan boş ulam niteliğindeki adöbeği; örn. *[Biz [... ders çalışmak] istiyoruz]* tümcesinde *[... ders çalışmak]* yantümcesinin özne konumunda ADIL bulunmaktadır. Denetim yapıları, *[... ders çalışmak]* yantümcesinde olduğu gibi yüklemlerinde UYUM eki bulunmayan yantümcelerdir; ADIL'ın gönderim özelliğinin belirlenmesi iki yolla olmak-

tadır; (i) Denetim Kuramı çerçevesinde, öncülü tarafından denetlenmesi sonucunda; yukarıdaki örnekte anatümcenin öznesi konumundaki açık AÖ *Ali*, ADIL'ı denetlemektedir ve onunla eşdizinlidir; (ii) ADIL'ın gönderimi 'özgürce' yapılır ve belli bir gönderimi bulunmaz; bu tür gönderim özellikle bir tümcesel özne içinde görülmektedir; örn. *[ADIL$_{soy}$ Ders çalışmak] zordur* tümcesinde ADIL'ın gönderimi 'herkes' için geçerli olabilecek bir yorumlama taşır. bkz. **Denetim Kuramı**.

adıl (pro) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, Türkçe gibi zengin çekim özellikli dillerde, öznesi düşürülmüş tümcelerde özne konumunda bulunduğu varsayılan, sesbilimsel içeriği olmayan adöbeği. Yatık, küçükçül yazım ile *adıl* olarak gösterilen bu birimin, [+UYUM] özellikli Çekim Öbeğinin özne konumunda ve adöbeklerinin belirleyici konumunda bulunduğu varsayılır. örn. *[adıl Ders çalışmak istemiyor-um$_i$]* tümcesinin öznesi konumunda *adıl$_i$* bulunmaktadır. *Ali$_i$ [adıl$_i$ anne-si$_i$-ni] sever* tümcesinde *[__ anne-si-ni]* adöbeğinin özne/belirleyici konumunda da *adıl$_i$* bulunmaktadır. bkz. **Bağlama İlkeleri, Adıl-düşürme Değiştirgeni**.

Adıl Dışlama İlkesi (ADİ) (Avoid Pronoun Principle) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, sesbilimsel içeriği olan adıl ile sesbilimsel içeriği olmayan bir ulamın bulunmasının olası olduğu bağlamlarda, eşdizinli sesbilimsel içerikli adılın dışlandığını, sesbilimsel içeriği olmayan ulamın seçileceğini belirleyen ilke; örn. Türkçe'de öznelerin genellikle *adıl* olarak gerçekleştirilmesi bu ilkeye bağlıdır; aynı biçimde bu ilke Türkçe'de yantümce öznelerinin anatümcenin bir öğesi ile eşdizinli olduğu durumlarda sesbilimsel içerikli bir adıl olarak gerçekleştirilemeyeceğini belirler; örn. *Aylin [o-nun Ankara-ya gid-eceğ-i]-ni biliyor* tümcesinde alttümcenin öznesi konumunda olan *o-nun* adılı anatümcenin öznesi olan *Aylin* ile eşdizinli olamaz. *Aylin [adıl Ankara-ya gid-eceğ-i]-ni biliyor* tümcesinde ise her iki özne eşdizinli olabilir.

adıl-düşürme (pro-drop) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, Türkçe, İtalyanca gibi zengin UYUM özelliği sergileyen dillerde gözlenen, *Ben bu kitabı okudum* yerine ____ *Bu kitabı okudum* biçiminde

olduğu gibi, özne konumundaki adılın silinmesi işlemi. Bu işlem gerçekte bir silme işlemi değildir, özne konumunda boş ulam olan *adıl* bulunmaktadır. bkz. **Adıl-düşürme Değiştirgeni.**

Adıl-düşürme Değiştirgeni (Pro-drop Parameter) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, dillerin, tümcenin özne konumundaki adılı silip silmeme özelliğini belirlemelerini olası kılan değiştirgen; Türkçe, İtalyanca gibi diller adıl-düşüren dillerdir. İngilizce, Fransızca gibi diller ise özne konumunda boş ulam bulunmasına izin vermez; örn. Türk. *adıl Eve döndük*, İt. *adıl Ha parlato* 'konuştu', İng. *He read a book/* ____ read a book* '____ kitap okudu', Fr. *Je suis une docteur/ * ____ suis une docteur* '____ bir doktorum'. **Boş Özne Değiştirgeni** de (Null Subject Parameter) denir.

ADIL teoremi (PRO theorem) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, sesbilgisel içeriği olmayan ADIL'ın ancak yönetilmediği bir konumda bulunabileceğini belirleyen düzenleme:

ADIL Teoremi
ADIL yönetilmemelidir.

Buna göre, ADIL hiçbir zaman ana tümcenin öznesi konumunda olamaz, ancak Çekim ya da sözlüksel bir ulam tarafından yönetilmediği konumlarda bulunabilir. ADIL [-Zaman, -Uyum] özellikleri olan Çekim'in öznesi konumunda bulunur; örn. *Biz [ADIL dilbilim oku-mak] istiyoruz.* Bu tümcede, alttümcenin Çekim'i [-Zaman, -Uyum] özellikli –mAK'tır ve bu özelliklerinden dolayı kendi özne konumunu yönetemez.

adılsıl (pronominal) *sözdizim, biçimbilim* Adıl işlevi gören bir birim; Üretici Dilbilgisinin Bağlama Kuramına göre yönetim ulamından bağımsız olması gereken gönderimsel anlatım; örn. kişi adılları, adılsıldır ve [-göndergesel, +adılsıl] özellik taşırlar. bkz. **Bağlama İlkeleri.**

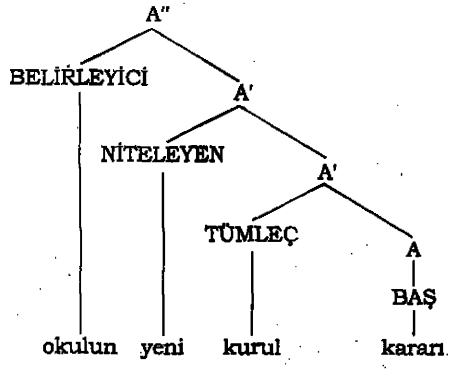
adımsı (adnominal) *sözdizim, biçimbilim* Adöbeğinde adı nitelemede kullanılan birimlere verilen ad; örn. *kapalı kapı, benim kitabım, duvardaki resim* öbeklerinde *kapalı, benim ve duvardaki* sözcükleri.

ad-kavrambilim (onomasiology) *anlambilim* Bir dizi kavramla dilsel

biçimlerin ilişkisini inceleyen çalışma alanı; örn. kavramlar dizininde soyut/somut anlamlı sözcük düzenlemesi.

adlaştırma (nominalization) *sözdizim* Eyleme adlaştırıcı ek takılması yoluyla bir tümcenin içsel yapısını koruyarak ana tümcenin öğe konumlarında veya bir baş adın ya da ilgecin tümleci işlevini üstlenen alttümce yapısını türetme işlemi; örn. *[[Alinin eve gitmesi] iyi oldu]*$_{TÜMÖ}$, *[[Alinin eve gitmesi] olasılığı]*$_{AÖ}$. Türkçe'de mastar yapısı dışında adlaşmış tümcelerin çekimli tümcelerden biçim-sözdizimsel olarak iki belirgin farklılığı bulunur: (i) özne konumundaki adöbeklerinin TAMLAYAN yüklenmiş olması, (ii) yüklemcil eylemin eylemcil UYUM değil adsıl UYUM taşımasıdır. Türkçe'de adlaştırma, yantümce eylemlerine devinimsel adlaştırıcı {-mA}, olgusal {-DIK/ -AcAK} ve {-(y)Iş} ve mastar {-mAK} eklerinin getirilmesi ile gerçekleştirilir.

adöbeği (AÖ) (noun phrase) *sözdizim* Tümce yapısı içinde baş öğesi ad (A) olan sözcük öbeği; işlevsel öğeleri, tümleç, niteleyiciler ve belirleyicilerdir; örn. *adam-ın eski dilbilgisi kitab-ı* öbeğinde *kitap* baş-öğe, *adam* belirleyici, *eski* niteleyici ve *dilbilgisi* tümleçtir. Üretici Dilbilgisine göre öbek yapısı öbeğin başı olan öğenin büyükçül yansımasıdır ve öbeğin değişik işlevleri arasındaki ayrım büyükçül yansıma içinde aşama ilişkileri arasındaki ayrım ile belirlenir. Buna göre yukarıdaki örnekte adöbeğinin Belirleyici konumunda belirtili tamlayan *adam-ın*, tümleç konumunda ise, belirtisiz tamlayan *dilbilgisi* bulunmaktadır.

Adöbeklerinde tümleç işlevini tümcesel öğeler de üstlenebilir: *[Başbakanın bu sabah büyük bir kafileyle yola çıktığı] haberi.* Niteleyen konumunda niteleyici öbekleri ve ilgi tümcecikleri vardır: *eski kitap, yeni bitirdiğim kitap.* bkz. **ad tümleci tümcesiği.**

Adöbeği-izi (AÖ-izi) (NP-trace) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde taşıma işlemi ile tümce içinde bulunması gereken konumdan başka bir konuma taşınmış olan adöbeğinin arkasında bıraktığı varsayılan iz türü; örn. *Kitap herkes tarafından [iz beğen-il]$_{EÖ}$ -di* gibi bir edilgen tümcede *kitap* sözcüğünün, içinde bulunduğu yapının edilgen olması nedeniyle *beğen* eyleminin nesne konumundan özne konumuna taşınırken arkasında bir AdÖbeği-izi bıraktığı varsayılmaktadır. Kuram, böylelikle tüm sözcüklerin sözdizimsel özelliklerinin tümcenin oluşmasındaki her evrede yansıtıldığını savunmaktadır.

Adöbeği-taşıma (AÖ-taşıma) (NP-movement) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, bir adöbeğinin tümce içinde bir konumdan başka bir konuma taşınmasını içeren işlemlerin bir türü; uygulandığı yapı türleri edilgen ve yükseltme yapılarıdır; özelliği temel öğe konumunda bulunan bir öğenin başka bir temel öğe konumuna taşınması; örn. edilgen yapı olan *Mektup sekreter tarafından yazıldı* tümcesinde, *[.....[sekreter tarafından] mektup yaz-ıldı]* derin yapısından *mektup* sözcüğünün nesne konumundan özne konumuna taşınması. Kuram, AÖ-taşıma dönüşümünde yer değiştiren öğenin derin yapıda bulunduğu konumda her zaman bir iz ya da kopyasını bıraktığını varsayar (bkz. **AÖ-izi**). Yükseltme yapıları, yüzeysel yapıda ana tümcenin öznesi konumundaki adöbeğinin yantümcenin özne konumundan taşındığı (yükseltildiği) yapılardır; örn. Türkçe *Sen$_i$ [t$_i$ yorgun] gibisin* yapısında, *sen* sözcüğü, yüklemi *yorgun* olan yantümcenin özne konumundan anatümcenin özne konumuna taşınmış ve arkasında bir iz bırakmıştır. **Yer değiştirme** de denir. krş. ***ne*-taşıma.**

adsıl (substantive) *biçimbilim* Ad ya da ad özellikleri gösteren sözcük ulamları; Türkçe'de niteleyiciler de, adlar gibi çoğul ve durum ekleri ile çekildikleri için, ad ve niteleyiciler adsıl üst

ulamı oluştururlar; örn. *kirli-ler-i buraya koyun* tümcesinde *kirli* sözcüğü, sözcük ulamı olarak niteleyici olmasına karşın, ad çekim eklerinden olan çoğul ve durum ekleri ile çekilmiştir.

adsıl uyum (nominal agreement) *biçimbilim, sözdizim* Bir yapıda uyum ilişkisi içinde bulunan adsıl nitelikli öğelerin üzerinde görünen uyum türü; Türkçe'de eylemsil ve adsıl uyum düzeneği olmak üzere iki tür uyum düzeneği bulunmaktadır; örn. *ben-im araba-m, sen-in araba-n, o-nun araba-sı, biz-im araba-mız, siz-in araba-nız, onlar-ın araba-lar-ı* biçimlerinde sırasıyla *-m, -n, -sı, -mız* ... sonekleri adsıl uyum ekleridir. bkz. **uyum.**

ağız (subdialect) *lehçebilim, toplumdilbilim* Ölçünlü dil ya da aynı ölçünlü dilin birleştirdiği lehçe içinde birbirine benzeyen konuşma biçimlerinin/birey dillerinin toplamı; örn. Kütahya, Rize, Erzurum, Urfa, Nevşehir ağzı; İstanbul ağzı ölçünlü Türkçe'ye temel olan ağızdır.

ağız atlası (dialect atlas) *toplumdilbilim* Dilsel birimlerin sesbilgisi, sesbilim, dilbilgisi, sözvarlığı ve anlam açısından ölçünlü dilden farklılıklar gösteren yönlerini ve çeşitli yörelerdeki dağılımlarını gösteren haritalar bütünü. Pek çok dil için ağız atlası hazırlanmıştır. Bunların en eskileri arasında 19. yüzyılın başlarında G. Wenker tarafından Almanca için hazırlanan atlas ile J. Gilliéron'un E. Edmont ile birlikte Fransızca için hazırladığı atlas sayılabilir. Türkçe'nin ağız atlası henüz hazırlanmamıştır. **Dil atlası** da denir.

ağız boşluğu (mouth cavity) *sesbilgisi* bkz. **boşluk.**

ağızsıl (oral) *sesbilgisi, sesbilim* Genizsil olmayan, havanın ağız boşluğu olarak adlandırılan alanda akmasıyla oluşan ses; sesbiliminin ayırıcı özellikler kuramında ağızsıl, genizsil'e karşıtlık oluşturmaktadır. Türkçe'nin ünlüleri ağızsıl niteliklidir, ancak bir genizsil sesten önce geldiklerinde genizsil olarak oluşturulur; örn. [al]-ağızsıl, [ăn]-genizsil.

aile dili (family language) *toplumdilbilim* Aile içinde konuşulan grup dili.

akıcı (liquid) *sesbilim, sesbilgisi* /l/ ve /r/ sesleri gibi, soluk ağız boşluğundan çıkarken hava akımının sürtünme olmayacak derecede az engellenmesiyle oluşan sesler.

akılcılık (mentalism) *genel* Dil olgularının açıklanmasında, gözlenebilir davranışlar yerine zihinsel işlemlerin geçerli olduğunu öne süren anlayış. Bloomfield ve onu destekleyenlerin dış dünyaya, bağlama dönük etki-tepki düzenleriyle açıkladığı anlam ve öteki dil olgularını, Chomsky'nin öncülük ettiği dilbilimciler zihinsel, bilişsel süreçlerle, doğuştancılık kavramı ile açıklamaya çalışırlar. **Usçuluk** da denir.

akraba diller (cognate languages) *tarihsel dilbilim* Aynı anadilden çıkmış olan ve aralarında ses dizgesi, sözvarlığı ve dilbilgisi açısından çeşitli yakınlıklar bulunan diller; örn. Ana-Altayca'dan çıkmış olan Türkçe ile Moğolca, Ana Hint-Avrupa dilinden çıkmış olan İngilizce ile Farsça, Ana Samice'den çıkmış olan Arapça ile İbranice birbirlerine akraba dillerdir.

aktarma sözcük (loan word) *biçimbilim* bkz. **ödünç sözcük.**

akustik (acoustic) *sesbilgisi* Seslerin fiziksel özellikleri ile ilgili olma.

akustik özellik (acoustic cue/feature) *sesbilgisi* Seslerin fiziksel çözümlemesini yapmaya yarayan sıklık, uyum yapısı gibi özellik.

akustik sesbilgisi (acoustic phonetics) *sesbilgisi* Dil seslerinin akustik açıdan niteliklerini, titreşim sıklığını, süre ve duyulma gücünü aygıtlarla ortaya koyan sesbilgisi dalı.

alan (field) *anlambilim* Bir dilin sözvarlığının bağımsız öğelerden oluşan bir dizelge değil, birbiriyle bağlaşık sözcük ağlarının oluşturduğu bir dizge olduğunu anlatan terim; belli bir kavram alanına özgü sözcükler dizgesi. bkz. **anlam alanı kuramı.**

alan (area) *toplumdilbilim* Söyleyiş, dilbilgisi, sözvarlığı gibi dilsel özelliklere göre belirlenmiş olan coğrafi bölge.

alaşım biçimbirim (portmanteau morpheme) *biçimbilim* Birden fazla biçimbirimi içeren ve çözümlenemez nitelikte olan üst biçim-

birim; örn. Türkçe'de *geldi-k*'teki *-k*, hem 1. kişiyi hem de çoğulu gösteren bir alaşım biçimbirimdir.

alçak ünlü (low vowel) *sesbilgisi* Ağız boşluğu içinde dil normal düzeyine göre en aşağı konumda iken ve ağız en açık durumundayken çıkarılan ünlü; örn. /æ a/. **Açık ünlü** de denir.

alçalan ton (falling tone) *sesbilgisi, sesbilim* Bir seslemin alçalan bir titreşim perdesiyle pes olarak söylenişi; ses perdesinin anlam farkı belirttiği yapıların niteliği bakımından diller iki sınıf oluşturur: (i) Çince gibi aynı sesbirimcikleri içeren seslemlerin üzerindeki perde değişikliklerinin sözcükler arasında anlam farkına yol açtığı diller, ton dilleridir; (ii) İngilizce gibi perde farklılıklarının yapılar arasındaki işlev farkını belirttiği diller, ezgi dilleri. Türkçe'de tümceler ve Evet-Hayır soruları alçalan tonla söylenir.

alfabe (alphabet) *genel* bkz. **abece.**

algılama (perception) *anlambilim, ruhbilim* Duyu verilerini örgütleyip yorumlayarak çevredeki nesne ve olaylara anlam verme süreci. Anlayış farklılıkları nedeniyle tek bir olay bireyler tarafından değişik biçimlerde algılanabilmektedir.

algılayan (experiencer) *anlambilim, sözdizim* Eylemin belirttiği olguyu algılayan temel öğeye verilen anlamsal rol; eylem ile temel öğeleri arasındaki anlamsal ilişkilerden biri; eylem ile algılayan ilişkisi içinde bulunan adların özellikleri, canlı, istek belirtebilen ve bilinçli hareket eden, eylemin belirttiği olgudan etkilenen varlıklar olmalarıdır; *gör, duy, anla* eylemlerinin öznelerinin anlamsal rolü; örn. *Çocuk arkadaşını gördü* tümcesinde *çocuk* sözdizimsel olarak *gör* eyleminin öznesi, anlamsal olarak algılayanıdır. **Deneyimci** de denir.

alıcı (recipient) *anlambilim, sözdizim* Çift-geçişli eylemi bulunan tümcelerde eylemin belirttiği hareketin hedeflendiği ad ile eylem arasındaki anlamsal ilişki; *ver, bildir* gibi çift-geçişli eylemlerin üç temel öğesinden biridir; örn. *Çocuk topu kardeşine verdi* tümcesinde *çocuk, verdi* eyleminin edeni, *topu* etkileneni, *kardeşine*

ise alıcısı'dır. **Hedef** de denir.

alıcı (receiver) *genel* İletişim sürecinde sinyallere dönüşerek kanaldan gelen bildirileri alan ve çözümlemek üzere merkeze aktaran öğe; alıcı, insanlar arasındaki iletişimde dinleyici ile özdeşleşmektedir.

alfa-taşıma (alpha-movement) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde tüm taşıma dönüşümlerini kapsayan, Yönetim ve Bağlama Kuramı ile önerilmiş tekçil işlem. İçeriği «Herhangi bir öğeyi herhangi bir yere taşı» biçimindedir. Evrensel dilbilgisinin ilke ve kurallarıyla kısıtlıdır; örn. Sözdizimsel adalar dışına çıkamama gibi.

alt (lower) *sesbilim, biçimbilim, sözdizim, anlambilim* Bir yapı ya da ulam içinde bir birimin üst konumda olan birimlere göre alt konumda olması; örn. sözdizimde yantümceler ve bu yantümcelerin öğeleri alt birimlerdir; «alt TÜMÖ, alt özne, alt nesne, alt GÖS, alt UYUM, alt Ç...»; örn. *[[[Çocuklar-ın köpeğ-i sev-diğ-i]-ni gören] adam] sevindi* tümcesinde iki yerleşmiş eylemden *sev-, gör-*'e göre alttadır, alt eylemdir.

alt değişke (low variety) *toplumdilbilim* Bir dilsel toplulukta herbiri belli ölçüde ölçünlü konumu elde etmiş, belirli işlevleri yerine getiren değişkelerden birisi. Ferguson'a göre ikideğişkeliliğin bulunduğu toplum/topluluklarda üst değişkeye karşıt olarak daha çok aile ve arkadaşlar arasında, resmi olmayan durumlarda ve halk yazınında kullanılan değişke. Üst değişke eğitim, TV yayınları, gazete vb. ortamlarda kullanılırken, alt değişke daha çok halk tarafından, gündelik konuşmalarda, halk yazınında ve öteki resmiyet dışı ortamlarda kullanılır. krş. **üst değişke.**

alt kullanım (basilect) *toplumdilbilim* Kırma anadile temel olan ölçünlü dilden farklılaşmış, ondan uzaklaşmış kullanım. **krş. orta kullanım, üst kullanım.**

alt sıralı ikidillilik (sub-coordinate bilingualism) *toplumdilbilim, dil edinimi* Sıralı ikidilliliğin bir alt türü; ikinci dilde kazanılacak anlam

birimlerinin ilk dildeki gösteren yoluyla öğrenildiği ikidillilik durumu; bireyin, bir dili ötekinden daha fazla bilmesi, baskın olan dilin zayıf olan dil için bir süzgeç durumunda olması sonucu ikinci dildeki sözcüklerin ilk dildeki gösterenlerle yorumlanması; örn. Türkçe konuşan ama İngilizcesi zayıf olan bir ikidilli için 'book' /buk/, her zaman *kitap* göstereni yoluyla öğrenilecektir. **Yardımcı ikidillilik** de denir. krş. **sıralı ikidillilik, bileşik ikidillilik.**

altanlamlık (hyponymy) *anlambilim* İki sözcük arasında içerme belirten anlam ilişkisi. Sözcüklerden birisi ötekini içerir; içerilen sözcük altanlam, içeren üst terim ise üstanlam'dır. örn. *gül-çiçek; köpek-hayvan* çiftlerinde birinciler altanlam biçimleridir.

altasıralılık (hypotaxis) *sözdizim* Bir tümce içinde eylemin yapısal bakımdan bağımlı hale getirilip dizimlenmesi; örn. *Adam içeri girip koltuğa oturdu* tümcesinde *içeri girip koltuğa oturdu* altasıralılık ilişkisi göstermektedir.

altbiçim (allomorph) *biçimbilim* bkz. **biçimbirimcik.**

altbirim(cik) (allo-) *sesbilim, biçimbilim* Bir dil biriminin değişkesi; özellikle sesbilim ve biçimbilimde kullanılır; örn. ölçünlü Türkçe'de *ekmek* sözcüğündeki kapalı [e] ve *sen* sözcüğündeki açık [ɛ] sesleri, /e/ sesbiriminin altbirimcikleridir; [-lɛr] ve [-lar] altbirimleri Türkçe çoğulluk biçimbirimi {-lAr}'ın altbirimleridir.

altkatman (substrate) *toplumdilbilim* Bir dil değişkesini oluşturan değişik özelliklerin kaynağı; bir bölgedeki dilin politik, ekonomik vb. çeşitli nedenlerle yerini bir başka dile bırakırken yeni dilde de izlerine rastlanması; örn. Hindistan'da ve Afrika'da konuşulan İngilizce'de o ülkelerde konuşulan anadillerin birtakım özellikleri bulunmaktadır. krş. **üstkatman, yankatman.**

altses (allophone) *sesbilim* Aynı sesbirimin duyulabilir, fakat anlam ayrımına yol açmayan farklı gerçekleşmeleri; örn. Türkçe'de *ne* sözcüğünde dişsil genizsil [n], *banka* sözcüğünde gırtlaksıl genizsil [ŋ], *yenge* sözcüğünde damaksıl genizsil [ɲ]

olmak üzere /n/ sesbiriminin farklı altsesleri gerçekleşmektedir. **Sesbirimcik** de denir.

altses yayılımı (allophonic range) *sesbilim* Bir dilin altseslerinin yayılımı.

Alttaşlık Koşulu (Subjacency Condition) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, tek bir taşıma uygulamasında, öğelerin bir sınırlama budağından öteye taşınamayacağını söyleyen koşul; örn. Türkçe'de adöbeklerinin belirleyici konumunda bulunan öğeler, adöbeğinin dışına taşınabilmesine karşın, diğer öğeler taşınamaz: *[Arkadaşımın yeni aldığı siyah ceketini] kaybettim* tümcesinde *arkadaşımın* sözcüğü tümce sonuna gidebilir ama adöbeğinin diğer öğeleri oldukları konumdan taşınamazlar; *[_____ yeni aldığı siyah ceketini] kaybettim arkadaşımın*, **[____ ____ ceketini] kaybettim arkadaşımın yeni aldığı siyah*; böylelikle Türkçe'de AdÖbeğini değil ama A"-budağı sınırlayıcıdır. Hangi budakların sınırlama budağı niteliğinde olduğu diller tarafından belirlenen değiştirgendir; örn. İngilizce'de Çekim Öbeği ve Adöbeği sınırlayıcı iken, İtalyanca gibi bir dilde Adöbekleri ve Tümleyici Öbeği sınırlayıcıdır. Buna göre İngilizce'de **Who*$_i$ *did* [$_{ÇÖ_1}$ *Ali tell you [when* [$_{ÇÖ_2}$ *he had seen* t_i]]] yapısının dilbilgisi dışı olması Alttaşlık Koşulu'nun çiğnenmesinden kaynaklanmaktadır. Bu tümcede *ne*-öbeği *who* yerleşmiş tümcedeki sınırlama budağı ÇekimÖbeği$_2$'ni aşmakla birlikte ikinci sınırlama budağı ÇekimÖbeği$_1$'ni de aşarak tümce başlangıcına taşınmıştır ve koşulu çiğnemiştir.

amaç (intention) *genel* Geleneksel bakış açısı uyarınca, *bildirişim* sırasında bir konuşucunun, hedeflediği belirli anlamları dinleyiciye aktarma düşüncesi ya da planı; bu anlamların dinleyici tarafından sağlıklı bir biçimde anlaşılması durumunda bildirişimin hedefine ulaştığı söylenebilir. Ancak bildirişimin mutlaka başarıyla sonuçlanması gibi bir kesinlik yoktur. Dinleyicinin algılama süreçlerinden ya da sözcenin düzeneklenme biçiminden kaynaklanan sorunlar yüzünden, konuşucunun amaçladığı anlam(lar) karşı tarafta oluşmayabilir. *Hava yağmurlu olacak gibi* sözcesi, aynı anda hem *Keşke*

şemsiyemizi de getirseydik hem de *Keşke çamaşırları balkona asmasaydık* anlamlarına gelebilir. Bu noktada, bildirişim ve edimbilim çalışmalarında *amaçlanmış* ve *amaçlanmamış* anlam arasında kesin bir ayrım yapılmaktadır.

amaç dil (target language) *çeviribilim* bkz. **erek dil.**

ana (main/matrix) *sözdizim* Yerleşmiş tümce ve kurucularına göre, en üstteki tümce ve onun öğeleri; örn. ana tümce, ana özne, ana nesne, ana belirleyici, ana uyum, anaçekim: *Adam [çocuklar-ın köpeğ-i sev-diğ-i]-ni gördü* tümcesinde *adam ....gördü* ana tümce, *adam* ana özne, *gördü* ana eylemdir.

ana tümce (matrix clause) *sözdizim* bkz. **bağımsız tümce.**

anadil (proto-language) *tarihsel dilbilim* Bir dil ailesinin türemiş olduğu dil; örn. Hint-Avrupa anadili, Ana Türkçe vb. **Kökdil** de denir.

anadili (mother tongue) *toplumdilbilim* İnsanın içinde doğup büyüdüğü aile ya da toplum çevresinde duyarak ve ilk olarak edindiği dil/diller. İki dilin aile içinde ya da yakın çevrede konuşulduğu durumlarda iki dil de anadili olabilir. Çeşitli anadillerin konuşulduğu bir ülkede bu anadillerden biri ya da birkaçı resmi dil konumunda olabilir. Anadillerinden hangisinin ya da hangilerinin resmi dil konumunda olacağı dil planlaması uygulanarak belirlenir.

anadili konuşuru (native speaker) *toplumdilbilim* Çocuklukta ilk dil olarak, anadili olarak öğrenilen dili konuşan kimse. Bu dilin konuşurunun dil sezgilerinin ve dile ilişkin yargılarının genellikle daha güvenilir olduğu düşünüldüğünden bir dilin betimlenmesinde ve incelenmesinde bu tür konuşurlardan bilgi toplanır.

anlam (meaning/sense) *anlambilim* Bir dil biriminin ilettiği kavram, tasarım, düşünce. Dilbilimciler anlamın genellikle şu yollarla oluştuğunu düşünürler: (i) dış dünyadaki nesnelerin simgesi olarak dil birimlerine yüklenen kavramsal değer, gönderim

anlamı (referential meaning), sözcük anlamı; (ii) dil birimlerinin birbirleriyle ilişkileri sonucu oluşan anlam; yapısal anlam. (iii) sözce ile durum bağlamı ilişkisinden doğan anlam için durumsal/konumsal anlam terimi kullanılır. Ayrıca bkz. **gönderim, düzanlam, yananlam.**

anlam alanı kuramı (semantic field theory) *anlambilim* Sözvarlığındaki birimlerin sözlüklerdeki madde başları gibi birbirinden bağımsız olmadığı, tam tersine bunların içerik açısından birbiriyle çeşitli ilişkiler içinde bulunduğu ve birbirini sınırlandırdığını benimseyen kuram; örn. *ördekbaşı, limonküfü, haki, fıstık yeşili* vb.'nin yer aldığı aynı anlam alanında 'yeşil' bulunmaktadır. Bu yaklaşımda bir sözcüğün tek başına incelenmesine karşı çıkılmıştır. Bu doğrultuda *küsmek, darılmak, kırılmak, gücenmek, incinmek* bir alan içinde ele alınarak incelenmelidir. Kimi sözcükler birden çok alana girebilir.

anlam bileşeni (semantic component) *anlambilim* Dilbilgisinde anlam ve anlam ilişkilerini içeren bileşke; (i) Üretici Dilbilgisinin Ölçünlü Kuramında dilbilgisini oluşturan bileşenlerden birisi. Bu kuramın ilk modelinde anlam bileşeninin temel bileşenle bağıntılı olduğu öne sürülürken, daha sonraki genişletilmiş modelinde dönüşüm ve sesbilgisi bileşenlerinin de anlam bileşenini etkilediği öne sürülmüştür; (ii) yorumlayıcı anlambilim ise, sözdizimi yerine anlambilimi temel alır ve anlam kurallarının anlamı belirlemek üzere sözcük ve sözdizimi yapısı üzerinde işgördüğünü ileri sürer.

anlam daralması (semantic restriction) *anlambilim* Tarihsel süreç içinde, bir sözcüğün ya da birimin anlam kapsamının sınırlı biçime dönüşmesi, genel bir anlamdan dar kapsamlı bir anlama geçişi; sözcüğün eskiden anlattığı şeyin yalnızca bir bölümünü anlatır duruma gelmesi, ilk anlamının salt bir bölümünün ya da türünün anlatılması; örn. *oğul* ve *oğlan* sözcükleri Eski Türkçe'de 'evlat', 'çocuk' anlamıyla, yani hem kız hem de erkek çocuk için kullanılırken sonradan yalnızca erkek çocuk için kullanılır olmuş ve böylece bu sözcükler anlam daralmasına uğramıştır. Benzer biçimde başlangıçta şeftali,

kayısı, zerdali gibi meyvaların ortak adı olarak kullanılan *erik* sözcüğü de anlam daralmasına uğramış; günümüzdeki ölçünlü Türkçe'de *erik*, bir tek bitkinin ve onun meyvasının adı olarak kullanılır olmuştur.

anlam değişmesi (semantic change) *anlambilim* Tarihsel süreç içinde bir sözcüğün anlamında çeşitli nedenlerle ortaya çıkan, gösterge ile sözcük ya da gösterilen arasında var olan ilişkinin değişmesi. Bu değişme, anlam daralması (*davar* 'mal, mülk'> 'büyükbaş hayvan'), anlam iyileşmesi (*yabız/yavız* 'fena, kötü'> güzel, çetin, yiğit), anlam kötüleşmesi (*canavar* 'canlı, yaşayan, mahluk'> 'acımasız, kötü ruhlu, zalim'), anlam genişlemesi (*alan* 'düz, alçak yer'> 'iş,meslek,uzmanlık') biçiminde olabilir. Günümüzde daha çok parçanın bütün yerine kullanılması anlamı taşıyan kapsamlayış da bu çerçevede ele alınabilir. Anlam değişmesi dilsel, tarihsel, toplumsal, ruhbilimsel nedenlerle ve yabancı dillerin etkisiyle ortaya çıkabilir.

anlam genişlemesi (semantic extension) *anlambilim* Tarihsel süreç içinde bir sözcüğün ilk anlamına ek olarak daha geniş bir anlam üstlenmesi, dar bir kapsamdan genel bir kapsama geçişi; örn. önceleri yalnızca güreşte kazananlara verilen para vb. şeyleri anlatan *ödül* sözcüğünün anlamı, günümüzde hemen her türlü yarışmada kazananlara verilen mükafatı, hatta yarışmayı da anlatır biçimde genişlemiştir. Genelleşme adı verilen anlam olayı da bir tür anlam genişlemesi olarak düşünülmektedir.

anlam görüşmesi (negotiation of meaning) *toplumdilbilim* Konuşur ile dinleyen arasında söylemin gidişi konusunda ortak bir anlayış bulunduğunu gösteren etkileşim biçimleri; örn. anlamayı denetleme, sağlama yapma, açıklama isteme anlam görüşmesinde kullanılan tekniklerden kimileridir.

anlam iyileşmesi (amelioration) *anlambilim* Bir sözcüğün eski anlamından daha iyi bir anlamı yansıtır duruma gelmesi; örn. Eski Türkçe'de 'fena, kötü, perişan' anlamlarıyla kullanılan *yavız (yabız)* sözcüğü, zamanla ölçünlü Türkçe'de 'yaman, yiğit' anlamlarını almış, hatta bazı Anadolu ağızlarında 'iyi, gü-

zel, iyi huylu' anlamlarında kullanılır olmuştur.

anlam kayması (semantic transfer) *anlambilim* Önceki yansıttığından farklı olarak bir sözcüğün yeni bir anlamı yansıtır duruma gelmesi; örn. Eski Türkçe'de 'kırmak, kesmek' anlamına gelen *üzmek* sözcüğünün, anlam kayması sonucu günümüzde 'üzüntü vermek' anlamında kullanılması. Yine eskiden yalnızca 'duman' anlamında olan *tütün (dütün)* sözcüğünün günümüz Türkçesi'nde yalnızca bir bitkinin adı ve ondan elde edilen ürün olarak kullanılması.

anlam kötülenmesi (pejoration) *anlambilim* Anlam iyileşmesinin tersine sözcüğün eskiye göre daha kötü bir anlamı yansıtır duruma gelmesi, sözcüklerin anlamında çeşitli nedenlerle zamanla olumlu anlam yerine olumsuz, istenmeyen bir anlam ortaya çıkması; örn. *canavar* sözcüğü önceleri Farsça'da olduğu gibi Türkçe'de de 'canlı, mahluk' anlamlarına gelirken sonradan günümüzdeki anlamı almıştır. Anlam kötülenmesinin çeşitli nedenleri arasında sözcüğün örtmece niteliğinin kaybolmasında (örn. *rahatsız*, 'hasta' anlamına gelirken psikolojik rahatsızlık anlamında kullanıldığında olumsuz bir anlamı çağrıştırır) kimi önyargılar vardır.

anlam üçgeni (semantic triangle) *anlambilim* C. K. Ogden ve I. A. Richards'ın anlam modeli. Bu modele göre anlam dilsel biçim, kavram ve gösterenlerden oluşan üç yanlı ilişkilerden oluşur. Bu modelde dilsel biçim (sözcük) ile gönderge (referent) arasında doğrudan ilişki yoktur, bu özellik sözcüklerin değişebilmesine olanak sağlar.

anlambilim (semantics) *genel* Dilde anlam boyutunun incelenmesi ile ilgili dilbilim dalı. Anlam kavramının çok boyutluluğu nedeniyle değişik anlam kuramları ortaya çıkmıştır. Felsefe ağırlıklı anlambilim daha çok sözel simgelerin kaynağı ve bunların doğruluk ve mantıksal tutarlılık açısından geçerliği ile uğraşır. Dilbilimsel anlambilim daha çok dil içi anlamla, sözeylemlerle, konuşmacının fiziksel ve zihinsel çevresi, bağlam ilişkileri ile uğraşır. Dilbilimsel anlambilimde de değişik

yaklaşımlar vardır: *kavramsal kuram*/kavramcılık (bu kuramda anlam, konuşurun nesneye ilişkin zihinsel imgesidir); *gönderim kuramı* (dil simgesi-sözcük ile, anlattığı nesne arasında doğrudan bir ilişki olduğunu varsayar); *bağlam kuramı* (anlamı bir sözcüğün birlikte bulunduğu sözcükler açısından tanımlar); *alan kuramı* (anlamı sınırlı öğeler arasındaki ilişkiler açısından ele alır) *yapısal anlambilim* (anlamı yapısal ilişkiler açısından irdeler); *üretimsel anlambilim* (temel mantık ilişkilerini inceler) gibi.

anlambirimcik (seme) *anlambilim* Belli bir anlam alanında işgören, anlamı ayırıcı en küçük anlamsal özellik; örn. masa anlambirimi 'ayaklı', 'üzeri düz', 'kare, dikdörtgen', vb. anlambirimciklerden oluşur.

anlambirimcik demeti (sememe) *anlambilim* Kimi anlam kuramlarında en küçük anlam birimi. Kimi dilciler bu terimi biçimbirim karşılığında kullanırken, kimileri anlamsal özellik anlamında kullanırlar. Katmansal (stratificational) dilbilgisinde sözcükler arasındaki anlam ilişkileri için 'anlambirimcik demeti katmanı' ve dil ile dış dünya arasındaki anlam ilişkileri için üstanlambirimcik katmanı (hypersememic stratification) terimleri kullanılır.

anlamlama (signification) *anlambilim* Anlambilimde soyut bir kavram ya da somut bir nesne ile dilsel simge (sözcük) arasında oluşan ilişki; gösteren ile gösterilen arasındaki bağıntı.

anlamsal ayrıştırım (semantic differential) *anlambilim* C. Osgood ve araştırmacıları tarafından geliştirilmiş olan ve konuşurların sözcüklere karşı duygusal tepkilerini ölçmeye yarayan bir teknik; daha çok etkisel anlamın anlaşılmasında etkindir.

anlamsal özellik (semantic feature) *anlambilim* Sözcüğün içerdiği anlamın en küçük karşıtsal öğesi; sözcüğün anlamı, anlam özelliklerinin toplamıdır; örn. *kadın* sözcüğünün anlam özellikleri arasında [+yetişkin, -eril, +insan] gibi özellikler, *anne* sözcüğünde ise bu özelliklere ek olarak [+çocuk sahibi] gibi anlam özelliği bulunur. Böylelikle *kadın* sözcüğü *erkek* sözcüğünden [eril] özelliğinin değeriyle farklılaşır.

anlatımsal (expressive) *anlambilim* Anlamın duygusal, kişisel boyutunu anlatan türü; betimlemeli ve toplumsal anlam karşıtı. Anlatımsal anlam örneklerine şiir dilinde sıkça rastlanır: örn. *nar tanem, nur tanem bir tanem.*

anlatımsal işlev (expressive function) *anlambilim* Sözeylem kuramında konuşucunun ruhsal durumunu anlatmak için, duygularını, bireysel yaratıcılığını iletirken iletinin yerine getirdiği işlev; örn. *Çok üzgünüm, Özür dilerim, Sizi kutluyorum* sözcelerinde anlatımsallık işlevi egemendir.

anlık oluşum (nonce formation) *biçimbilim* Belirli bir bağlamda bireysel olarak kullanılan ilk türetim; türetilen sözcük, kullanıldığı dilin sözlüğüne girmiş değildir.

aradil (interlanguage) *dil edinimi* İkinci dil ya da yabancı dil öğrenenlerin öğrenim sürecinde, geçiş döneminde kullandıkları, hem anadilinin hem de yabancı dilin kurallarını içeren dil; kimi zaman aradilde iki dilde de bulunmayan, kişinin dil edincinde bulunan evrensel dil ilkeleri görülebilir; örn. İngilizce öğrenen bir Türk öğrencinin aradilinde **I am to school going* türünde tümceler görülebilir.

ara iz (intermediate trace) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde yinelemeli döngüsel taşıma ve uzak taşımada, taşınan öbeğin derin-yapı konumunda bıraktığı iz ile öncül işlevinde olan öbeğin arasındaki iz(ler); örn. *Yolsuzluklar*$_i$ *[t'*$_i$ *t*$_i$ *kapatılmak] istendi* yinelemeli döngüsel taşıma örneğinde, yerleşmiş tümcenin nesnesi konumundaki *yolsuzluklar*, alteylem *kapatılmak* edilgen olduğundan (bkz. **edilgenleştirme**), önce, yerleşmiş özne konumuna taşınmış, bu konumda da DURUM yüklenemeyeceğinden ana özne konumuna taşınmıştır. Bu yapıda, (t_i) izi zincirin "kök"üdür, diğeri ise, (t'_i), ara izdir.

araç (instrument) *anlambilim, sözdizim* Eylemin belirttiği işin meydana gelmesini sağlayan adöbeği ile eylem arasındaki anlamsal ilişki; örn. *Adam kanı kürekle temizledi* tümcesinde *kürek* sözcüğünün eylemle anlamsal ilişkisi araç'tır.

araç durumu (instrumental case) *biçimbilim, sözdizim* Eylemin belirttiği işin hangi araçla yapıldığını belirten ve ada eklenen ad durum eki; bugünkü Türkçe'de araç durumu çoğunlukla 1A durum eki ile belirtilmektedir; örn. *bıçak-la kesmek, kalem-le yazmak* gibi. Araç durumu *yazın, kışın* sözcüklerinde kalıplaşmış olarak yaşamaktadır. Köktürk ve Uygur metinlerinde araç durumu {-n} eki ile belirtilmekteydi: *sabın* 'sözle', *yadağın* 'ayakla, yaya' gibi.

araçlı sesbilgisi (instrumental phonetics) *sesbilgisi* Söyleyiş, dinleyiş ya da akustik sesbilgisi konularıyla ilgili olarak hava akışını ölçmek ya da ses dalgalarını çözümlemek için aygıtlar kullanılarak araştırma yapılan sesbilgisi dalı.

aralayıcı sözce/dizi (insertion sequence) *toplumdilbilim* Bitişik sözceleri birbirinden ayıran sözce(ler) dizisi; örn. *Baba: Neredeydin? Çocuk: Baba, bir şey söyleyebilir miyim? Baba: Soruma yanıt ver. Çocuk: Sinemaya gittim.* diziminde ilk soru ile yanıtı arasındaki sözceler aralayıcı dizidir.

araştırıcı sorular (probing questions) *konuşma çözümlemesi* Haber tartışmalarında, sunucuların sormuş oldukları temel soruyu destekleyici, bu soruyla bağlantılı sorular; katılımcılardan daha ayrıntılı bilgiler almayı, daha önce belirtmiş oldukları bir noktayı desteklemelerini, örneklemelerini, konuya açıklama getirmelerini sağlamayı amaçlar.

ardarda sıralılık (parataxis) *sözdizim* Tümce içinde öğelerin birbiri ardına sıralanması; örn. *Adam içeri girdi, koltuğa oturdu, ayak ayak üstüne attı* tümcesinde *içeri girdi, koltuğa oturdu, ayak ayak üstüne attı* eylem öbekleri art arda sıralanmıştır.

ardışıklık (concatenation) *sözdizim* Dilbilgisi yapılarının çizgisel bir düzende, biçim açısından birbiri ardına dizilişleri; örn. *X+Y+Z.*

argo (slang) *toplumdilbilim* Farklı biçimde iletişim sağlamak amacıyla, bir grubun, ülkede konuşulan dilin yapısına dayanarak oluşturduğu ve resmi olmayan ortamlarda kullandığı, herkesçe anlaşılmayan, eğretilemeleri bol, kendine özgü sözdağarı ve

deyimleri olan özel dil; örn. *şoför argosu, öğrenci argosu* vb.

arılaştırma (purification) *toplumdilbilim* bkz. **özleştirme.**

arka sesler (back sounds) *sesbilgisi* Ağzın arka tarafında ya da dilin arka kısmıyla söylenen sesler; örn. [k g x g q]. Bu sesler art damak ve gırtlak sesleridir. **Kalın sesler** de denir.

arkalama (backgrounding) *sözdizim* Bir birimin, sözcenin diğer bölümlerinin içinde yer aldığı bağlamın bir parçası olarak yorumlanması gerektiğini belirten dilbilgisel olgu; diller yapısal özelliklerine göre arkalama işlevini belirtmek için değişik yöntemler kullanırlar; örn. Türkçe'de arkalama, sözdizimsel olarak bir yer değiştirme ile gerçekleştirilir; Japonca'da arkalanacak birime, işlevi arkalama belirtmek olan *wa* parçacığı takılır; örn. Türkçe'de *Başımı kaldırmadan ders çalıştım bütün gece* tümcesinde eylem sonrası konumda bulunan *bütün gece* arkalanmıştır.

artbiçimce (enclitic) *biçimbilim* Sözcüğe benzeyen ancak bir sözcede tek başına bulunmayan, yapısal olarak tümce içinde bulunması kendinden önce gelen sözcüğe bağlı olan biçim; örn. Türkçe'de soru yapılarında kullanılan *mI*, bağlaç olan *dA* birer artbiçimcedir. krş. **biçimce, önbiçimce.**

art ünlü (back vowel) *sesbilgisi* Tınlamanın ağzın arka tarafında oluşmasıyla çıkarılan ünlü; Türkçe'de /a/, /ı/, /o/, /u/ bu niteliktedir.

artalan bilgisi (background knowledge) *metindilbilim* Sözlü ya da yazılı bir sözceyi, metni, söylemi yorumlamada okur ya da dinleyenin kullandığı dünya bilgisi; örn. *Eğitim sorunları üzerinde konuşacağız* sözcesi, kişinin konumuna, dünya bilgisine, beklentilerine göre öğretmen yetiştirme sorunu, öğrencilerin sorunları, kitap sorunu, öğretim yöntemleri vb. konularında artalan bilgilerini çağrıştırabilir.

artdamaksıl (velar) *sesbilgisi* Eklemleme yerine göre yapılan ünsüz sınıflamasında yumuşak damak bölgesinde, dilin arka kısmının yumuşak damağa değdirilmesi ile çıkarılan ünsüz.

Patlamalı [k] ve [g] sesleri ile genizsil [ŋ] sesi artdamaksıl ünsüzlerdir.

artdamaksıllaşma (velarization) *sesbilgisi* Bir ünsüzün oluşturulmasında sesin birincil oluşum özelliklerinin yanı sıra artdamaksıl bölgenin de oluşumda etkin olduğu ikincil oluşum süreci; örn. Türkçe'de *al, bal, kal, kol* sözcüklerinde olduğu gibi arka ünlülerden sonra gelen /l/ sesi artdamaksıllaşmıştır.

artgönderge (anaphor) *sözdizim* Genel anlamda, yapı içinde kendinden önce gelen bir başka öğeye gönderimde bulunan öğe; Üretici Dilbilgisinde, işteşlik ve dönüşlük adıllarına verilen ad.

artgönderim (anaphora) *sözdizim* Bir dil biriminin tümcede daha önce kullanılan bir birimle bağıntısını gösteren dilbilgisi ilişkisi; örn. *Ali cin gibi bir çocuk, onu sizin de görmenizi isterdim* tümcesinde *onu, Ali*'ye artgönderimde bulunmaktadır. bkz. **öncül, öngönderim.**

artıklık (redundancy) *genel* Bir dil biriminin bir ya da birden fazla özelliğinin o birimin diğer özelliklerinde de görülmesi, dolayısıyla bu özelliklerin gereksiz oluşu; örn. Türkçe'de patlamalı ünsüzlerin soluklu ya da soluksuz olmaları sözcük içinde dağılımlarına bağlıdır; seslem başında bulunan patlamalı ünsüzler solukludur, seslem sonundakiler soluksuzdur. Böylece Türkçe patlamalılar için solukluluk artık özelliktir.

artımlı AdÖbeği (heavy NP) *sözdizim* Genellikle ilgi tümcecikleri ve ad tümleci tümcecikleri ile sözcük sayısı göreceli olarak fazlalaştırılmış adöbeği; örn. *Benim babam; (benim) her işte bana destek olan babam* ve *mahkeme kararı; (mahkemenin) kazanılmış hakların geri alınamayacağı kararı* yapılarındaki çiftlerin ikinci üyeleri artımlı adöbekleridir.

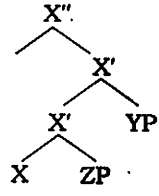
artımlı AdÖbeği aktarımı (heavy NP shift) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde baş ile tümleç arasında yandaşlık koşulunun gözlendiği dillerde artımlı adöbeklerin tümce sonuna aktarılması işlemi. bkz. **eklemleme.**

artzamanlılık (diachrony) *tarihsel dilbilim* Dilsel birimlerin ve sözcüklerin zaman içinde geçirdikleri değişimleri göz önünde bulunduran bakış açısı ve inceleme yöntemi; İsviçreli dilbilimci F. de Saussure tarafından eşzamanlılık ile birlikte ele alınıp tanımlanmıştır. **Artsüremlilik** de denir. krş. **eşzamanlılık**.

artzamanlı dilbilim (diachronic linguistics) *genel* Dilsel birimlerin ve sözcüklerin zaman içinde geçirdikleri değişimler açısından incelendiği dilbilim. **Artsüremli dilbilim** de denir. krş. **eşzamanlı dilbilim**.

asal ünlü (cardinal vowel) *sesbilgisi* Sesbilgici D. Jones tarafından geliştirilen ve ağız boşluğunun en uç noktalarında oluşturulduğu varsayılan, dillerdeki ünlülerin oluşturulma noktalarını belirtmek için kullanılan gösterge noktaları olarak alınan, ancak kendileri hiçbir dilin ünlüsü olmayan ünlüler. Asal ünlülerin belirlenmesinde ağız boşluğunda dört açıklık düzeyi, dilin önü ve arkası olmak üzere iki yatay konum ve düz/yuvarlak olmak üzere iki dudak biçimi esas alınarak 16 ses belirlenmiştir.

asalak boşluk (parasitic gap) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, yapıda bulunması bir başka boşluğun bulunmasına bağlı olan ve öncülü, bu ikinci boşluğun öncülü ile eşdizinli olan boşluk, yani bir başka boşluk tarafından izin verilen boş öğe; örn. İngilizce'de *Ali is a man* $[_{\text{TÜMÖ}}$ *whom*$_i$ $[_{\text{ÇÖ}}$ *you distrust* e_i $[_{\text{TÜMÖ}}$ *when* $[_{\text{ÇÖ}}$ *you meet* e_i*]]]]* tümcesinde soldaki *e*, *ne*-taşıması sonucu oluşmuş boşluktur ve *ne*-öbeği ile e_i eşdizinlidir. Sağdaki *e* ise, ancak ilk *e*'nin bulunmasıyla mümkündür: **Ali is a man* $[_{\text{TÜMÖ}}$ *whom*$_i$ $[_{\text{ÇÖ}}$ *you distrust him* $[_{\text{TÜMÖ}}$ *when* $[_{\text{ÇÖ}}$ *you meet* e_i*]]]]* dilbilgisel değildir.

Aşamalı-X Çizelgesi (X-bar Schema) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde her öbeğin, bir baş olan sözlüksel ulamın aşama yansımalarını gösteren çizelge. Baş-ilk özelliği olan bir dilde öbek yapısı: bkz. **adöbeği, sıfat öbeği, belirteç öbeği, ilgeç öbeği, çekim öbeği, tümleyici öbeği.**

Aşamalı-X Kuramı (X-bar Theory) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, öbek yapısını belirleyen alt kuram. Her öbeğin, bir baş olan sözlüksel ulamın aşama yansımalarından oluştuğunu varsayar ve tüm öbeklerin aynı iç yapıya sahip olduğu ilkesine bağlıdır. Buna göre, öbek yapısı, yapının başı olan X_0'in büyükçül yansımadır. Baş ile tümleç birleşerek yapının bir aşamasını oluşturur ve X' olarak yansır. İkinci aşama da ise X', eklentiler eklenir ve yapıda yeni bir X' düzeyi yansır. En üst düzeyde, türetilmiş olan X', belirleyiciyle en üst aşama olan X''yi yansıtır. Öbek yapısının niteleyen sayısında kısıtlama bulunmaz. Başın sağa ve(ya) sola genişlemesi, dile özgüdür; örn. Türkçe'de baş sağdadır, öbeğin diğer öğeleri başın solundadır ve başın sağında derin yapı konumu bulunmaz. bkz. **Aşamalı-X Çizelgesi**.

A-üstünde-A İlkesi (A-over-A Constraint) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, hiç bir öğenin, içinde bulunduğu ve kendisiyle aynı ulamdaki daha geniş ulamdan dışarı çıkamayacağını belirleyen kısıtlama.

ayak (foot) *sesbilgisi* Konuşma sırasında vurgulu seslemlerin düzenli aralıklarla tekrarlanmasıyla ortaya çıkan uyum.

ayırıcı im (diacritic) *sesbilgisi* Bir sesin çıkış açısından özellik gösteren türlerini birbirinden ayırmak için kullanılan im; örn. ünlülerin üzerine konan [~] imi genizsilleşmeyi gösterir: [ãn].

ayırıcı özellik (distinctive feature) *sesbilim* Bir dilde varlığı ya da yokluğuyla bir dil birimini bir başkasından ayıran en küçük özellik; örn. Türkçe'de /p / ve /b/ ünsüzleri birbirlerinden ötümlülük özelliği ile ayrılırlar, bu bakımdan ötümlülük Türkçe'de patlamalı ünsüzler için ayırıcı özelliktir. Özelliğin varlığı [+], yokluğu ise [-] ile gösterilir: /b/ [+ötümlü], /p/

[-ötümlü] ünsüzdür.

ayırma (disjunction) *anlambilim* İki önermenin seçenekli durumunu (ya... ya) ya da sürecini gösteren anlam olgusu. Biçimsel mantıktan anlambilime aktarılan bir terim. Ayırma *içeren* (inclusive) ve *dışlayan* (exclusive) olarak, iki türdür. İki önermenin biri ya da her ikisi doğruysa buna içeren ayırım denir; dışlayan ayırımda ise önermelerden yalnızca biri doğrudur; örn. *Ya o zengin ya da sen yoksulsun* (içeren ayırma); *ya o zengin ya da sen zenginsin* (dışlayan ayırma).

aykırı (anomalous) *anlambilim* Anlamsal açıdan olası olmayan yapı; örn. *Kitap çocuğu okudu* tümcesi yapı açısından dilbilgiseldir ancak anlamsal olarak aykırıdır; anlamsal özelliği [-can] olarak belirtilen 'cansızlık' olan *kitap,* etken bir eylem olan *oku*'nun öznesi olamaz.

aykırılıkçılar (anomalists) *genel* Dilde düzenlilik ve kurallılıktan çok düzensizlik ve kuralsızlıkların bulunduğunu, bu nedenle dilin insan uzlaşımının ürünü olamayacağını savunan eski Yunan dilbilgicilerine verilen ad. Ayrılıkçılara karşı olarak dilin düzenli ve kurallı oluşunu savunan eski Yunan dilbilgicileri ise örneksemeciler adı ile anılıyordu. bkz. **örneksemeciler.**

aynılaşma (syncretism) *biçimbilim, sözdizim* Bir dizimde iki farklı biçimin aynı biçimde gerçekleşerek eşadlı sözcük-biçimler yaratması. Türkçe'de *Geldi* sözcük-biçimi, *Ahmet geldi* tümcesinde olduğu gibi 3. tekil kişi ya da özne konumu açık bir ad öbeği ile dolu olduğunda seçimlik olarak *Çocuklar geldi* yapısında yer alabilir; eylemin 3. tekil ve bazı yapısal bağlamlarda çoğul kişi çekimleri aynılaşmış olur.

ayraçlama (bracketing) *sözdizim* Öbek yapısı aşamalanmasının birbirini içeren ayraçlarla belirtilmesi; Üretici Dilbilgisinde, öbek yapı kurallarının gösterim tekniklerinden biri; örn. $[[[\text{Şu kız}]_{\text{AÖ}}\ [[\text{kitap}]_{\text{AÖ}}\ \text{oku}]_{\text{EÖ}}\text{-yor}]_{\text{ÇÖ}}$. bkz. **yeniden yazma** ve **dallanma.**

ayrık ek (circumfix) *biçimbilim* Bir biçimbilimsel süreçte iki ayrı parçadan, genellikle, bir önek ile sonekin birleşmesiyle olu-

şan ek; örn. Almanca'da *brauchen* eyleminin geçmiş zaman biçimi olan *ge-brauch-t*'un kurulması sırasında kökten önce ve sonra eklenen {*ge-* ... *-t*}.

ayrık tümce (cleft sentence) *sözdizim* Tek bir tümceciğin iki eylemli, iki ayrı bölüme ayrılması sonucu oluşan yapı. Vurgulanan öğeye göre tümcecik değişik biçimlerde bölünebilir: örn. *Yeni okula giden o çocuktur* ve *O çocuk yeni okula gidendir* tümceleri ayrık tümce yapısına sahiptir.

ayrılık kuramı (difference theory) *toplumdilbilim* Dil değişkelerinin birbirinden daha iyi ya da daha kötü olamayacağına, yeterli ya da yetersiz görülemeyeceğine, anlatım, sözvarlığı ve dilbilgisi açısından herhangi bir değişkenin diğerinden üstün tutulamayacağına dayanan toplumdilbilim kuramı.

ayrımsal (contrastive) *genel* Birimler arasındaki ayrımlara, ayırıcı ve işlemsel karşıtlıklara dayalı özellik; örn. sesbirim, sesbilimde en küçük ayrımsal birimdir. **Karşıtsal** da denir.

ayrımsal dilbilim (contrastive linguistics) *genel* bkz. **karşıtsal dilbilim.**

ayrıntılı çevriyazı (narrow transcription) *sesbilgisi* Sesbilgisel çevriyazı türlerinin sınıflandırılmasında seslerin oluşturulma özelliklerini ayrıntılı biçimde yansıtan çevriyazı türü; sesbirimcik düzeyinde yapılan çevriyazı. krş. **ayrıntısız çevriyazı.**

ayrıntısız çevriyazı (broad transcription) *sesbilgisi* Sesbilgisel çevriyazı türlerinin sınıflandırılmasında sesleri sesbirim düzeyinde yansıtan çevriyazı türü. krş. **ayrıntılı çevriyazı.**

ayrışkan diller (isolating languages) *genel* bkz. **yalınlayan diller.**

azınlık dili (minority language) *toplumdilbilim* Bir ülkede çoğunluk diline oranla daha az sayıda insan tarafından konuşulan ve toplumda baskın olmayan dil. Farklı dilsel topluluklar içindeki göçmenler çoğunlukla azınlık dili konumunda olan kendi dilleriyle birbirleriyle iletişim kurarlar. Türkçe, Almanya, Hollanda vb. ülkelerde azınlık dili olarak konuşulmaktadır.

B

bağ- bağlacın kısaltması.

bağdaşıklık (coherence) *metindilbilim* Metnin/söylemin derin yapısında kavram ve bağlantılardan oluşan bütünlük; metni oluşturan yedi temel öğeden birisi. **Tutarlılık** da denir. bkz. **metin, metindilbilim.**

bağdaşmazlık (incompatibility) *anlambilim* Sözcükler arasındaki anlam ilişkilerinde bir dizideki bir öğenin seçiminin öteki öğeleri dışarıda bırakması, onları kapsam dışına çıkarması ile ilgili özellik; örn. 'gül kırmızıdır' demek 'gül siyah, beyaz, mavi vb. değildir' demektir. Özellikle renkler, değer yargıları, asker rütbeleri vb. bağdaşmazlık ilişkileri bakımından anlamlandırılır.

bağımlı (dependent) *sözdizim* (i) Dilbilgisi çözümlemelerinde ana tümceye bağlı olan, onun yantümcesi görevinde, tek başına kullanılamayan tümcecik; örn. *Herkes [o adayın seçilmesi]ne şaşırdı* tümcesinde *o adayın seçilmesi* bağımlı tümcedir. (ii) Bağımsal dilbilgisinde bir üst birime bağlı olan birim.

bağımlı biçimbirim (affix/bound morpheme) *biçimbilim* Yalnız başına görünemeyen biçimbirim; örn. Türkçe'de {-lIk}, her zaman bir sözcük gövdesine eklenmesi gerektiği için bağımlı biçimbirimdir; *ayrı-lık, tutumlu-luk,* vb. Bağımlı biçimbirimlerin, sözcük gövdesine eklendikleri yere göre önek, sonek, içek, ayrık ek olarak adlandırılan değişik türleri vardır; örn. Türkçe'de *kıp-kırmızı* sözcüğündeki *kıp-* önek, *ayrı-lık* sözcüğündeki *-lIk* takısı ise sonektir. Türkçe'de içek yoktur. Tagalog dilinde ettirgen yapısını oluşturan {-um-} takısı bir içektir; örn. *fikas,* 'f-um-

ikas' krş. **bağımsız biçimbirim**.

bağımsız biçimbirim (free morpheme) *biçimbilim* Yalnız başına görünebilen biçimbirim; örn. *evci, kitaplık, arabacı* sözcüklerinde *ev, kitap* ve *araba* birer bağımsız biçimbirim, {-CI} ve {-lIk} takıları ise bağımlı biçimbirimlerdir. Ad, eylem, niteleyici, belirteç gibi açık küme ögeleri ve ilgeç, bağlaç, ünlem gibi dilbilgisel işlevleri bulunan kapalı küme ögeleri bağımsız biçimbirimlerdir. krş. **bağımlı biçimbirim.**

bağımsız biçimbirim kısıtlaması (free morpheme constraint) *biçimbilim* Sankoff ve Poplack anlayışı doğrultusunda ikidilli etkileşim ortamında bir dildeki bağımlı biçimbirimin sesbilimsel kurallar nedeniyle öteki dildeki sözlüksel yapıyla bütünleşememesi durumunda ortaya çıkan kısıtlama; örn. İspanyolca ve İngilizce konuşan ikidillilerde *-eando* biçimbirimi *flipiendo* (İng. 'flipping') gibi bir yapıda yer alabilirken **catchendo* (Romaine 1989) gibi bir yapıda sesbilim kuralları nedeniyle kısıtlandığı için yer alamamaktadır. krş. **eşdeğerlik kısıtlaması.**

bağımsız değişkenlik (free variation) *genel, sesbilim* Sesbilimde bir sesbirimciğin sözcük içinde belirli bir konumda sözcüğün anlamını değiştirmeden bir başkasıyla değiştirilebilirliği özelliği; örn. Türkçe'de /p/ sesbiriminin sözcük sonlarında soluklu [p^h] ve soluksuz [p] olarak oluşturulabilmesi bağımsız değişkenlik özelliğini sergiler; /*ip*/ [ip^h]/[ip].

bağımsız sıralı tümce (juxtaposed sentence) *sözdizim* Ortak öğesi olmayan, ancak anlam yakınlığı nedeniyle bir arada bulunan sözcüklerin oluşturduğu sıralı tümce türü; örn. *Mevsimlerden kıştı, kışın da en soğuk günleriydi.*

bağımsız söylem (free discourse) *metindilbilim* Kalıp söz ve anlatımlara karşıt olarak, söylenecek ileti ve söyleme biçimi konusunda daha çok özgürlük bulunan söylem türü. bkz. **söylem.**

bağımsız tümce (independent sentence/clause) *sözdizim* Kendi başına kullanılabilen, dilbilgisine uygun tümce; örn. *Okula giderken arkadaşımı gördüm* tümcesinde *arkadaşımı gördüm* bağımsız tüm-

ce, *okula giderken* bağımlı tümcedir. *Sanattan vazgeçilemez* bağımsız tümce örneğidir. **Ana tümce** de denir.

bağıntı (ilkesi) ((principle of) relevance) *edimbilim* (a) Grice'ın önerdiği ve bildirişimi düzenlediği öne sürülen işbirliği ilkesini oluşturan dört alt ilkeden biri; (bkz. **Bildirişim ilkeleri**) (b) 1986 yılında Dan Sperber ve Deirdre Wilson tarafından ortaya atılan Bağıntı Kuramı'nın temelini oluşturan bilişsel nitelikli terim. Bağıntı ilkesi uyarınca, her sözce her şeyden önce dinleyici için bağıntılı olacağı iletisini taşır ve bu temel ileti asla sorgulanmaz. Bildirişim olgusunu bir maliyet-kâr dengesi olarak tanımlayan bu ilkeye göre her sözce 'en az zihinsel çaba' harcanarak yorumlanır ve bu çaba karşılığında elde edilen bağlamsal etki (anlam kümesi) ile harcanan zihinsel enerji arasında bir denge oluşur. Bu dengeye göre bir sözcenin yorumlanması için gerekli olacak zihinsel enerji ne kadar az ve karşılığında elde edilen anlam(lar) ne denli doyurucu ise, söz konusu sözce o denli bağıntılı olacaktır; örn. bir otobüs garında henüz tanışılan bir kişinin *Yolculuk ne tarafa?* sorusuna verilebilecek şu yanıtlardan

(1) Burdur'a.

(2) Antalya yüzünden bir türlü gelişemeyen Burdur'a.

örneklerinden birincisi, ikincisine oranla daha bağıntılıdır.

bağıntılı söylem (connected discourse) *metindilbilim* Dil birimlerini (ses, sözcük, tümce vb.) tek tek ele alan yaklaşıma karşıt olarak, bu birimlerin birbirleriyle bağıntılarını, bağlantılarını öne çıkaran dil anlayışı sonucu ele alınan dil düzlemi; bağlaşıklık, bağdaşıklık, bağıntılı söylemin anlaşılmasında iki temel kavramdır.

bağlaç (conjunction) *biçimbilim* İki sözcüğü, sözöbeğini ya da tümceyi bağlayan sözcük; işlevlerine göre sıralama ve yantümce bağlaçları, yapılarına göre ise yalın, türemiş, bileşik bağlaçlar olarak ayrılırlar. Türkçe'de bağlaçlar yapıları bakımından yalın bağlaçlar *(ile, ve, fakat, ancak)*, türemiş bağlaçlar *(gerçekten, aslında, vb.)*, bileşik bağlaçlar *(oysa, yoksa)*, ve öbekleşmiş bağlaçlar *(ne var ki, bu nedenle)* olarak dört kümeye ayrılır. Sıralama

bağlaçları işlevleri bakımından eşit konum ve işlevdeki sözcük, sözcük öbeği ve tümceleri bağlar; örn. *[Ayşe ile Ahmet] geldi.* Yantümce bağlaçları işlevsel açıdan anatümce ile yantümceleri bağlar; örn. *Bugün ders çalışmayacağım* çünkü *çok yorgunum.*

bağlak (conjunct) *sözdizim* Bağlaç tarafından birleştirilmiş sözcük, sözcük öbeği ya da tümcelerden her biri; örn. *Ayşe ile Mehmet* bağlaçlı adöbeğinde, *Ayşe/Mehmet* birer bağlaktır.

bağlam (context) *genel* 1— Bir dil biriminin bitişiğinde ya da çevresinde onu anlam, işlev, yapı bakımından etkileyen birim ya da birimler; iç bağlam, dil içi bağlam da denir; 2— Sesbilimde ses ögelerini çevreleyen, birçok durumda bu ögelerin görevini, değerini belirleyen çevre. 3— Dil birimlerini etkileyen dil dışı etmenlerin tümü; durum bağlamı da denir. Örn. zaman, yer, konuşan kişinin konumu, cinsiyeti.

bağlamdan bağımsız (context-free) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde dil kurallarının belli bir bağlama bağlı olmaksızın geçerli olma durumu.

bağlamdan-bağımsız kural (context-free rule) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, kuralların soldaki ulamı, görüneceği bağlamı belirginleştirmeden sunan yenidenyazma kuralı: X -> Y. Bu tür kural, yenidenyazma kurallarının ana özelliğidir. bkz. **yeniden yazma.**

bağlam duyarlı/sınırlamalı (context sensitive/restrictive) *sözdizim* Dilde kuralların yalnızca belirli bir yapı bağlamında geçerli olma durumu; örn. bazı dillerde edilgen dönüşümü yalnızca geçişli eylem bağlamıyla sınırlıdır.

bağlamlama (contextualization) *genel* Sözcük, tümce ya da herhangi bir dil biriminin kullanıldığı bağlamı belirleme durumu. Dil birimleri bağlamdan bağımsız olarak anlaşılamazlar, bir bağlam içinde yorumlanırlar.

bağlamlı dizin (concordance) *sözlükbilim* Sözcüklerin kullanım sıklığını bağlama bağlı olarak gösteren dizelge. Bağlamlı dizinler

özellikle sözlük yapımında veri sağlar.

bağlama (binding) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, bir adöbeğinin, bir başka adöbeğinin göstergesinin yorumlanışını belirleme durumu; örn. *Konuşmacı kendini tanıttı* tümcesindeki *kendini* dönüşlü adılının göstergesi, özne konumundaki *konuşmacı* tarafından belirlenir ya da bağlanır; bağlayıcı görevindeki adöbeği *öncül*, bağlanan adöbeği de *bağlı*'dır. Üretici Dilbilgisi Kuramı çerçevesinde, bağlama özellikleri bakımından adöbekleri adıl, artgönderge ve gönderge biçimleri (G-biçimleri) olarak üç türe ayrılır. bkz. **Bağlama İlkeleri.**

Bağlama İlkeleri (Binding Conditions, Principles of Binding) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde gönderim açısından üç adöbeği türünün bağlanmasını düzenleyen üç ilke.

Bağlama İlkeleri
A ilkesi: Bir artgönderge yönetim ulamı (YU)'nda bağlı olmalıdır.
B ilkesi: Bir adıl yönetim ulamında özgür olmalıdır.
C ilkesi: Bir G-biçimi her yerde özgür olmalıdır

Örn. Türkçe'de göndergesel özellikleri olan birimler:

(i) Polisler$_i$ [karşı grupların$_j$ birbirlerine$_{*i/j}$ saldırması]-na seyirci kaldı
(ii) Polisler$_i$ [karşı grupların$_j$ onlara$_{i/*j/k}$ saldırması]-na seyirci kaldı
(iii) [O$_i$ Ayşe'yi$_j$ seviyor]

A ilkesi, (i) örneğindeki [+göndergesel] özellikli işteş adılının YU içinde bağlı olduğunu, YU dışında bağlanamayacağını açıklar. (ii) örneği, B ilkesinin öngördüğü gibi, [+adılsıl] özellikli adılın, bir göndergenin karşıt özellikler sergilediğini, YU içinde özgür olduğunu, göstermektedir. Örnek (iii)'te G-biçimi *Ayşe*'nin, kendisine k-buyursa da, YU içinde veya dışında, herhangi bir AÖ'ye bağlı olamayacağı örneklenmektedir.

Bağlama Kuramı (BK) (Binding Theory) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde adöbeklerinin gönderim özelliklerini düzenleyen modül. İki adöbeği arasında eşgönderim bağlantısını belirleyen bağ-

lama ilişkisinin yapısal özelliklerini saptar. Buna göre, *Ali kendini seviyor, Ali onu seviyor,* ve *Ali Ayşe'yi seviyor* örneklerinde *Ali,* altı çizili adöbeklerle aynı konumsal ilişki içindedir ancak yalnızca ilk örnekte *Ali* ile *kendi* arasında eşgönderim bulunmaktadır; *Ali,* eşdizinli olduğu *kendi* dönüşlü adılını bağlar; *Ali* bağlayıcı, *kendi* bağlı'dır. *Ali, kendi*'nin öncülüdür. Bağlama kuramında bağlanma koşulları Bağlama İlkeleri ile düzenlenir. bkz. **Bağlama İlkeleri.**

bağlantı (agglutination) *biçimbilim* Değişik işlevli bağımlı biçimbirimlerin bir sözcüğe art arda eklenmesi; örn. *ara-ş-tır-ıl-mak, yap-ı-sal-cı-lık* sözcüklerinde çeşitli işlevleri olan birçok ek birbirinin arkasına eklenmiştir. **Bitişme** de denir.

bağlantılı diller (agglutinative languages) *genel* Karşılaştırmalı dilbilimde yapısal ölçütler kullanılarak, sözcüklerin çekim biçimlerinin oluşturulma özelliklerine göre yapılan sınıflandırma çerçevesinde belirlenen ve değişik işlevli eklerin birbiri ardına eklenerek yeni birimler oluşturduğu diller. Yalınlayan (isolating) ve bükümlü (inflecting) dillerden ayrı olarak bağlantılı dillerde kök değişimi yoktur. Bağlantılı dillerin bilinen en iyi örneklerinden biri Türkçe'dir; Japonca da bağlantılı dillerdendir. **Eklemeli diller, bitişimli diller** de denir. krş. **yalınlayan diller, bükümlü diller.**

bağlantılı konuşma (connected speech) *söylem* Tek tek sözcük ya da sözcük kümeleri yerine, birbiriyle bağlantılı birden çok sözcük, sözcük kümesini içeren doğal söylem biçimi. Sözcüklerin tek tek anlamları yanında daha büyük bir bütünce içinde yer almaları sonucu oluşan sesletim özellikleri, ezgi düzenleri vb. vardır; bu nedenle özellikle söylem çözümlemelerinde tümcelerin tek tek incelenmeleri yerine öteki tümcelerle ilişkileri, bağlantıları önemsenir.

bağlantılı sorular (supplementary questions) *konuşma çözümlemesi* Haber tartışmalarında sunucular tarafından yöneltilen temel soruya ek olarak sorunun oluşturduğu başlık altında sorulan çok çeşitli sorular. Bu soruların başlıca üç özelliği vardır. 1) So-

rular yanıtın hemen ardından gelir, 2) Sorular yanıtın sahibine yöneltilir, 3) Önceki konuşmayı/konuyu devam ettirir; örn.: *(S): Efendim bu suikast iddiasını siz nasıl değerlendiriyorsunuz, iç bölgenin polisiyle irtibat kurabildiniz mi, gelişmeler sizin cephenizde nasıl? (K): Enteresan bir hadise oldu, bir saate yakın bir süre bize muhatap olacak bir tane yetkili bulamadık. (S): Kimse çıkmadı mı?*

bağlaşıklık (cohesion) *metindilbilim* Bir söylem ya da metnin yüzey yapısında, dil öğelerinin birbiriyle bağıntılanması; örn. ad ile adıllar arasındaki bağıntılar, eylem zamanlarının uyumu, sözcük yinelemeleri yoluyla kurulan ilişkiler bağlaşıklık ilişkileri arasında sayılabilir. **Bağdaşıklık** da denir.

bağlayıcı (connective, connector) *biçimbilim* Dil birimlerini bağlama görevi olan birimlere verilen genel ad. Bağlaçlarla kimi belirteçler bu kümeye girer.

bağlı (bound) *sözdizim* bkz. **Bağlama İlkeleri.**

bakışımsızlık (asymmetry) *sözdizim* Tümce yapısı içinde (özne/nesne, tümleç/eklem... gibi) iki farklı türdeki kurucunun bir ilke, kural, süzgeç, kısıtlama vb. karşısında farklı görünümler sergilemesi.

baskın dil (dominant language) *ruhdilbilim, toplumdilbilim* İkidilli bireyin dillerden birini ötekine göre daha çok bilmesi/kullanması; ya da bir toplumda daha çok insan tarafından konuşulduğu için çoğunluk dili konumunda olan dil.

baş (head) *sözdizim* 1— Sözdizimde bir öbeğin niteliğini belirleyen kurucu. Öbekler, başlarının yansımaları olarak görülür. Diller, baş işlevini görmekte olan ulamın öbek içinde ilk konumda veya son konumda olmasına bağlı olarak ön-başlı ve son-başlı diller olarak iki sınıfa ayrılır. Türkçe, eylemin tümcede son konumda olması *(örn. Öğrenciler ödevlerini yaptı)*, ilgeçlerin tümleçlerinden sonra gelmesi *(örn. akşama doğru)* ve bir adöbeğinde, niteleyecilerin addan önce gelmesi *(örn. şu köşede duran, siyah paltolu adam)* bakımından son-başlı dillerdendir; İngilizce ön-başlı bir dildir. Üretici Dilbilgisinde, Aşamalı-X Çizelgesine

göre X_0 konumundaki ulam; örn. *okulun yeni yönetim odaları* öbeğinde *odalar*, öbeğe ulamsal özelliği ([+A]) ile birlikte diğer bütün özelliklerini (örn. [+çoğul]) aktarması bakımından öbeğin başıdır. bkz. **Aşamalı-X Çizelgesi**. 2— Biçimbirimde, bir bileşiğin sözlüksel ulamını belirleyen kurucu.

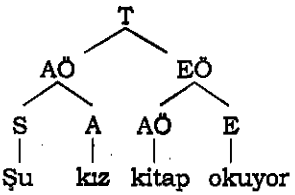
baş biçimbirim (morphophoneme) *sesbilim, biçimbilim* bkz. **biçimsel sesbirim.**

Baş Değiştirgeni (Head Parameter) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, başın öbek yapısı içinde, öbeğin diğer öğelerine göre başta ya da sonda yer almasıyla ilgili değiştirgendir; örn. Türkçe'de başlar sağda (yani, öbeğin sonunda) iken İngilizce'de soldadır. bkz. **baş.**

baş sesbirim (archiphoneme) *biçimbilim* bkz. **üstsesbirim.**

başat dil (matrix language) *toplumdilbilim* bkz. **temel dil.**

başatlık (dominance) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde bir öbeksel ulam ile bu ulamdan çıkan budaklar arasındaki yapısal ilişki; başatlama doğrudan ya da dolaylı olabilir; örn. aşağıdaki gösterimde ÇÖ (Çekim Öbeği), *şu kız* AdÖbeği'ni doğrudan başatlamakta, yapıdaki diğer budakları, S'yi veya A'yı *kitap* A(d)Ö(beği)ni, S(ıfat) ve A(d)ı, E(ylem)Ö(beği), AÖ ve E(ylem)'yi

dolaylı olarak başatlamaktadır:

Başatlık bir yapıda dikey ilişkileri içerir.

başkalaşma (suppletion) *biçimbilim* Bir dizide yer alan sözlükbirimin, düzenli sözcük-biçimlerine göre farklı olan sözcük-biçimleri de içermesi; örn. İngilizce'nin eylem çekiminde *go,*

going, goes, gone gibi biçimler *go* eyleminin düzenli biçimleri, *went* ise başkalaşmış biçimidir.

başkasına gönderim (disjoint reference) *sözdizim* Bir adöbeğinin, yönetim ulamında ve dışında, olası öncül olan bir adöbeğine değil, başka bir adöbeğine, genellikle söz konusu tümcenin dışındaki bir adöbeğine gönderimde bulunması; örn. *Zeynep Ayşe'den [durumu ona iletmesini] istedi* tümcesinde *ona*, *Ayşe* ile eşgöndergeli olamaz, başkasına gönderimlidir.

başlatıcı (trigger) *sözdizim* Herhangi bir dilbilgisel işlemi başlatan öğe; örn. d-yapıda bir *ne*-öbeğinin bulunması *ne*-taşımayı, eylemin edilgen biçimbirimi Adöbeği-taşımayı, sesbilimsel gerçekleşme adöbeklerin DURUM yüklenmesini gerektirir.

başlık kısaltma (acronym) *biçimbilim* Bir sözcüğün baş harfleri kullanılarak yapılan kısaltma; örn. *Ortadoğu Teknik Üniversitesi* > *ODTÜ, Kamu İktisadi Teşekkülleri* > *KİT, Türkiye Büyük Millet Meclisi* > *TBMM, Posta-Telefon-Telgraf* > *PTT.*

baştan-başa taşıma (head-to-head movement) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, baş konumundaki bir öğenin ancak yine baş olan bir konuma taşınması gerekliliğini içeren taşıma türü; örn. eylemin Ç(ekim)Öbeği'nin başı olan ÇEK(im)$_0$ gibi çekim yansımalarının başına taşınması baştan-başa taşımadır.

b-buyurma (m-commanding) *sözdizim* bkz. **büyükçül buyurma.**

bebek dili (baby-talk) *ruhdilbilim* Dil edinimi araştırmalarında söyleyiş, sözcük, çekim, türetim ve tümce yapısı açısından, bebeklerin yetişkinlerin konuşmalarından farklı olan dili.

beden dili (body language) *genel* İletişim için bedensel devinimlerin –bedenin duruşu, görünümü, el ve yüz devinimlerinin– kullanılması. Daha teknik bir terim olarak sözdışı iletişim terimi de kullanılmaktadır. Beden dili, doğal dile göre daha sınırlı simgeler kullanır ve düzensizdir; beden dilinin kimi simgeleri evrensel olmakla birlikte, çeşitli kültürler beden dilinin simgelerini değişik biçimde anlamlandırırlar.

belgisiz (indefinite) *anlambilim, sözdizim* Belli bir kişi, nesne ya da niteliğe kesin biçimde gönderimde bulunmayan anlambirim; örn. Türkçe'de *kimi, çoğu, her, biraz, birçok, bir şey, her şey* belgisiz anlambirimlerdir. Kimi dillerde belgisiz tanımlık da, örn. İng. *a* ve *an,* vardır.

belgisiz adıl (indefinite pronoun) *biçimbilim* Kesin biçimde bir kişi ya da nesne belirtmeyen adıl; örn. *bazısı/bazıları, çoğu, birkaçı, biri.*

belgisiz sıfat/niteleyici (indefinite adjective) *biçimbilim* Bir adı, ona kesinlik kazandırmaksızın nicelik, nitelik, benzerlik, ayrılık vb. açısından belirten niteleyici; örn. *bazı akşamlar, bir bayram günü, her insan, bütün dünya, birçok öğrenci* dizimlerindeki *bazı, bir, her, bütün, birçok* belgisiz niteleyicidir.

belirleyici (specifier) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde öbeklerin Aşamalı-X yapısına göre büyükçül yansımanın en üstteki budağının çocuğu ve öbek başının tek aşamalı-X yansımasında başın kardeşi konumundaki ulamları içeren üst terim (bkz. **Aşamalı-X Çizelgesi**); örn. İngilizce'de *a, the, this, John's...* gibi öğelerin adöbeklerinde belirleyici konumunu doldurdukları kabul edilir. Çekim öbeklerinde belirleyici konumu, özneler tarafından doldurulur. **Gösterici** de denir.

belirsiz (vague) *anlambilim* Bir önermenin anlamının belirsiz olması ile ilgili özellik; örn. *Elbet bir gün gelir* tümcesinde belirtilen zaman belirsizdir. **Bulanık** da denir.

belirtecimsi (adjunct) *sözdizim* Bir dilbilgisi kuruluşunda belirteç işlevine benzer işlevi olan, kullanılması zorunlu olmayan ikincil önemde bir öğe; örn. *Herşey kesinleştiğinde geleceğim* yapısında *herşey kesinleştiğinde* belirtecimsi işlevini üstlenmiş bir yantümcedir.

belirteç (adverb) *biçimbilim, sözdizim* Karşılaştırma ve en üstünlük dereceleri olan, işlev olarak genellikle eylemin anlattığı iş, oluş ve durumun tarzını belirleyen sözcük türü. Belirteçler, niteleyicilerin, eylemlerin ve işlevce kendine benzeyen başka belirteçlerin anlamlarını etkileyen, pekiştiren ya da kısıtla-

yan sözcüklerdir; örn. *Koşarak okula gitti. Babam güzel konuştu. Ayşe dün geldi* tümcelerinde *koşarak, güzel* ve *dün* belirteçtir. Belirteçler, işlev bakımından (i) tümce belirteçleri, (ii) eylem öbeği belirteçleri ve (iii) niteleme belirteçleri olarak üçe ayrılır. Eylem öbeği belirteçleri genellikle *nasıl, nereye, nerede, ne zaman, niçin* sorularının yanıtını verir. İşlev açısından başlıca eylem öbeği belirteç ulamları şunlardır: (i) zaman belirteçleri: *dün, bugün, şimdi, hemen, yarın, önce, sonra;* (ii) yer-yön belirteçleri: *yukarı, aşağı, ileri, geri, üst, alt, ön, arka;* (iii) durum belirteçleri: *doğru, güzel, böyle, şöyle.* Niteleme belirteçleri derecelendirme belirtir: *daha, en, çok, pek, fazla, en çok.* Tümce belirteçleri ise genellikle yapılan önerme hakkında konuşmacının bakış açısını ve duygularını belirtir; örn. *bana göre, mutlaka* ve koşul belirteci *eğer.* Belirteçler yapılarına göre yalın, türeme, bileşik, öbekleşmiş olarak ayrılır.

belirteç öbeği (BelÖ) (adverbial phrase) *sözdizim* Baş öğesi belirteç olan öbek yapısıdır; örn. *çok hızlı konuşuyorsun* yapısında baş öğesi *hızlı* olan *çok hızlı* öbeği belirteç öbeğidir.

belirtici (marker) *sözdizim* Herhangi bir ulamın varlığını gösteren biçimbilimsel öğe; örn. uyum belirleyicisi, açı belirleyicisi, zaman belirleyicisi, DURUM belirleyicisi vb.

belirtili (marked) *genel* Ayırıcı bir özellik ya da belirti içeren biçim; örn. /c/ sesbirimi ötümlülük içerdiğinden /ç/'ye oranla belirtilidir.

belirtisiz (unmarked) *genel* Yaygın, yansız ve genel olan dil özelliklerinin niteliği.

belirtme durumu (accusative) *biçimbilim* Çeşitli dillerde eylemin nesnesi durumunda olan, eylemden doğrudan etkilenen ad ya da adılın durumu. Belirtme durumu Türkçe'de [-i, -ı, -u, -ü, -yi, -yı, -yu, -yü] biçimbirimcikleri olan {-(y)I} ekidir; örn. *İki katlı bir evi beğendik* tümcesinde *ev-i* belirtme durumundadır.

bemolleşmiş (flat) *sesbilgisi* Kalınlaştırma ve dudakların yuvarlatılması gibi nedenlerle yeğinliği azalan seslerin niteliği.

benimsenirlik (acceptability) *sözdizim, anlambilim, edimbilim* bkz. **geçerlik**

benzer yapım (copying) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde öbek yapıdaki bir bileşeni öbek yapının bir başka bölümüne taşıma işlemlerinin bir türü; bu taşıma türüne göre, diller kopyalanan öbeğin kendisini seslendirmekle kopyalananı seslendirmek arasında seçim yaparlar ve yaptıkları seçime göre açık taşıma ya da gizil taşıma dili özellikleri sergilerler.

benzerlik (paronymy) *anlambilim, biçimbilim* 1— Ses bakımından birbirine benzeyen ancak yazılış ve anlam bakımından ayrı olan sözcüklerin özelliği; örn. İngilizce'de *tail* (kuyruk) ve *tale* (öykü), *hair* (saç) ve *hare* (tavşan). 2— Aynı kökten türemiş sözcüklerin niteliği, eşköklülük.

benzeşme (assimilation) *sesbilim* Bir sesin çıkış yeri ve biçimi açısından bir başka sese benzer ya da eş duruma gelmesi; örn. *parlamento, pantalon, anlamak, yanlış* vb. sözcüklerin *parlemento, pantolon, annamak, yannış* olarak söylenmesi benzeşme sonucu olmaktadır.

benzeşmezlik (dissimilation) *sesbilim* Bir sözcükte bulunan aynı iki sesin, aynı iki söyleyiş hareketinin başka seslere ve söyleyiş hareketlerine dönüşmesi. Benzeşme olayının tam tersi bir eğilimle oluşur; örn. Arapça'dan ödünçlenen *muşamma* sözcüğünün Türkçe'nin lehçe ve ağızlarında *muşamba* ve Farsça'dan ödünçlenen *birader* sözcüğünün *bilader* olarak değişimi benzeşmezlik nedeniyle ortaya çıkmaktadır. En yaygın biçimbirimciği [-Il] olan {-Il} edilgen biçimbiriminin /l/ sesi ile biten sözcüklerde [-In] olması da benzeşmezlik sonucudur; örn. **bul-ul/bul-un.*

benzetme (simile) *anlambilim* Bir nesnenin ya da eylemin özelliğini bir başkasından yararlanarak ya da onu anımsatma yoluyla gerçekleştirme; örn. *keçi gibi inatçı, kar gibi beyaz* vb.

betimlemeli (descriptive) *genel* Dil olgularını, kuralcı yaklaşımın tersine, 'olması gerektiği' yaklaşımı içinde değil, olduğu gibi saptamayı amaçlayan dilbilim anlayışı. Betimlemeli dilbilim

nesnelliği, dizgeliliği vurgular; dildeki değişmelerle ilgilenmemesi, betimlemeyi eşzamanlı olgularla sınırlaması bakımından da tarihsel dilbilimden ayrılır. Salt tek bir dilin olgularının saptanmasıyla ilgili olması açısından da genel ve karşılaştırmalı dilbilimden farklıdır. Betimlemeli yaklaşım, gözlenebilir verilerle yetinebilir ya da Üretici Dilbilgisi anlayışında olduğu gibi olası verileri, konuşanın sezgilerini de gözönüne alabilir. Betimlemeli çalışmanın temel amacı o dile ilişkin dilbilgisini oluşturmak ya da çeşitli amaçlarla kullanılmak üzere veri sağlamaktır. *Betimleyicilik* betimlemeli yaklaşımın benimsenmesidir.

betimleme yeterliği (descriptive adequacy) bkz. **yeterlik düzlemleri**.

beyindilbilim (neurolinguistics) *genel* Dil gelişimi ve kullanımının sinirlerle ilgili temelini inceleyen dilbilim dalı. Beyindilbilimi beynin konuşma ve duyma süreçlerinin denetimiyle ilgili bir model geliştirmeye çalışır; bu çerçevede konuşma ediminde söyleyiş eşgüdümü, sıralanması vb. konularla ilgilenir. Bu amaçla iki alandan veri toplar: düzeltmeci dilbilimin inceleme alanı olan dil bozuklukları (kekeleme, söz yitimi, vb.) ve olağan dil yanlışları (dil sürçmeleri, duraksamalar).

bırakım (release) *sesbilgisi* bkz. **ivedi bırakım**.

biçem (style) *metindilbilim* Bir metindeki dil kullanımının, bir yazar ya da döneme özgü dil özelliklerinin tümü. Biçembilgisinde değişen amaçlara göre biçemin üç özelliğinden söz edilir: a) Biçem tek tek dil öğelerine (biçem öğelerine) dayanır. b) Biçem metinlerin bir özelliğidir (bu bakımdan biçem özellikleri vardır). c) Biçem tarihsel, işlevsel ve bireysel özelliklere bağlıdır. **Deyiş** de denir.

biçem özellikleri (stylistic features) *metindilbilim* Metnin, söylemin diline özgü belirgin özellikler. Biçem özelliği biçem öğelerinin yinelenmesi ya da karışımı sonucu ortaya çıkar. Bu çerçevede metinde dilbilgisi öğelerinin (ad, sıfat, eylem vb.), sözcüklerin (genel, soyut, ölçünlü, argo vb.) belli biçimde dağılımı ya da kullanımı, metnin yapısı (anlatı, tartışma, açıklama,

mizah vb.) bir metnin biçem özelliklerini oluşturur.

biçembilim (stylistics) *genel* Dilbilim ilke ve yöntemlerinden yararlanarak biçemin incelenmesi, biçem ölçütlerinin belirlenmesi ile uğraşan inceleme alanı. Geleneksel yaklaşımda biçembilim yazın yapıtlarının, belli bir yazar ya da dönemin dil kullanım özellikleri ya da biçeminin incelenmesiyle ilgilenirdi. Bu dönemde birey ya da belli bir kümenin biçemini yaşamöyküsü (biyografi), ruhbilim, toplumbilim vb.'leri açısından ele alan değişik anlayışlar görülmüştür. Çağdaş dönemde biçem incelemeleri daha çok betimlemeli bir yöntem kullanır ve sözgelimi ölçünlü kullanımdan sapmaları ele alır; metinlerin işlevleri ve metin türlerinde dil kullanımı üzerinde durur. Bu bakımdan biçembilim birkaç yönelimi yansıtır: a) Yöntem bakımından bir metin çözümlemesidir. b) Kuralcılık (normative) açısından dil kullanımındaki doğruları bulmaya yöneliktir (sözbilim yönelimli). c) Betimsel olarak metindilbilimle doğrudan ilgili bir alandır ve bir metnin öteki öğelerle etkileşimini (metin türü, konu vb.), dil özelliklerini açıklar. **Deyişbilim** de denir.

biçim (form) *genel* Dil öğelerinin anlam ve işlevden soyutlanmış durumu. Dilbilimde şu anlamlarda kullanılır: 1— Anlam-işlev karşıtı olarak biçim: Dilin anlamdan soyutlanmış ses ve dilbilgisi yapısını anlatır; tümce, biçimbirim, sözcük, ad vb. birimlerin ses, yapı özelliklerini anlatmak için kullanılır. Bu çerçevede işlev karşıtı bir anlamı vardır; örn. bir adın yapısı tekil, çoğul, durum vb. belirlemelerle betimlenirken, özne, nesne vb. adın işlevini gösterir. Benzer ya da özdeş dilbilgisi özellikleri gösteren bir dizi biçime *biçimsel küme* (sözcük türü) denir. Bu nedenle ses ve dilbilgisi ölçütleri *biçimsel ölçütler* olarak adlandırılır. 2— Töz (substance) karşıtı olarak biçim. Bu anlamda dilin ses ya da yazıda fiziksel gerçekleşmesine karşıt olarak, konuşma ya da yazıdaki dil düzeni ya da yapıyı anlatır. Burada bir soyutlama söz konusudur. 3— Halliday'in dilbilim kuramında birbirine bağımlı üç düzlemden dildeki yapı ve sözcük düzlemini anlatmak için kullanılır (öteki düzlemler töz ve bağlam düzlemleridir). 4— Bir dil bi-

riminin değişik biçimleri ya da gerçekleşmeleri için o birimin biçimleri terimi kullanılır; örn. *gel, gelir, geldi, gelecek vb.* 'gel' eyleminin biçimleridir. 5— Mantık ya da matematik kavramları yoluyla betimlenen, bir dil kuramının özgün özellikleri; bu kullanım Üretici Dilbilgisinde özellikle 'biçimsel genelceler' (formal universals) kavramında yaygındır. *Biçimsel anlambilim* doğruluk koşulları yoluyla bir mantık dizgesinin çözümlenmesini anlatır; bu yöntem doğal dilin çözümlenmesinde de kullanılmıştır.

biçimbilim (morphology) *genel* 1— Sözcüklerin, biçimbirimlerin yapısını inceleyen dilbilgisi alanı. Bu açıdan, sözlükbirimlerin ve sözcük-biçimlerin oluşum süreçlerini, biçimbirimlerin bu süreçteki kuruluşlarını ele alır. 2— Bir dilin dilbilgisinde, o dilin sözlükbirimlerinin ve sözcük-biçimlerinin oluşum süreçlerini, biçimbirimlerin bu süreçteki kuruluşlarını içeren bileşen.

biçimbilimsel DURUM (morphological CASE) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, sesbilimsel içeriği olan DURUM. Kuram çerçevesinde, DURUM'un sesbilimsel olarak gerçekleşmesi kısıtlı olan dillerde bulunduğu varsayılan soyut DURUM ile bir karşıtlık oluşturur; örn. Türkçe'de belirtme, tamlayan, yönelme, çıkma, araç ve birliktelik biçimbilimsel DURUMdur ve sırayla, {-(y)I, -(n)In, -(y)A, -DAn ve -(I/y)lA} olarak gerçekleşir. Adılların dışında hiçbir adöbeğinin durum ekinin sesbilimsel içeriği bulunmayan İngilizce gibi dillerde ise soyut durum olduğu öne sürülür.

biçimbilimsel özellik (morphological property) *biçimbilim* Bir biçimbilimsel ulamın sergilediği özelliklerden her biri; örn. dilbilgisel sayı Türkçe'de [±çoğul] veya [±tekil] özellikli olabilir. Bu açıdan *masa* [tekil], *masalar* [çoğul] özelliklidir.

biçimbilimsel ulam (morphological category) *biçimbilim* Bütünleyici dağılım içindeki biçimbilimsel özelliklerin oluşturduğu ulam; örn. Türkçe'de 'tekil' ve 'çoğul' adlarda ve eylemlerde dilbilgisel sayı ulamını oluşturur. Almanca'da adlarda tekil/çoğul ayrımının yanısıra 'eril', 'dişil' ve 'yansız' olma özellikleri dil-

bilgisel cinsiyet ulamını kurar.

biçimbirim (morpheme) *biçimbilim* Dilde anlamlı en küçük birim; örn. *Kitap, masa, gözlük/kitaplar, masalar, gözlükler* tümü de tek tek sözcükler olmakla birlikte çoğul eki alan ikinci kümedeki sözcükler iki biçimbirimden oluşurlar: *kitap* + çoğul → *kitaplar*. Biçimbirimler bağımlı ve bağımsız olmak üzere iki kümeye ayrılır. Yukarıdaki örneklerde *kitap, masa, gözlük* bağımsız biçimbirimlerdir, {-lAr} çoğul eki bağımlı biçimbirimdir. Biçimbirimleri oluşturan altbirimlere biçimbirimcik denir; örn. *-ler/-lar* çoğul biçimbirimi {-lAr}'ın , *-(n)in, -(n)ün, -(n)un, -(n)ın* tamlayan biçimbirimi {-(n)In}'ın biçimbirimcikleri'dir. Bu anlamda biçimbirimler bu altbirimlerden oluşan bir soyutlamadır.

biçimbirimcik (allomorph) *biçimbilim* Tek bir biçimbirimin, sesbilimsel ya da biçimbilimsel koşullanmaya bağlı olarak yüzey yapıda aldığı biçimlerinden her biri; örn. Türkçe'de {-lIk} biçimbiriminin, ünlü uyumuna göre *[-lık, -lik, -luk, -lük]* altbiçimleri bulunur. **Altbiçim** de denir.

bişimce (clitic) *biçimbilim* Sözcüğü andıran ancak yapısal olarak, özellikle sesbilimsel özellikleri bakımından, bağımlı biçimbirim gibi başka bir birime bağımlı olan ve tek başına kullanılamayan biçim. Sözcük önüne eklenene önbiçimce (proclitic), sonuna eklenene artbiçimce (enclitic) denir; örn. Türkçe'de soru yapılarında kullanılan *mI* bir artbiçimcedir, *geliyor musun, gittin mi?*

biçimcik (morph) *biçimbilim* Sözcük-biçimlerin kurucusu olan, biçimbirimin her bir gerçekleşmesi; örn. *ev-ci-lik-te* sözcüğünde sırasıyla *ev, -CI, -lIk* ve *-DA* biçimbirimlerine ait birer biçimcik bulunmaktadır.

biçimsel sesbilim (morphophonology, morphophonemics) *sesbilim, biçimbilim* Sesbirimlerin dilbilgisi içinde, biçimsel açıdan değerlendirilmesine, biçimbirimlerin sesbirim açısından incelenmesine yönelen sesbilim dalı.

biçimsel sesbirim (morphophoneme) *sesbilim, biçimbilim* Aynı biçimbirimin koşullara ve çevrelere göre değişen sesbirimlere dayanan soyut biçimi. Biçimsel sesbirim, küme ayracı içinde yazılır; örn. [-de/-da] biçimbirimcikleri, {-DA} olarak yazılır ve bu yazımdan bulunduğu çevreye göre hem ünlünün hem de ünsüzün biçimleneceği anlaşılır. **Baş biçimbirim** de denir.

biçimsözdizimsel sözcük (morphosyntactic word) *biçimbilim* bkz. **dilbilgisel sözcük.**

bildiri (message) *genel* İnsanlar arasındaki iletişimde kaynak birimdeki içeriğin bir seçim sürecinden geçirilmiş anlatımı. Bir makinenin mekanik hareketinde, hayvanların içgüdüsel tepkilerinde, hatta insanların reflekslerinde seçim süreci söz konusu olmadığı için bunlar bildiri olarak kabul edilmez. Bildirinin oluşabilmesi için kaynak birimdeki içeriği anlatabilecek seçenekler arasından birinin seçilmesi gerekir; örn. *Nasılsınız?* dendiği zaman *Teşekkür ederim, iyiyim* gibi bir yanıtla karşılaşılabileceği gibi *Biraz rahatsızım, Yorgunum, Teşekkür ederim, iyiyim, siz nasılsınız?* gibi yanıtlar da seçenekler arasında bulunabilmektedir. Bildiriler sözlü olabildiği gibi sözsüz de olabilmektedir. Yüz ifadeleri, el kol hareketleri, duruş ve oturuş birer bildiri olabilir. **İleti** de denir.

bildirişim (communication) *genel* İki birey (konuşucu-dinleyici, okur-yazar vb.) arasında, birbiriyle ilişkili bildiri alışverişi. Göstergebilimsel bakış açısının belirlediği bu yaklaşıma göre, konuşucunun aklındaki *P* gibi bir düşünce, dinleyicide yine *P* olarak oluşunca bildirişim sağlanmış olur. Bu çerçeveden bakılınca, belirli bir düşünce, kodlama ve çözme yoluyla sadece yer değiştirmektedir. Bilişsel yaklaşıma göre ise dinleyici ancak çözme işlemini izleyen bir çıkarım sürecini izleyerek konuşucunun ifade ettiği anlama ulaşabilir. Bu yaklaşıma göre bildirişim, konuşucunun, dinleyicisinin *bilişsel çevre*sinde bir değişiklik yaratması anlamına gelir. Burada sözü edilen değişiklik bildirişimin sona ermesiyle birlikte, üç şekilde ortaya çıkabilir: a) Dinleyicinin bilişsel çevrenine, daha önce sahip olmadığı bir bilgi eklenir; b) Dinleyicinin bilişsel

çevreninde daha önceden var olan bir bilgi, doğrulanarak kuvvetlendirilir; c) Dinleyicinin sahip olduğu bir bilgi, yanlışlanarak silinir. bkz. **iletişim.**

bildirişim ilkeleri (maxims of conversation) *edimbilim* Felsefeci H. P. Grice'ın yapmış olduğu çalışmalarda yer alan ilkeler bütünü. Bu ilkeler, bildirişimin daha etkili ve düzgün olabilmesini sağlayan genel kurallardır ve biraraya gelerek *işbirliği ilkesini* oluştururlar. *Nitelik* ilkesi, konuşucunun doğruyu söylemek durumunda olduğunu belirler. Diğer bir deyişle, konuşucu doğruluğundan emin olmadığı ya da doğruluğuna ilişkin yeterli dayanağının bulunmadığı hiçbir şeyi söylememelidir. *Nicelik* ilkesi, konuşucunun bildirişimde hedeflenen *amaç* doğrultusunda yeterince bilgilendirici olmasını öngörür; konuşucu, dinleyiciyi gereğinden az ya da gereğinden fazla bilgilendirmemelidir. *Bağıntı* ilkesi, konuşucunun bildirişimin amacı ile bağıntılı olmasını öngörür. *Açıklık* ilkesi, konuşucunun düzenli, öz, bulanıklığa ve belirsizliğe yer vermeden konuşmasını öngörür.

bildirişimsel sezdirim (conversational implicature) *edimbilim* H. P. Grice'a göre uzlaşımsal olmayan ve konuşucunun bildirişimi düzenleyen ilkelere sürekli uymakta olduğu varsayımına dayanan sezdirim; örn. *Yemek hazır* sözcesine *Ben dışarıda yemiştim* yanıtını veren bir konuşucu, bildirişimsel sezdirim aracılığıyla neden yemek yiyemeyeceğini sezdirmektedir. Bu tür konuşmalarda dinleyici, konuşucunun hangi bildirişim ilkesini hangi nedenle çiğnediğini bulmaya çalışır ve sezdirilen anlama bu şekilde varır. bkz. **özelleştirilmiş sezdirim.**

bildirme kipi (indicative mood) *anlambilim, sözdizim* Eylemin gösterdiği iş, oluş, durumu kişisel tutum belirtmeksizin, yansız bir biçimde anlatan, bildirme tümcelerinde kullanılan kip; örn. *Kar yağıyor. Eve gitti.*

bildirme tümcesi (declarative sentence) *sözdizim* Soru, buyrum, ünlem tümceleri dışında kalan, salt bildirimde bulunmayı amaçlayan tümce. **Düz tümce** de denir; örn. *Dün geç geldi. Çocuk çok hasta.*

bileşen (component) *sözdizim, anlambilim* a) Dilbilgisini oluşturan temel bölümlerden herbiri. Sözgelimi, Üretici Dilbilgisi Kuramının ilk evresi olan *Syntactic Structures*'ta öbek yapısı bileşeni, dönüşüm bileşeni ile biçim-sesbilim bileşeninden oluşur. *Aspects*'te ise öbek yapısı bileşeni yerine, ulamsal ve sözcüksel bileşeni içeren taban bileşeni vardır. b) Anlambilimde sözcük anlamlarını oluşturan özellikler; örn. 'oğlan' sözcüğü 'insan, erkek, çocuk' bileşenlerinden oluşur.

bileşen çözümlemesi (componential analysis) *anlambilim* Sözcük anlamının, sesbilimdeki ayırıcı özelliklere benzer biçimde, anlam bileşenleri açısından incelenmesi; bu yaklaşımda bir sözcüğün anlamının bir dizi bileşenden oluştuğu varsayılır; örn. *kız* sözcüğü [+insan, +dişi, -yetişkin] biçiminde bileşenlere ayrılabilir.

bileşik ikidillilik (compound bilingualism) *ruhdilbilim* Sıralı ikidilliliğin tersine iki dilin aynı bağlam içinde öğrenildiği ikidillilik durumu; örn. İngilizce ve Türkçe'nin eşit sıklıkta ve koşullarda konuşulduğu bir evde doğup büyüyen çocukta edinim sürecinde aynı anlama gelen sözcükler aşağıdaki şemada görüldüğü gibi zihinsel süreçlerle birbirine bağlanabilmektedir:

book = kitap
/ \
/kitap/ /buk/

krş. **sıralı ikidillilik, alt sıralı ikidillilik.**

bileşik sözcük (lexicalized compound word) *biçimbilim* İki ya da daha çok sözcüğün dilin kuralları doğrultusunda bir araya gelmesi ve kalıplaşmasıyla oluşup anlamlı tek bir birim işlevi gören, anlamı kendini oluşturan sözcüklerin anlamından bağımsız bir sözlüksel birim niteliği taşıyan dizim; örn. *bilgisayar, arapsaçı, hanımeli, bilirkişi, gelgit, büyükelçi, denizaltı, ağaçkakan, biçerdöver, dışbükey,* vb.

bileşik tümce (compound sentence) *sözdizim* İçinde birden çok yargı bulunan, dolayısıyla asıl yargının bildirildiği temel tümce ile türlü yollarla ana yargıyı tamamlayan yan tümcelerden oluşan tümce; örn. *Annesi duymuşsa üzüntüden kahrolmuştur* ya da

Böyle olmalı diyordu değişik özellikleri olan bileşik tümcelerdir. Kimi dilbilgisi kitaplarında *girişik tümce* (ulaçlı yantümceyle oluşan bileşik tümce), *kaynaşık tümce* (adlaşmış ad ya da eylem yantümcesi içeren bileşik tümce), *katmerli bileşik tümce* (ayrı türden en az iki yantümce içeren bileşik tümce) vb. ayrı ayrı ele alınmaktadır.

bileşme (compounding) *biçimbilim, sözdizim* İki ya da daha fazla sözcüğün birlikteliğinden başka bir sözcük oluşturma süreci; örn. *başbakan, baş* ve *bakan* sözlükbirimlerinden, *uçuç böceği* ise, üç sözcükten oluşmuştur. bkz. **bileşik sözcük**.

bileştirme (compounding) *biçimbilim, sözdizim* Başka durumlarda bağımsız işlevi de olan aynı ya da değişik sözcük sınıfından iki ya da daha çok sözcüğün yeni bir kavramı adlandırmak için yan yana getirilmesi; örn. *bilinçaltı, işveren, toplu taşım, yazar kasa, toplu konut, devre mülk, duşa kabin, vergi iadesi, reddetmek, naz etmek, söz etmek, başvurmak, kara çalmak, sarpa sarmak* vb.

bilgilendirici (informant) *genel* bkz. **denek**.

bilgi yapısı (information structure) *sözdizim* Tümce ya da sözcede öğelerin iki temel ilkeye dayalı olarak belli bir biçimde düzenlenmesi. Bu temel ilkeler şunları kapsar: 1) konuşurun, dinleyen ya da okurun var olan bilgisine ilişkin varsayımları, 2) konuşur/yazarın öncelemek istediği öğeleri. Buna göre bazı öğeler konulaştırılır, bazı öğeler ise odaklanır.

bilgisayar çevirisi (machine translation) *genel* Bilgisayar yardımıyla bir dilden öteki dile çeviri. Son elli yıldan bu yana çalışılan bu alanda kimi sınırlı, teknik konular dışında, insan yardımı olmaksızın yetkin bir çeviriye ulaşma olanağı bulunamamıştır; ancak bu çalışmalardan sözcük, yapı bilgisi ve dilin işleyişine ilişkin dikkate değer veriler toplanmıştır. Alanda çalışmalar süregelmektedir.

bilgisayar dilbilimi (computational linguistics) *genel* Bilgisayar bilimi kavram ve tekniklerinin dil sorunlarının incelenmesindeki kullanımıyla ilgilenen dilbilim dalı. En önemli uğraş alanları

arasında konuşma bireşimi (speech synthesis), bilgisayar çevirisi, yapay zeka çalışmaları, tanıklı dizin oluşturma sayılabilir.

bilişsel anlam (cognitive meaning) *anlambilim* Bir sözcüğün, söz öbeğinin, tümcenin dış dünyadaki göndergesiyle bağıntısından oluşan anlam. **Düz anlam, gönderimsel anlam** da denilmektedir.

bilişsel çevre (cognitive environment) *anlambilim* Kişi açısından belirgin durumda olan olguların bütünü. Bildirişim sırasında bir kişi için fiziksel ve/veya zihinsel olarak erişilebilir ve/veya canlandırılabilir olan bir olgu, o kişi için "belirgin" (manifest); belirgin olmak (manifestness), duyular aracılığıyla algılanabilir veya çıkarımlar (inferences) yoluyla erişilebilir olmak anlamına gelir. Sohbet ederek yürüyüş yapan iki arkadaşın yanında yürüdükleri ırmağın, o anda konuşma konusu edilmese bile, her ikisi için de belirgin olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle, kişilerden birisi tarafından aniden dile getirilecek *Gelecek sefer oltalarımızı da getirelim* sözcesi yadırgatıcı olmayacaktır.

birebir karşılıklılık (biuniqueness) *sesbilim* Sesbirimlerle ses değişkeleri arasında birebir karşılıklılık olması gerektiğini ileri süren sesbilim ilkesi.

birey dil (idiolect) *toplumdilbilim* Tek bir konuşurun dil dizgesinin, dil özelliklerinin tümü; dilin bireysel kullanımı ya da bireyin dil kullanımı. Lehçe ya da dil birey dillerinin ortak paydalarının oluşturduğu bir değişke olarak nitelenebilir. Birey dil kimi zaman bireyin belli bir dönemde belli bir dil değişkesindeki konuşma alışkanlıkları olarak da tanımlanabilir.

birey ses (idiophone) *sesbilim* Tek bir birey dile özgü konuşma sesi.

bireysel dil özellikleri (indexical features/indices) *genel* Bireyin kullandığı seslerin niteliğinde ya da el yazısında görülen biyolojik, ruhsal ve toplumsal özellikler. Terim çoğu zaman bir kimsenin bölgesel, toplumsal ya da meslekle ilgili özelliklerini belirleyen dilsel kimliğini anlatmak için kullanılır. Kişi özellikli anlatımlar da denir. bkz. **birey dil**.

bireysel dil varlığı (individual linguistic repertoire) *toplumdilbilim* bkz. **sözel dağar.**

bireysel ikidillilik (individual bilingualism) *toplumdilbilim* Bireyin iki dil bilmesi ve kullanması durumu. Bireyin bu dilleri edinimi ve öğrenimi açısından çeşitli ikidillilik türleri ayırt edilmiştir; örn. ikidillilik derecesine göre tam ikidillilik-yarıdillilik; ikinci dili öğrenme yaşı ve öğrenme biçimine göre doğal/birincil ikidillilik-ikincil ikidillilik; işlevsel anlamda edilgen ikidillilik-üretken ikidillilik vb. krş. **toplumsal ikidillilik.**

birikme (cumulation) *biçimbilim* Tek bir biçimciğin birden fazla biçimbirimin gerçekleşmesini sağlaması durumu; örn. Türkçe'de eylemlerin geçmiş zaman çekiminde *-k*, hem 1. kişiyi hem de çoğulu gösterir. Bu anlamda, birikme alaşım biçimbirimleri yaratır.

birinci eklemlilik (first articulation) *genel, biçimbilim, anlambilim* Dilde en küçük anlamlı birimlerden oluşan eklemlilik düzeyi; örn. *Kitabı aldı* tümcesinde *kitap, -ı, al, -dı* en küçük anlamlı birimlerdir ve birinci eklemlilik düzeyini oluşturmaktadır. Bu düzey en küçük göstergelerden kuruludur ve hem göstereni hem de gösterileni ilgilendirir. Ayrıca dilin tutumlu bir dizge olmasını sağlar ve dile sonsuz sayıda bildiri üretme olanağı sunar. krş. **ikinci eklemlilik.**

birincil ikidillilik (primary bilingualism) *toplumdilbilim, ruhdilbilim* Dillerin çocukken evde ya da okul gibi düzenli eğitim verilen kurumların dışında, daha çok yaşanılan çevrede işitilerek öğrenildiği ikidillilik durumu. **Doğal ikidillilik** de denir. krş. **ikincil ikidillilik.**

birincil kurucu (immediate constituent) *sözdizim* bkz. **dolaysız kurucu.**

birleşik (compound) *biçimbilim* İki ya da daha çok bağımsız birimden oluşan, anlam bakımından baş işlevini gören sözcüğün alt sınıfını belirten yapı. Türkçe'de tamlamalar birleşik yapı örnekleridir; örn. *çamaşır makinası, çocuk arabası, okul çantası, dilbilim*, vb.

birleşim (combination) *genel* Bir birimin dizimsel boyutta başka

birimlerle kurduğu bağıntı.

birleşme (coalescence) *tarihsel dilbilim, sesbilgisi, sesbilim* 1— Tarihsel dilbilim çalışmalarında başlangıçta farklı olan birimlerin daha sonra birleşmesi. 2— Sesbilgisi ve sesbilimde benzeşme türlerinden biri.

birlenme (conspiracy) *sesbilim* Sesbilimde ortak yönleri olan bir dizi kuralın genelleme ve kural tasarrufu için tek kurala indirilebilmesi durumu.

birliktelik (collocation) *sözdizimi* Sözcüklerin düzenli bir biçimde birlikte kullanılmaları durumu; örn. *sigara içmek, yemek yemek, toplantı yapmak, konferans düzenlemek (konferans yapmak* olmaz). Yabancı dillerde kimi eylemlerle ilgeçler de birlikte kullanılır; örn. İng. *go to, depend on, agree with, look at* vb. **Eşdizimlilik** de denir.

birliktelik durumu (comitative) *biçimbilim* Birlikte olmayı anlatan ad durumu. Türkçe'de bu durum *-(y)lA* biçimcesi ile belirtilmektedir; örn. *Zeynep arkadaşlarıyla oyun oynuyor* tümcesinde *arkadaşlarıyla* birliktelik durumundadır.

bitimli (telic) *anlambilim* Eylemlerin ve durumların kılınış bakımından doğal ve belirli bir sonu olmasıyla ilgili özellikleri; örn. *Besteci bir şarkı besteliyor* tümcesinde besteleme eylemi bitimlidir, şarkının bestelenmesinin tamamlanması ile sona erer; bestenin tamamlanmaması durumunda ise, şarkı yarıda kalmıştır, yani durum sona ermemiştir. krş. **bitimsiz**.

bitimsiz (atelic) *anlambilim* Eylemlerin ve durumların kılınış bakımından doğal ve belirli bir sonu olmayan, herhangi bir noktada kesilmesi mümkün olma özelliği; örn. *Sanatçı piyano çalıyor* tümcesinde piyano çalma eylemi bitimsiz bir olayı belirtir, sanatçı herhangi bir an piyano çalmasına ara verebilir. krş. **bitimli**.

bitişik sözce (adjacency pair) *konuşma çözümlemesi* İki konuşmacının birbirini izleyen bağıntılı sözcelerinden oluşan birim. Özellikle konuşma çözümlemesinde kullanılır. Konuşma etkinliğinde selamlama-selamlama, soru-yanıt, çağrı-kabul, çağrı-geri

çevirme vb. bitişik sözce türleri vardır.

bitişimli diller (agglutinative languages) *genel* bkz. **bağlantılı diller.**

bitiştirmeli sözcük (polysynthetic word) *biçimbilim* Birden fazla ulamı, zorunlu bağımlı biçimbirimlerle sıralayan sözcük. Türkçe'de *kandırılabilirsiniz* sözcüğünde ettirgen, edilgen, yeterlilik, geniş zaman, 2. kişi ve çoğul gösteren biçimbirimler art arda zorunlu olarak eklenmiştir.

bitmemiş (nonperfective) *anlambilim, sözdizim* Tümcede belirtilen iş ya da olayın, sözcenin yer aldığı zamanda bitmemiş olduğunu ve sonucunun konuşma anında hâlâ geçerli olduğunu belirten eylem görünüşü ve biçimi; örn. *Ahmet kitap okuyor* tümcesinde *okuyor* bitmemişlik görünüşü belirtmektedir.

bitmiş (perfect) *anlambilim, sözdizim* Tümcede belirtilen iş ya da olayın, sözcenin yer aldığı zamandan önce bitmiş olduğunu ve sonucunun konuşma anında geçerli olduğunu belirten eylem görünüşü ve biçimi; örn. *Ahmet çıktı* tümcesinde *çıktı* eylemi bitmiş görünüşü belirtmektedir.

bitmişlik (perfective) *anlambilim, sözdizim* Bir işin ya da olayın, kısa süreli, anlık bir olgu olduğunu belirten görünüş; örn. *Ahmet çıktı* tümcesinde belirtilen olay tümcenin söylendiği andan önce yer almış ve bitmiştir.

Bloomfield izleyicileri (post-Bloomfieldians) *genel* 1940-1950'lerde ABD'de etkili olan dilbilim kuramcılarının adı. En önemlileri Z. Harris, C. F. Hockett ile G. L. Trager'dir. Bloomfield'in düşüncelerini daha da ileri götürerek *dağılımcılık* yöntemini geliştirdiler. Bu anlayışa göre dil biçimleri anlamdan bağımsız olarak ve anlam ele alınmadan önce çözümlenmeli ve dil betimlemesi son derece kesin ve katı bir işlem sırasına göre yürütülmelidir. Bu işlemler daha sonra 'bulgulama işlemleri' (discovery procedures) adını almıştır.

boğuk (mellow) *sesbilgisi* Ayırıcı özellikler kuramında seslerin söyleyiş ve akustik bakımdan daralma, daha az çaba, sıklık ve yeğinlikle söylenmesi.

boğumlanma (articulation) *sesbilgisi* bkz. **eklemleme.**

boğumlu (articulated) *sesbilgisi* bkz. **eklemli/eklemlenmiş.**

boş işleyici (empty operator) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde sesbilgisel içeriği olmayan işleyici. Kurama göre ilgi adılının görünmediği ortaç yapılarında, onun yerinde bulunan ve derin yapıda üretildiği varsayılan öğe. Türkçe ortaç yapılarında boş işleyici olduğu varsayılır; örn. *[İŞ$_i$ [mahkemenin t$_i$ verdiği]] karar.*

boşaltma (gapping) *sözdizim* Genellikle sıralı tümcelerde, yinelenecek öğenin sesbilimsel olarak gerçekleşmemesi durumu. Türkçe'de boşaltma öne ya da geriye doğru olabilir. örn. *Ali eve gitti, Mehmet okula, Ali ekmeği kesti, Mehmet yedi, Ali ekmeği kesti, yedi* vb. bkz. **boşluk.**

boşluk (gap) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinin Yönetim ve Bağlama Kuramı'nda, dilbilgisel olarak (özellikle Yansıtma İlkesi'nce) belli bir konumda bulunması beklenen ama sesbilimsel olarak gerçekleşmemiş öğe. ADIL, *adıl*, iz boşluk görünümlerindendir. Ayrıca bkz. **asalak boşluk.**

boşluk (cavity) *sesbilgisi* Ses yolunda anatomik olarak bulunan ve seslerin çıkarılışını, özelliklerini ve tınılarını kazanmasıyla yakından etkili olan alanlar; örn. ağız boşluğu, burun boşluğu.

Boş Özne Değiştirgeni (Null Subject Parameter) bkz. **Adıl-düşürme Değiştirgeni.**

boş ulam (empty category) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, dilbilgisel olarak (özellikle Yansıtma İlkesi'nce) y-yapıda sesbilimsel gerçekleşmesi olmayan ve adöbeği konumlarını dolduran soyut öğelerden herhangi biri. Bunlardan ADIL ve *adıl*, d- ve y-yapıda yer alırken *ne*-izi ve AÖ-izi taşınma sonrası y-yapıda oluşur.

Boş Ulam İlkesi (Empty Category Principle) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, Yönetim Kuramı'nın merkezi düzenlemelerinden biri; taşıma yapılarında yer değiştiren öğenin yerinde bıraktığı iz'in yönetilme zorunluluğunda olduğunu belirtir ve yönetilme koşulunu belirler; bkz. **tam yönetim, ADIL , adıl.**

boşuna taşıma (vacuous movement) *sözdizim* Üretici Dilbilgisi Kuramında, etkisi yüzey yapıda gözlemlenmeyen taşıma türüdür ve İngilizce'de özne konumundaki *ne*-öbeklerinin, diğer konumdaki *ne*-öbekleri gibi TÜMLEÇ yansımasının Belirleyici konumuna taşınmasında görülür. Özne konumunun tümce yapısı içinde en solda olmasından dolayı özne konumunda olan *ne*-öbeğinin yer değiştirmesi boşuna taşıma'dır; örn. $[_{TÜMÖ}$ *Who*$_i$ $[_{ÇÖ}$ t_i *loves me]]?* ->$[_{TÜMÖ}$ $[_{ÇÖ}$ *Who loves me]]?*

bölgeselleşme (dialectalization) *toplumdilbilim* Ölçünlü dilin, özellikle göç ve kentleşme gibi toplumsal olguların neden olduğu diliçi girişimler sonucu lehçe ve ağızlardan fazlaca etkilenmesi, bu eşdeğişirliğin sonucu olarak ölçünlü dilde lehçe ve ağız özelliklerinin yerleşmeye başlaması nedeniyle birtakım dalgalanmaların ortaya çıkması durumu.

bölümsel benzeşme (partial assimilation) *sesbilim* bkz. **yarı benzeşme.**

bölünmüş öncül (split antecedent) *sözdizim* Bir gönderimsel anlatım için iki (ya da daha fazla) adöbeğinin oluşturduğu ortak öncül; örn. *Ben*$_i$ *Mustafa'ya*$_j$ *[ADIL*$_{i,j}$ *bu çalışmayı birlikte hazırlamak]-tan söz etmiştim* tümcesinde, göndergesel olan *birlikte* ADIL'ı, iki ayrı öncül *-ben, Mustafa* tarafından birlikte bağlanmaktadır.

budundilbilim (ethnolinguistics) *toplumdilbilim* Dili budun türleri ve budunların davranışları açısından ele alan dilbilim dalı. Budun kültürünün, yaşama biçiminin dile yansıması, dildünya görüşü ve ilişkileri budundilbiliminin ilgi alanları arasındadır. Budundilbiliminin inceleme konuları kimi zaman toplumdilbilim ve insanbilimle örtüşür.

budunsal yöntembilim (ethnomethodology) *toplumdilbilim* 1970'lerde Amerikan toplumbiliminde, daha sonra dilbilimde konuşma çözümlemesinde kullanılan bir yaklaşımın adı. Bu yaklaşım toplumbilimdeki tümdengelim ağırlıklı sayısal teknikler yerine, toplumsal etkileşimde insanların kullandıkları yaklaşımları vurgular. Bu bakımdan veri olarak ses kayıtları ve doğal konuşmalar kullanılır.

bulanıklık (ambiguity) *anlambilim, sözdizim* Soyutlamada, bir sözdizimi yapısının birden çok anlambilimsel yorumunun bulunması özelliği; örn. *Ali annesini sever* tümcesinde *anne Ali*'ye ait olabileceği gibi bir başkasına da ait olabilir; başka bir deyişle, tümce bulanıktır. Bulanık nitelemesi "anlamı anlaşılmaz, bozuk veya dilbilgisi-dışı" nitelemelerinden farklıdır. Bir bulanık tümcenin her biri kendi içinde yorumlanabilir birden fazla okuması vardır.

buyrum (command) *edimbilim, sözdizim* İşlevi birine bir şey yapmasını söylemek olan tümce. Buyurma anlatan tümceler genellikle buyrum biçimindedir. Buyrum tümceleri Türkçe'de eylem kökleri ile yapılır: *gel!, git!* vb.

buyrum kipi (imperative mood) *sözdizim* Eylemi buyruk anlatan kip; buyrum tümcesinde kullanılan kip. Buyrum kipi daha çok üstkonumdaki kimselerce kullanılır. *Kapıyı aç! Çiçekleri koparmayın! Hemen buraya gelin!*

buyrumluk (directive) *edimbilim, sözdizim* J. Searle'ün sözeylem sınıflamasında kullandığı kümelerden birisi. Buyrumluğun amacı bir kimseyi bir şey yapmaya yönlendirmektir. Bu yönlendirme buyrum kipi kullanılarak *(kapıyı aç)*, uygun sözcükler kullanılarak *(lütfen kapıyı açınız. Sizce buraya oturmamda sakınca var mı?)* ya da ezgileme yoluyla yapılabilir.

buyrum tümcesi (imperative sentence) *edimbilim* Yüklemi buyrum kipinde olan tümce. Buyrum tümcesi buyruk (emir) anlattığı gibi şaşkınlık, uyarı vb. de anlatabilir: *Bak şu yaramaza! Demeyin! Bunu hiç duymamıştım.*

büküm (inflexion, accidence) *biçimbilim* Geleneksel dil incelemelerinde biçimbilim kapsamında ele alınan dilbilimin ana bölümlerinden birisi. Sözcüğün değişik dilbilgisi işlevlerini yerine getirirken kök ya da gövdesindeki değişimleri anlatır; örn. *Velet-evlat; hüküm-hakim.* Sözcük kökündeki/gövdesindeki özellikle ünlü değişmeleriyle, köke/gövdeye birtakım soneklerin getirilmesiyle çeşitli dilbilgisel ve anlamsal işlevlerin yerine getirilmesini sağlayan biçimbilimsel özellik. Büküm ile hem

ad ve ad soylu öğelerde hem de eylemlerde durum, cinsiyet, kişi, zaman, kip, görünüş, çatı, sayı gibi işlevlerin yerine getirilmesini sağlanmaktadır; örn. Ar. *cahil* sözcüğünün çoğulu *cehele*'dir; kökte bulunan ve uzun söylenen /a:/, büküm sonucu /e/'ye dönmüştür. İng. *write-written-wrote*, Alm. *trinken-trank-getrunken* değişimi de büküm sonucu ortaya çıkmıştır. **Bükün** de denir. bkz. **bükümlü diller.**

bükümlü (flectional, fusional) *biçimbilim* Biçimcik ile, onun zorunlu bağımlı biçimbirimi arasında birebir bağlantının kurulamadığı biçimbilimsel görünüm. Bu tür yapılarda birden fazla biçimcik tek bir biçimbirimle bağlantı kurduğu gibi, bu biçimciklerden biri, aynı zamanda, başka biçimbirimlerle de bağlantı kurar.

bükümlü diller ([in]flecional languages) *genel* Sözcük düzeyindeki yapı özelliklerine dayanarak yapılan dil sınıflamasında çeşitli dilbilgisel ve anlamsal işlevleri özellikle kökteki ünlünün değişmesiyle ve birtakım soneklerin eklenmesiyle belirten diller. Bu dillerde büküme uğramış sözcükler durum, cinsiyet, kişi, zaman, kip, görünüş, çatı, sayı belirtebilir. Arapça, Latince vb. bükümlü dillerdendir. **bükümlü diller, çekimli diller** de denir. krş. **yalınlayan diller, bağlantılı diller.**

bürün/bürünbilim (prosody) *sesbilim* 1— Sesbilimde ritimdeki, tondaki, konuşma hızındaki, yükseklikteki değişkenlikler. 2— Kimi zaman 'parçaüstü' ile eşanlamlı kullanılır, ama dar anlamda (1)'deki değişkilere gönderimde bulunur, geri kalan parçaüstü özellikler dilötesi (paralinguistic) özellikler olarak adlandırılır. Firth tarafından ortaya konan sesbilim kuramında (bürünsel sesbilim) bürüne özel bir konum verilmiş ve tüm sözceye yayılan bürün olguları (tümce bürünü, seslem bürünü vb.), ünlü ve ünsüz gibi parça sesbirimlerden ayrılmıştır.

bürünbirim (prosodeme) *sesbilim* Sesbilimde anlam ayırıcı işlevi olan bürün olgusu.

bürünsel özellikler (prosodic features) *sesbilim* Bürüne ilişkin olan özellikler. Ritim, ton, konuşma hızı, yükseklik, vurgu bürün-

sel özelliklerdendir.

bürünsel sesbilim (prosodic phonology) *sesbilim* Vurgu, ton, ezgi, uzunluk gibi parçaüstü sesbirimleri ve bunların bildirişimdeki görevlerini inceleyen sesbilim dalı.

bütünce (corpus) *genel* Dil betimlemelerinde ya da dil konusundaki varsayımları doğrulamada kullanılan yazılı/sözlü veriler toplamı. Üretici dilbilimciler dil bütünceleri zorunlu olarak bir seçmenin ürünüdür, bu nedenle sınırlıdır diyerek eleştiri yöneltmişler, dilin bütünlüğüne ulaşmak için dilbilimcinin sezgilerinin de veri olarak kullanılabileceğini öne sürmüşlerdir. Dilbilim incelemelerinde bütüncenin kapsamlı ve dilin bütününü kuşatacak biçimde olması ve yeni verilerle desteklenmesi gerekir.

bütünce düzenlemesi (corpus planning) *toplumdilbilim* Dil düzenlemesi kapsamında dil belirlemesi yapıldıktan sonra seçilen dilin/değişkenin ölçünleştirilerek geliştirilmesi ve işlevinin artırılması ile ilgili çalışma/çaba. Cumhuriyet döneminde Türkiye'de gerçekleştirilen dil düzenlemesi sürecinde derleme ve tarama çalışmaları yanında Türkçe'nin kendi kök ve eklerinden türetme ve birleştirme yoluyla da yeni sözcükler üretilmiş, gerçekleştirilen bütünce düzenlemesi sonucu oluşturulan yeni dilin gelişmesi sağlanmış ve işlevi artırılmıştır.

bütünleyici dağılım (complementary distribution) *sesbilim* Bir ses çiftinin belirli bir ses çevresinde karşılıklı olarak birbirlerini dışlayıcı biçimde oluşma özelliği; örn. Türkçe'de soluklu [p^h] sesi ile soluksuz [p] sesi bütünleyici dağılım içindedir. Soluklu [p^h] sözcük ve seslem başlarında, soluksuz [p] ise seslem sonlarında bulunduğundan bütünleyici dağılım içindedirler ve [p^h] ve [p] sesleri /p/ sesbiriminin sesbirimciklerini oluşturur.

bütünleyicilik (complementarity) *anlambilim* Karşıt anlamlılığın bir türü. Bu tür karşıtlıkta terimler arasında bir derecelenme yoktur ve terimlerden birinin kullanımı ötekinin dışlanmasını gerektirir; örn. *evli - bekar* bütünleyici bir karşıtlıktır, *daha*

bekar, çok bekar gibi derecelenme söz konusu olamaz. Dilbilgisinin tüm bileşenlerinde bütünleyici dağılım özelliği gösteren birimler bütünleyicilik sergiler.

büyü dili (glossolalia) *toplumdilbilim* Kimi topluluklarda ya da mezheplerde büyü ya da ruhsal arınma amacıyla kullanılan dil türü. Çoğunlukla belli sözcük ya da yapıların esrik bir biçimde yinelenmesi biçiminde görülebilir.

büyük ölçekli yapı (macro structure) *metindilbilim* Van Dijk'in ortaya attığı, bir metnin bütüncül anlam ve edim yapısını açıklayan bir kavram; küçük ölçekli, yerel düzlemdeki (tümce, öbek, öbek yapısı vb.) ilişkilere karşıt olarak metnin bütününü kuşatan izlek, konu, metin planı, dünya bilgisi, metin türü vb. öğelerin etkileşimi olarak ortaya çıkan büyük ölçekli yapılar, söylemin bütünlüğünü ve bağdaşıklığını belirler, tümce ötesindeki bağdaşıklığı sağlayan bir yapılanmayı anlatır. Öte yandan metindeki sözeylem ve bunların ilişkileri metnin edimbilimsel büyük ölçekli yapılarını oluşturur.

büyük ÖZNE (big SUBJECT) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, özne türlerinden biri; özellikle güçlü uyum sergileyen diller göz önünde bulundurularak, Çekim Öbeği'nin ve Ad Öbeği'nin Belirleyicisi konumundaki adöbekleri dışında UYUM'un da özne işlevini üstlenebileği öne sürülmüştür; Büyük ÖZNE *Siz$_i$ [e$_j$ kendinizi$_{*i/j}$ suçlama-yın$_j$] diyorsunuz* tümcesindeki bağlama ilişkisini şöyle açıklar: *kendi* dönüşlüsü, yöneteni (yerleşmiş eylem)'i ve ulaşılabilir ÖZNE'sini taşıyan, bulunduğu tümcecik içinde bağlıdır. Açıkçası ulaşılabilir ÖZNE'si alt tümce içinde bulunduğundan aynı uyum özelliklerini taşısa da ana özne ile eşdizinli olamaz.

büyük ünlü uyumu (palatal harmony) *sesbilim* Bir sözcük içinde bulunan ünlülerin ön ve art ünlü olması bakımından uyumu. Türkçe sözcüklerde ilk seslemde bulunan ünlünün sonraki seslemlerde bulunan ünlülerin art ya da ön ünlü olmalarını belirlemesi yoluyla ortaya çıkar. Buna göre *balık, soğan* sözcüklerinde art; *evcilik, düşünmek* sözcüklerinde ise ön ünlüler

bulunmaktadır. **Damak uyumu, kalınlık-incelik uyumu** da denir.

büyükçül buyurma (maximal command) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde bir başın yalnız tümlecinin üzerinde değil de yönetim alanını oluşturan büyükçül yansıma içindeki tüm öğelerin üzerindeki etkisini belirten buyurma türü. Bu kavram bir başın tümlecin niteliğini belirlediği kadar belirtecinin ve belirleyici konumunda bulunan üyenin de niteliğini belirlediğini açıklamaktadır.

büyükçül yansıma (maximal projection) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinin Aşamalı-X Çizelgesinde, bir başın, özelliklerini aktardığı en üst budağın dallandırdığı sözdizimsel ulam. bkz. **Aşamalı-X Çizelgesi.**

büyükçül yansıma taşıması (maximal projection movement) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde taşımanın yalnızca büyükçül yansımalara uygulanabileceği, onun bir bölümüne uygulanamayacağını belirten taşıma türü.

büyültme eki (augmentative suffix) *biçimbilim* Bir sözcüğe, özellikle bir ada eklendiğinde büyüklük kavramı ekleyen ek; örn. *kocaman-koskocaman, iri- ipiri, uzun-upuzun* vb.

C

canlandırma (revival) *toplumdilbilim* Dil düzenlemesi sürecinde sözvarlığı düzeyinde başvurulan yerlileştirme işlemlerinden biri; yapılan taramalar sonucu eskiden var olan ama sonradan unutulmuş ögeleri yeniden kullanılır duruma getirme. Canlandırma ile ortaya çıkarılan sözcük, ya eski anlamıyla ya da anlam genişlemesi ya da anlam daralmasına uğrayarak kullanılabilir. *Nitelik, savcı, us* vb. dil düzenlemesi sürecinde Türkçe'de canlandırılan ögelere örnek gösterilebilir. **Dil canlandırması** da denir.

canlı (animate) *anlambilim* Özellikle adların sınıflandırılmasında kullanılan, *insan, hayvan* gibi canlı adlar kümesi; anlambilimde adları niteleyen evrensel anlam özelliklerinden birisi; örn. *çocuk, kedi, balık* canlı adlardır; *su, taş, tahta* cansız adlardır. krş. **cansız.**

cansız (inanimate) *anlambilim* Özellikle adların sınıflandırılmasında kullanılan *su, kalem, dağ* vb. adlar kümesi; anlambilimde adları niteleyen evrensel anlam özelliklerinden birisi. krş. **canlı.**

caymaca (anacoluthon) *metindilbilim, söylem çözümlemesi* Olağan, beklenen tümce yapısında kesinti yaparak başka bir yapıya yönelme, bir tümce yapısını bitirmeden başka bir yapıyla sözünü sürdürme edimi. Konuşma incelemelerinde kullanılan geleneksel sözbilim terimi; örn. *Ne diyordum? Her neyse! Saat kaç?*

Cenevre Okulu (Geneva School of Linguistics) *genel* Aralarında C. Bally, A. Sechehaye, H. Freice ve R. Godel'in de bulunduğu, F. de Saussure'ün görüşlerini yorumlayıp geliştirmeyi amaç-

layan dilbilim okulu. Cenevre Okulu dilbilimcileri yapısal dilbilimin değişik alanlara uygulanması konusunda çalışmalar yapmışlar, özellikle biçembilim alanında özgün ürünler vermişlerdir. Dil ediniminde ruhbilimci J. Piaget'nin görüşlerini benimseyip geliştirenler de bu okulun üyeleridir.

Chomsky Dilbilgisi (Chomskyan Grammar) *genel* N. Chomsky tarafından oluşturulan dilbilgisi modelleri ile bunların değişik biçimlerini anlatan terim.

cins (gender) *anlambilim, biçimbilim, sözdizim* Kimi dillerde sözcükleri, sözcük kümelerini eril, dişil, yansız, canlı, cansız gibi kümelere ayırmak için kullanılan dilbilgisi ulamı. Doğal cins ile dilbilgisel cins arasında birebir koşutluk yoktur. Doğal cins gerçek dünyadaki varlıkların durumlarıyla ilgilidir; dilbilgisel cinsin bununla doğrudan ilişkisi yoktur; örn. Fr. *la table* (masa) ve *le livre* (kitap) sözcükleri dilbilgisel cinsi gösterir. İngilizce'de yalnızca kimi adıllar *(he, she, it)* dilbilgisel cins gösterir. Türkçe'de dilbilgisel cins yalnızca Arapça'dan alınan kimi sözcüklerde görülebilir ancak bu ayrım sözcük düzeyindedir, dilbilgisinin diğer boyutlarını etkilemez; örn. *memur/memure; Ali/Aliye.*

cinsiyet dili (genderlect) *toplumdilbilim* Bir dilin söyleyiş, sözvarlığı, sözcük seçimi vb. yönlerden toplumsal gruplar içinde yer alan farklı cinsiyetlere göre kullanılan biçimi; eril, dişil, canlı, cansız gibi ayrımları anlatmakta kullanılan dil değişkesi. Son yıllarda kadın ve erkeğin dil kullanımı, iletişim sorunları açısından incelenmektedir.

coşku işlevi (emotive function) *anlambilim* Dilin coşkusal anlamının ağırlıklı olduğu işlev. Coşku işlevi, örn. reklam dilinde, propaganda vb., amaçlı dil kullanımında dinleyene dönük duygusal etkiyi ortaya çıkarır.

Ç

çağcıllaş(tır)ma (modernization) *toplumdilbilim* Dil düzenlemesi sürecinde, belirlenmiş olan dili bir iletişim aracı olarak öteki gelişmiş dillerle eşit duruma getirme süreci.

çağrı işlevi (conative function) *anlambilim* R. Jakobson'un belirlediği büyük ölçekli altı dil işlevinden birisi. Bu işlev dilin alıcıya, dinleyene yönelik olarak kullanımını vurgular; özellikle buyrum ve seslenme sözceleri bu işlevi yerine getirir.

çağrışım (association) *göstergebilim* Bir dil biriminin öteki dil birimlerini usa getirmesi. Biçim ya da anlam bakımından bağıntılı olan sözcük kümelerinin bir çağrışım alanı içinde oldukları söylenir: *bilgi, bilgin, bilge, bilim* aynı çağrışım alanı içindeki sözcüklerdir. F. de Saussure bu terimi dizisel (paradigmatic) karşılığı kullanmıştır. Bir tümcede bulunan öğelerle dilin gizil gücünde bu öğelerle bağıntılı olarak bulunan öğeler dizisel olarak ilişkilidir; örn. *para, kredi, çek, nakit* arasındaki ilişkiler. Ayrıca bkz. **dizisel bağıntı**.

çağrışımsal anlam (associative meaning) *göstergebilim* Bir sözcük işitildiğinde kişide çağrıştırdığı anlamların tümü; örn. *gül* sözcüğü 'kırmızı, diken, güzel, çabuk solan' vb. anlamları çağrıştırabilir; bunların toplamı *gül* sözcüğünün çağrışımsal anlamını oluşturur. Özellikle bellek-kavram ilişkilerini incelemekte kullanılan bir anlam türüdür.

çaprazlama (sınırlaması) (cross over (constraint)) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde eşgöndergeli adöbeklerinin birbirlerinin üzerinden atlamalarına yol açacak kimi yerdeğiştirme dönüşümlerinin uygulanmasını sınırlayan ilke; örn. bu ilke *Çocuk kendini yıkadı*

tümcesinin, **Kendi çocuk tarafından yıkandı* gibi bir edilgen yapıya dönüştürülemeyeceğini açıklar.

çarpmalı (flapped) *sesbilgisi* Çıkış biçimine dayalı olarak yapılan ünsüz sınıflandırmasına göre dilucunun dişetine hafifçe dokunmasıyla belirginleşen ünsüz. Türkçe'de *ara, sıra* gibi sözcüklerde /r/ iki ünlü arasında bulunduğunda çarpmalı bir ünsüzdür.

çekim (inflection) *biçimbilim* Sözlükbirimin bulunduğu yapı içinde sözcük-biçimlerini yaratma süreci; örn. *evi, evimiz, evde, eve, evin, evinin* vb. *ev* sözlükbirimin bu süreçle oluşturulmuş sözcük-biçimleridir. Çekim, başka sözlükbirimler yaratan türetim süreci ile karşıtlık oluşturur.

çekim eki (inflection suffix, inflexion suffix) *biçimbilim* Ad, sıfat ya da eylem kök ve gövdelerine eklenerek eklendiği sözcüğe tümce içindeki işlevini belirtici dilbilgisel özelliğini veren ek. Çekim eki adlarda durum, cinsiyet, sayı, iyelik; eylemlerde kişi, uyum, çatı, zaman gösterir.

çekimli diller (inflectional languages) *genel* bkz. **bükümlü diller.**

çekimsel *(inflectional) biçimbilim* Genel anlamda, çekime ilişkin olan. Biçimbilimde çekimsel ek (çekim eki), adlarda çoğul, durum, cinsiyet, sayı; eylemlerde zaman, uyum (kişi ve sayı), çatı gibi dilbilgisel ulamları içeren ektir. Bu terim, dil tipolojisinde bükümlü dilleri göstermek için de kullanılır.

çekim öbeği (ÇekÖ) (inflectional phrase) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinin Yönetim ve Bağlama Kuramı ve daha sonraki evreleri çerçevesinde, baş öğesi [±ZAMAN], [±UYUM] ve belki de kiplik özellikleri içeren Çekim'in büyükçül yansıması.

çekimsiz (uninflected) *biçimbilim* Bir sözcüğün tümce içindeki işlevini belirtici dilbilgisel özelliğinin bulunmadığı durumlardaki niteliği; örn. *Çocuk 'ev' dedi* tümcesinde *'ev'* çekimsizdir.

çekirdek (nucleus, kernel) *sesbilim* Bir ezgi biriminde ses yüksekliği açısından en belirgin seslem; seslemin zorunlu öğesi (çoğunlukla ünlü).

çelişik (contradictory) *anlambilim* Sözcükler arasındaki içlem ilişkilerini anlatan bir terim. Çelişik tümceler içerdikleri sözcükler açısından anlam karşıtlığı gösterirler; örn. O *bekar adamın karısı avukattır* çelişik bir tümcedir, *bekar* ve *karısı* sözcükleri birbirlerini dışlayan kavramlardır. Bu tür karşıtlıklar için kimi dilbilimciler **bütünleyici karşıtlık** terimini de kullanırlar.

çeviri (translation) *genel* Bir kaynak dilde üretilmiş metin ve iletiyi yapı, anlam ve işlev düzleminde eşdeğerlik sağlamaya çalışarak başka bir dile (erek dile) aktarma işlemi; bu işlem sonucu ortaya çıkan ürün. Çeviri çalışmalarında geleneksel ayrımlardan birisi *bağımlı*/sözcüğü sözcüğüne (literal) çeviri ile *bağımsız* (free) çeviri arasındaki ayrımdır. Sözlü çeviride yazılı çeviriden ayrı olarak *eşzamanlı* (simultaneous) ve *ardıl* (consecutive) çeviri gibi ayrımlar vardır.

çevre (environment) *genel* Bir birimin bitişiğinde ya da yakınında bulunan birimlerin oluşturduğu bağlam; örn. Türkçe'de ünlü uyumu bir birimin çevresindeki birimlere göre düzenlenir: *sorun/sorunlar, kalem/kalemler.* Birinci seslemden sonraki seslemlerde bulunan ünlüler kendilerinden önce gelen ünlüler tarafından etkilenmektedir. Bu anlamda çevre, öğeleri sınırlamakta/koşullandırmaktadır.

çevriyazı (transcription) *genel, sesbilim* 1— Dil seslerini düzenli ve tutarlı bir biçimde yazıya geçirme yolu. İki türü vardır: Sesbilimsel çevriyazı yatık iki çizgi içinde ve yalnızca dilde işlevi olan sesbirimleri gösterirken sesbilgisel çevriyazı, sesleri bütün söyleyiş ve duyuş özelliklerini göz önünde bulundurarak köşeli ayraç içinde gösterir. /b/ sesbilimsel, [b] sesbilgisel çevriyazı ile göstermeye örnektir. 2— Farklı abece kullanılarak yazılmış bir metni tüm özelliklerini koruyarak bir başka abeceye aktarma yolu; örn. Arap abecesi ile yazılmış olan Kutadgu Bilig R. R. Arat tarafından çevriyazısı yapılıp Latin abecesiyle yayınlanmıştır.

çıkar (benefactive) *sözdizim, anlambilim* bkz. **yararlanan.**

çıkma (ablative) *biçimbilim* Kimi çekimli dillerde ad ya da ad soy-

lu sözcüklerde kaynak, uzaklaşma, ayrılma gösteren durum. Türkçe'de çıkma durumu {-DAN} eki ile gösterilir; örn. *Çocuk okul-dan geç geldi.*

çıktı (output) *genel* İletişim modelinde kaynak birimin gönderdiği göstergelerin tümü.

Çift Doluşlu TÜM Süzgeci (Doubly Filled COMP Filter) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde bir TÜMLEÇ budağının birden fazla açık öğe içermesini engelleyen süzgeç. İngilizce'de birden fazla soru sözcüğünün tümlecin belirleyicisi konumuna taşındığı yapıların dilbilgisi dışı olduğunu belirler; örn. **John wondered [$_{TÜMÖ}$ [which book] [for whom] [$_{ÇÖ}$ Bill taught]], *[$_{TÜMÖ}$ Who where [$_{ÇÖ}$ has he seen]].* TÜMLEÇ konumunda birden fazla açık öğenin bulunduğu bu dilbilgisi-dışı tümceler süzgeç tarafından elenir.

çift eklemlilik (double articulation) *genel* İnsan dilinin en küçük anlamlı birimler (anlambirimler) ve en küçük ses birimleri (sesbirimler) aracılığıyla ortaya koyduğu düzen. Çift eklemlilik doğal dillerin en önemli özelliklerindendir ve Fransız dilbilimci A. Martinet'nin önderi olduğu işlevselcilerin çalışmalarında önemli bir yer tutmaktadır.

çift ilgilendirme (double relativization) *sözdizim* Bir ortaç yapısının öğelerinden birinin bir üst ortaç yapısının başı olduğu yapı; örn. *[[e_i e_j yolladığı] mektup$_j$ geri gelen] adam.* Bu örnekte *adam*, en alttaki tümcenin özne konumundaki sessiz ulam *e* ile eşdizinlidir ama aynı zamanda bir üstteki tümcenin de hedefidir.

çift seslemleme (ambisyllabicity) *sesbilim* Bir dildeki seslemlendirmede iki ünlü arasındaki ünsüzlerin her iki yandaki sesleme üye olmasına izin veren kural; örn. *de-niz, de-ni-zal-tı* sözcüklerinde olduğu gibi.

çiftdudaksıl (bilabial) *sesbilgisi, sesbilim* Her iki dudağın birbirine dokunmasıyla söylenen ünsüz; /p/, /b/, /m/ çiftdudaksıl ünsüzlerdir.

çiftyönlü karşıtlık (bilateral opposition) *sesbilim, sözdizim* Prag Okulu

sesbilim anlayışında kabul edilen bir karşıtlık türü. Buna göre /t/ ile /d/ arasındaki karşıtlık tek bir özelliğe, yani [ötümlü] veya [ötümsüz] oluşuna bağlıysa iki ses arasında çiftyönlü bir karşıtlık vardır.

çizgisellik (linearity) *genel* Zaman içinde gerçekleşen dil öğelerinin/ göstergelerin yalnızca tek bir boyutta dizilebileceği, çizgi özelliği taşıyan bir sıralanma/yayılma göstereceği konusundaki özellik. Çizgisellik, doğal dillerin temel özelliklerinden biri olarak kabul edilmektedir.

çocuk dili (child language, infant speech) *ruhdilbilim* Kimi araştırmacılara göre ilk anlamlı sözcüklerin söylenişinden, kimilerine göre daha birkaç aylıkken farklı ezgileri (altı temizlendiğinde, karnı doyduğunda, sancısı olduğunda vb.) kullandığı andan başlayarak yetişkinlerin yapılarını kullanmaya kadar olan gelişme evresinde çocuğun kullandığı dil.

çoğul (plural) *biçimbilim* Nicelik bakımından birden çok varlığı gösteren dilbilim ulamı. Türkçe'de adların çoğulu -lar ekinin eklenmesi ile yapılır: *kalem-ler, kitap-lar, çocuk-lar.*

çoğunluk dili (majority language) *toplumdilbilim* Bir ülkede daha çok sayıda insan tarafından konuşulan ve baskın olan dil; örn. Almanya'da Almanca, Fransa'da Fransızca çoğunluk dilidir. Bir ülkedeki göçmenler grup içi iletişimde azınlık dilini kullanırken grup dışı iletişimde çoğunluk dilini kullanırlar.

çok değişkeli (polylectal) *toplumdilbilim* Ölçünlü dil yanında dilin öteki değişke ve kullanımlarını dikkate alan dilbilgisi modeli. krş. **tümdeğişkeli.**

çok yönlü karşıtlık (multilateral opposition) *sesbilim* Prag Okulu sesbilim anlayışında iki sesbirim arasındaki ilişkinin ikiden çok ayırıcı özelliğe dayanması ile ilgili karşıtlık. Bir dizgede iki birim arasında karşıtlık oluşturan ortak özelliklerin başka birimlerdeki karşıtlıklarda da görülmesi; örn. *d/f* karşıtlığı çok yanlıdır çünkü bu karşıtlık *t/v* sesleri arasında da vardır. *p/b* karşıtlığı ise çift yönlüdür.

çokanlamlılık (polysemy) *anlambilim, sözdizim* Bir sözcük ya da tümcenin birden fazla anlamı olması durumu. Çokanlamlılığın birkaç türünden söz edilebilir; sözdizimsel çokanlamlılık derin yapıları değişik, yüzey yapıları benzer tümcelerde görülebilir; örn. *araba bekledi (adam arabayı bekledi- araba adamı bekledi).* Sözcüksel çokanlamlılık ise bir gösterenin/ sözcüğün birden çok anlam içermesi durumudur; örn. Türkçe'de *ağız, açık, dal, su, çizgi* vb. sözcükler çokanlamlı sözcüklerdir; *yüz* sözcüğünün çokanlamlılığı *iyi yüz* söz öbeğinde belirsizliğe yol açar *(1. denizde iyi yüz 2. güzel bir yüz 3. koyunu iyi yüz).* Çokanlamlılık bağlam öğeleri ile ortadan kaldırılabilir. bkz. **açıklaştırma.**

çokdilli (polyglot) *genel* Birden çok dil bilen kimse.

çokdillilik (multilingualism, plurilingualism, polylingualism) *toplumdilbilim* Bireyin birden çok dil bilmesi ya da bir dilsel toplulukta birden çok dil kullanılması durumu. İsviçre çokdilliliğin olduğu bir ülkedir. krş. **tekdillilik.**

çokseslemli (polysyllabic) *sesbilim* Birden çok seslemden oluşma ile ilgili özellik.

çözümleme (analysis) *genel* Dil birimlerinin yapı, anlam ve işlevlerini ortaya çıkarmak amacıyla gerçekleştirilen işlem; örn. sesbirimlerin özelliklerini ortaya çıkarmak için sesbilgisi çözümlemesi, anlam bileşenlerini bulgulamak için anlam çözümlemesi yapılır; söylem çözümlemesi ise daha bütüncül biçimde iletişim ediminin ve dil kullanımının incelenmesidir.

çözümlemek (analyze) *genel* Dil birimlerinin yapı, anlam ve işlevlerini ortaya çıkarmak.

çözümlemeli (analytic) *genel* Bir dilbilgisel ulamı, sözcük-biçimler yaratarak değil de birkaç sözcük-biçimle ayrı ayrı sunan kuruluşa ait niteleme; örn. İngilizce'de *will have been broken* tümcesinde dört ayrı sözcük-biçim birlikte ama ayrı ayrı belirli bir dilbilgisel zamanı yansıtır. *Bigger*'a karşılık *more difficult*, derecelemeyi çözümlemeli olarak sunar. Bu niteleme dil tipolojisinde yalınlayan diller için de kullanılır.

çözümlenebilirlik (analyzability) *genel* Bir sözcükteki parçaların anlam ve biçim ilişkilerini yansıtır olması. Buna göre *tuzluk* sözcüğünün, *tuz parçası tuzcu, tuzlu, tuzum* vb. bağlamlarda, *-luk* parçası da *buzluk, ağaçlık, taşlık* vb. bağlamlarda göründüğünden sözcük *tuz* ve *-luk* diye çözümlenebilir. Türkçe'de eylem kökleri genellikle tek heceli olmasına karşın, *çalış, ara, göster* eylemlerinde, *çal-, a-, gös-* parçaları köklerdeki anlamda başka bağlamlarda görünmediğinden çözümlenemez niteliktedir.

D

dağar (repertoire) *genel* bkz. **sözel dağar.**

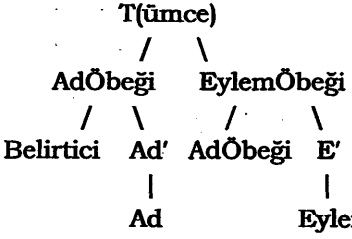
dağılım (distribution) *genel* Bir dil biriminin (sesbirim, biçimbirim, sözcük...) bulunabileceği tüm bağlam ya da ortamları anlatmak için kullanılan bir terim. Bu anlayışa göre her birimin kendine özgü bir dağılımı vardır ve dağılım çözümlemesi yoluyla sözcüklerin tümcedeki yerleri ya da belli eklerin eklenebileceği sözcük türleri belirlenebilir. Belirli bir bağlamda dağılımsal öğelerden (diğerleri değil de) yalnızca biri görünebiliyorsa bu öğeler bütünleyici dağılım (complementary distribution) ilişkisi içindedir. Önceleri salt seslerin dağılımı incelenirken, daha sonra öteki birimlerin dağılımları da ele alınmıştır. Z. Harris'in geliştirdiği dağılımcılık dil öğelerini anlamdan soyutlayarak biçimsel açıdan incelemiş, bu nedenle eleştiriye uğramıştır. Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi bir bakıma, dağılımcılığın sınırlı sayıda verileri açıklayan anlayışına tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu kuram çerçevesinde var olduğu öne sürülen birimler, konumsal dağılımları bakımından işlevsel sınıflar oluşturur; örn. Türkçe'de özne konumunda bulunan açık adöbeği, bir adılsıl veya bir boş ulam, dağılım ilişkisi gösteren üç öğedir.

dağılımlı (distributed) *sesbilim* Ayırıcı özellikler kuramında kullanılan çıkış yeri ile ilgili bir terim. Dağılımlı sesler hava akımı yönünde daha uzun süre daralma ya da kapanma ile karşılaşır.

dalga kuramı (wave theory) *tarihsel dilbilim, toplumdilbilim* Dil değişmesini, yan yana yaşayan dillerdeki, özellikle aynı dilin lehçe ve ağızlarındaki değişki ve değişkenlikleri belli bir alandan çıkarak yayılma ile açıklayan kuram. Bu yayılma sudaki dalganın belli bir noktadan çıkarak yayılması ve merkezden

uzaklaştıkça etkisinin azalmasına benzediği için kuram bu adla anılmaktadır.

dallanma (branching) *sözdizim* Öbek yapı kurallarının gösterim tekniklerinden biri. Üretici Dilbilgisinde budaklar ikili dallanma ilkesine göre oluşur.

Ağaç gösteriminde T(ümce), A(d)Ö(beği) ve E(ylem)Ö(beği) "dallanmış" (branching) budaklar, diğerleri "dallanmamış" (non-branching) budaklardır. Bir dallanma budağı ana, o budaktan çıkanlar da çocuklarıdır. Dallanan budaklar birbirleriyle kardeştir. bkz. **yeniden yazma, ayraçlama.**

damak (palate) *genel, sesbilgisi* Ağzın tavanını oluşturan kemer biçimindeki kemikli yapı. Ön bölümüne sert damak, arka bölümde küçükdile kadar uzanan ve hareket edebilen bölüme yumuşak damak denir.

damaksıl (palatal) *sesbilgisi, sesbilim* Dil sırtının ön tarafı ile sert damak arasında çıkarılan sesler.

damaksıl hışırtılı (palatal fricative) *sesbilgisi, sesbilim* Dilin gövdesinin yükseltilerek sert damağa yaklaştırılması ile oluşturulan dar açıklıktan havanın sürtünme ile geçirilmesi sonucu oluşan sürtünmeli ünsüz; örn. Türkçe'de *ihtiyaç, ihlal, hiç* sözcüklerinde kapalı ön ünlüsünden önce ve sonra gelen gırtlaksıl sesin sesbirimciği: [içtiyaʧ], [içlal], [çiʧ]. **Damaksıl sürtünmeli** de denir.

damaksıllaşma (palatalisation) *sesbilgisi, sesbilim* Bir sesin çıkış yerinin art damaktan ön damağa kayması; örn. tarihsel süreç içinde *yung>yün, alma>elma, yana>yine* vb. damaksıllaşma sonucu bugünkü biçimlerini almıştır.

dar açılı (narrow scope) *anlambilim, sözdizim* bkz. **açı.**

dar kod (restricted code) *toplumdilbilim* B. Bernstein'ın toplumsal dizgeye ve rollerin niteliğine bağlı dil kullanımı türlerinden biri; az eğitim görmüş, alt katman insanlarının kullandıkları dil biçimi. Bu kod kısa, dilbilgisel olarak basit ve bitirilmemiş tümcelerden oluşan resmiyet dışı durumlarda, daha çok bağlama bağlı bir dil kullanımı içermektedir. Kimi konuşurlar dilsel olanakların tümünden yararlanmayıp yalnızca bir bölümünü kullanmakta, düşüncelerini mantıksal ilişkiler içinde anlatamamakta, iletişim sırasında sık sık dil dışı imlere başvurarak dar koddan yararlanmaktadırlar. Dar kod kullanıcıları; adıllardan, ezgi özelliklerinden ve bedensel devinimlerden sıkça yararlanmakta, bu dilsel davranış, o konuşurları alt katman üyesi olarak belirginleştirmektedir. Alt ve orta katmanın dil kullanımı açık/belirgin oluş, dilbilgisel doğruluk ve mantıksal çözümleme yeteneği yönünden birbirinden ayrılmaktadır. Dil dizgesinden alt katmanın yaptığı seçim dar ve sınırlı iken orta katmanınki geniştir. **Kısıtlı düzenek** de denir. krş. **geniş kod**; ayrıca bkz. **sınırlı dil.**

dar oylumlu dilbilim (microlinguistics) *genel* Dilbilimi dar anlamda salt dil içi konularla sınırlayan dilbilim anlayışı. Bu yaklaşıma göre sesbilim, sesbilgisi, sözdizim, biçembilim ve tümce anlambilim dilbilimin asıl konularıdır; toplumdilbilim, uygulamalı dilbilim, ruhdilbilim vb. ise *geniş oylumlu dilbilim* (macrolinguistics) kapsamındadırlar. Dilbilim bir anlamda da dille ilgili herhangi bir konunun derinliğine incelenmesi anlamına gelir. 1950'lerde terim dilbilim öncesi ve üstdilbilim çalışmalarından asıl dilbilim çalışmalarını ayırt etmek için kullanılmıştır. **Düzdilbilim** de denir.

dar ünlü (narrow vowel) *sesbilgisi, sesbilim* Çıkarılışı sırasında geniş ünlülere oranla ağız açıklığı daha dar olan ünlü. /ı/, /i/, /u/, /ü/ dar ünlülerdir. Dar ünlüler aynı zamanda kapalı ünlülerdir. bkz. **kapalı ünlü.**

daralma (constriction) *sesbilgisi* Sesin çıkarılışı sırasında ses yo-

lunda meydana gelen küçülme.

değer (value) *genel* Bir dilsel öğenin birlikte bulunduğu öteki öğelerle aynı dilsel yapı içinde kurduğu bağıntılardan kaynaklanan işlevsel kimliği. Bağımsız bir dizge olan dilde her birimin *değeri*, öteki öğelerin varlığıyla, dizisel ve dizimsel çağrışımlarla bağıntılı olarak ortaya çıkar; bu kavramlar yapısal dilbilimin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

değişim (variation) *genel* bkz. **değişkenlik.**

değişke (variety/lect) *toplumdilbilim* Bir dilsel topluluktaki dil kesitlerinden her biri; bölgesel, toplumsal, kişisel, meslekle ilgili vb. değişik türleri anlatmak için kullanılan genel bir kavramdır. Bir dilsel toplulukta ölçünlü değişke/dil yanında bölgesel, toplumsal ve işlevsel değişkeler de bulunmaktadır. **Dil türü** de denir. bkz. **alt değişke, üst değişke.**

değişke çözümlemesi (variety analysis) *toplumdilbilim, metindilbilim* Konuşma çözümlemesinin tersine, dilbilgisi yapılarının bir metnin içinde belli anlamları ve işlevleri olduğu varsayımına dayanarak yapılan işlem. Değişke çözümlemesinde metinlerin metin yaratıcısının dilbilim yetisinin bir yansıması olduğu ve kişisel anlamlardan uzak durulamayacağı kabul edilmektedir. Bu yaklaşım Labov'un yaptığı kişisel anlatı çözümlemesi ile gelişmeye başlamıştır. krş. **konuşma çözümlemesi.**

değişken (variable) *genel* Genel anlamda, herhangi bir belirginleşmiş özellikler dizisini göstermek üzere kullanılan imge; örn. sözlüksel ulamlar dizisini göstermek üzere kullanılan X_n imlemesinde, ulam değişkesi (n), X'in, ad, sıfat, eylem... gibi çeşitlenmelerini gösterir. (n), aşama değişkesi ise, X'in, X_0, X', X'' gibi aşama yansımalarının yerini tutar. Üretici Dilbilgisinde değişke, bir işleyici tarafından bağlanan iz ya da birim yerine kullanılır.

değişkenlik (variation) *genel* Bir dilin zaman, uzam ve toplum içinde sesbilim, biçimbilim ve sözdizim bakımından değişik biçimlere bürünme özelliği.

değişki (variant) *genel* Bir dil biriminin, değerinde herhangi bir değişiklik olmadan büründüğü biçimlerden her biri. Değişkiler aynı birimin çeşitli gerçekleşmeleridir ve o birimin dağılım alanını ortaya koyar.

değişmece (figure, trop) *anlambilim* Bir sözcüğün ya da dizimin gerçek anlamı dışında kullanılması. Değişmece altında eğretileme, düzdeğişmece, benzetme, dokundurma, kişileştirme ve konuşturma ele alınmaktadır; bir başka deyişle değişmece, bu söz sanatlarının ortak adı olmaktadır. Divan edebiyatında *mecaz* adı altında ele alınır.

değişmeceli (figurative) *anlambilim* Değişmece kullanımı sonucu ortaya çıkan anlam; örn. *O ne tilkidir!* sözcesinde *tilki* 'kurnaz' anlamında değişmeceli biçimde kullanılmıştır.

değiştirgen (parameter) *genel* Dillerin birbirlerinden farklı davranış sergileyecekleri yapısal özellik. Üretici Dilbilgisinde, dillerin yapı özelliklerini belirlemede belirli bir ayrım sergiledikleri evrensel saptama; örn. öbek yapılarının ön-başlı veya son-başlı olmalarını belirleyen Baş Değiştirgeni ya da özne konumunda sesbilimsel içerikli bir öğenin bulunması gerekliliğinin bulunmadığını belirten Adıl-düşürme Değiştirgeni.

değiştirim (commutation) *metindilbilim* Karşıtlığı göstermek amacıyla aynı dizide yer alan ögelerden birinin yerine bir başkasını koyma işlemi. Anlatım ya da içerik düzleminde bir ögenin yerine bir başka öğe koyarak bu değişikliğin öteki düzlemde de değişikliğe yol açıp açmadığını sınama işlemi.

değiştirim (substitution) *genel* Bir yapıda bir birimin yerine başka bir birim koyma işlemi.

Dekartçı dilbilim (Cartesian linguistics) *genel* Kimi dilbilimcilerce Fransız felsefecisi Descartes'ın ve Port Royal dilbilgisinin etkisini göstermek amacıyla kullanılan yaklaşım ve yöntemlere dayalı dilbilim anlayışı. Özellikle Üretici Dilbilgisindeki dil genelceleri, dil ile düşünce konusunda Dekartçı görüşlerle koşutluk gösterir.

demet (bundle) *sesbilim* Prag Okulu sesbilim anlayışında bir sesbirimi oluşturan ayırıcı özelliklerin tümü.

denek (informant) *genel* Araştırmacıya veri sağlayan kişi, dilbilimcinin belirli bir dil verisinin benimsenirliği konusunda yargılarına başvurduğu kişi. Dilbilim araştırmalarında anadili konuşuru ya da kimi zaman dilbilimcinin kendisi denek olabilir. Deneklerin konuşmaları kaydedilerek, kendilerine dil kullanımına ilişkin sorular yöneltilerek verilerin doğruluğu ve bütünlüğü sağlanmaya çalışılır.

denetim (control) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde bir yantümcenin sessiz öznesinin, ana tümcedeki bir adöbeği ile aynı gönderimsel özellik taşıması; örn. *Biz [sözdizim çalışmak] istiyoruz* tümcesinde *çalışmak* eyleminin sessiz öznesi *istiyoruz* eyleminin öznesi ile eşgönderimlidir, onun tarafından denetim altındadır. Üretici Dilbilgisi Kuramına göre, yantümcenin öznesi sessiz birim ADIL'dır ve yorumunu anatümcenin öznesinden almaktadır. *[Kışın denize girmek] zevkli değildir* tümcesinde ise *girmek* eyleminin sessiz öznesinin yorumu yapı dışından rastlantısaldır. bkz. **Denetim Kuramı.**

Denetim Kuramı (Control Theory) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinin Yönetim ve Bağlama Kuramı'nın, ADIL'ın yorumlanmasını düzenleyen alt kuramı. Temel düzenlemesi ADIL Teoremidir. ADIL'ın yönetilmemesi gerektiğinden, sözlüksel içeriğine, yani yorumlanmasına, ancak bir başka AÖ tarafından denetlenmesiyle ulaşılabilir. Bir denetim alanında ADIL "denetlenen" (controlled), eşdizinli olduğu öğe de "denetleyen"dir (controller). Ayrıca bkz. **zorunlu denetim, seçimlik denetim, özne denetimi, nesne denetimi, soyut denetim.**

deneyimci (experiencer) *anlambilim, sözdizim* bkz. **algılayan.**

deneysel sesbilgisi (experimental phonetics) *sesbilgisi* İnsanın konuşma aygıtının işleyişinden, çıkarılan seslerin ve ses bileşimlerinin niteliklerine ve sesbilgisinin başka alanlardaki sorunlarına kadar çeşitli konularda deneye dayanarak çözüm getirmeyi amaçlayan, bunun için laboratuvarlardan ve oradaki

araç ve gereçlerden de yararlanan sesbilgisi dalı.

dengeli ikidillilik (balanced bilingualism) *toplumdilbilim* bkz. **tam ikidillilik.**

derilme (contraction) *sesbilgisi* bkz. **kaynaşma.**

derin yapı (d-yapı) (deep structure) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde öbek yapı kuralları ve ulamsal kuralların ürettiği ve dönüşümsel bileşene girdi olacak sözdizimsel yapıdaki soyut yapı. Böyle bir yapının varlığının tipik gerekçelendirmesi, bulanık ve farklı yüzey görünümlerine karşın eşanlamlı tümcelerin bulunmasıdır; örn. *Çocuklar odayı temizledi* tümcesi ile *Oda çocuklar tarafından temizlendi* tümcesi yüzey yapıda birbirinden farklıdır ancak eşanlamlıdır, bunun için de değişik türetim evrelerinden geçmiş olan aynı derin yapıdan türetildikleri öne sürülür. bkz. **d-yapı, yüzey yapı, yüzey-yapı (y-yapı).**

derleme (compiling) *genel* Aynı ölçünlü dilin birleştirdiği lehçe ve ağızların sözvarlığının ortaya konması amacıyla yapılan alan çalışması. Türkiye'de dil düzenlemesi sürecinde gerçekleştirilen derleme çalışmalarıyla lehçe ve ağızların sözvarlığı geniş ölçüde ortaya konmuştur.

derslik söylemi (classroom discourse) *uygulamalı dilbilim* Derslikte kullanılan dil sonucu oluşan söylem. Bu söylemin özellikleri arasında öğretmen-öğrenci konuşması, bu konuşmadaki ast-üst ilişkileri, konuşmada sıra düzeni vb. sayılabilir. Derslik söyleminde en belirgin etkileşim düzeni öğretmenin soru sorması, öğrencinin bunu yanıtlaması ve öğretmenin değerlendirme yapmasıdır.

devam belirticileri (continuers) *konuşma çözümlemesi* Haber tartışmalarında yineleme, haber, onay ya da konuşmaya devam edilmesine izin verildiğini gösteren sözcük ya da sözcük öbekleri. Haber tartışmalarının kurumsal niteliği, konuğun, sunucunun sorusunu oluşturan tümce bileşeninin sonundaki uygun geçiş noktasında, sunucunun soruya devam etmesine izin verdiğini gösteren belirteçlerin (*mmm, evet, tabii, tamam, biliyorum, pekiyi* gibi) kullanılmasını olanaklı kılmamaktadır.

Aynı şekilde sunucular da bu belirteçleri sıklıkla kullanmamaktadırlar.

devinim (action) *anlambilim* Bir olgunun ortaya çıkış ve gelişme süreci.

devinimsel (actional) *anlambilim* Bir olgunun oluş sürecini belirten birim; örn. Türkçe'de {-mA} adlaştırma eki devinimseldir. *Biz [onun şarkı söylemesini] biliyoruz* tümcesinde *[onun şarkı söylemesini]* yantümcesi devinim belirtir.

devrikleme (inversion) *sözdizim* Vurgulama, yeni bilgiyi önceleme ya da bir bilgiyi ardalana taşıma amacıyla sözcüklerin olağan düzenleri yerine eylem sonrasında sıralanması; örn. *Gençlik yıllar geçti!* yerine *Geçti gençlik yılları!* denmesi. bkz. **oynaklık.**

deyim (idiom) *genel* Kendisini oluşturan sözcüklerin anlamından ayrı bir anlam içeren kalıplaşmış söz kümesi. Yapısal olarak deyimdeki sözcük sıralaması çokça değiştirilemez; bu nedenle deyimler çoğu kez kalıplaşmış, hazır sözce olarak da adlandırılır; örn. *birisine külahı ters giydirmek.*

deyim aktarması (metaphor) *anlambilim* bkz. **eğretileme.**

deyiş (style) *metindilbilim* bkz. **biçem.**

deyişbilim (stylistics) *metindilbilim* bkz. **biçembilim.**

dışçıkışlı (egressive) *sesbilgisi* Soluğun vücuttan dışarı verilmesi sırasında çıkarılan seslerin tümü.

dışmerkezli bileşik (exocentric compound) *biçimbilim, sözdizim* Başın bir alt türünü göstermeyen bileşik; örn. *açıkgöz* bir göz türü değildir. Bu tür bileşik, Sanskritçe bir adlandırma ile "bahuvrihi bileşik" diye de bilinir.

dışsal öğe (external argument) *sözdizim* Üretici Dilbilgisi çerçevesinde, yüklemlerin zorunlu üye yapısında, derin yapıda özne konumunda bulunan ve Çekim Öbeği'nin GÖStericisi konumundaki zorunlu üye. bkz. **üye yapısı.** krş. **içsel öğe.**

dışsal ROL (external theta role) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde dışsal üyelere yüklenen ROL. Dışsal rolün geçişli eylemler tarafından EDEN/KILICI ve geçişsiz eylemler tarafından yüklenen DENEYİMCİ/KONU olduğu söylenebilir; örn. *Ali ağacı kesti* tümcesinde dışsal öğe olan *Ali*'nin rolü eden/kılıcıdır; *Ali eğlendi* tümcesinde ise *Ali*'nin rolü deneyimcidir.

dikey işlemleme (top down processing) *metinbilim* Bir metnin çözümleme ve yorumlanmasında en küçük öğeden (örn. sözcükten) başlayıp metnin bütününe yönelme yaklaşımı. bkz. **düşey işlemleme**.

dil (language) *genel* Nedensiz simgelerden oluşan, bildirişimin gerçekleşmesini sağlayan dizge; çok boyutlu kavramlar bütünü. N. Chomsky'e göre insana özgü bir yeti ve bir dizi kurallardan oluşan bir dizgedir. Toplumsal bir uzlaşmaya dayanan dil, bireysel özelliklere değin uzanan değişkelerden oluşur. Bu anlamda ortak özellikler içeren bireydil, ağız, lehçe ve öteki değişkelerin toplamı olarak da tanımlanabilir. Türkçe, Japonca, Yunanca gibi kimi nitelemeler belli bir dil topluluğunun konuşma yazma davranışının temelinde bulunan soyut düzeni anlatır; *günümüz Türkçesi, N. Ataç'ın Türkçesi* vb. belirlemeler ise dilin en başta doğal dil anlamına geldiğini gösterir. Buna karşılık yapay biçimde oluşturulan kavramsal dizgelere de (örn. mantık dili, bilgisayar dilleri vb.) dil denir. Öte yandan konuşma ve yazmanın belli bir kesiti de dil olarak adlandırılır (örn. bilim dili, yazın dili, sinema dili vb.). Saussure dil kavramında üçlü bir ayrım yapar: insana özgü dil yetisini belirten *langage*, toplumsal uzlaşma sonucu göstergelerden oluşan ideal soyut dizge *langue*, dilin gerçekteki somut kullanımını anlatan *parole*. Saussure'ün kullandığı anlamda dili insana özgü biyolojik bir yeti, soyut bir dizge olarak da tanımlamak olanaklıdır. Daha soyut bir düzlemde insan davranışının belirleyici bir özelliği olarak nitelenebilir. Bu çerçevede, öteki iletişim düzenleriyle karşılaştırıldığında, insan dilinin temel belirleyicileri *üretkenlik, çifteklemlilik, nedensizlik, kültürel aktarım, yer-zaman dışılık, öğrenilebilirlik*'tir .

dil ailesi (language family) *tarihsel dilbilim* Ortak bir kökene, varsayımsal bir anadile bağlanan, dolayısıyla aralarında ses dizgesi, dilbilgisi ve sözvarlığı açısından çeşitli yakınlıklar bulunan dillerin oluşturduğu bütün; örn. Altay dil ailesi, Hint-Avrupa dil ailesi, Kafkas dil ailesi.

dil aşınması (language attrition) *ruhdilbilim, dil edinimi* Bir dilin konuşurlar tarafından kullanılmamaya başlaması sonucu kurallarının unutulması. Bu süreç toplum düzeyinde olduğunda dil ölümüne, ikidilli konuşurlarda ise aşınmaya uğrayan dilde yeti kaybına neden olur. Bkz. **dil ölümü.**

dil atlası (language atlas) *toplumdilbilim* bkz. **ağız atlası.**

dil belirlemesi (language determination) *toplumdilbilim* Bir dilsel toplulukta birleştirici işleve sahip olacak dilin ya da değişkenin belirlenmesi, ona resmi dil ve öğretim dili olarak işlev kazandırma çabası.

dil coğrafyası (linguistic geography) *toplumdilbilim* bkz. **uzamdilbilim.**

dil dağarı (linguistic repertoire) *genel* bkz. **sözel dağar.**

dil değişkesi (linguistic variety) *toplumdilbilim* bkz. **değişke.**

dil değiştirimi (language switching) *toplumdilbilim* bkz. **kod değiştirimi.**

dil düzenlemesi (language planning) *toplumdilbilim* Ulusal ölçekli dil sorunlarına örgütlü bir biçimde çözüm arama amacıyla girişilen, ölçünlü bir dil oluşturmayı amaçlayan, yönetimin onayladığı, uzun süreli, kesintisiz, bilinçli ve kurama dayalı çalışma. Bu bağlamda ulusal dil/dillerin seçimi, ölçünleştirilmesi, ikideğişkeliliğin ortadan kaldırılarak üst ve alt değişkelerin birleştirilmesi, kod seçimi sorunları, seçilen kodun yerleştirilmesi, sürekli kılınması, işlenip geliştirilmesi konusunda düzenli çabalar harcanır. Bu açıdan Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen dil devrimi, doğrudan doğruya Türkçe'nin düzenlenmesine/planlanmasına yönelik bir girişimdir. *Konum planlaması* (status planning) seçilecek dil değişkesini ve bunun öteki değişkelerle ilişkilerini irdeler. *Bütünce*

planlaması (corpus planning) ise, örn. yazım, dilbilgisi ve sözlük düzenlenmesinde ölçütlerin seçimini ve belirlenmesini içerir. **Dil planlaması, dil mühendisliği** de denir.

dil edinimi (language acquisition) *ruhdilbilim* Dilin doğal olarak öğrenilmesi. Özellikle Krashen'in resmi ortamda öğrenmeye karşıt olarak ürettiği bir kavramdır; edinim öğretim olmaksızın anadilinin ya da ikinci dilin kazanılmasını belirtir. Öğrenme bilinçli bir işlemdir, edinim ise öğretim olmaksızın gerçekleşen doğal bir işlemdir. 1950-80 dönemindeki araştırmalarda ilk/anadili edinimi ile ilgili dört varsayım tartışılmıştır: 1) davranışçılık (Skinner), 2) doğuştancılık (Chomsky), 3) bilişsellik, 4) toplumsal yapılanma.

dil engeli (language barrier) *toplumdibilim* Anadilleri değişik olan kimselerin iletişim sırasında karşılaştıkları güçlük. Terim aynı dili konuşan insanlar arasındaki iletişim güçlüklerini anlatmak için de kullanılır. Bu güçlüklerin aşılması için yabancı dil öğretimi, çeviri ya da yapay dil kullanımı gibi teknikler önerilmektedir.

dil gelişimi (language development) *toplumdilbilim* C. Ferguson'a göre dil seçimi sonrasında, belirlenen dilin ya da değişkenin yazılaşma, ölçünleşme ve çağcıllaşması için girişimlerde bulunulması süreci.

dil kayması (language shift) *toplumdilbilim* Bir birey ya da grubun göreceli olarak ya da birdenbire bir dili bırakıp öteki dili kullanmaya başlaması. Bu durum bulundukları ülkedeki iletişim güçlüklerini aşmaları için anadillerini kullanmayı bırakan 2. ve 3. kuşak göçmenlerde görülebilir.

dil kenarı (rim) *sesbilim* Seslerin oluşumunda en etkin organ olan dilin kenarları. Ağız tavanına değdiği takdirde /s/ ve /l/ gibi seslerin niteliğini etkileyebilir.

dil ölümü (language death) *toplumdilbilim* Bir dilin bir dilsel toplulukta kullanılmaz olması. Ölüm birden değil yavaş olursa dil aşınması terimi kullanılır.

dil önü (blade) *sesbilim* Dil gevşek durumda iken ucu ile ortası arasında kalan ve dişlerle dişetine karşılık gelen kısmı.

dil planlaması (language planning) *toplumdilbilim* bkz. **dil düzenlemesi.**

dil seçimi (language choice) *toplumdilbilim* Dil düzenlemesinin ilk aşaması olarak diller ya da değişkeler arasında seçim yapma girişimi. Dil seçimi, dil belirlemesi ve dil gelişimi olarak ayrımlaştırılmaktadır.

dil sürçmesi (slip of tongue) *genel* Konuşmada söylenmek istenenden başka bir sözcüğün kullanılması.

dil sürdürümü (language maintenance) *toplumdilbilim* Başka dillerin konuşulduğu ülkelerde yaşasalar da bireylerin anadillerini kullanmayı sürdürmeleri durumu. Almanya, Hollanda, Avustralya vb. ülkelerde yaşayan birinci ve kısmen ikinci kuşak Türklerde dil sürdürümü gözlenmektedir. Dil sürdürümü, dile bağlılık, ülkeyi fetheden güçlere karşı direnme ya da azınlık kimliğini koruma nedeniyle olabilir.

dil tarihlendirmesi (glottochronology) *tarihsel dilbilim* İki ya da daha çok dilin bir ortak kaynaktan ayrılma dönemlerini belirlemeyi amaçlayan, eşasıllı sözcüklere dayalı sayısal belirleme yöntemi. Canlı varlıkların kalıntılarından yaşlarını belirlemek için kullanılan Karbon-14 yönteminden yararlanılarak bu tekniği Amerikalı dilbilimci M. Swadesh geliştirmiştir. Sözcük sayılama diye adlandırılan bu teknikte, varsayımsal olarak bağıntılı olan dillerde, kimi temel sözcüklerin ne ölçüde ortak olduğu ve değişimleri incelenir. Bulgulara göre temel sözcüklerin değişim hızı (olağanüstü olaylar dışında) düzenli bir tempo gösterir; bunun bin yılda yaklaşık %20 olduğu bildirilmiştir.

dil toplumbilimi (sociology of language) *toplumdilbilim* Toplum ve dil arasındaki eşdeğişirliğin/etkileşimin toplumbilim ağırlıklı olarak incelendiği dal. Dille ilişkili olarak toplum üzerine çalışma yapılan alan. bkz. **toplumdilbilim.**

dil türü (linguistic variety) *toplumdilbilim* bkz. **değişke.**

dil üretimi (language generation) *sözdizim* İnsan ya da bilgisayarlar tarafından sözlü, yazılı iletilerin üretilmesi. Terim özellikle yazılı metinlerin bilgisayarla oluşturulması anlamında kullanılmaktadır.

dil yetisi (Fr. langage) *genel* Saussure'e göre bireysel nitelikli söz'ü ve toplumsal nitelikli dil'i kapsayan yeti. krş. **söz, dil.**

dil yitimi (language loss) *ruhdilbilim* Beyin hasarı ya da şok gibi nedenlerle bireyin dil kullanımını kaybetmesi. Dil yitimi sürekli ya da geçici olabilir; kimi biçimleri düzeltilebilir, kimileri ise kalıcıdır.

dilbilgisi (grammar) *genel* Bir dilin işleyişindeki yapısal kurallar bilgisi. Değişik dilbilgisi türleri arasında şunlar belirlenebilir: 1) *Betimlemeli dilbilgisi* bir dildeki sözlü ya da yazılı verilerin betimlemesine dayanan dilbilgisi türüdür. Bu veriler gözlenebilen sınırlı veriler olabildiği gibi, eldeki verilerin ötesine geçen, dilin bütününe ilişkin veriler de olabilir. Söz konusu verilerin açık ve konuşurun dil yetisini açıklayıcı olduğu ölçüde betimleme yeterliğine sahip oldukları söylenir. Betimlemeli dilbilgisi karşıtı olarak geleneksel yaklaşımda *kuralcı dilbilgisi* (prescriptive grammar) terimi kullanılır. Bu sonuncu yaklaşımda dilin nasıl olduğundan çok, nasıl olması, nasıl kullanılması gerektiğine ilişkin kurallar bulunur. Dilbilgisi bu anlamda özellikle sözdizimi ve biçimbilimi kapsar. 2) *Kuramsal dilbilgisi* terimi, tek tek dillerin ötesinde dil verilerinden yola çıkılarak, dil incelemelerinin niteliğine ilişkin ve dil çözümlemelerinde kullanılan küme ve işlemlere ilişkin kuramsal çerçeveyi geliştirmeyi amaçlar. Bu kapsamda derin yapı, yüzey yapı, dilbilgisi kümeleri, dilbilimsel anlam gibi kavramlar kullanılır. 3) Bir başka ayrım da *artzamanlı-eşzamanlı* dilbilgisidir. Birincisi açıklamalarında tarihsel boyutu kullanırken, ikincisi belli bir dönemdeki dil kurallarını inceler. *Karşılaştırmalı dilbilgisi* değişik dillerin (ya da bir dilin belli dönemlerinin) karşılaştırılması ve betimlenmesiyle uğraşır. 4) *Öğretimsel dilbilgisi* bir dilin öğretilmesi ve öğrenilmesi için ya da kişinin anadil bilincini geliştirme amacıyla

hazırlanan dilbilgisine verilen addır. 5) *Geleneksel dilbilgisi* dilbilim öncesi dilbilgisi çalışmalarını anlatan bir terimdir. Roma, Yunan dönemi, Rönesans, 18. ve 19. yüzyıl dilbilgileri geleneksel dilbilgisi olarak nitelenir. 6) Dilbilgisi daha sınırlı bir anlamda biçimbilimi ve sözdizimini kapsar ve bu anlamda sözcüklerle biçimbirimlerin tümce oluşturmasının yollarını inceler. *Katmansal dilbilgisi* (stratificational grammar), dizgesel dilbilgisi ve Üretici Dilbilgisi gibi terimlerde ise dilbilgisi daha kapsamlı ve genel bir anlamda kullanılır, sözdizimi yanında sesbilgisi ve anlambilimini de kapsar. Dilbilgisi bir konuşurun sahip olduğu bütün kuralları belirlerse *edinç dilbilgisi* (competence grammar) diye adlandırılır; salt bir konuşurun gerçekte kullandığı tümceleri açıklarsa *edim dilbilgisi* diye tanımlanır. Tek tek dillerin ötesinde genel olarak insan dilinin belirleyici özelliklerini açıklamayı amaçlayan dilbilgisi ise *evrensel dilbilgisi*'dir.

dilbilgisel çözümleme (grammatical analysis) *genel* Tümce öğelerinin yapı ya da biçim açısından çözümlenmesi işlemi.

dilbilgisellik (grammaticality) *genel* Belirli bir verinin, dile ait olup olmama açısından, bir dilbilgisi kuramı karşısındaki konumu; dilbilgisine, bir dilin yapısına uygun olma durumu; örn. sözdizimde bir tümce dilbilgisi kurallarına uygunsa dilbilgisel (grammatical), uygun değilse dilbilgisi-dışıdır (ungrammatical). Dilbilgisi-dışı yapılar (*) imi ile belirlenir.

dilbilgisine aykırılık (agrammaticality) *sözdizim* Bir dilin kurallarına, yapısına uygun düşmeme, aykırı olma durumu. Dilbilgisel aykırılık anadili konuşurunun edincine, sezgilerine başvurularak belirlenir.

dilbilgisel rol (grammatical role) *sözdizim* Sözdizimsel yapıda, kurucuların, "...(n)In öznesi", "...(n)In nesnesi" gibi işlevlerle yüklendikleri rol. Bu roller için "özne", "nesne", "dolaylı nesne" gibi işlevsel adlandırmalar yapılır.

dilbilgisel sözcük (grammatical word) *biçimbilim, sözdizim* Bir sözlükbirimin, tümcedeki konumuna göre belirlenen biçimciklerin-

den her biri; örn. *EV* sözlükbirimi, sözdizimsel yapıda *evi, eve, evde, evimin, evinizdekini...* vb. biçimde görünebilir. Bu tür sözcükler "biçimsözdizimsel sözcük" (morphosyntactic word) diye de adlandırılır.

dilbilim (linguistics) *genel* Dilin bilimi; dilin bilimsel yöntemlerle incelenmesiyle uğraşan bilim dalı. Dil çalışmaları çok eski dönemlere değin uzanmakla birlikte, eski çağlarda bu çalışmalar daha çok felsefe ve yazın şemsiyesi altında yapılmaktaydı. Çağdaş anlamda bilimsel ve bağımsız dil incelemeleri 19. yüzyılda karşılaştırmalı dil çalışmaları olarak başlamış, 20. yüzyılın başlarında İsviçreli dilbilimci F. de Saussure'ün 'dili kendi içinde kendisi için inceleme' ilkesi çerçevesinde özerk bir bilim dalı kimliği kazanmıştır. J. Lyons (1968) çağdaş dilbilimin ayırıcı özelliklerini şöyle sıralar:

a) Çağdaş dil incelemelerinde *sözlü dil öncelik taşır* (geleneksel çalışmalarda yazılı dilin temel olmasına karşılık, çağdaş dilbilim, sözlü dilin öncelikle incelenmesini önerir).
b) Çağdaş dilbilim *kuralcı değil, betimleyicidir.* Bilimsellik nesnellik gerektirir, nesnellik ise değer yargılarından, kişisel kural belirlemelerinden uzak durmakla sağlanabilir.
c) Çağdaş dilbilim *eşzamanlı çalışmalara öncelik verir.* Artzamanlı çalışmalar dilde evrimi, değişmeleri inceler; ancak bunların yapılabilmesi için öncellikle dilin belli dönemlerinin eşzamanlı olarak betimlenmesi gerekir.
d) Dilde *edinç ve edim* düzlemlerini birbirinden ayırmak gerekir.
e) Çağdaş dilbilim *yapısal* bir yönelimi yansıtır.

Çoğu Saussure'ün *Genel Dilbilim Dersleri*'ne dayanan bu ilkelerin kimileri günümüzde tartışılmakla birlikte çağdaş dilbilimin genel doğrultusunda bir değişiklik yoktur.

Dil kavramının karmaşıklığı ve kapsamının genişliği nedeniyle dili çeşitli açılardan inceleyen dilbilim dalları oluşmuştur. Tek tek doğal diller yerine (Türkçe, Arapça, Japonca,

İngilizce vb.) genel olarak insan dilini inceleyen, dilin özelliklerine ilişkin ilkeleri belirleyen dilbilim dalı *kuramsal dilbilim* ya da *genel dilbilim* olarak adlandırılmaktadır. *Betimlemeli dilbilim* ise belli bir dile özgü özelliklerin betimlenmesiyle ilgilenir. İncelemenin amacı değişik dillerin, dil ailelerinin ortak özelliklerini saptamak ise buna *karşılaştırmalı dilbilim*, amaç özellikle dil öğretimine yönelik olarak diller arasındaki ayrımları belirlemekse buna *karşıtsal* dilbilim adı verilir.

Yukarıda belirlenen çağdaş dilbilim ilkeleri çerçevesinde dilin evriminin, gelişiminin dildeki değişmelerin incelenmesi *tarihsel dilbilim*'in konusudur; *eşzamanlı dilbilim* ise yalnızca dilin belli bir dönemdeki durumunu betimlemekle yetinir.

Günümüzde dilbilim Saussure'ün çizdiği sınırların dışına taşmış ve disiplinlerarası bir nitelik kazanmıştır. Bu bağlamda oluşan yeni dilbilim alanları arasında **ruhdilbilim** (psycholinguistics), **toplumdilbilim** (sociolinguistics), **bilişsel dilbilim** (cognitive linguistics), **uygulamalı dilbilim** (applied linguistics), beyindilbilim (neurolinguistics) ve **bilgisayar dilbilimi** (computational linguistics) sayılabilir.

dilbirim (glosseme) *genel* Glosematik çalışmalarında dilbilim çözümlemelerinde kullanılmak üzere oluşturulan soyut, değişmez, en küçük birim.

dilde değişme (language change) *tarihsel dilbilim* Bir dilde belli bir sürede görülen değişiklik. Konu 19. yüzyılda karşılaştırmalı dilbilim uzmanlarınca ele alınmıştı. Günümüzde toplumdilbilim ve tarihsel dilbilim dilde değişme ile ilgilenmektedir. Dilin bütün yönlerinde değişme olmakla birlikte, en çok sözcük ve seslerdeki değişme inceleme konusu olmuştur.

dilde tutumluluk (language economy) *sözdizim* Dilsel açıdan en az çabayı harcayıp iletişim açısından en çok etki sağlama ile ilgili ilke. Dilde tutumluluk dizge ve bilgi ile ilgili olabildiği gibi ölçünlü dilin bölgesel ve toplumsal alanda geçerli oluşuyla da ilgili olabilir ve bunlara göre türlere ayrılabilir: Dizge ile ilgili tutumluluk, bilgi ile ilgili tutumluluk, ölçünlü dil geçerliliği ile ilgili tutumluluk gibi. Kimi araştırıcılar dilde tutum-

luluk ve etkili oluşu kolaylaştırma, dizgeleştirme, kısaltma ve açıklık kazandırma biçiminde ulamlara ayırmaktadırlar. **Tutumluluk ilkesi** de denir.

dildışı (extralinguistic) *genel* Dil dışındaki dünyada dille ilgili oluşumlar. 'Dildışı özellikler' iletişimde kullanılan ama dilsel terimlerle açıklanamayan jest, mimik, ses tonu gibi özellikleri ve iletişim durumuna ilişkin özellikleri (yer, zaman, konuşanların rolleri vb.) anlatır.

diliçi girişim (intralinguistic interference) *toplumdilbilim* Çeşitli etkenler sonucu iki farklı dil değişkesinin karşı karşıya gelmesiyle ortaya çıkan sesbilgisel-sesbilimsel, dilbilgisel, sözcüksel-anlamsal olgular. Kırsal alandan büyük kentlere olan göç sonucunda diliçi girişimler artmış, çeşitli lehçe ve ağızların özellikleri, ölçünlü Türkçe kullanılması gereken durumlarda da gözlenir olmuştur.

dillerarası etkileşim (language contact) *toplumdilbilim* Farklı diller arasında çeşitli toplumsal etkenler nedeniyle ortaya çıkan etkileşim. Bu etkileşim çoğu zaman ödünçleme ve düzenek değiştirimi olarak ortaya çıkmakta, çeşitli düzeylerde diller arasında ögeler alınıp verilmekte ya da değiştirime başvurulmaktadır. Bu yakınlık sonucu o yörede ikidilllilik ortaya çıkabilir. Almanya, Hollanda, Norveç gibi ülkelerde azınlık dili olarak konuşulan Türkçe ile bu ülkelerin baskın dili arasında etkileşimler olmuştur ve olmaktadır. Dillerarası ilişki sonucu olarak Almanya Türkçesi, Hollanda Türkçesi vb.'den söz edilmeye başlanmıştır. Bu etkileşimlerin en uç örnekleri karmadillerdir.

dillerarası girişim (interlinguistic interference) *toplumdilbilim* Çeşitli etkenler sonucu iki farklı dil dizgesinin karşı karşıya gelmesiyle ortaya çıkan sesbilgisel-sesbilimsel, dilbilgisel, sözcüksel-anlamsal olgular. Kimi Avrupa ülkelerinde azınlık dillerini konuşan yabancı işçilerin dilleri ile bulundukları ülkelerin dilleri arasında bu tür olgulara sık sık rastlanmaktadır.

dilsel ayrışma (speech divergence) *toplumdilbilim* Dil seçiminde bire-

yin, konuştuğu kişinin yararına yönelik herhangi bir çabada bulunmaması, onun gereksinimini karşılayacağı bir değişke seçmemesi.

dilsel azınlık (linguistic minority) *toplumdilbilim* Yaşadıkları ülkede çoğunluğun dilinden, baskın dilden başka bir dil kullanan insanlar topluluğu; örn. İngiltere'de İtalyan, Pakistan, Hintli vb. grupların konuştuğu yüzün üzerinde azınlık dili vardır ve bunları konuşan topluluklar dilsel azınlık oluşturur.

dilsel bağlam (co-text) *metindilbilim* Salt diliçi ilişkilerden oluşan bağlam. Bağlam metindeki, söylemdeki dağınıklığı, anlam bulanıklığını gidermek amacıyla kullanılır. Genel bağlamı anlatmak için 'durum bağlamı' ya da dildışı bağlam terimleri kullanılır; örn. adılların adlarla ilişkisi dilsel bağlam yoluyla açıklanabilir. bkz **bağlam.**

dilsel bağlılık (language loyalty) *toplumdilbilim* Dilin tehlikede olduğunun düşünülmesi durumunda söz konusu dilin geleneksel biçimini koruma davranışı; örn. 1. kuşak göçmenlerde eski dillerini koruma kaygısı üst düzeydedir ancak 2. kuşakta ve daha sonrakilerde bu kaygı hafifleyebilir.

dilsel baskınlık (language dominance) *toplumdilbilim* Çokdilli bir dilsel toplulukta bir dilin ötekilere göre daha çok önemsenmesi durumu. Bu durum tarihsel nedenler, o dilin devlet işlerinde daha çok kullanılması ya da daha çok konuşuru bulunması gibi dildışı etkenlerden ileri gelebilir.

dilsel bilinçlilik (language awareness) *toplumdilbilim* Kişinin kendisinin ve başkalarının dil kullanımına ilişkin duyarlığı. Dil duyarlığının geliştirilmesi özellikle anadili öğretiminin gerilediği dönemlerde ağırlıklı olarak üzerinde durulan bir konudur.

dilsel değişke (linguistic variety) *toplumdilbilim* Dilin bölgeye, mesleğe, toplumsal gruplara, farklı durumlara vb. bağlı olarak kullanılan türü. Ağızlar, bilim, din, hukuk dili gibi kesitler dil değişkeleri arasında sayılabilir.

dilsel değişki (linguistic variant) *genel* bkz. **değişki.**

dilsel düzensizlik (language disorder) *beyindilbilim* Konuşma ya da yazma sırasında görülen olağandışı bozukluk. Dilsel düzensizliklerin çoğu beynin dilin işlemlemesi ile ilgili bölümünün uğradığı bir hasarın sonucu ortaya çıkar, ancak kimi zaman fiziksel bir neden de bulunmayabilir.

dilsel görecelik (linguistic relativity) *toplumdilbilim* E. Sapir ile B. L. Whorf'un geliştirdikleri dil-düşünce, dil-dünya görüşü ilişkisini irdeleyen görüş. Bu görüş iki temel ilkeye dayanır: (i) Dil düşünme biçimini belirler. Buna *dilsel belirlenimcilik* denir; (ii) Bir dilde bulunan dilsel ayrımlar başka bir dilde bulunmaz (*dilsel görecelik*). Dillerarası başarılı çeviri yapılabilmesi bu görüşü çürüten en önemli kanıtlardan birisidir.

dilsel görecelik ilkesi (linguistic relativity principle) *toplumdilbilim* Her dilin kendine özgü dünya görüşü olduğu, her dilin doğayı kendine özgü biçimde bölümlendirdiği ve tüm kavram dizgesinin göreceliği ve bunun da dile bağımlı oluşu konusundaki ilke ya da varsayım. Bu teze göre diller ancak birbirinden *görece* ayrıdır. **Sapir-Whorf varsayımı** da denir.

dilsel topluluk (language community) *toplumdilbilim* 1— Aynı dilsel dizgeyi paylaşan bireylerin oluşturduğu topluluk. 2— Ortak dilsel tutumlara sahip olan bireylerin oluşturduğu topluluk. 3— Kimlik, güvenlik, kazanç, eğlence, ibadet ve toplumda var olan herhangi bir amaca göre bir araya gelen bireylerin oluşturduğu topluluk.

dilsel tutum (language attitude) *toplumdilbilim* Kişilerin kendi dili ve öteki diller karşısındaki duygusal tutumu. Bu tutum olumlu ya da olumsuz olabilir; örn. 'Fransızca müzikal bir dildir' ya da 'Çince zor bir dildir' diye düşünmek bir dilsel tutumu yansıtır. Terim aynı zamanda kişilerin ölçünlü dil kullanmayan konuşuculara karşı tutumunu da kapsar. Dilsel tutum yabancı dil öğretiminin ve dil planlanmasının başarısını etkileyebilir.

dilucu (apex) *sesbilgisi* Dilin en uç noktası.

dilucu ünsüzü (apical) *sesbilgisi* Dilucunun öndişler veya dişyuvasına değmesi ile oluşturulan ünsüz; İngilizce'de /t/ sesi dilucu ünsüzüdür.

dinleyici (listener) *genel* İnsanlar arasındaki iletişimde hedef birim durumundaki birey. İletişim sürecinde alıcı ile özdeştir. Dinleyici bir süre sonra konuşucu olabilir ve bu değişkenlik sürebilir.

dinleyiş sesbilgisi (auditory phonetics) *sesbilgisi* Dil seslerinin dinleyenlerce duyulması ve değerlendirilmesi ile ilgili işlemlerin incelendiği sesbilgisi dalı.

dirimdilbilim (biolinguistics) *genel* Hem insan ırkının dil tarihi hem de bireyin dil gelişimi açılarından, insanda dil gelişiminin ve kullanımının önkoşullarını ele alan inceleme alanı. Başlıca inceleme konuları arasında dilin kalıtsal olarak aktarılması, dil üretiminin nöro-fizyolojik modelleri, insan ve öteki canlılar arasındaki anatomik koşutluklar anılabilir.

dişil (feminine) *biçimbilim* Doğal cins (erkek, dişi) ayrımından ayrı olarak, özellikle ad, adıl, niteleyici ve tanımlıkları birbirinden ayırmaya dayanan ve dişi cinsten sayan dilbilgisel cins; örn. Fransızca'da *la porte* 'kapı' sözcüğü dişil, *le livre* 'kitap' sözcüğü erildir. krş. **eril, yansız.**

dişlerarası (interdental) *sesbilgisi* Dilucunun alt ve üst dişler arasına girmesi ve dişlere değmesiyle oluşan ünsüz. İngilizce'deki [θ] ve [ð] ünsüzleri gibi.

dişsil (dental) *sesbilgisi* Dil ucunun ya da dil önünün üst dişlere, dişetine dokunması ya da yaklaşması ile çıkarılan ünsüz; örn. Türkçe'de /t/ ve /d/ sesleri dişsil ünsüzlerdir.

dişyuvasıl (alveolar) *sesbilgisi* Ağızda üst dişlerin arkasında bulunan, hafif tümseğimsi nokta; dil önünün dişyuvasına değmesi ya da yaklaştırılması ile oluşturulan ses; /s/ ve /z/ dişyuvasıl ünsüzlerdir.

dişyuvasıl-damaksıl (alveo-palatal/palato-alveolar) *sesbilgisi* Dil önünün dişyuvası ile öndamak arasındaki bölgeye dokunması ya da yaklaşması ile çıkarılan ünsüz. Türkçe'deki /č/, /ǰ/, /š/, /ž/ gibi ünsüzler bu türdendir.

dişsil-dudaksıl (labiodental) *sesbilgisi* Alt dudağın üst dişlere dokunması ile söylenen ünsüz; örn. /f/, /v/ dişsil-dudaksıl ünsüzlerdir. **Diş-dudak ünsüzü** de denir.

diyafram (diaphram) *sesbilgisi* Göğüs boşluğunda bulunan ve soluk alıp verme sırasında akciğerleri genişletip daraltan kubbe biçimdeki ince, güçlü kas demeti.

dizem (rhythm) *sesbilgisi, sesbilim* bkz. **ritim.**

dizge (system) *genel* En genel anlamıyla dilde yapısal ilişkilerin oluşturduğu ağ. Dil, dizge olarak nitelendirilir, hatta aşamalı biçimde dizilmiş birimlerin oluşturduğu bir dizgeler düzeni olarak anılır. Bu görüşe göre dil dizgesi ses, dilbilgisi ve anlam dizgelerinden kuruludur. Ses dizgesi, parça ve parçaüstü dizgeleri, parça dizgesi de ünlü ve ünsüzleri içerir.

dizgesel sesbilgisi (systematic phonetics) *sesbilgisi* Bir dildeki sesbirimlerin özelliklerinin ayrıntılı çevriyazısını ortaya koyan sesbilgisi.

dizi (paradigm) *biçimbilim* Sözlüksel birimin, bir dilbilgisel ulamın bileşenlerini ayrı ayrı yansıtmak üzere sergilediği sözcük-biçimlerin tümünden oluşan bütünlük; örn. dilbilgisel kişi ulamının üç bileşeni olan 1., 2. ve 3. kişi için *gel-* eylemi, geçmiş zamanda, şu sözcük-biçimlerle dizi kurar: *geldim, geldin, geldi.*

dizim (syntagm) *sözdizim* İlk olarak İsviçreli dilbilimci F. de Saussure tarafından dilbilimde kullanılan, kurucuların birbiri ardına sıralanması olarak görülen, söz zincirinde birbirini izleyen ve belli bir birim oluşturan öğeler birleşimi.

dizimsel bağıntı (syntagmatic relation) *sözdizim* Bir yapı içinde kurucular ve dizimler arasındaki yatay bağıntı. Dizimsel bağıntılar tüm çözümleme düzeylerinde kurulabilir; örn. *Mehmet işe gider* tümcesinde *Mehmet* ile *git-*, *iş-e* ile *git-* arasında dizimsel

bağıntı bulunmaktadır. Dizimsel bağıntı dilin yapısı hakkında bilgi verir.

dizisel bağıntı (paradigmatic relation) *sözdizim* Değiştirme yoluyla birbirinin yerini alabilen ve aynı düzeye bağlanabilen birimler arasında kurulan dikey bağıntı. Dizisel bağıntılar tüm çözümleme düzeylerinde kurulabilir; örn.

Mehmet	*iş*	*-e*	*gid-er*
Ahmet	*seyahat*	*-e*	*çık-ar*
Ayşe	*komşu*	*-ya*	*kız-ar*
O	*banyo*	*-ya*	*gir-er*

tümcelerinde *Mehmet, Ahmet, Ayşe* ve O arasında; *iş-e, seyahat-e, komşu-ya* ve *banyo-ya* arasında, *gid-er, çık-ar, kız-ar* ve *gir-er* arasında dizisel bağıntı bulunmaktadır ve bu öğeler dikey düzeyde birbirinin yerini alabilir. Dizisel bağıntılar dilin şifresini verir.

doğal dil *(natural language) genel* İnsana özgü çift eklemli iletişim araçlarının adı. Doğal diller uzlaşımsal nitelikli olup tarihsel süreç içinde değişim göstermektedirler. Türkçe, İngilizce, Almanca, Hintçe vb. doğal dillerdir. krş. **yapay dil**.

doğal sınıf (natural class) *sesbilim* Kendisini oluşturan birimlerin betimlenmesi için gereken özelliklerden daha azı ile tanımlanabilen sınıf; örn. sesbilimde, ötümsüz patlamalı ünsüzler olan [p t k] sesleri doğal bir sınıf oluştururlar.

doğruluk (correctness) *genel* Kuralcı dilbilim çerçevesinde doğru olma durumunu anlatan, kullanımla ilgili bir değer yargısı. Çağdaş dilbilim mutlak doğruluk ya da yanlışlık kavramı yerine, gözlemlere dayanarak belli bir toplumsal bağlama uygunluk kavramını vurgulamayı yeğlemektedir.

doğruluk koşullu kiplik (alethic modality) *anlambilim* Mantıksal kip incelemelerinde zorunlu ya da olası gerçekliklerle ilgili kipliğin durumu. Leibniz'in, bütün olası evrenlerde doğru olduğunu söylediği önermeler, doğruluğu zorunlu önermeler olarak anlaşılabilir. *Kitaplık açık olmalı* örneğinde, sözgelimi kapının açık olması böyle bir sonuç çıkarmaya elverişli olabilir. Bilgisel

kiplik (epistemic modality), sezgisel olarak yükümlülük kipliğine (deontic modality) doğruluk koşullu kiplikten daha yakındır.

doğruluk koşulu (truth condition) *anlambilim* Belli bir duruma ilişkin bir tümcenin doğru ya da geçerli olması için gerekli varsayım. Anlamın bir tümcenin gerçek dünyada doğru bir yargıda bulunmak için kullanılabileceği koşullar açısından tanımlanabileceğini öne süren yaklaşıma doğruluk koşullu anlambilim denir. Bu yaklaşımda anlam, işlev ya da iletişim değeri açısından değil, soyut koşullar açısından ele alınır; örn. *Kar beyazdır* tümcesi ancak *kar beyaz ise doğrudur* bu türden doğruluk koşullu bir belirlemedir. Doğruluk koşullu anlambilim yaklaşımı şu açılardan eleştiriye açıktır: a) soru tümceleriyle olumsuz tümcelerin doğruluğunu açıklayamaz; b) gösterimsel terimler için (*ben, burada, şimdi* vb.) ancak belli durumlarda geçerlidir.

dokunma (tap) *sesbilgisi* Dilin tek hareketiyle ağız tavanına dokunmasıyla çıkarılan ses.

dolaylama (periphrasis) *anlambilim* Tek sözcükle ya da çekim ekleriyle belirtilebilecek bir kavramı birden çok sözcükle anlatma; örn. *Mükemmel* yerine *çok çok güzel.*

dolaylı anlatım (indirect speech) *sözdizim* Bir konuşurun sözlerini olduğu gibi değil de kişi, zaman vb. değişiklikleri yaparak aktarma; örn. *Ali 'Yarın geliyorum' dedi* yerine *Ali yarın geleceğini söyledi.*

dolaylı sözeylem (indirect speech act) *sözdizim, edimbilim* Sözeylem türlerinden birisi; sözcenin dilsel biçiminin iletişim amacını doğrudan, açıkça değil de örtük biçimde anlatan sözeylem; örn. *Burası çok soğuk sözcesi, kapıyı kapatırsanız iyi olur* anlamında dolaylı bir sözeylem olabilir.

dolaysız anlatım (direct speech) *sözdizim* Bir konuşurun sözlerini hiç değiştirmeden olduğu gibi başkasına aktarma; örn. *Çocuk dedi ki 'sınavdan çok korkuyorum'.* krş. **dolaylı anlatım.**

dolaysız kurucu (immediate constituent) *sözdizim* Dilbilim çözümlemelerinde, herhangi bir düzlemde sözdizimi yapısının ilk

ya da ana kurucularına verilen ad; örn. *Ahmet mektubu okudu* tümcesinde dolaysız kurucular *Ahmet* ve *kitabı okudu*'dur.

dolgu (expletive) *sözdizim* İngilizce gibi dillerde, sözlüksel (anlamsal) içeriği olmayan ve dilbilgisel gereksinmelerle (bkz. **Genişletilmiş Yansıtma İlkesi**) özne konumunda bulunan öğe. It *is raining*, There *is a book on the table*, It *is nice to see you* tümcelerinde *it* ve *there* dolgu birimleridir. Türkçe'de *adılın* böyle bir dolgu özelliği taşıyabildiği ileri sürülmektedir.

dolgubirim (dummy) *sözdizim* Tümcede salt biçimsel, yapısal bir rolü bulunan, anlam açısından boş sayılan, dolgu görevini yerine getiren birim; örn. *it is hard to learn Chinese* tümcesinde *it* dolgubirimdir. Şiirlerde uyak sağlamak için eklenen heceler de dolgubirim örneği olabilir.

dolu birim (plereme) *anlambilim* Bileşen çözümlemesinde anlam ya da kavram birime verilen ad. Terim Hjelmslev tarafından kavramsal içeriği olan en küçük birim olarak tanımlanmıştır.

döngü (cycle) *sözdizim* Üretici dilbilimde, kuralların uygulandığı ve işlemlerin yer aldığı sözdizimsel alan.

döngüsel (cyclical) *sözdizim* Üretici dilbilimde kuralların belli bir düzende, en derindeki yantümceden başlamak üzere, aşamalı düzende sırayla daha üst düzeylerde birbiri ardına uygulanmasına olanak sağlayan ilke. Dönüşüm dolanımına göre kural önce en derindeki öbek belirleyenine, daha sonra onun üstündekine uygulanır, ta ki ana tümceye ulaşılıncaya değin.

döngüsellik (cyclicity) *sözdizim* Üretici Dilbilgisi Kuramının Y(önetim) ve B(ağlama) Evresi öncesinde dönüşümlerin, YB sonrasında a-taşıma'ların, en içteki yapıdan en dıştaki yapıya yinelenerek uygulanması. Bu uygulamada her işlem bir "döngü" (cycle) görünümündedir. Bir döngünün göründüğü alan "döngüsel alan" (cyclic domain), döngüsel alanı dallandıran budak "döngüsel budak"tır (cylic node). Bkz. **uzak taşıma, yakın taşıma, yinelemeli döngüsel taşıma**.

dönüşlü (reflexive) *sözdizim, biçimbilim* Bir yapının öğeleri arasında anlam ve gönderge özdeşliği. İşi yapanın da, işten etkilenenin de aynı olduğunu gösteren eylemlere dönüşlü eylem denir. Dönüşlülük Türkçe'de eyleme eklenen {-In} ekiyle ya da *kendi, kendine* vb. dönüşlü adılı kullanılarak sağlanır; örn. *Çocuk yıkandı- Çocuk(kendini) yıkadı.*

dönüşlülük (reflexiveness) *genel* İnsan dilinin belirleyici özelliklerinden birisi; bu kavram dilin anlatımı için dilin kendisinin kullanılması demektir. Dilin bu tür kullanımı üstdil işlevinin gelişmesine yol açmıştır.

dönüşüm (transformation) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, derin yapıları yüzey yapılara döşeyen sözdizimsel işlem. Bu işlemlerin yer aldığı dilbilgisi bileşeni de "dönüşümsel bileşen"dir (transformational component). Dönüşümler, sözlüksel ve sözlüksel olmayan öğeleri derin yapı konumlarına göre tümce başına taşıyabilir, birbirleriyle yer değiştirebilir, bazı öğeleri silebilir. Yönetim ve Bağlama'da, d-yapıyı y-yapıya döşemede tek bir evrensel işlem bulunur: a-taşıma. Ayrıca bkz. **AdÖbeği-taşıma** ve ***ne*-taşıma**.

Dönüşümsel Dilbilgisi (DD) (Transformational Grammar-TG) *sözdizim* Genel anlamda, bir dönüşüm bileşeni içeren dilbilgisi türüdür. YB çerçevesinde, yayınlanması 1975'i bulan ama gerçekte daha 1955'te tamamlanan Chomsky 1975'teki dilbilgisi düzenlemesi olarak bilinir. **Üretken-dönüşümlü Dilbilgisi** (Generative-Transformational Grammar), **Üretken Dilbilgisi** (Generative Grammar) diye de adlandırılır. Dönüşüm kavramı, öz olarak Harris 1957'de tanımlanmıştır.

döşeme (mapping) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, bir sunuluştan diğerine (derin-yapıdan yüzey-yapıya, yüzey-yapıdan Mantıksal Biçim'e) yapı aktarma işleminin genel adı.

dudaksıl (labial) *sesbilgisi* 1 — Her iki dudağın birbirine ya da alt dudağın üst dişlere dokunması ile çıkarılan ünsüz; örn. /b/, /p/, /m/, /v/, /f/. 2 — Dudakların yuvarlaklaşmasıyla oluşan ünlü; örn. /o/, /u/.

dudaksıl-artdamaksıl (labiovelar) *sesbilgisi* Dudakların yuvarlaklaşmasıyla aynı anda ve kendiliğinden dilin arka kısmının yumuşak damağa doğru kalkmasıyla oluşan ünsüz. İngilizce'deki *well, wasp* sözcüklerindeki /w/ dudaksıl-artdamaksıl yarı ünlü olarak çıkarılır.

dudaksıllaşma (labialization) *sesbilgisi* Sese dudaksıl özelliği kazandıran ikincil oluşum süreci. Dudaksıllaşma ya düz ünlülerin yuvarlaklaşması ya da kimi ünsüzlerin dudak ünsüzüne dönmesi biçiminde artzamanlı boyutta izlenebilmektedir; örn. *kavırmak> kavurmak, konşu >komşu, tonguz>domuz* vb.

durağan (constant) *sesbilim* 1— Prag Okulu sesbilim anlayışında var olan bir karşıtlık türü. Bir durağan karşıtlık, bütün üyeler tüm olası durumlarda bulunursa vardır. 2— (fixed): Sesbilgisinde bir dil birimi yapısının değişmeyen yönü.

durak (pause) *sesbilim* Konuşma sırasında anlam seçimine bağlı olarak birimler arasında yapılan kesinti. Durak kimi bağlamlarda anlam ayırıcı özellik göstermektedir; örn. *Balı // kaldır! (peynir ya da reçeli değil!) ve Balık// aldır! (tavuk ya da dana eti değil!)*

durgun dilbilim (static linguistics) *genel* Dil olgularını belli bir dil kesitindeki durumu açısından ele alan dilbilim. Bu niteliğiyle durgun dilbilim, evrimsel dilbilime karşıttır ve eşzamanlı bakış açısının benimsendiği bir alandır.

durum (case) *biçimbilim, sözdizim* Sözcüklerin, özellikle adların tümcede değişen işlevlerini gösteren dilbilgisi ulamı. Durum çoğu zaman ad üzerinde çekim ekleriyle gösterilir. Türkçe'de durumlar Yalın *(ev)*, Belirtme *(evi)*, Çıkma *(evden)*, Kalma *(evde)*, Yönelme *(eve)*, Tamlayan *(evin)*, Araç *(bıçakla)*, Birliktelik'tir *(Ayşe'yle)*. bkz. **DURUM Türleri.**

DURUM (CASE) *biçimbilim, sözdizim* bkz. **durum.**

durum ergimesi (case absorption) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde bir sözdizimsel süreç sonucu (özellikle edilgen biçimbilimi nedeniyle) eylemlerin yapısal DURUM yüklemesi yapamaz olması

(bkz. **edilgenleştirme**). Aşağıdaki tümce çiftinden ikincisinde eylem, edilgen biçimbilimi nedeniyle tümlecine *(kitap)* BELİRTME durumunu yükleyemez konuma gelmiştir:

Ali Ahmet'e kitabı verdi
Kitap Ahmet'e verildi

Ergime, içsel durumları kapsamaz. Aşağıdaki

Herkes Ahmet'ten korkar
Ahmet'ten korkulur

tümcelerde içsel durum yüklenmiş AÖ *Ahmet*, edilgenleştirmeye karşın, bu durumunu korumaktadır.

Durum Kuramı (Case Theory) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde AdÖbek'lerinin hangi DURUMu yüklendiklerini, DURUM yükleyicilerin neler olabileceğini ve DURUM yüklemenin yapısal özelliklerini düzenleyen alt kuram. Merkezi düzenlemesi DURUM süzgeci'dir.

Durum Süzgeci (Case Filter) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde Durum Kuramının merkezi ilkesidir ve AdÖbeklerinin Durum yüklenmesini güdüler:

DURUM Süzgeci
Sesbilimsel olarak gerçekleşmiş (boş olmayan) her AdÖbeği, bir DURUM yüklenmelidir.

Bu süzgeç, uygun bir DURUM yükleyicinin bulunmadığı bağlamlarda, ilgili AdÖbeği'nin DURUM yüklenebilecek konumlara taşınmasını gerektirir, aksi halde süzgeç tarafından elenir.

durum türleri (Case types) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde DURUMlar biçimbilimsel gerçekleşmeleri, belirlenme düzlemleri gibi etmenlerle türlere ayrılırlar. İlki soyut DURUM-biçimbilimsel DURUM ayrımı yapar; ikincisi yapısal DURUM-içsel DURUM.

DURUM yükleme, DURUM belirleme (CASE assignment, CASE marking) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde DURUM yükleyiciler tarafından, AÖ'lere, ilgili DURUM'ları yükleme. DURUM yükleme, yönetim altında yapılır ve Durum Süzgeci zorlamasıyla görünürlük gereksinimi sergiler. bkz. **Durum Süzgeci, görünürlük gereksinimi**.

DURUM yükleyici, DURUM belirleyici (CASE assigner, CASE marker) *sözdizim* AdÖbeklerine içsel olarak DURUM yükleme özelliği olan öğe. Ana sözlüksel ulamlar ve UYUM, potansiyel DURUM yükleyicidirler. Türkçe'de DURUM yükleyicileri: Eylem, eğer varsa, yani geçişli ise dolaysız nesnesine yapısal DURUM, diğer tümleçlerine (yani dolaylı nesnelerine) içsel DURUM yükler. İlgeçler, tümleçlerine, içsel DURUM ve yapısal DURUM yükler. Yüklemcil sıfat, eğer yanulamlıyorsa, özne dışındaki öğelere ROL ve dolayısıyla içsel DURUM yükler.

durum eylemi (stative verb) *biçimbilim, sözdizim, anlambilim* Sürekli zamanlarla ve çoğu zaman buyrum kipiyle kullanılmayan, bir iş ya da eylem yerine oluş ya da durum bildiren eylem türü; örn. *olmak, bulunmak.*

durumsal kod değiştirimi (situational code switching) *toplumdilbilim* Aynı dilin konuşulduğu ortamlarda değişkeler arasında, farklı dillerin konuşulduğu ortamlarda diller arasında duruma bağlı olarak değiştirim yapma, değişke ya da dil seçip kullanma. Katılımcılar, dil yetkinliği, dil tercihi, toplumsal kimlik, söylem türü gibi durumlar kod seçimini etkilemektedir. krş. **eğretilemeli kod değiştirimi.**

duyusal anlam (emotive meaning) *anlambilim* Anlamın konuşanın duygularını, dinleyene karşı tutumunu, anlatımın duygusal etkisini anlatan türü; örn. *seni sevmiyorum*'a karşıt olarak *senden nefret ediyorum* duyusal tonu daha ağırlıklı bir sözcedir. Duyusal anlam karşıtı olarak bilişsel ya da gönderimsel anlam kullanılır.

düşey işlemleme (bottom up processing) *metinbilim* Artalan bilgisinden ve metnin bütününden yola çıkılarak söylemin çözümlenme ve yorumlanma yöntemi. bkz. **dikey işlemleme.**

düşünsel (ideational) *genel* Konuşurun dış dünyaya ilişkin bilişini ya da dış dünyada nesnel olarak doğrulanabilecek yanını yansıtan bölümü; anlam türlerini sınıflamada kullanılan bir terim, kavramsal anlam. bkz. **kişilerarası anlam.**

düz ünlü (unrounded vowel) *sesbilim* Dudakların gerilmesiyle çıkarılan ünlü. Türkçe'de /a/, /e/, /ı/, /i/ düz ünlülerdir. krş. **yuvarlak ünlü.**

düzanlam (denotation) *anlambilim* Sözcüğün, söz öbeğinin sözlük anlamı birincil anlam. Genellikle sözcüğün dış dünyada gönderimde bulunduğu sözcüğün ilişkisinden ortaya çıkan, konuşurla arasında en fazla ortaklık bulunan anlam; örn. *gül* sözcüğünün düzanlamı 'katmerli, kokulu, genellikle kırmızı renkli çiçek'tir. krş. **gönderimsel anlam, bilişsel anlam.**

düzdeğişmece (metonymy) *anlambilim* Benzetme amacı gütmeksizin tümce ya da dizimde bulunan öğeler arasında bütün-parça, neden-sonuç, genel-özel, somut-soyut ilişkiler kurulması yoluyla oluşan değişmece türü; örn. *doğmak* yerine *dünyaya gelmek, tenisçi* yerine *raket, televizyon* için *ekran* dendiğinde düzdeğişmece yapılmış olur. **Ad aktarımı** da (eskiden *mecaz-ı mürsel*) denir.

düzeltme (repair) *toplumdilbilim* Konuşma çözümlemesinde konuşurların etkileşimdeki bir yanlışlığı ya da eksikliği düzeltme davranışı. Düzeltme konuşur çıkışlı (self-initiated repair) ya da dinleyen çıkışlı olabilir.

düzeltmeci dilbilim (clinical linguistics) *genel* Dilbilim kuram yöntem ve bulgularının bir dil bozukluğunun çözümlenmesinde kullanılmasıyla ilgili dilbilim dalı. Bu uygulama, dilbilimci ile konuşma düzeltmeni, işitme uzmanı vb.'lerinin işbirliği ile gerçekleşir. Söz konusu bozukluk yazılı ya da sözlü dille ilgili anlama ve üretme süreçleriyle ilgili olabilir .

düzenek (code) *genel* bkz. **kod.**

düzenleme (arrangement, configuration) *genel* 1 — (item and arrangement) Dil birimlerinin değişik düzlemlerdeki durumlarının, dağılımlarının düzeni; örn. seslem içinde seslerin, tümce içinde sözcüklerin düzenlenmesi. 2 — (configuration) Dil öğelerinin biçimsel bakımdan belli bir düzene göre kuruluşları; örn. Türkçe'de durum takılarının kullanımı sözdizimsel/an-

lamsal bir düzenlemedir.

düzey/düzlem (level) *genel* 1 — Genel bir terim olarak, yapı düzleminin bağımsız olarak incelebilecek başlıca boyutlarından birisi; örn. sesbilim, dilbilgisi, anlambilim düzeyleri. 2 — Üretimsel dilbilgisinde bir tümcenin üretilmesinde karşılaşılan değişik simgeleme düzeyleri; örn. derin ve yüzey yapı düzeyleri. 3 — Bir dilsel aşamada değişik yapı katmanları; örn. tümce, tümcecik, öbek, sözcük, biçimbirim düzeyleri. 4 — Biçembilim ve toplumdilbilimde belli bir toplumsal duruma uygun anlatım biçimi; örn. resmi düzey, gündelik düzey.

düzlenme (neutralization) *biçimbilim, sesbilim* bkz. **yansızlaşma.**

düzleşme (unrounding, delabialization) *sesbilim, sesbilgisi* Yuvarlak ünlülerin tarihsel süreç içinde düz ünlülere dönüşmesi; örn. *idük>idik, kapu>kapı, kendü>kendi, katun>kadın.* Yuvarlak ünlü bulunduran biçimler kimi ağızlarda yaşamayı sürdürebilmektedir.

düzsöz (locution) *edimbilim* Anlamlı, dilbilgisel bir sözcenin söylenmesi; örn. *Hava soğuk mu?* gibi evet-hayır'la yanıt beklenen sorunun dinleyence öyle algılandığı sözce. bkz. **edimsöz, etkisöz.**

düzsöz edimi (locutionary act) *edimbilim* Sözeylem kuramında, bir sözcenin söylenmesi sonucu oluşan edim; anlamlı, dilbilgisine uygun sözce üretilmesi; örn. *kapıyı açınız* sözcesinde *kapı, açmak* sözcükleri ve hangi kapının açılacağı dinleyence anlaşılıyorsa düzsöz eylemi gerçekleşmiş olur. bkz. **edimsöz edimi, etkisöz edimi.**

derin-yapı (d-yapı) (d-structure) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, ROL ilişkilerinin kodlandığı yapı. krş. **y-yapı.**

E

edat (adverb) *biçimbilim, sözdizim* bkz. **belirteç, ilgeç.**

edebiyat dili (literary language) *genel* bkz. **yazın dili.**

eden (agent) *anlambilim, sözdizim* Eylemin belirttiği hareketi yapan öğe; eylem ile kılıcı ilişkisi içinde bulunan öğelerin özellikleri canlı, istek belirtebilen ve bilinçli hareket eden varlıklar olmalarıdır; örn. *Çocuk topa vurdu* tümcesinde *çocuk, vur* eyleminin edenidir. **Kılıcı** da denir.

eden adı (agentive noun) *sözdizim* Eylemin belirttiği hareketi yapan ad; örn. *Çocuk topa vurdu* tümcesinde *çocuk, vur* eyleminin eden adıdır. **Kılıcı adı** da denir.

eden durumu (agentive case) *biçimbilim, sözdizim* Eylemin belirttiği hareketi yapan adın durumu; örn. *Çocuk topa vurdu* tümcesinde *çocuk* eden durumundadır. **Kılıcı durumu** da denir.

edilgen (passive) *sözdizim* Tümcenin eylemiyle etkilenen ilişkisi içinde olan öğenin yapısal olarak özne konumunda ve eden ilişkisi içinde olan öğenin de yapısal olarak eğik konumda bulunduğu yapı; örn. edilgen bir yapı olan *Kitap (okuyucular tarafından) beğenildi* tümcesinde, *beğen* eyleminin etkileneni olan *kitap* özne konumunda, edeni olan *okuyucular* ise *[_____ tarafından]* öbeğinin nesnesi konumundadır. Edilgen, edimbilim açısından edenden çok etkilenen kişi ya da oluşu öne çıkaran bir yapıdır.

edilgen çatı (passive voice) *biçimbilim, sözdizim* Tümcenin eylemiyle etkilenen ilişkisi içinde olan öğenin yapısal olarak özne ko-

numunda ve eden ilişkisi içinde olan öğenin de yapısal olarak eğik konumda bulunduğu yapıda bulunan eyleme eklenen biçimbirim; örn. edilgen bir yapı olan *Kitap (okuyucular tarafından) beğenildi* tümcesinde, *beğen-il* eylemindeki {-Il} eki edilgen çatıyı belirtir. Türkçe'de edilgen çatıyı belirten{-Il} biçimbiriminin [-Il], [-In] ve [-n] birimcikleri vardır; bunların dağılımı, eklendikleri eylemin son sesinin niteliğine bağlıdır; *bul, kıl* gibi [-l] sesi ile biten eylemlere [-In], *oku, ara* gibi ünlüyle biten eylemlere [-n], diğer eylemlere [-Il] birimciği eklenir.

edilgen eylem (passive verb) *biçimbilim, sözdizim* Edilgen biçimbiriminin eklenmiş olduğu eylem; örn. *Kitap (okuyucular tarafından) beğenildi* tümcesinde, *beğen-il* eylemi edilgendir.

edilgen ikidillilik (passive bilingualism) *toplumdilbilim* Bireyin ikinci dilde yazılı ve sözlü biçimleri anlayarak edilgen becerilerini geliştirdiği, ancak konuşma ve yazma gibi etkin becerilerini geliştiremediği ikidillilik durumu. Bu, özellikle yetişkin ikidilliliğinin bir özelliğidir. krş. **üretken ikidillilik.**

edilgenleştirme (passivization) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinin ilk dönemlerinde, derin yapıda, daha sonra yüzey yapıda dile-özgü görünümlerini kazanacak EDİLGEN öğesini içeren temel yapının, ilgili yüzey yapı ile etkileşimlerinden oluşan süreç; örn.

a. *b* hazine korsanlar tarafından bul-EDİLGEN
b. hazine$_i$ (korsanlar tarafından) i$_i$ bul-EDİLGEN

(a) yapısında, özne konumu, GYİ uyarınca üretilmiş ama bir açık adöbeği ile doldurulmamıştır, yani boştur. *hazine* adöbeği, *bulun-* eyleminin içsel üyesidir. Eylem, soyut bir EDİLGEN öğesi içermektedir. (b) yapısında ise, içsel üye özne konumuna taşınmış, arkasında eşdizinli bir iz bırakmıştır. Eylem edilgenlik biçimbirimini almıştır. Edilgen eylem nesnesine yapısal DURUM yükleyemez, tümcede durum ergimesi gerçekleşmiştir: DURUM Süzgeci zorlamasıyla, rolünü eylemden alan içsel üye, boş olan özne konumuna taşınmıştır.

edilgen sözvarlığı (passive vocabulary) *genel* Kişinin anladığı ancak günlük kullanımda sıkça kullanmadığı sözlüksel birimlerin

tümü. Edilgen sözvarlığının etken sözvarlığının iki-üç katı olduğu belirtilmektedir. krş. **etken sözvarlığı**.

edim (performance) *genel* Üretici dönüşümlü dilbilgisi kuramında, soyut dil yetisine (edinç) karşıt olarak, gerçekteki somut dil kullanımı. Edim bir bakıma edincin, soyut bilginin dışavurumudur, ancak bellek sınırlamaları, yorgunluk, gerginlik, çekingenlik vb. etkenler bu bilginin kullanıma tam olarak yansımasını önler. Anadili ya da yabancı dil öğreniminde bu ayrım açıkça görülebilir; bir kimse kuralları bildiği, dile ilişkin bilgisi olduğu halde yukarıda anılan nedenlerle dil kullanımında istenilen düzeyde olmayabilir. Edinç/edim ayrımı Saussure'ün dil/söz ayrımına benzer ancak Saussure'ün belirlemesinde dil (edinç) toplumsal bir nesne olduğu halde, Chomsky bunun zihinsel, bilişsel bir olgu olduğunu belirtir.

edim (activity, process) *anlambilim* Eylem takımının gösterdiği devinim, sürerlik ve ereklilik özelliklerine göre tanımlanan beş hal türünden devinimli, sürerli ve ereksiz olanı.

edimbilim (pragmatics) *genel* Dili kullanıcı açısından ele alan dal; dil-bağlam ilişkisini inceleyen alan. Anlambilim ve sözdizim ile birlikte göstergebilimin üç alanından birisi. Başlangıcı 1930'lara değin uzanmakla birlikte kapsamının belirlenmesindeki güçlükler nedeniyle günümüzde sınırları açıklıkla çizilememektedir. Kısaca, dili kullanıcı açısından ele alan inceleme alanı olarak tanımlanabilir. Bu çerçevede genel olarak bağlamla ilgili konuları önemseyen bir dil inceleme yaklaşımını yansıtır. Son yıllarda anlambilimin dil içi anlamı, edimbilimin ise dille bağıntılı dış bağlamdan kaynaklanan anlamı incelediği konusunda yaygın bir görüş oluşmuştur. Araştırma konuları arasında gösterim (deixis), sözdizimsel önsayıltılar (presuppositions) ve sözeylemler (speech acts) geniş bir yer tutmaktadır. Edimbilim yetisi (pragmatic competence) dilin doğruluğu yanında uygun ve yerinde kullanımını anlatan bir kavramdır. Son yıllarda bu kavramın kimi altbölümleri de oluşmuştur: *edimsel dilbilim* (pragmalinguistics) daha çok dilde var olan yapılarla edimbilim konularını ilintilendirmeye çalışır; *toplumsal*

edimbilim (sociopragmatics) dil kullanımında toplumsal bağlamı vurgular; *genel edimbilim* terimi ise dilin iletişimsel olarak kullanımındaki ilkeleri tek tek diller ya da genel olarak insan dili açısından ele alan bir çalışma alanıdır.

edimsel (eylem) (performative (verb)) *edimbilim, sözdizim* Söylenişi bir edim/eylem değeri taşıyan tümce ya da eylem; örn. *Özür dilerim* tümcesi salt özne+yüklemden oluşan bir yapı değerinde değildir; aynı anda özür dileme eylemini de gerçekleştirdiğinden bir sözeylemdir. Aynı biçimde *Bu akşam toplantıya geleceğime söz veriyorum* tümcesinin eylemi edimseldir, tümce söylendiğinde *söz verme* eylemi gerçekleştirilmiştir. Bir eylemin edimsel işlev üstlenmesini gerektiren koşullar bulunmaktadır; bunlar, eylemin edimsel nitelikli olması, eylemin öznesinin konuşur olduğunu belirten birinci kişi olması ve eylemin şimdiki zaman eki taşımasıdır. Buna bağlı olarak, *Bu akşam toplantıya geleceğime söz verdim* tümcesi edimsel değildir, yalnızca edimsel bir olgunun aktarımıdır.

edimsöz (illocution) *edimbilim* Bir sözce ya da tümcenin söylenmesi ile ifade edilen işlemin yerine getirilmesi. İfade edilen işlemin niteliği, iletişim içinde bulunan kişilere ve ifadenin kullanıldığı durumlara bağlı olarak değişir; örn. *Burası soğuk* tümcesi, söyleyen kişiye ve duruma bağlı olarak içinde bulunulan yerin ısısı hakkında bir saptama, açık olan bir pencerenin kapatılması ricası ya da önerisi olarak algılanabilir. bkz. **düzsöz, etkisöz.**

edimsöz edimi (illocutionary act) *edimbilim* Bir sözcenin söylenmesiyle yerine getirilen işlev; örn. *Kapıyı aç!* tümcesi, söyleyen kişiye, duruma bağlı olarak rica, öneri, buyruk değerinde bir edimsöz olabilir. bkz. **düzsöz edimi, etkisöz edimi.**

edinç (competence) *genel* Üretici Dilbilgisi Kuramında, bir dilde daha önce hiç üretilmemiş tümcelerin konuşucu-dinleyiciler tarafından üretilip yorumlanabilmelerini açıklayan içsel dil bilgisi, dil yetisi. krş. **edim.**

edinim (acquisition) *ruhdilbilim* bkz. **dil edinimi.**

eğik (oblique) *biçimbilim* Bir tümcede eylemin özne, nesne ve dolaylı tümleci dışında eylemle ilişkisi olan diğer adlar; örn. *Çocuk bahçede topla oynuyor* tümcesinde yer ilişkisindeki *bahçede* ve araç ilişkisindeki *topla* sözcükleri eylemle eğik ilişkide olan öğelerdir.

eğik durum (oblique case) *biçimbilim* Bir tümcede eylemin özne, nesne ve dolaylı tümleci dışında diğer adların eylemle olan ilişkisini belirten durum; örn. *Çocuk bahçede topla oynuyor* tümcesinde *bahçe-de* sözcüğündeki yer belirten {-DA} takısı ve *top-la* sözcüğündeki araç belirten {-lA} takısı eğik durum ekleridir.

eğitimsel dilbilim (educational linguistics) *genel* Genel dilbilim, ruhbilim, ruhdilbilim, toplumdilbilim kuramlarına dayalı olarak yapılan betimlemelerden, dil öğrenme ve kullanma konusunda ortaya konan yaklaşımlardan beslenen dil eğitimi ve öğretimi ile ilgili dilbilim alanı. Ağırlıklı olarak yabancı dil öğretimi ile ilgili çalışmalar yapılmakla birlikte eğitimsel dilbilim alanının anadili öğretimini de kapsadığı belirtilmektedir.

eğretileme (metaphor) *anlambilim* Aralarında eşdeğerlik ilişkisi kurulan anlamlı öğelerden birini, öteki yerine kullanma sonucu oluşan değişmece türü. Eğretileme hem günlük dilde hem de edebiyat dilinde kullanılır; örn. *haydut akşam, bakire zambak* dizimlerinde kapalı eğretileme, *O bir melektir!, Ne şeytandır o!* dizimlerinde açık eğretileme söz konusudur. **Deyim aktarması** da (eskiden *istiare*) denir.

eğretilemeli kod değiştirimi (metaphorical code switching) *toplumdilbilim* İkidillilerin konuyu ve konuşma ortamını değiştirmek amacıyla yaptıkları kod değiştirimi. Bu durumda konu değiştirildiğinde kod da değiştirilir. krş. **durumsal kod değiştirimi**.

ek (affix) *biçimbilim* Bir kök ya da gövdeye eklenip onun yapı, anlam ya da işlevini değiştiren öğe. Ekler sözcüğün gövdesine eklendikleri konuma göre üçe ayrılır; önek, sonek ve içek. Türkçe'de eklerin çoğu sonek niteliğindedir; örn. *göz-lük, göz-cü, der-gi* sözcüklerinde [-lük], [-cü], [-gi] sonektir. İçekler Arapça, güney Asya dilleri ve kimi Kızılderili dillerinde yaygındır.

İngilizce'de önekler vardır; örn. *re-write, mis-spell, de-emphasize* vb. Ekler işlevleri açısından yapım ve çekim ekleri olarak sınıflandırılır. Çekim ekleri sözcüğün ait olduğu sözcük ulamının niteliğini ve tümce içindeki işlevini belirler. Yapım/türetim ekleri sözcüğün anlamının/göndergesinin niteliğini ya da sözcüğün ait olduğu sözcük ulamını değiştirir: *kitap-çı, kitap-lık, kitap-çı-lık*'ta [-çı] ve [-lık] ekleri *kitap* sözcüğünün göndergesinde değişiklik belirten yapım ekleridir; *oku-yucu* sözcüğünde ise [-(y)IcI] eki *oku* eyleminden ad türeten bir yapım ekidir; *kitab-ı, kitap-ta, kitab-a* sözcüklerindeki [-ı], [-ta] ve [-a] ekleri çekim ekleridir. Tümce içinde dilbilgisi ilişkilerini ekler yoluyla düzenleyen dillere eklemeli/bağlantılı diller denir.

ekeylem (substantive verb, predicative verb) Adları ya da ad soylu öğeleri yüklemleştiren eylem.

eklemeli diller (agglutinative languages) *biçimbilim* bkz. **bağlantılı diller.**

eklemleme (articulation) *sesbilgisi* Sesin oluşunda kullanılan hava akımı düzenine göre, akciğerlerden, gırtlaktan veya artdamaktan gelen havanın belli konumlara girmesini sağlayarak gırtlağın üst kısmında bulunan ses organları aracılığıyla konuşma seslerini oluşturma ve çıkarma. Sesler eklemleme biçimine ve eklemlendiği yere göre sınıflandırılmaktadır. Seslerin sınıflandırılması, hava akışı düzenine, ses tellerinin işleyişine, yumuşak damağın durumuna, dil ve dudaklar gibi ağız içindeki öteki organlara göre yapılmaktadır. **Oluşturma, boğumlanma** da denir.

eklemleme biçimi (manner of articulation) *sesbilgisi* Ünsüzlerin oluşumunda, akciğerlerden, gırtlaktan veya artdamaktan gelen havanın, sesin eklemleme noktasından geçiş biçimi. Eklemleme biçimlerine göre ünsüzler; patlamalı, sürtünmeli, patlamalı-sürtünmeli, akıcı ve genizsil olarak adlandırılan sınıflara ayrılır. **Oluşturma biçimi** de denir.

eklemleme noktası (place of articulation) *sesbilgisi* Ünsüzlerin oluşumunda, akciğerlerden, gırtlaktan veya artdamaktan gelen havanın, gırtlağın üst kısmında bulunan ses organlarının

birbirlerine yaklaşıp akışının değişik düzeyde engellendiği nokta; örn. [p] sesinin eklemleme noktası üst ve alt dudaktır. **Oluşturma noktası** da denir.

eklemleyici (articulator) *sesbilgisi* Ses aygıtında bir sesin üretilmesini sağlayan organ ya da bölüm. İki tür eklemleyici vardır: Etken eklemleyiciler dudaklar, dil ve alt çene gibi ses aygıtının hareket edebilen bölümleri iken, edilgen eklemleyiciler sert damak, alt dişler gibi hareket edemeyen ama etken eklemleyicilere yardımcı olan bölümlerdir. **Oluşturucu** da denir.

eklemli/eklemlenmiş (articulated) *sesbilgisi* Eklemleme ürünü olan ya da eklemleme yoluyla oluşturulmuş olan ses. **Oluşturulmuş** ya da **boğumlu** da denir.

eklemleme (articulation) *sesbilgisi* Eklemli olma özelliği taşıma.

eklenti (adjunct) *sözdizim* 1— Üretici Dilbilgisinde, bir tümcede yapı bakımından zorunlu olmayan, seçmeli ikincil öğe; örn. *Ben dün okula gittim* tümcesinin *dün* eylemöbeğinin eklentisidir. 2— Üretici Dilbilgisinde, herhangi bir sözlüksel baş tarafından seçilmemiş, Aşamalı-X Çizelgesine göre niteleyen konumundaki öğe. Eklentiler, eylem öbeği içinde 'zaman', 'tarz' ve 'yer' gösteren sözlüksel ya da tümcesel (bkz. **eklenti tümceciği**) öğelerdir: *Ali dün burada ansızın hastalandı* tümcesinde *dün, burada, ansızın* sırasıyla zaman, yer ve tarz belirten eklentilerdir. 3— Kimi dilbilimciler (Quirk) bu terimi belirteçlerin bir altkümesini anlatmak için kullanırlar.

eklenti tümceciği (adjunct clause) *sözdizim* Tümce değerli eklenti, yantümce. Türkçe'de, -Ip, -ArAk, -IncA... vb. ile kurulan ulaçlarla -DAn *önce*, -DAn *sonra* vb. ilgeçlerle kurulan yantümceler; örn. *[Dersimizi bitirdikten sonra] biraz müzik dinleyelim* tümcesinde *[Dersimizi bitirdikten sonra]* yantümcesi eklenti tümceciğidir.

eklentileme (adjunction) *sözdizim* Üretici Dilbilgisi Kuramında, zorunlu olmayan bir öğenin içinde bulunduğu yapıyla olan ilişkisi.

ekleni değiştirimi (tag switching) *toplumdilbilim* bkz. **tümcedışı kod değiştirimi.**

ekleyici eylem (catenative) *sözdizim* Çekimsiz eylemin biçimini yönlendiren eylem türü; örn. İngilizce'de *She wanted to go home* tümcesinde *wanted* eylemi *go*'nun biçimini (mastar olarak kullanılması gerektiğini) belirlediği için bir ekleyici/bağlayıcı eylemdir.

eksen (axis) *genel* Özellikle Saussure'ün kullandığı, dil çözümlemelerinde birbirini kesen düzlemlerin adı; örn. eşzamanlılık ekseni, ardışıklık/artzamanlılık ekseni.

eksik ögeli karşıtlık (privative opposition) *sesbilim* Prag Okulu sesbilim anlayışında bir karşıtlık oluşturan iki sesten birinin bir özelliğe sahip olurken ötekinin olmayışına dayanan karşıtlık türü.

eksikli (defective, deficient) *biçimbilim* Belli bir kullanım dizgesinin tümüne uymayan, tüm biçimleri içermeyen öğe; örn. İngilizce'de kipliklere, öteki eylemlerle karşılaştırılarak, kimi zaman eksikli biçimler denir; çünkü asıl eylemlerden kimi bakımlardan ayrılırlar: a) eylemlik olarak kullanılamazlar, b) *-ing* biçimleri yoktur, c) 3. tekil kişide -s eki almazlar.

eksiklik kuramı (deficit theory) *toplumdilbilim* B. Bernstein'ın tezi doğrultusunda, orta katman konuşurlarıyla karşılaştırıldığında, alt katman konuşurlarının sözelleştirmelerinde eksiklikleri olduğuna ilişkin toplumdilbilim kuramı.

eksiklik varsayımı (deficit hypothesis) *toplumdilbilim* bkz. **eksiklik kuramı.**

eksilti (ellipsis) *sözdizim* Tümcede kimi öğelerin silinmesi, eksik olması ya da kullanılmaması; örn. *Şekeri/kalbi var (Şeker/kalp hastalığı var* yerine), *–Nereye gidiyorsun? –Okula (Okula gidiyorum* yerine). Silinen, kullanılmayan öğeler anlaşmayı engellemez. Tutumluluk, biçem vb. nedenlerden kaynaklanan eksilti kimi zaman artıklığın azaltılması olarak da görülebilmektedir; örn. *Eğer bu akşam bize gelmezsen gücenirim* yerine *Bu akşam bize gelmezsen gücenirim* tümcesinde olduğu gibi.

eksiltili (elliptical) *sözdizim* Eksiltisi bulunan yapı; örn. *Ahmet patates sever, Mehmet de kabak* tümcesi eksiltili tümcedir çünkü *sev* eylemi ikinci yapıda tekrarlanmamıştır, *Mehmet'in kabak sevdiği* bağlamdan anlaşılmaktadır.

el-yüz bilgisi (kinesics) *göstergebilim* bkz. **sözdışı iletişim.**

elektrokimograf (electrokymograph) *sesbilgisi* Konuşma sırasında ağız ve burundaki hava akışında meydana gelen değişikliği kaydeden aygıt.

elektropalatograf (electropalatograph) *sesbilgisi* Konuşma sırasında dil ve damak arasındaki ilişkiyi kaydedebilen aygıt.

emir kipi (imperative mood) *sözdizim, anlambilim* bkz. **buyurum kipi.**

en az çaba ilkesi (least effort principle) *genel* Dilsel üretimde harcanması gereken çabanın en aza indirilmesi ilkesi. Bu ilke birinci ve ikinci eklemlilik düzleminde dilsel birimleri yalınlaştırma ve genelleştirme eğilimlerini anlatır; örn. benzeşme, seslem yitimi gibi ses olaylarının pek çoğunda egemendir.

en küçük çift (minimal pair) *sesbilim* Sesbilimde biri dışında tüm birimleri aynı, ama anlamları farklı sözcük çifti; örn. *ev-el, yol-kol, at-et* vb.

en üstünlük derecesi (superlative degree) *biçimbilim* Sıfat/niteleyici ve belirteçlerin karşılaştırılmasında, ikiden çok öğe arasındaki en üst nitelik. En üstünlük Türkçe'de sıfat ve belirteç önüne 'en' birimi getirilerek yapılır: *en küçük, en zayıf, en hızlı, en temiz* vb.

en yakınlık koşulu (minimality condition) *sözdizim* Üretici Dilbilgisi Kuramında, bir sözdizimsel öğeye k-buyurma özelliği taşımakla olası yöneten konumunda bulunan baş öğelerden, bu sözdizimsel öğeye ancak en yakın olanının gerçek yöneten olabileceğine ilişkin gereklilik.

engel (barrier) *sözdizim* Üretici Dilbilgisi Kuramında yönetim gibi bazı dilbilgisel olguların etki alanlarını belirleyen ya da yer

değiştirme işlemini kısıtlayan ulam. Engeller büyükçül yansımalardır; bir büyükçül yansımanın engel olup olmaması dilin yapısal özelliklerine bağlı bir değiştirgendir; örn. bir İlgeçÖbeği budağı, kendi tümlecini bir eylemin yönetmesini engeller; örn. *Ali [bana göre]$_{iÖ}$ bunu başarır.* Buna karşın, Türkçe'de adöbekleri ancak belirleyici konumundaki bir öğenin yer değiştirmesine izin verir, diğer öğelerinin adöbeği dışına çıkmasını engeller; örn. *[Ayşe'nin son aldığı kitabını] kaybettim, [____ son aldığı kitabını] kaybettim Ayşe'nin, *[____ kitabını] kaybettim Ayşe'nin son aldığı* yapılarının sonuncusunun dilbilgisel olmaması, Türkçe'de adöbeğinin aşamalı yapısı içinde belirleyicinin bulunduğu düzeyin altında kalan düzey yer değiştirme işlemi açısından bir engel oluşturmaktadır.

engelli (interrupted) *sesbilgisi* Patlamalı ünsüzlerde olduğu gibi, ses yolunda tam bir engellenme ile oluşturulan ünsüz. **Kesintili** de denir.

engelli (obstruent) *sesbilgisi* Hava akımının ağızda engellenmesiyle çıkan, patlamalı, sürtünmeli, patlamalı-sürtünmeli ünsüz; örn. [p s c] vb. ünsüzleri engelli seslerdir.

engelsiz (unchecked) *sesbilgisi* Engelli olmayan sesbirimsel özellik.

erek (goal) *anlambilim, sözdizim* Eylemin dile getirdiği işten etkilenen nesne; örn. *Çocuk okula gitti* tümcesinde *okula, git* eyleminin erek'idir.

erek dil (target language) *çevribilim* Çevirinin ya da aktarmanın ve yorumlamanın yapıldığı dil. Türkçe'den Japonca'ya yapılacak bir çeviride erek dil Japonca'dır. **Amaç dil** de denir.

eril (masculine) *biçimbilim* Kimi dillerde dilbilgisel olarak erkek cinsten sayılan birimler ile ilgili dilbilgisel cins; örn. Fransızca'da *le livre* 'kitap' sözcüğü eril, *la porte* 'kapı' sözcüğü dişildir. Krş. **dişil, yansız.**

erk (capacity) *genel* Üretici Dilbilgisinde dilbilgisinin üretici gücü. Bir dilbilgisi özdeş bir dizi yapı (tümce) üretiyorsa, aynı

türden 'zayıf üretici erkleri' olduğu söylenir; buna ek olarak bu dilbilgileri söz konusu diziler için aynı yapısal betimlemeleri öneriyorlarsa benzer ölçüde 'güçlü üretici erkleri' olduğu söylenir.

erteleme (procrastinate) *sözdizim* Üretici Dilbilgisi tarafından öne sürülen evrensel ilkelerden biri; dil yapısında olabilecek herhangi bir değişikliğin mümkün olduğunca ve zorunlu olmadıkça ertelenmesi gerektiğini belirtir.

eski bilgi (given/old information) *söylem* Bir sözcenin içerdiği bilgi türlerinden birisi. Eski bilgi konuşur/yazarın, dinleyence/okurca bilindiğini varsaydığı bilgidir. Bu tür bilgiler tümce yapılanmasını da etkiler; örn. *Kardeşim okumayı çok sever* tümcesinde *kardeşim* eski bilgi, *okumayı çok sever* yeni bilgi içerir. *Okumayı kardeşim çok sever* tümcesinde ise *okuma* eski bilgi, *kardeşim* odak'tır. Ayrıca bkz. **odaklama, öznellik, yeni bilgi, yüklemlik.**

eskicil biçim (archaism) *genel* Dilin geçmiş evrelerinde kullanılmış olup artık kullanılmayan sözcük ya da dilbilgisi özelliği. Türkoloji alanındaki yayınlarda günümüzde İran'da konuşulan bir Türk dili olan Halaççа'da 8. yüzyıldaki Köktürkçe'de kullanılan eskicil biçimlerin bulunduğu ortaya konmuştur.

eşadlılık (homonymy) *anlambilim* Göstereni (biçimi) aynı, gösterileni (anlamları) ayrı sözcükler; örn. *düş* 'rüya', *düş-* 'düşmek' ya da *yüz* ('sayı', 'başın ön tarafı', 'suda yapılan bir tür spor', 'deriyi vücuttan ayırma' 'bir şeyin dışı').

eşanlamlılık (synonymy) *anlambilim* Sözcük ve tümcelerin özdeş anlamlı olmaları durumu. Anlambilimciler tam eşanlamlılığın söz konusu olmadığını, çünkü böyle bir durumun ancak iki sözcük bütün bağlamlarda birbirinin yerine kullanılabilirse olanaklı olabileceğini öne sürerler; örn. *beyaz ve ak: beyaz peynir, *ak peynir* ya da *kara* ve *siyah: kara toprak, *siyah toprak.*

eşasıllı (cognate) *tarihsel dilbilim* Aynı kökten gelen dilsel biçim; örn. İng. *two*, Fr. *deux*, Alm. *zwei* 'iki' sözcükleri eşasıllıdır. Dil öğretiminde eşasıllı sözcükler öğrenimi kolaylaştırır ancak

yanıltıcı eşasıllılara dikkat etmek gerekir.

eşbağımlı (coordinate) *sözdizim* Öğelerinden biri ortak olan, anlam ilişkisi parçaüstü özellikler ya da bağlaçlarla sağlanan sıralı yapı türü; örn. *Zeynep'le Aylin* eşbağımlı adöbekleri, *içeri girdi ve elindekileri yere bıraktı* eşbağımlı eylemöbekleridir.

eşbağımlı tümce (coordinate sentence) *sözdizim* Öğelerinden biri ortak olan, anlam ilişkisi parçaüstü özellikler ya da bağlaçlarla sağlanan sıralı tümce türü; örn. *ağacı kurt, insanı dert yer* tümcesinde eylem ortaktır ve anlam ilişkisi parçaüstü özellikle sağlanmıştır. *Çocuk eve geldi ve dinlendi* tümcesinde ise özne ortaktır, anlam ilişkisi iki eylem arasındaki bağlaçla sağlanmıştır.

eşbağımlı yapı (coordinate structure) *sözdizim* Eşbağımlılık ilişkisi içinde bulunan öbek veya tümce; örn. *Berna ve Tarkan* eşbağımlı adöbeği, *Adam gazeteyi aldı ve sedire oturdu* eşbağımlı eylemöbeği ve *Çocuk içeri girdi ve annesi onu yanına çağırdı* eşbağımlı tümcedir.

eşbağımlılık (coordination) *sözdizim* Bir tümce içinde aynı türden olan, aynı işlevi gören ve yapı bakımından eşdeğerli sözcük, sözcük öbeği ya da tümcecikler gibi dilbirimlerinin arasındaki bağlantı ilişkisi; örn. *Ayşe, Alev ve Mehmet ders çalışıyorlar* tümcesinde *Ayşe, Alev ve Mehmet* eşbağımlılık ilişkisi içindedir. *Okula gittik ve saat beşe kadar orada kaldık* eşbağımlı iki tümceden oluşmaktadır; bu tür tümceye *eşbağımlı tümce* denir.

eşbiçimli (isomorphic) *biçimbilim* Eşbiçimli olan; örn. *yap-ıl-abil-ir* ve *gör-ül-ebil-ir* eşbiçimli sözcüklerdir, eş biçimbirim ulamları vardır.

eşbiçimlilik (isomorphism) *biçimbilim* İki ya da daha çok yapının öğeleri arasında bire bir çakışma olması durumu; Türkçe ile İngilizce akrabalık terimleri arasında eşbiçimlilik yoktur; örn. *amca-uncle, dayı-uncle, hala-aunt, teyze-aunt.*

eşbiçimlenme (configurationality) *sözdizim* Genel anlamda, bir öğenin tümce içinde belirli bir konum (veya biçimde) bulunma-

sının, bir başka öğenin bulunmasına ya da belirli bir biçimde olmasına dayanması özelliği; örn. bir sözcüğün belirtme durumunda olması, ilgili yapıda bir geçişli eylemin bulunmasına bağlıdır. Üretici Dilbilgisi, dil yapısında sözcük dizilişinin derin yapıda belirlendiğini ve tümce kurucuların bir aşamalı yapı içerdiği varsayımına bağlıdır. Bu açıdan dillerin 'eşbiçimlenmeli' ve 'eşbiçimlenmesiz' özellikler gösterdikleri öne sürülmüştür. Eşbiçimlenmenin tüm dillerin bir özelliği olduğu, başka bir deyişle, eşbiçimlenmenin insan dilinin evrensel bir özelliği olduğu ve dillerin birbirlerinden, yalnızca eşbiçimlenme sürecinin dilbilgisinde yer aldığı bileşenin niteliği açısından farklılıklar gösterdiği de öne sürülmüştür. Bu iki bileşen sözdizim bileşeni ya da sözlüğü içeren bileşendir.

eşçıkışlı (homorganic) *sesbilgisi* Çıkış yerleri aynı olan sesler; örn. dudaksıl [p], [b], [m] gibi.

eşdeğerlik (equivalance) *sözdizim, çeviribilim* 1— Değişik dilbilgileri arasında güç eşitliği ilişkisi; örn. aynı tümce dizilerini üreten iki dilbilgisi eşdeğerlidir. 2— Dağılımsal eşdeğerlik aynı ortamda kullanılan dilbirimlerinin niteliği. 3— Üyeleri mantıksal açıdan eşit olan, eksik ögeli ile aşamalı karşıtlıktan ayırt edilebilen karşıtlık. 4— Çeviride kaynak ve erek dillerde yapı, anlam ve işlev ilişkisi kurma ile ilgili nitelik.

eşdeğerli karşıtlık (equipollent opposition) *sesbilim* Prag Okulu sesbilim anlayışına göre üyelerinin mantıksal açıdan eşit olduğu, eksik ögeli ile aşamalı karşıtlıktan ayırt edilebilen karşıtlık türü.

eşdeğerlik kısıtlaması (equivalence constraint) *toplumdilbilim* Sankoff ve Poplack anlayışı doğrultusunda ikidilli etkileşim ortamında, iki dil arasındaki farklar nedeniyle bir dildeki yapıların öteki dildeki yapıyı aralarına almamaları ile ilgili kısıtlama. İspanyolca ve İngilizce konuşan ikidillilerde her iki dil için *his favorite sport/su lugar favorite* adöbekleri kabul edilebilir yapılardır. Ancak **su favorito sport, *his favorito lugar* ya da **his favorito sport* her iki dil için de dilbilgisel olmayan bileşimler durumundadır ve eşdeğerlik kısıtlaması nedeniyle bütünleşme gerçekle-

şememektedir.

eşdeğişirlik (covariance) *toplumdilbilim* Toplumsal ve dilsel olguların birbirine koşut olarak değişmesi; toplumsal olgulara koşut olarak dilin de değişmesi. Cumhuriyet döneminde Türkiye'de toplumsal alandaki değişmelere koşut olarak Türkçe'nin de değişmesi eşdeğişirlik sergilemektedir. Çeşitli Avrupa ülkelerindeki Türklerin yaşadıkları ülkenin dillerindeki sözcükler ve dilbilgisi özellikleriyle Türkçe'yi karıştırarak kullanmalarında da bir eşdeğişirlik söz konusudur.

eşdillilik çizgisi (isogloss) *toplumdilbilim* bkz. **lehçe sınır çizgisi.**

eşdizimlilik (collocation) *sözdizim* İki ya da daha fazla sayıda birimin aynı dizimde bulunması. bkz. **birliktelik.**

eşdizinleme (coindexation) *sözdizim* Eşgönderimli birimlerin bu ilişkiyi gösterir biçimde imlenmesi, Üretici Dilbilgisinde eşgönderimli adöbeklerinin altimlerle imlenmesi; örn. *Ali$_i$ hep kendini$_i$ düşünür.* Eşdizinlemenin olmadığı farklı altimlerle gösterilir; örn. *Ali$_i$ onu$_j$ sever.*

eşgönderim (coreference) *sözdizim* İki ya da daha çok sayıda birimin tek göndergeyi belirtmesi; örn. *Ahmet$_i$ dün bize uğradı, biz onu$_i$ çok özlemiştik* sözcesinde *Ahmet ve onu* eşgönderim belirtir. Eşgönderim, birimlerden sonra yazılan altimle gösterilir.

eşgönderimli (coreferential) *sözdizim* Tek göndergeyi belirten iki ya da daha çok sayıda birimin özelliği; örn. *Ahmet dün bize uğradı, biz onu çok özlemiştik* sözcesinde *Ahmet ve onu* eşgönderimlidir.

eşgönderimlilik (coreferentiality) *sözdizim* Belirli bir sözdizimsel yapıda iki adöbeğinin gönderiminin özdeş olması durumu. Eşgönderimlilik sözdizimsel yapıda eşdizinleme yoluyla belirtilir. Gönderimi özdeş olan öğeler eşgönderimlidir. bkz. **eşdizinleme.**

eşil (doublet) *tarihsel dilbilim* Aynı kökenden olup biçimce ayrılık gösteren iki sözcükten her biri.

eşitlik derecesi (equative) *biçimbilim* Sıfat ve belirteçlerin karşılaştırılmasında çeşitli kavramların eşit ölçüde gösterilmesini sağlayan karşılaştırma biçimi. Türkçe'de .... *kadar*, İngilizce'de *as* .... *as* ile anlatılır.

eşitlik durumu (equative case) *biçimbilim, sözdizim* Eşitlik, benzerlik ya da karşılaştırma, oran kurma anlatan ad durumu. {-CA} eki Türkçe'de en eski yazılı ürünlerden bu yana eşitlik durumu anlatmak üzere kullanılmaktadır; örn. *akıllıca davranmak, saatlerce yürümek, sayıca çok olmak* vb.

eşleme (apposition) *genel* Aynı dilbilgisi düzleminde yapısal işlevleri ve gönderimleri benzer ya da özdeş olan birimler. *Yaşar Kemal, büyük Türk romancısı, Nobel'e aday gösterildi* tümcesinde *Yaşar Kemal ile büyük Türk romancısı* bir eşleme yapı örneği sergilemektedir.

eşleyici (equative) *sözdizim* Yüklemleme ile bağımlı iki adöbeğinin gönderimlerinin benzer olması; örn. *Mehmet öğretmendir* tümcesinde *Mehmet ve öğretmen* aynı kişiye gönderimde bulunmaktadır. Türkçe'de bu tür yapılarda şimdiki zamandan başka bir zamana gönderge yapıldığında 'olmak' eylemi kullanılır; örn. *Mehmet öğretmen olacak/oldu.*

eşöğeli karşıtlık (equipollent opposition) *sesbilim* bkz. **eşdeğerli karşıtlık.**

eşseslilik (homophony) Söylenişleri aynı, anlamları değişik olan sözcükler için kullanılan bir terim; örn. Türkçe'de *yüz/yüz*; İng. *right/write, know/no.*

eşsöz (tautology) *anlambilim* Bir kavramı aynı anlamda sözcüklerle anlatma, bir sözcük ya da düşünceyi benzer sözcüklerle gereksiz yere yineleme; örn. *Bu adam bir yetişkindir* önermesi bir eşsözdür. Bir eylemin öznesi yüklemlemenin geri kalan bölümündeki bilgiyi içeriyorsa eşsözlülük ortaya çıkar.

eşsüremli dilbilim (synchronic linguistics) *genel* bkz. **eşzamanlı dilbilim.**

eşsüremlilik (synchrony) *genel* bkz. **eşzamanlılık.**

eşteşlik (adjacency) *sözdizim* Bir birimin yapı içindeki konumunun başka bir birimin hemen yanında olduğunu belirten özellik; Üretici Dilbilgisinde, bir tümlecin, DURUM yüklenebilmesi için, bulunduğu öbekteki baş'a, aralarına başka öğelerin (eklemlerin) girmesine izin vermeyecek biçimde bitişik olması: Türkçe'de, nesne soyut DURUM yüklenecekse, eyleme yandaş olmalıdır; örn. **Ali kitap şimdi okuyor.* İngilizce'de nesnenin eylemden hemen sonra geldiği *Ali broke a window yesterday* tümcesi dilbilgiseldir ama nesnenin eylemden hemen sonra gelmediği **Ali broke tomorrow a window* tümcesi dilbilgisel değildir. **Yandaşlık** da denir.

eşyazımlılık (homography) *genel* Yazılışları aynı, anlamları değişik sözcükleri anlatmak için kullanılan terim; örn. *eş* (ad), *eş* (eylem-eşmek).

eşzamanlılık (synchrony) *genel* Dilsel olguları evrim boyutu dışında, gelişmelerden bağımsız olarak ele alan, sürecin belli bir kesitinde bu olguların durumunu göz önünde bulunduran bakış açısı ve inceleme yöntemi. Terim İsviçreli dilbilimci F. de Saussure tarafından artzamanlılık ile birlikte ele alınıp tanımlanmıştır. **Eşsüremlilik** de denir. krş. **artzamanlılık.**

eşzamanlılık (simultaneity) *anlambilim* Zaman çizgisinde tamamen ya da kısmen örtüştüğü varsayılan olay ya da durumların zaman aralıklarının özelliği, aynı anda gerçekleşme özelliği; örn. *Ben televizyon izlerken kardeşim müzik dinliyordu* tümcesinde konuşma anına göre geçmişteki iki olay aynı ana rast gelmektedir.

eşzamanlı dilbilim (synchronic linguistics) *genel* Dilsel olguları zaman içindeki değişimlerini göz önünde bulundurmaksızın, belli bir kesit içindeki durum açısından inceleyen dilbilim. Eşzamanlı dilbilim alanında F. de Saussure öncülüğünde ortaya çıkan yapısal yaklaşımın yaygınlaşmasıyla 20. yüzyıl başlarında dil çalışmalarını yönlendiren ilkeler ortaya çıkmıştır. **Eşsüremli dilbilim** de denir. krş. **artzamanlı dilbilim.**

etken çatı (active voice) *biçimbilim* İşi yapan özneyi öne çıkaran,

dilbilgisel öznenin eylemin edeni/kılıcısı olduğunu gösteren çatı biçimi; edilgen karşıtı. *Çocuk camı kırdı* tümcesindeki *kırdı* bir etken çatı örneği, *Cam kırıldı* ise edilgen çatı biçimidir.

etken eylem (active verb) *biçimbilim* İşi yapanın, kılıcının öznesi olduğu, dilbilgisel öznenin eylemin kılıcısı olduğunu gösteren eylem biçimi; örn. *Çocuk kapıyı açtı* tümcesinde *açtı* etken eylemdir. krş. **edilgen eylem.**

etken sözvarlığı (active vocabulary) *genel* Kişinin günlük konuşmasında, her konumda ve ortamda kullandığı sözlüksel birimlerin tümü. Konuşurun eğitim düzeyi, ilgi alanlarına bağlı olarak değişiklik gösterir. krş. **edilgen sözvarlığı.**

etki alanı (scope) *sözdizim, anlambilim* bkz. **açı.**

etkilenen (theme, patient) *anlambilim, sözdizim* Tümce çözümlemelerinde eylemin anlattığı oluş ya da durumdan etkilenen öğe; örn. *Öğrenciler kitabı okudu* tümcesinde *kitap* sözcüğü *oku* eyleminin etkilenenidir.

etkileşim örüntüsü (exchange) *edimbilim, uygulamalı dilbilim* Özellikle derslik söylemi çözümlemesinde kullanılan temel etkileşim örüntülerinden birisi. Bir etkileşim örüntüsü üç devinimden oluşur: açış, yanıtlama ve sürdürme. Bunların yerine günümüzde başlama, yanıt ve sürdürme/geri iletim terimleri de kullanılmaktadır.

etkileşimsel toplumdilbilim (interactive sociolinguistics) *toplumdilbilim* Dil ve toplum ilişkisinin incelenmesinde bağlamın önemine işaret eden; dilin hem bir bağlam içinde oluştuğunu hem de bağlamın dili ortaya çıkardığını; bağlamın kimine göre toplumsal ortam ya da durum, kimine göre bireysel ve kültürel bilgi olduğunu savunan toplumdilbilim dalı. Bu yaklaşımın ortaya çıkmasına Hymes öncülük etmiştir. Goffman ve Gumperz başlıca temsilcileri olarak anılmaktadır. Etkileşimsel toplumdilbilim alanında genel olarak paylaşılan düşünce, konuşmanın toplumsal etkileşimin bir ürünü olduğu ve dilin bu etkileşimi yansıtacak biçimde yapılandığıdır.

etkisel anlam (affective meaning) *anlambilim* Anlamın duygusal yanını, kişinin dinleyene karşı tutumunu gösteren anlam türü; örn. *yaşlı* yerine *ihtiyar* denilmesi bu tür anlam türünün bir örneğidir.

etkisöz (perlocution) *edimbilim* Sözeylem kuramında sözcenin anlattığı edimin sonucunu ya da etkisini anlatan terim; örn. *Tuzu uzatır mısınız?* sözcesinde bir ricada bulunulmaktadır (edimsöz), rica sonucunda tuzun konuşmacıya iletilmesi etkisözün gerçekleştiğini gösterir. Ricanın yerine getirilmemesi sözeylemin bu boyutunun anlaşılmadığı anlamına gelir. Bu çerçevede amaçlanan ve gerçek etkisöz arasında bir ayrım bulunur. bkz. **edimsöz, düzsöz.**

etkisöz edimi (perlocutionary act) *edimbilim* Bir sözcenin ifade ettiği işlev; örn. *Pencereyi açar mısınız?* sözcesinde bir ricada bulunulmaktadır ve pencerenin dinleyici tarafından açılması ile bu rica yerine getirilir. bkz. **düzsöz edimi, edimsöz edimi.**

ettirgen (causative) *biçimbilim, sözdizim* Neden olma ilişkisi gösteren, öznenin bir işi başkasına yaptırdığını belirten dilbilgisi ulamı. Türkçe'de {-DIr} eki ettirgen çatı ekidir; örn. *yap-tır.* Türkçe'de ikili ve daha çok sayıda ettirgen çatı eki de kullanılır; örn. *yap-tır-t-, yap-tır-t-tır-mak.* **Oldurgan** da denir.

evet-hayır sorusu (yes-no question) *genel* Beklenen yanıtı "evet" veya "hayır" olan soru; örn. *–Ali eve geldi mi? –Evet/Hayır.*

evrensel (universal) *genel* Bütün insan dillerinde var olduğu kabul edilen ortak özellik. Üretici Dilbilgisi dilde biçimsel evrenseller ile asıl evrenseller arasında ayrım yapar. Biçimsel evrenseller dilbilgisinin işleyişi için gerekli koşullardan oluşur. Bu koşullar bileşen sayısı, kural türleri, sıralama/diziliş aşamaları, dönüşüm kuralları vb.'leridir. Asıl evrenseller ise dil verilerinin çözümlenmesinde kullanılan adöbeği, eylemöbeği gibi ulamlar ile [±canlı], [±soyut] gibi anlamsal özelliklerdir. Greenberg tümce içindeki temel sözcük diziminden dilin özelliklerini öngören sezdirimsel evrenseller öne sürer. **Genelce, tümel** de denir.

evrimsel dilbilim (evolutive linguistics) *genel* Dilsel birimleri ve sözcükleri birlikte olduğu öğelerle bağıntıları göz önünde bulundurulmaksızın, yalnızca uğradıkları değişimler açısından ele alan dilbilim. Bu alanla tarihsel dilbilim arasında büyük bir fark yoktur ve her ikisinde de artzamanlı bakış açısı egemendir.

evrişik (converse) *anlambilim* 1— Karşıtanlamlılık türlerinden birisi. Bu tür anlamsal ilişkide bir sözcüğün anlamı ötekiyle karşılıklı bağlaşım içindedir, çiftlerden birisi ötekini çağrıştırır. 2— Görece nitelikte karşıtanlamı olan terimlerin her biri; örn. *almak/vermek, işçi/ işveren, aşağı/yukarı, otur/kalk.*

evrişim (conversion) *sözdizim, biçimbilim, anlambilim* Bir ulama bağlı olan bir birimin, sesbilimsel içeriği olan ya da sesbilimsel içeriği olmayan dilbilgisel anlambirimlerin eklenmesiyle bir başka ulama bağlı olması; örn. ad ulamına bağlı olan *çocuk* sözcüğünün {-CA} ekinin eklenmesi ile *çocukça* sıfatı ya da belirteci olması. krş. **sıfır türetim.**

eylem (verb) *biçimbilim* Biçimbilimsel olarak kişi, sayı, zaman, kip, görünüş, olumsuzluk ulamları ile çekilen ulama bağlı olan birimlerden biri. Örn. köküne kip, görünüş ve kişi ekleri eklenmiş olan *gel-ebil-ir-im* sözcüğünde, *gel* biçimi bir eylemdir. Geleneksel dilbilim yaklaşımlarında, eylemler bir hareketi belirten sözcükler olarak anlambilimsel özellikleriyle tanımlanırlar.

eylem çekimi (conjugation) *biçimbilim* Eylem kök ve gövdesinin zaman, kişi, sayı, kip vb. belirterek aldığı değişiklik. Türkçe'de eylem çekimi değişik zaman ve kişi ekleriyle yapılmakta, olumsuzluk da eylem kök ya da gövdesi içinde yer almaktadır.

eylem gövdesi (verbal stem) *biçimbilim* Eylem ya da ad kökünden yapım ekleriyle türetilen ve eylem olarak kullanılan gövde; örn. *sev-in-mek, göz-le-mek.*

eylem kökü (verbal root) *biçimbilim* Eylem nitelikli sözcüklerde sözlüksel nitelik taşıyan anlamlı en küçük birim; örn. *oku, aç, sev.*

eylem öbeği (verb phrase) *sözdizim* Baş öğesi eylem olan büyükçül yansıma.

eylem takımı (verb constellation) *anlambilim* Eylem ve onun çevresinde yer alarak eylemin anlamını tamamlayan özne ve nesneyi kapsayan bütün.

eylemcil (verbal) *biçimbilim* Sözlüksel ulamların, özellik kalıbına göre [+Eylem, -Ad] özellikli üyeleri ve bunlara ait herhangi bir özelliğin nitelemesi.

eylemcil bileşik (synthetic verbal compound) *biçimbilim* Başı bir eylemcil tabandan oluşmuş bileşik; örn. *ayıboğan, arabulucu, içedönük* vb. Bu tür bileşiklerde, baş dışındaki sözlükbirimin, sözdizimsel yapıda eylemin üye yapısında yer alan bir üye ile etkileşimde olduğu kabul edilir.

eylemcil uyum (verbal agreement) *sözdizim, biçimbilim* Uyumun eylemler üzerinde görünen türü. Türkçe'de eylemcil uyum ile adsıl uyum farklılaşır: *gitti-m, gitse-n, gid-e-lim.* vb. / *çanta-m, çanta-n, çanta-mız.* bkz. **uyum**; krş. **adsıl uyum.**

eylem tümcesi (verbal sentence) *sözdizim* Yüklemi eylem olan tümce; örn. *Ali dersini bitirdi* tümcesi bir eylem tümcesidir.

eylemden türeme (deverbative) *biçimbilim* Eylemlerden yapım ekleriyle türetilmiş olan biçimler; örn. *sev-in-mek, sev-il-mek, sev-iş-mek, sev-dir-mek* vb. eylemden türeme eylem; *sev-gi, sev-inç, sev-i, sev-im-li* vb. eylemden türeme adlardır.

eylemlik (infinitive) *biçimbilim* bkz. **mastar.**

eyleyen-iş-erek (actor-action-goal) Tümceyi anlam temelinde, işlevleri öne çıkararak çözümlemeyi anlatan belirleme; örn. *Ali denize baktı* tümcesinde *Ali* eyleyen, *baktı* iş, *denize* ise erek anlatır. Ancak bu tür çözümleme özne, eylem, nesne biçimindeki çözümleme ile özdeş değildir; çünkü eyleyen her zaman dilbilgisel özne durumunda değildir. (*Deniz göründü-* tümcesinde *deniz* dilbilgisel öznedir ama eyleyen değildir.)

ezgi (intonation) *sesbilim* Sesbilimde tümcenin melodisini oluşturan ve seslemden büyük ögeler üstündeki ton değişiklikleri. Bürün dizgesinde üç tür ezgi bulunmaktadır; biten ezgi, süren ezgi ve soru ezgisi.

ezgi dilleri (intonational languages) *genel* Perde ayrımlarının yapılar arasındaki işlev farkını belirttiği diller; örn. Türkçe ve İngilizce birer ezgi dilidir. Krş. **ton dilleri.**

F

felsefesel dilbilim (philosophical linguistics) *genel* Dilin bir yandan felsefe kavramlarının anlaşılmasında, öte yandan dil kuram ve yöntemlerinin felsefesel konumlarının belirlenmesindeki rolünü inceleyen dilbilim dalı. Bu konuların felsefecilerce incelenmesine ise *dil felsefesi* (linguistic philosophy) adı verilir. Felsefesel dilbilim, dilbilim ağırlıklı bir yönelimi yansıtır.

filoloji (philology) *genel* Metinleri belirleyip saptamayı, yorumlamayı ve açıklamayı amaçlayan; bu inceleme aracılığıyla edebiyat tarihi, töreler, uygarlıklar, kurumlar ve kültür ile uğraşmaya yönelen dal. Tek inceleme konusu dil olmayan filolojide dil sorunları değişik çağların metinlerini karşılaştırmak, onları eleştirel açıdan değerlendirmek, her yazarın kişisel dilini belirlemek, güç anlaşılır ya da eski bir dilden yazıtları çözmek ve açıklamak için ele alınır. Dilbilimden farklı olarak filolojide yazı diline, yazın değeri olan yapıtlardaki dilin incelenmesine öncelik tanınır. Filoloji, 19. yüzyılda tarihsel ve karşılaştırmalı dilbilim çalışmalarının doğmasına katkıda bulunarak önemli bir işlev yerine getirmiştir.

fizyolojik sesbilgisi (physiological phonetics) *sesbilgisi* İnsan seslerinin çıkarılmasını gerçekleştiren soluma ve ses organlarının yapısını, işlevlerini, niteliklerini ve çalışma biçimlerini inceleyen sesbilgisi dalı.

G

gama-imleme (gamma-marking) *sözdizim* Üretici Dilbilgisi Kuramında Büyük Uyum İlkesinin yerine getirildiğini belirleyen varsayımsal imleme türü. Yunanca gama harfi (g), tam yönetim altındaki yönetilene, yöneten tarafından yüklenen, yani öncül-yönetimi veya Rol-yönetimi yoluyla yüklenilen özelliği sunar. Bir öğe tam yönetiliyorsa, yöneteni ona [+g], tam yönetilmiyorsa [-g] özelliğini yüklemiştir. g-imleme, öğe-konumlu öğeler için yüzey yapıda, öğe-konumlu olmayan öğeler için Mantıksal Bileşke'de gerçekleşir.

geçer dil (lingua franca) *toplumdilbilim* Ortak bir doğal dile sahip olmayan bireyler arasında iletişim aracı olarak kullanılan dil; anadilleri değişik dilsel topluluklar arasında iletişimi sağlamak için kullanılan yardımcı dil. Kökeni ortaçağ döneminde Akdeniz bölgesindeki özellikle ticaret amaçlı ortak dile dayanır. Eski dönemlerde İskender'in fetihleri sonucunda Yunanca, Roma İmparatorluğu'nun yayılması sonucu Latince, Haçlı Seferleri sırasında Provansal dili değişik dil grupları arasında geçer dil olarak kullanılmıştır. Hindistan'da Hindu ve İngilizce, Uganda'da Suahili ve Luganda geçer dil olarak kullanılmaktadır. İngilizce, günümüzde tüm dünyada geçer dil durumundadır.

geçerli (acceptable) *sözdizim, anlambilim, edimbilim* Üretici Dilbilgisi Kuramı çerçevesinde, bir yapı ya da sözcenin anadili konuşucusu tarafından kabuledilebilirlik ve yorumlanabilirlik derecesini belirleyen niteliği ve dile aitlik yargısındaki özelliği; bir yapı dilbilgisi kurallarına uygun olmasına karşın, anadili konuşurları tarafından edimbilimsel etkenlerden ya da biliş-

sel olarak anlamlandırma sürecinde güçlüklere yol açmasından dolayı geçerli bulunmayabilir; örn. *Biz [Zeynep'in [Aylin'in [Berna'nın buraya geldiğini] bildiğini] söylediğini] duyduk* tümcesi dilbilgiseldir, ancak içeyerleştirme işlemi anlam karmaşasına yol açtığından geçerli değildir. Aynı şekilde *Kitap taşı okudu* tümcesi sözdizim açısından dilbilgiseldir, ancak anlamsal açıdan geçerli değildir.

geçerlik (acceptability) *sözdizim, anlambilim, edimbilim* Üretici Dilbilgisi Kuramı çerçevesinde, bir yapı ya da sözcenin anadili konuşucusu tarafından kabul edilebilirlik ve yorumlanabilirlik derecesini belirleyen boyut. **Benimsenirlik** de denir. bkz. **geçerli.**

geçirimsiz (opaque) *anlambilim* Anlamı kendisini oluşturan parçacıklardan anlaşılamayan sözcük; örn. *baklava* sözcüğü *bak* ya da *bakla* ile ilişkisi olmadığından geçirimsiz, *kapıcı* sözcüğü *kapı* ile ilişkili olduğu için geçirimlidir. Türkçe'deki yabancı sözcüklerin çoğu geçirimsizdir. krş. **saydam.**

geçiş sesi (transitional sound) *sesbilim* Kök/gövde ile ekin ses yapısına bağlı olarak eklenme sırasında ortaya çıkabilen bağlayıcı ses. Ne sesbirim ne de biçimbirimsel değeri olan bu ses ünlü de ünsüz de olabilir; örn. *gel-i-yor*'da (*oku-yor*'a karşıt olarak) */i/* geçiş ünlüsü, *iki-ş-er*'de (*üç-er*'e karşıt olarak) */ş/* geçiş ünsüzüdür.

geçişim (incorporation) *sözdizim* Karşı-seçenekli olarak birbirinden bağımsız görünebilen kök sözcüklerin tek bir sözcük gibi davranmak üzere birleşmesi. Bu anlamda bileşmeye benzeyen bu süreci diğerinden ayıran, sözcüklerin anlambilimsel bütünlüklerini korumaları ve sözlükselleşmemiş olmalarıdır. Bir tümce içinde değişik öğeler geçişim ilişkisi içinde olabilir. Türkçe'de iki tür geçişim yaygındır: (a) nesne geçişimi ve (b) özne geçişimi yapıları. (a) Nesne geçişimi, sözdizimsel yapıda nesne ile eylemin birleşmesidir; örn. *kitap oku-, yazı yaz-, kutu yap-, halı al-, ağaç dik-, çim biç-*... vb. Bu yapılarda, nesnenin üzerinde DURUM ekleri bulunmaz, nesne olan ad gönderim-

sizdir ve nesne ile eylemin arasına *bile, da, dahi* öğeleri dışında başka biçimbirimler giremez, geçişim yapısı biçimbilimsel açıdan bir bütündür; örn. **Ali kutu dün yaptı.* (b) Özne geçişimi, sözdizimsel yapıda özne ile eylemin birleşmesidir; örn. *Ali'yi arı soktu, Ali'ye araba çarptı.* Bu yapılarda, özne gönderimsizdir ve sözcük dizimi bakımından eylemden hemen önce gelir.

geçişli (transitive) *biçimbilim, sözdizim* Nesne alan bir eylem veya böyle bir eylemi olan tümce; örn. *oku* geçişli bir eylemdir; *Kapıyı açınız* tümcesinde *açmak* geçişlidir. Türkçe'de geçişsiz eylemler *[-ir, -t, -tır]* biçimbirimleri bulunan {-DIr} ettirgen ekiyle geçişliye dönüştürülür; örn. *uyu-t, gül-dür.*

geçişsiz (intransitive) *biçimbilim, sözdizim* Nesne almayan bir eylem veya böyle bir eylemi olan tümce; örn. *ağla, bayıl, duraksa, uzan, dur* geçişsiz eylemlerdir.

geçmiş zaman (past tense) *biçimbilim* Eylemin gösterdiği iş, oluş ya da durumun içinde bulunulan zamandan önce olduğunu belirten zaman. Türkçe'de belirli geçmiş {-DI}, belirsiz geçmiş {-mIş} ile oluşturulur; örn. *Arkadaşım denize gitti. Mehmet dün gelmiş.*

gedik (gap) *biçimbilim* Bir dizide bulunması gereken dil biriminin yokluğundan ileri gelen boşluk; örn. *babaanne, anneanne* karşıtı olarak iki ayrı terim bulunmaması bir gedik (lexical gap) ortaya çıkarır.

gelecek zaman (future) *biçimbilim* Eylemin anlattığı iş, oluş ve durumun sözcenin yer aldığı zamandan sonra olacağını belirleyen zaman. Türkçe'de gelecek zaman eki [-ecek] ve [-acak] biçimbirimcikleri olan {-(y)AcAK}'tır. Ancak bu eklerin tahmin, zorlama, kararlılık, yönlendirme vb. anlamları içermeleri nedeniyle kip değerleri de vardır; örn. *21. yüzyılda Mars'a gidilecek. Bugün bu işi mutlaka bitireceğim.*

geleneksel sözbilim (traditional rhetoric) *genel* Aristo, Cicero ve Quintillan'in genel ilkelerini belirlediği etkili dil kullanım sanatı. Genel çizgileriyle buluş, düzenleme, biçem, bellekte kurgulama ve sunuş aşamalarından oluşur. Günümüzde

biçembilim, söylem, edimbilim ve toplumdilbilim geleneksel sözbilimin konularını daha ileri taşımaktadır.

gelişmeli dilbilim (evolutive linguistics) *genel* bkz. **evrimsel dilbilim.**

gelişimsel dilbilim (developmental linguistics) *genel, ruhdilbilim* Çocuklarda dil ediniminin incelenmesiyle ilgili dilbilim dalı. Bu alanda tek tek dillerde ve evrensel ölçekte çocuktaki dil gelişimini betimlemek ve açıklamak için dilbilim yaklaşım ve tekniklerinin çocuk dilinden alınan verilere uygulanması amaçlanır. Açıklama sırasında biliş, toplumsal arkaplan, ruhbilimsel etmenler gibi dil dışı öğelere de başvurulur; bu bakımdan disiplinlerarası bir yaklaşımı yansıtır. Kimi zaman **gelişimsel ruhbilim** olarak da adlandırılır.

genel dilbilim (general linguistics) *genel* Dilbilim kuramının bütün dillere uygulanabilirliğini vurgulama amacı taşıyan dilbilim. Genel dilbilim tek tek dillerden çok genel olarak insan dilinin özelliklerini, işleyiş ve gelişimini inceler; dillerin incelenmesiyle ilgili kuram, yöntem, ilke ve kavramları belirler. Kimi zaman kuramsal dilbilim kavramları genel dilbilim kavramlarıyla örtüşür. *Genel dilbilgisi* terimi ise özellikle Port Royal dilbilgisi çerçevesindeki anlayışı yansıtır; evrensel özellikleri nedeniyle Üretici Dilbilgisi anlayışında bu yaklaşımdan sıklıkla yararlanılmaktadır. *Genel anlambilim* Amerikalı felsefeci A. Korzybski'nin geliştirdiği felsefe akımını anlatmak için kullanılmaktadır; dilbilimle çokça ilgisi yoktur. *Genelleme* terimi ise dil çözümleme ve yargılarının geniş bir veri toplamına uygulanabilirliğini anlatmak için kullanılan bir terimdir; dil kuramlarının insan diline özgü evrensel özellikleri belirlemek için olabildiğince genel nitelikli olmaları beklenir. Dil ediniminde genelleme kavramı çocuğun bir dil özelliğini ilgili kümenin öteki birimlerine uygulaması anlamına gelir; örn. {-lAr} çoğul ekinin bütün adlara eklenmesi. *Aşırı genelleme* ise kuralın uygulanabileceği alanın ötesine taşınması anlamında kullanılır.

genel sesbilgisi (general phonetics) *sesbilgisi* Dil ya da konuşucu göz önünde bulundurulmaksızın dil ya da konuşma seslerinin

doğasını yöneten evrensel ilkeleri ve bu sesleri çözümleme yöntemlerini ortaya koymayı amaçlayan sesbilgisi dalı.

genelce (universal) *genel* bkz. **evrensel.**

genelleşme (generalization) *anlambilim* Kimi özel adların anlamlarının genişleyerek aynı türden başka nesnelere de ad olması durumu; örn. suda eriyen hazır kahvelerden birinin markası olan *nescafé,* günümüzde konuşulan Türkçe'de tüm suda eriyen hazır kahveleri anlatmak üzere genelleşme eğilimi sergilemektedir. Benzer şekilde kağıtçılık sektöründe bir marka ve kağıt mendil markası olan *selpak* tüm markalardaki kağıt mendilleri anlatmak üzere kullanılmaya başlanmıştır.

genelleştirilmiş sezdirim (generalized implicature) *anlambilim* Belirli bir bağlama bağlı olmaksızın hep aynı anlamı ileten konuşma sezdirimi; örn. *Umut bir arabaya bindi* sözcesi, sözü edilen arabanın Umut'a ait olmadığını sezdirir.

geniş çevriyazı (broad transcription) *sesbilgisi* bkz. **ayrıntısız çevriyazı.**

geniş açılı (wide scope) *anlambilim, sözdizim* bkz. **açı.**

geniş kod (elaborated code) *toplumdilbilim* B. Bernstein'ın toplumsal dizgeye ve rollere bağlı dil kullanım türlerinden biri. Bir konuşur dilsel olanakların tümünden yararlanabiliyor, çevresiyle olan karmaşık ilişkileri anlatabiliyor, dilin yardımıyla sorunları çözebiliyorsa geniş koddan yararlanmaktadır. Bu dilsel davranışı, o konuşuru orta katman üyesi olarak tanıtmaktadır. Alt ve orta katmanın dil kullanımı açık/belirgin oluş, dilbilgisel doğruluk ve mantıksal çözümleme yeteneği vb. özelliklerle alt katmanın dil kullanımından ayrılmaktadır. Dil dizgesinden alt katmanın yaptığı seçim dar ve sınırlı iken orta katmanınki geniştir. Geniş kodun sanatla uğraşanların kullandığı kişi yönlü geniş kod ve uygulamalı bilimlerle uğraşanların kullandığı konu yönlü geniş kod olmak üzere iki türü ayırt edilmektedir. krş. **dar kod.**

geniş oylumlu dilbilim (macrolinguistics) *genel* Dil incelemelerini di-

lin iç yapısıyla sınırlamak yerine dille ilgili toplum, insan, beyin, ruhbilim, dil öğretimi vb. alanlarla ilişkilendirerek ele alan dilbilim anlayışı. Uygulamalı dilbilim, ruhdilbilim, toplumdilbilim başlıca dallarıdır. krş. **dar oylumlu dilbilim**.

geniş ünlü (wide vowel) *sesbilgisi, sesbilim* Alt çene ile üst çene arasındaki açıklığın geniş olduğu durumlarda çıkarılan ünlü; örn. ölçünlü Türkçe'deki /a/, /e/, /o/, /ö/ geniş ünlülerdir. Geniş ünlüler aynı zamanda açık ünlülerdir. bkz. **açık ünlü**.

geniş zaman (aorist) *biçimbilim, sözdizim* Eylemin gösterdiği iş, oluş ya da durumun her zaman olduğunu, sürekli geçerliğini koruduğunu anlatan görünüş biçimi. Geniş zaman genellikle alışkanlıkları, olağan oluşumları, genel geçer gerçekleri anlatmak için kullanılır; örn. *Güneş doğudan doğar. Annem hergün yürüyüş yapar.* Türkçe'de geniş zaman {-ar}, {-Ir} ekinin [-ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür] altbiçimleri ile belirtilir.

Genişletilmiş Ölçünlü Kuram (GÖK) (Extended Standard Theory-EST) *sözdizim* Üretici Dilbilgisindeki Ölçünlü Kuramın özellikle Chomsky (1970, 1971) ve Jackendoff (1972)'deki çözümlemelerle farklılaştığı biçimdir. Güdülenişinde, Chomskyci dilbilgisinin anlambilimsel açıdan uğradığı eleştirilere yanıt verme gerekliliği bulunur.

Genişletilmiş Yansıtma İlkesi (GYİ) (Extended Projection Principle) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde her yüklemin bir öznesi bulunması gerektiğini belirten evrensel ilke. Bu ilke, özne konumunun boş kalamayacağını belirtir ve öznesiz tümcelerin herhangi bir özel kısıtlamaya başvurmaksızın dilbilgiselliğini belirleyen bir evrensellik taşır. Bu ilke çerçevesinde Türkçe'deki öznesiz gibi görünen *Eve gidiyorum* tümcesinin özne konumunda sesbilimsel içeriği bulunmayan, ancak bir adöbeğinin tüm özelliklerine sahip *adıl* olduğu öne sürülür; *adıl*'ın göndergesi eylemin üzerinde bulunan UYUM ekleri tarafından belirlenir. krş. **yansıtma ilkesi**.

genizsil (nasal) *sesbilgisi, sesbilim* Yumuşak damağın açılması, yutaktan gelen havanın hem ağza hem de buruna geçirilmesi

yoluyla oluşan ses. Ünlüler de ünsüzler de bu yolla çıkarılabilmektedir. /m/ ve /n/ genizsil ünsüzlerdir; Türkçe'de sesbilimsel olarak genizsil ünlü olmamasına karşın, genizsil ünsüzlerden önce gelen ünlüler ses benzeşmesi sonucu olarak genizsilleşir; örn. *an* [ān], *on* [ōn].

genizsilleşme (nasalisation) *sesbilim* Ağız ünlü ve ünsüzlerinin genizsil nitelik alması. Ölçünlü Türkçe'de dilde genizsil ünsüzlerden önce gelen ünlüler ses benzeşmesi sonucu olarak genizsilleşir; örn. *an* [ān], *on* [ōn].

gerçekleştirme (realization) *genel* Soyut bir dil biriminin somut düzlemde ortaya konması; örn. *pil, pul, kapı, çepken* sözcüklerinde /p/ sesbirimini [p^h] ve [p] sesbirimcikleri ile gerçekleştirme, çoğul biçimbirimi {-lAr}'ı, [-ler] ve [-lar] ekleriyle gerçekleştirme. Sözceler, tümcenin gerçekleştirilmiş biçimidir.

gereklik (necessitative) *anlambilim, biçimbilim* Bir işin ya da olayın gerçekleşmesinin zorunlu olduğunu belirten kip. Türkçe'de eylem kökü veya gövdesine takılmış {-mAlI} eki gereklik belirtir; örn. *Bu akşam ders çalış-malı-yım.* Bu ek dışında *gerekli, zorunlu, kaçınılmaz, mutlaka* gibi yüklem ya da belirteçlerle de gerekliğin değişik dereceleri anlatılır.

gerektirim (entailment) *anlambilim, edimbilim* Birbirini izleyen iki tümceden ikincisinin doğruluğunun, ilk tümcenin doğruluğuna bağlı olması. Biçimsel mantıkta kullanılmakla birlikte, anlambilim ve edimbilim alanlarında da başvurulan bir kavram; iki tümce arasındaki bir ilişkiye işaret eder; örn. *İki kızı var - İki çocuğu var* tümcelerinde, bir konuşucu birinci ifadenin doğruluğuna sahip çıkıp ikincisini yadsıyamaz. *Gerektirim, önsayıltı* ile birlikte karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır; örn. yukarıdaki iki tümceden ilki doğru değilse, gerektirim uyarınca ikincisi doğru ya da yanlış olabilir. Ancak önsayıltı uyarınca durum farklıdır; ilk tümce yanlış bile olsa, ikinci tümcenin doğru olması gerekir: *Ali sigarayı bıraktı - Ali sigara kullandı.* Bu dizilişte, Ali sigarayı bırakmış olsa da olmasa da, önsayıltı uyarınca mutlaka "Sigara kullanmıştır".

gergin (tense) *sesbilgisi, sesbilim* Kasların büyük bir gerilme konumuna girmesiyle ve biçimlendiricilerin belirgin olmasıyla tanımlanan seslerin niteliği; örn. Türkçe'de /i/, /ü/ gergin ünlülerdir.

geri bağlanma (backlooping/loopback) *sözdizim* Dilbirimsel (tagmemic) dilbilgisinde üst düzey yapıların daha alt düzey yapı boşluklarına alınması; örn. ilgi tümcelerinin ad öbeği içinde kullanılması: *Koşarak gelen çocuk* yapısında *Koşarak gelen* yapısı ad öbeğine bağlıdır.

geri iletim (feedback) *toplumdilbilim* Konuşurun aktardığı ileti konusunda kendisine bilgi, dönüt sağlanması. Geri iletim bilginin alındığını açıkça söylemek biçiminde de olabilir ama genellikle *hı hı, evet..*, vb. kısa sözcelerle ya da başını sallamak gibi sözdışı yollarla da olabilir.

gerileyici benzeşme (regressive assimillation) *sesbilim* Bir sözcükte sonra gelen sesin kendinden önceki sese etkide bulunup onu çıkış yeri ve biçimi bakımından kendisine eş ya da benzer kılması; örn. *bütçe>büççe, kolonya>kolanya* vb. söylenişinde gerileyici benzeşme söz konusudur. krş. **ilerleyici benzeşme**.

gerilme (on-glide/tension) *sesbilgisi* Bir sesin üretilmesi için ses organlarının gerekli konuma girdiği ilk aşama.

gerioluşum (backformation) *biçimbilim* Bir sözcükten belli bir parçayı atarak başka bir sözcük oluşturma işi. Bu anlamda taban, türetimden daha büyüktür; örn. İngilizce'de *edit* eylemi Fransızca'dan *editor* sözcüğünün alınmasından sonra gerioluşum ile türetilmiştir.

gevşek (lax) *sesbilim* Ayırıcı özellikler kuramında gergin seslerle karşılaştırıldığında daha az kas gücü ile çıkarılan ve oldukça kısa ve belirsiz olan ses.

gevşeme-gerilme geçişi (off on-glide) *sesbilgisi* Bir ses organının sesi çıkardıktan sonra yeni sesi çıkaracağı duruma doğru geçişi.

gevşeme (off-glide) *sesbilgisi* Ses üretildikten sonra ses organları-

nın girmiş oldukları konumdan çıkmaya başladıkları aşama.

gırtlak (larynx) *sesbilgisi* Soluk borusunun üst bölümü. Karmaşık bir yapısı vardır; ses telleri burada bulunmaktadır. Titreşimin üretildiği bölge olduğu için konuşma seslerinin oluşumunda önemli bir işlevi vardır.

gırtlak çarpması (glottal stop) *sesbilgisi* bkz. **gırtlaksıl patlamalı.**

gırtlak sesi (glottalic) *sesbilgisi, sesbilim* Gırtlakta ses yarığının daralması ya da kapanması ile çıkarılan ses; [h] sesi gırtlaksıl sestir.

gırtlaksıl (laryngeal) *sesbilgisi* Gırtlakta çıkarılan ses.

gırtlaksıl patlamalı (glottal stop) *sesbilgisi* Ses tellerinin birbirine yapışması sonucu hava akışının birdenbire engellemesi ile oluşan ve bir kesinti izlenimi veren ses ya da özellik. Türkçe'de kimileri sesbirim kimileri kavşak olarak nitelendirmektedir. *Neşe, saat* vb. ödünçlemelerde gırtlak çarpması olması nedeniyle bu sözcükler önceki dönemlerde *neş'e, sa'at* biçiminde yazılmıştır. Gırtlak çarpması da denir.

gırtlaksıllaşma (glottalization) *sesbilim* 1— Herhangi bir sesin söylenişinde gırtlakta bir daralma oluşması. 2— (laryngealisation) Bir sesin çeşitli etkenler altında gırtlak sesine dönüşmesi.

girdi (input) *edimbilim* İletişim modelinde hedef birimin alıcısının yakaladığı göstergelerin tümü.

giriş durumu (illative) *biçimbilim* Bazı dillerde kapalı bir yere girmeyi belirten ad durumu; zengin bir durum dizgesi bulunan Fince'de adların giriş durumu bulunur.

girişik tümce *sözdizim* bkz. **bileşik tümce.**

girişikek (transfix) *biçimbilim* Özellikle Hami-Sami dillerinde görülen, bir tabanın ses yapısını kestirilemez biçimde değiştirmeye dayanan biçimbilimsel süreç için varsayılan ek; örn. Arapça'da *kitap* ile *mektup* arasında bir türetim ilişkisi bulunmaktadır ama türetimin ilgili olduğu sesel töz çözümlenemezdir.

girişim (interference) *dil öğretimi, toplumdilbilim* 1— Yabancı dil öğretiminde konuşurun kendi diliyle ilişkide bulunduğu, öğrendiği dilin ayrımları nedeniyle ortaya çıkan görünüm. Dillerarası girişim (interlingual interference) iki dilin dizgelerinin değişik olması nedeniyle ortaya çıkan yanlış aktarımı anlatır; örn. Türkçe *Ahmet onu gördü* tümcesinin İngilizce'ye **Ahmet him saw* olarak aktarılması. Diliçi girişim (intralingual interference) ise yabancı dil dizgesinin eksik öğrenilmesi nedeniyle oluşan yanlışları anlatır; örn. İngilizce *He went to school* tümcesine koşut olarak **He went to home* tümcesinin oluşturulması. 2— Toplumdilbilimde birden çok dilin ya da değişkenin etkileşimi nedeniyle bir dilde ortaya çıkan olgu/görünüm. Etkilenen dilde sesbilgisel-sesbilimsel-anlamsal girişim olgularına rastlanır. Avrupa ülkelerindeki yabancı işçilerin dillerinde (özellikle birinci ve ikinci kuşak) dillerarası girişim sonucu bulundukları ülkenin dilinden pek çok öğe ve özellik kullanılmıştır. Ağızlarda kullanılan öğe ve özelliklerin ölçünlü dilde de kullanılır olması diliçi girişim sonucudur.

glosematik (glossematics) *genel* 1930'larda Kopenhag Okulunda L. Hjelmslev ve arkadaşlarının geliştirdikleri dil yaklaşımı. Bu yaklaşımda amaç yalnız dil için değil, genel olarak insan bilimleri ve göstergebilim için bir kuram geliştirmekti. Bu anlayışa göre dil, ancak dildışı dizgelerle karşılaştırıldığında anlaşılabilecek bir tür simgesel dizgeydi. Hjelmslev 1943'te yazdığı *Prolegomena to a Theory of Language* başlıklı kitabında bu kuramı açıklarken dili bütünüyle tümdengelimsel bir dizge olarak açıklamış ve değişmeyen birimlere *glosseme* adını vermiştir.

göçüşme (metathesis) *sesbilgisi* bkz. **ses aktarımı**.

göğüs kasılması (chest pulse) *sesbilgisi* Havanın akciğerlerden dışarı atılması sırasında göğüs kaslarında meydana gelen kasılma. Göğüs kasılması seslemin oluşturulmasında en önemli etkendir.

gönderen (addressor) *edimbilim* Bir içeriği sözlü ya da sözsüz gös-

tergelere dönüştürerek iletişim oluğuna bırakan öğe. Söylem çözümlemesinde konuşur yerine kullanılan, hem sözlü hem de yazılı iletişimdeki ileti kaynağını göstermeye yarayan terim.

gönderge (referent) *anlambilim* Sözcüğün/sözcenin dış dünyada gönderimde bulunduğu nesne, durum, olgu vb.; örn. *ağaç* sözcüğünün göndergesi, dış dünyada gövdesi, dalları ve yaprakları olan bitkidir.

gönderilen (addressee) *edimbilim* İletişimde oluktan gelen iletiyi alan öğe. Söylem çözümlemelerinde dinleyen ya da alıcı yerine kullanılan bir terim. Dinleyen daha çok sözlü dilde ileti gönderilen kişi olduğundan hem sözlü hem yazılı dili kapsamak amacıyla bu terim kullanılır.

gönderim (reference) *anlambilim* Bir dil birimi ile bunun dış dünyada anlattığı varlık arasındaki ilişki; örn. *kalem* sözcüğünün göndereni yazma aracı olan 'kalem'dir, kalem nesnesidir. Gönderim dil dışı bir kavramdır ve bu tür anlam gönderimsel anlam olarak nitelenir. bkz. **içlem, öngönderim.**

gönderimsel anlam (referential meaning) *anlambilim* Bir dil birimi ile dış dünyada gönderimde bulunduğu varlık, nesne ilişkisinden doğan anlam türü; örn. *kitap* sözcüğünün anlamı 'kitap' nesnesidir. **Düzanlam** da denir.

gönderimsel anlatım (G-anlatım) (referential expression) *anlambilim* Genel anlamda, gönderimi olan öğe. Bu anlamda bütün adöbeği türleri, gönderimsel anlatımlardır. Üretici Dilbilgisinde G-anlatım, yalnızca *Ali, masa, kitap* vb. açık adöbekleri için kullanılır ve bunların [-göndergesel, -adılsıl] özellikleri olduğu savunulur. Bir G-anlatım, adıllar ve artgönderimlerden her yerde bağımsız olması gerektiğini belirleyen özelliği ile ayrılır. bkz. **Bağlama İlkeleri.** krş. **gönderge, adılsıl.**

gönderimsel dizin (referential index, indices) *anlambilim, sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, bir tümcenin birimlerinin gönderimlerindeki benzerliği ya da ayrımı anlatmak için kullanılan belirticilere verilen ad; örn. *Ahmet$_i$ kendisini$_i$ gördü.* tümcesinde *kendisi* ile *Ah-*

met sözcüklerinin eşdizinli olması her iki adöbeğinin eşgöndergeli, değişik dizinli olması ise değişik göndergeli olduklarını belirtir. Göndereni aynı olan belirticilere eşgönderimli (co-referential), değişik olanlara da eşgönderimsiz (non co-referential) belirtici denir. **Gönderimsel belirtke** de denir.

gönderimsel işlev (referential function) *anlambilim, edimbilim* Dilin düzanlamını öne çıkaran, bilgi verme amaçlı kullanımına dayanan işlevi. R. Jakobson'un belirlediği altı temel işlevden birisi olan gönderimsel işlev, tutum belirtmeyen bildirim (declarative) tümceleriyle gerçekleştirilir, örn. *Okullar Eylül'de açılıyor* tümcesi gönderimsel işlev değerli bir tümcedir.

gönderimsel özellik kalıbı (referential feature matrix) *sözdizim, anlambilim* Üretici Dilbilgisinde, adöbeklerinin, gönderimini bağlama alanı içinde kurup kurmamalarına göre sergiledikleri ikili özelliğin (göndergesel veya adılsıl) etkileşim olasılığını belirten kalıp. Buna göre AdÖbeklerinin gönderim açısından özellikleri şöyle belirtilir:

[-göndergesel, -adılsıl] iz
[-göndergesel, +adılsıl] kendi, birbiri
[+göndergesel, -adılsıl] adıllar
[+göndergesel, +adılsıl] boş adıl

görece (relative) *genel* Bir başka öğeye göre belirlenen biçim ya da kullanım.

görecelik ilkesi (linguistic relativity principles) *toplumdilbilim* bkz. **dilsel görecelik ilkesi.**

görev (function) *genel* bkz. **işlev.**

görevselci (functionalist) *genel* bkz. **işlevselci.**

görüntüsel gösterge (icon) *yazınbilim* Benzerlik izlenimi uyandıracak biçimde dış gerçekliği yansıtan gösterge. Bu göstergeler nedeni açıklanabilen göstergelerdir; yansıtıcı ya da olguları andırıcı özellikler içermektedir. Fotoğraf, resim, karikatür vb. bu göstergelerdendir.

görüntüsel yazı (pictographic writing) *yazıbilim* Sözlü dile gönderme yapmadan, dildışı dünyadaki görüntüleri kullanarak bildirişimi sağlayan yazı türü.

görüntüsellik (iconicity) *yazıbilim* Bir dilsel gösterge ile gönderimde bulunduğu varlık ya da süreç arasında yakın bir fiziksel ilişki bulunması. Bu tür ilişki daha çok yansımalı sözcüklerde bulunabilir.

görünürlük gereksinimi (visibility requirement) *sözdizim* Üretici Dilbilgisi Kuramında, dilbilgisinin iki aracını, DURUM süzgeci ve ROL ölçütünü birbirine dolaylı olarak bağlayan, bir adöbeğinin, (soyut) DURUM yüklenebilmesi için sesbilimsel olarak gerçekleşmiş olması gerektiğini belirten sav. Böylece Durum Yükleme adöbeğini görünür ister. Bu görünürlük, onun üye konumunda bulunmasını ve rol yüklenmesini sağlar.

görünüş (aspect, aspectuality, grammatical aspect) *anlambilim, biçimbilim* Çoğunlukla eylemlerin çekimlenmesinde söz konusu olan ve eylemin gösterdiği iş veya oluştaki süremin iç düzenlemesini ve sürekliliğini belirleyen dilbilgisel ulam. Bitmiş, bitmemiş, süren, yinelemeli, noktasal vb. görünüş türleri vardır. Slav dillerinde eylemde bitmişlik ve bitmemişlik karşıtlığı vardır. A. Dilâçar kılınış ile görünüşü birbirinden ayırır: Ona göre kılınış 'nesnel, fiilin mastarının bildirdiği ana anlama bağlı bir süreçtir', görünüş ise 'özneldir, mastarda değil, çekim şekillerinde bulunan bir iç anlamdır"; örn. *Kaçıyordu ama bırakmadım* tümcesinde {-Iyor} görünüş gösterir.' bkz. **kılınış.**

görünüş örnekçesi kuramı (Aspects model/theory) *sözdizim* N. Chomsky'nin 1965'te yayınlanan *Aspects of the Theory of Syntax* kitabında açıklanan üretimsel dilbilimi kuramı. **Ölçünlü kuram** olarak da adlandırılır.

gösteren (signifier) *göstergebilim* Göstergeyi oluşturan iki bileşenden biri; ses/harf kümesi, sözcük, simge, ad.

gösterge (sign) *göstergebilim* 1— Gösteren (signifier) ile gösterilen (signified) arasındaki iki yanlı nedensiz ilişkilerin oluşturduğu bi-

rim. İlişkinin kendisi anlamlama olarak adlandırılır. 2— İletişim modelinde bildirinin vericiden geçtikten sonra temsil edildiği fiziksel biçim; örn. şu anda okunan sözcükler, bildirinin harflere dönüşmesinden oluşan fiziksel biçimlerdir. Konuşma süresince duyulan sözcükler işitsel göstergelere, okurken görülen yazılı sözcüklerse görsel göstergelere örnektir.

göstergesel işlev (semiosis) *göstergebilim* Göstergeye ilişkin olan, göstergeyle ilgili olan işlev.

göstergebilim (semiotics, semiology) *genel* Göstergelerin ve kullanımlarının incelenmesi ile ilgilenen çalışma alanı. Amerikalı felsefeci C. S. Pierce'ın (1839-1934) öncüleri arasında bulunduğu göstergebilim kuramı insan dilini gösterge dizgelerinden birisi olarak ele alır. Öteki dizgeler arasında yiyecek, giyim, moda, sanat vb. bulunur. Avrupa geleneği ise Saussure'ün ilkelerinden yola çıkar. Saussure de dilbilimi, göstergebilimin bir bölümü olarak görür.

gösterim (deixis) *anlambilim, sözdizim* Bir sözcük ya da sözceyi doğrudan bir yer, zaman ve kişiyle ilişkilendirme; göndergesinin doğru olarak saptanabilmesi için, içinde yer aldığı sözceyi çevreleyen dildışı bağlama başvurmanın gerekliliği. Bu bakımdan bir sözcenin anlamı kişi, yer ve zamana göre değişir; örn. *ben* kullanan kişiye göre *Ahmet, Ayşe, Can* vb. anlama gelebilir; *burası* sözcüğünün bulunulan yere ve konuya göre *kent, sokak, ev, oda* demek olabilir. *Ben, sen, o, şu, orası, şimdi, dün, yarın, gelecek yıl, geçen pazar* vb. gibi kullanımlara ilişkin göndergelerinin doğru olarak saptanabilmesi, söz konusu sözcenin içinde oluştuğu dildışı bağlama bağlıdır ve bu nedenle konuşanın kim olduğu, bildirişimin geçtiği yer ve zaman, konuşucunun vücut hareketleri gibi bilgiler önem kazanır.

gösterici (GÖS) (specifier SPEC) *sözdizim* bkz. **belirleyici**.

gösterilen (signified) *göstergebilim* Göstergeyi oluşturan iki bileşenden birisi; gösterenin gönderimde bulunduğu, anlattığı somut nesne ya da soyut kavram, içerik. Saussure'e göre gösteren ile gösterilen arasında içsel, doğal bir bağ yoktur,

bu bağ nedensizdir (ancak kullanım sonucu bu bağ nedenli hale gelebilir).

gösterimsel (deictic) *anlambilim, sözdizim* Bir sözcük ya da sözceyi doğrudan bir yer, zaman ve kişiyle ilişkilendiren terim ya da sözcük; örn. *bu kitap* öbeğinde *bu* sözcüğü gösterimseldir, belli bir kitabı belirtir.

gösterme adılı (demonstrative pronoun) *biçimbilim* Adlarını söylemeden gösterme yoluyla varlıkları belirtilen adıl. Türkçe'de gösterme adılları *bu, şu, o* ve bunların çoğulları olan *bunlar, şunlar, onlar* sözcükleridir.

gösterme belirteci (demonstrative adverb) *biçimbilim* Gösterme yoluyla eylem ve eylemsileri belirten belirteç. Türkçe'de *işte* sözcüğü gösterme belirteci olarak kullanılır; örn. *İşte ısmarladığım kitap bu!*

gösterme sıfatı (demonstrative adjective) *biçimbilim* Gösterme yoluyla adları belirten sıfat. Gösterme sıfatları Türkçe'de belirtme sıfatlarının bir türü olarak kabul edilir. Adlardan önce gelen *bu, şu, o* sözcükleri gösterme sıfatı görevindedir; örn. *bu elbise, şu satırlar, o kasaba* vb.

gövde (stem) *biçimbilim* Çekim eklerinin eklendiği taban. Bu anlamda gövde, bir kök ya da türetilmiş biçim olabilir; örn. *çanta-lar-ın* sözcüğünde *-lar* çoğul ekinin eklendiği *çanta* sözcüğü kök, *-ın* iyelik ekinin eklendiği *çanta-lar* ise gövde'dir.

gövdeleyici diller (incorporating languages) *genel* bkz. **kaynaştıran diller.**

Gözden-geçirilmiş Genişletilmiş Ölçünlü Kuram (GGÖK) (Revised Extended Standard Theory-REST) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde Genişletilmiş Ölçünlü Kuramın öbek yapı kurallarının Aşamalı-X Kuramına uygun ve dönüşümlerin a-taşıma ile betimlenen evresi. Bu evrede, araştırmalar kurallar üzerindeki kısıtlamaların niteliğine yoğunlaşmış anlambilimsel yorumlamanın Mantıksal Biçim bileşeninde yer aldığı öne sürülmüştür.

gözlem yeterliği (observational adequacy) *genel* bkz. **yeterlik düzlemleri.**

grup dili (sociolect, group dialect) *toplumdilbilim* bkz. **küme dili.**

güçlü (fortis) *sesbilgisi* Ünsüzlerin göreceli olarak daha yüksek bir kas ve soluk çabasıyla çıkarılmasını belirten nitelik.

güçlü kesişme (strong cross-over) *sözdizim* bkz. **kesişme.**

güçlü uyum (rich agreement) *sözdizim* bkz. **uyum.**

güçsüz kesişme (weak cross-over) *sözdizim* bkz. **kesişme.**

güçsüz uyum (weak agreement) *sözdizim* bkz. **uyum.**

güdü (motivation) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, yapısal oluşumu açıklayan neden; örn. edilgen yapının yapısal özelliklerinin güdüsü evrensel dilbilgisinde var olduğu varsayılan DURUM, ROL kuramları gibi bir dizi ilkedir.

güdülü (motivated) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, oluşum açısından bir nedene bağlı, bir neden çerçevesinde açıklanabilen; örn. edilgen yapının yapısal özellikleri evrensel dilbilgisinde olduğu varsayılan bir dizi ilkeler tarafından güdülenmektedir.

gündelik dil (colloquial speech) *toplumdilbilim* Bir dilsel toplulukta günlük iletişimde yaygın olarak, tanıdık, içtenlikli, resmiyet dışı bir bağlamda gündelik iletişim gereksinimlerini anlatmada kullanılan dil ya da konuşma biçimi. Yazın dilinde, bilim ve bölge diline karşıt olarak kullanılan gündelik dil, ölçünlü dil konuşucularının iletişim amaçlı konuşmalarında kendiliğinden ortaya çıkar; örn. *Bir doktora gitmenizi tavsiye ederim* yerine *Bir doktora gitseniz* . **Günlük dil** de denir.

gürültü (noise) *genel* İletişimde kaynak birimin gönderdiği bildiri ile hedef birimin aldığı bildiri arasında ortaya çıkan ayrım. Gürültü kaynağı hem kanalda hem de hedef birimde yer alabilir. Kanalda yer alan fiziksel gürültü yanında (inşaat makinesinin çalışmasından dolayı karşısındakinin konuşmasını pek iyi duyamama gibi) hedef birimin alıcısından kaynaklanan nörofizyolojik gürültü (işitme kaybı olduğu için karşısındakinin konuşmasını iyi duyamama gibi) ve hedef birimin

merkezinde yer alan psikolojik gürültüden söz edilmektedir. Psikolojik gürültüde hedef birim; inancı, tutumu ya da o anda içinde bulunduğu duygusal durum nedeniyle karşısındakinin söylediğini, söyleyenin anlamından bambaşka bir biçimde yorumlamakta ve farklı anlam çıkarabilmektedir. İnsanlar arasındaki iletişim aksaklıklarında psikolojik gürültünün büyük bir payı vardır. Ayrıca mizahta ve güldürüde bu türden yanlış anlama ve yorumlamalardan sık sık yararlanılmaktadır. Eksiksiz bir iletişim ortamının hiçbir zaman tam olarak sağlanamayacağı düşünüldüğünden dilde artıklığın (redundancy) gerekli olduğu öne sürülür. Radyo, TV'da anlaşılmayı güçleştiren her türlü ek ses, boğuk ses, fiziksel engeller bu kapsamda düşünülebilir.

güzel adlandırma (euphemism) *anlambilim* bkz. **örtmece.**

H

haber belirticileri (newsmarks) *konuşma çözümlemesi* Günlük konuşmada konuşmacıyı dinleyen kişiler tarafından şaşkınlıklarını göstermek, aktarılan bilginin yeni bir haber niteliğinde olduğunu belirtmek ve sonraki konuşma konusunu yeni haber üzerine kurmayı hedeflemek amacıyla kullanılan belirticiler; örn. *Bu gerçekten ilginç! İsterseniz konuyu yeniden ele alalım* vb. Öte yandan haber tartışmalarının kurumsal niteliği bakımından *Ya! Sahi mi! Olamaz!* türünden anlatımlar kullanılamaz. Haber tartışmalarının kurumsal niteliği bakımından bunlar sunucular tarafından kullanılmaz.

halk dili (public language) *toplumdilbilim* B. Bernstein'ın ilk yazılarında geçen ve kısa, dilbilgisi bakımından basit, çoğunlukla bitirilmemiş tümcelerin, etken eylem biçimlerinin yeğlendiği, yetersiz sayılan sözdizimsel yapıların bulunduğu, çoğunlukla alt katman ve işçi sınıfı üyelerinin kullandığı dil. krş. **kurallı dil**.

halk kökenbilimi (folk etymology) *genel* bkz. **köken yakıştırma**.

hareketsiz dil ünsüzü (coronal) *sesbilgisi, sesbilim* Dilin ses oluşturma öncesindeki yerini değiştirerek oluşturulan ünsüz. Ayırıcı özellikler kuramında söyleyiş yeri ile ilgili bir terim; örn. [t], [d].

harf çevirisi (transliteration) *metindilbilim* Bir yazı sisteminde yazılmış bir metni başka bir yazı sistemine aktarma işlemi; örn. Arap harfleri ile yazılmış bir metni Latin harfleri ile yazmak. **Yazaç çevirisi** de denir.

hava akımı düzeneği (airstream mechanism) *sesbilgisi* Seslerin çıkarılışı için gereken gücü sağlayan fizyolojik düzenek. Hava akı-

mının başlatıcılarının niteliğine bağlı olarak insan dillerinde üç ayrı düzenek bulunur: (i) akciğer düzeneği (ii) gırtlaksıl düzenek (iii) artdamaksıl düzenek. Akciğer ve gırtlaksıl düzeneklerde hava akımı dışa ya da içe yönelik olabilir; artdamaksıl düzenekte hava akımı içeriye yönelir. Dışa yönelik akciğer düzeneği ile oluşturulan sesler dünya dillerinin ses dizgelerinin temelini oluşturur. İçe yönelik akciğer düzeneği ile oluşturulan sesler hiçbir dilin ses dizgesinde bulunmamaktadır; bunlar ağlarken konuşmaya çalışmada çıkarılan seslerdir. İçe ve dışa yönelik gırtlaksıl düzenek ile oluşturulan sesler bazı dil ailelerinde bulunur; örn. Kafkas dil ailesi. İçe yönelik artdamaksıl düzenek bazı Afrika dillerinde görülmektedir.

hece (syllable) *sesbilim* bkz. **seslem**.

hece yitimi (haplology) *sesbilim* bkz. **seslem yitimi**.

hece yutumu (haplology) *sesbilim* bkz. **seslem yitimi**.

hedef (recipient) *anlambilim, sözdizim* bkz. **alıcı**.

hedef birim (target unit) *genel, sözdizim* 1— İletişimde bildirinin gönderildiği birim. İki makine arasındaki iletişimde alıcı, iki insan arasındaki iletişimde dinleyici hedef birimdir. krş. **kaynak birim**. 2— Üretici Dilbilgisinde yerdeğiştiren bir birimin yerdeğiştirme sonucunda gittiği konum.

I-İ

ıslıklı (sibilant) *sesbilgisi* Çıkış yeri dişeti ve dişeti-damak olan kimi sızıcı ünsüzlerin niteliği; örn. [s], [z].

iç bağlam (co-text) *metinbilim* Dil öğelerinin birbirleriyle ilişkilerinden oluşan, dış dünyaya gönderimde bulunmaksızın oluştuğu düşünülen bağlam, metin içi bağlam.

iç ROL (internal theta role) *sözdizim* İç öğe alan eylemler tarafından bu öğeye yüklenen anlamsal ROL. İç üyeler, eylemle olan anlamsal ilişkiye bağlı olarak KONU, HEDEF, YARARLANICI, ALICI, KAYNAK, YER gibi iç roller üstlenirler; örn. *Ali ağacı kesti* tümcesinde iç öğe *ağacı*'nın üstlendiği rol KONU, *Ali kitabı Ayşe'ye verdi* tümcesinde *Ayşe'ye* ALICI ve *Ali Ankara'da oturuyor* tümcesinde *Ankara'da* YER rolü üstlenmiştir.

iç türeme (epenthesis) *sesbilim* Bir sözcüğün içinde fazladan bir sesin türemesi. Özellikle iki ünsüzün yan yana bulunduğu sözcüklerde ünsüzlerin arasında bir ünlünün ortaya çıkması; örn. ölçünlü Türkçe'deki *kontrol, elektrik, rızk, Köln* sözcüklerinin ağız konuşanlar tarafından *konturol, elektirik, rızık, Kölün* biçiminde söylenişlerinde içtüreme sonucu *-u-, -i-, -ı-, -ü* sesleri oluşturulmuştur. Aynı biçimde *tren, spor, film* sözcüklerinin *tiren, sipor, filim* olarak söylenişinde içtüreme söz konusudur.

içek (infix) *biçimbilim* Taban veya köke ait parçaları solda ve sağda bırakacak biçimde eklenen ek.

içekleme (infixation) *biçimbilim* Taban veya köke ait parçaları solda ve sağda bırakacak biçimde ek ekleme süreci.

İçerik çözümlemesi (content analysis) *metinbilim* Bir metnin nesnel ve düzenli betimlemesini yapmak amacıyla uygulanan inceleme yöntemi. Genellikle sıklık kavramı ve dilsel öğelerin bağlamsal ilişkilerini göz önünde bulunduran bu tür çözümlemede, konuşucu ya da dinleyicinin bakış açısını benimsemez.

İçeriksel sözcük (content word) *biçimbilim, anlambilim* Belirli bir sözcük anlamı olan sözcük türü; işlevsel sözcük karşıtı. Dildeki içeriksel sözcüklerin sayısı işlevsel sözcüklerin sayısından fazladır; örn. *kitap, ev, masa, çocuk.* krş. **İşlevsel sözcük.**

İçerim (intension) *anlambilim* Bir gösterenin kullanılabilirliğini belirleyen tanımlayıcı öğeleri anlatır; örn. *ayaklar, oturak, arkalık* sandalyenin içerimini tanımlar ve sandalyenin tanımı bu bileşenlere dayanır: ayakları ve arkalığı olan, oturmaya yarayan nesne. Felsefe ve mantıktan ödünç alınarak dilbilimde de kullanılan bir terimdir.

İçeyerleşik (embedding) *sözdizim* bkz. **İçeyerleştirme.**

İçeyerleştirme (embedding) *sözdizim* İlgi tümcecikleri, adlaşmış tümceler gibi bir tümcenin bir başka tümcenin kurucusu olma süreci; örn. *Herkes [senin Ankara'ya gideceğin]i duymuş* tümcesinde *senin Ankara'ya gideceğini* yantümcesi içeyerleştirilmiş bir tümcedir.

İçeyerleşmiş (embedded) *sözdizim* bkz. **İçeyerleştirme.**

İçindelik durumu (inessive) *biçimbilim, sözdizim* Bir nesnenin, kapalı bir yerin içinde bulunduğunu belirten ad durumu. Bu tür yer ilişkisini belirten ad durumu eki Fince gibi durum ekleri zengin olan dillerde bulunmaktadır.

İçlem (sense) *anlambilim* 1— Dil içi anlam; bir sözcüğün, söz öbeğinin bir dilin sözvarlığındaki öteki bağıntılı sözcüklerle ilişkisi sonucu ortaya çıkan anlam, dilsel anlam. Sözcükler arasında eşanlamlılık, zıtanlamlılık, üstanlamlılık gibi anlam ilişkilerini gösteren anlam türü; örn. *siyah* sözcüğünün *simsiyah, siyahça, kara, kapkara, kömür karası* vb. sözcüklerle ilişkisi

sonucu içlemi oluşur. 2— Bir sözcüğün gönderimini belirlemeye katkıda bulunan dil içi, bağlamsal ve dil dışı bilgi; örn. *stadların fatihi* futbolda rakiplerini yenen, başarılı takımı belirtir. bkz. **anlam, gönderimsel anlam.**

içlem ilişkileri (sense relations) *anlambilim* Bir sözcüğün ya da sözcük kümesinin dildeki öteki sözcüklerle bağlantıları sonucu oluşan anlam ilişkileri. Bu ilişkilerin en çok bilinenleri eşanlamlılık, zıtanlamlılık, üstanlamlılık'tır; örn. *siyah* ile *kara* sözcükleri eşanlamlı olmaları bakımından içlem ilişkileri gösterir.

içmerkezli (endocentric) *sözdizim* Kurucularından birinin dağılımıyla aynı özelliğe sahip sözdizimsel yapı; örn. *Çok yorgun bir savaşçıyla tanıştım* tümcesinde *çok yorgun* dizimi *yorgun* öğesiyle aynı dağılım içinde bulunduğu için *yorgun*'a göre içmerkezlidir.

içmerkezli bileşik (endocentric compound) *biçimbilim, anlambilim* Baş'ın bir alt türünü gösteren bileşik; örn. *üstgeçit,* bir geçit türüdür.

içpatlamalı (implosive) *sesbilgisi* Gırtlaksıl hava akımı düzeneğinin içe yönelik durumu ile çıkarılan patlamalı ünsüz. Hintçe'de içpatlamalı sesler bulunur.

içsel DURUM (inherent CASE) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde bir eylemin iç öğesi olan Adöbeğine yüklenen *-(y)I* eki dışındaki DURUM. Eylemle öğeleri arasındaki ROL ilişkisi ile bağlantılıdır. Türkçe'de, içsel DURUM biçimbilimsel olarak nesnelerin üzerinde *-(y)A, -DAn, -(y)lA* ile gerçekleşir; örn. *Ali köpek-ten korkuyor, Ben seçimler-den sonra konuşacağım, Ali Mehmet-e baktı.* krş. **yapısal DURUM.**

içsel öğe (internal argument) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde eylemin temel öğe yapısında, derin yapıda tümleç konumundaki öğe; örn. *Öğrenciler makaleyi okudu* tümcesinde *makaleyi* derin yapıda ve yüzey yapıda içsel öğedir. Krş. **dışsal öğe.**

içsel özellikler (inherent features) *sözdizim, anlambilim* Üretici Dilbilgisinde sözcüklerin özünde bulunduğu varsayılan, bağlamdan kaynaklanmayan özellikler; örn. [+insan], [+dişi], [+soyut].

Bu özellikler söz konusu öğenin tümce yapısı içinde üstlenebileceği sözdizimsel işlevi etkiler; örn. *Çocuk camı kırdı*; **Cam çocuğu kırdı.*

içses (medial) *sesbilim* bkz. **orta konum.**

içses düşmesi (syncope) *sesbilim* Konuşma sırasında sözcük içindeki bir sesi söylememe, onu düşürme olayı. İçses konumunda bulunan hem ünlü hem de ünsüzler söylenmeyip atlanabilmekte, düşürülebilmektedir; örn. *sõra* 'sonra', *çifçi* 'çiftçi', *orda* 'orada', *dışarda* 'dışarıda' sözcüklerinde içseste bulunan /n/, /t/, /a/, /ı/ düşürülmüştür.

ideal ikidillilik (ideal bilingualism) *toplumdilbilim* bkz. **tam ikidillilik.**

i-içinde-i Süzgeci (i-within-i Filter) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde ulaşılabilir özne/ÖZNE tanımında sözü edilen ilkelerden biridir; kuram çerçevesinde bağlamanın A ilkesini yıkıyor görünmesine karşın dilbilgisel olan tümceleri açıklamak üzere düzenlenmiştir.

[*A_i...B_i...]

Bir gösterimden kurulu bu ilke, şöyle sözcüklenebilir: Bir B, büyükçül yansımasıyla eşdizinli olamaz. Örn. *Ali_i thinks* [$_{TÜMÖ}$ *that* [$_{ÇÖ}$ [$_{AÖ}$ *a picture of himself$_i$*] *will be on show*]] tümcesinde *himself* dönüşlüsünün yönetim ulamını belirlemek üzere, yöneteni olarak *of* öbeğini buluruz. Ulaşılabilir özne/ÖZNEsi olmaya ise, bulunduğu tümceciğin UYUM'u adaydır ama bu UYUM, *a picture of himself* AdÖ ile zaten eşdizinlidir. Bu durumda dönüşlü ile özne AdÖ de dolaylı olarak eşdizinli olacaktır ki bu i-içinde-i süzgecine takılmaktadır. Öyleyse bulunduğu tümcecik içinde dönüşlü için ulaşılabilir özne/ÖZNE bulunmamaktadır. Bu durumda dönüşlü, ulaşılabilir özne olarak *Ali* AdÖ'ni görür ve ona bağlanır.

ikicilik (binarism) *genel, sesbilgisi* Ayırıcı özellikler kuramında dil birimleri özellikle sesbirimler arasındaki bağıntıları iki seçenekli karşıtlıklara indirgeyen ve iki seçeneğe göre öbeklendiren kural. Bütün dillerdeki ayırıcı özellikleri [±ötüm] ya da

[±ünlü] gibi 12 karşıtlığa indirgeyen R. Jakobson'a göre her ses bu karşıtlıklardan yalnızca birine sahip olabilir.

ikideğişkelilik (diglossia) *toplumdilbilim* Bir ülkede dilin iki farklı değişkesinin bulunması durumu. Ferguson tarafından aynı dilin, kullanımda birbirinden çok ayrı özellikler gösteren farklı iki değişkesi için önerilmiş ve Ölçünlü Almanca-İsviçre Almancası, Fransızca-Haiti Kırma Anadili, Klasik Arapça-Mısır Arapçası, Yunanistan'daki Katharevusa-Dhimotiki üst ve alt değişkeler için örnek verilmiştir. Norveç'teki Bokmål ve Nynorsk da ikideğişkelilik için örnek gösterilmektedir. Türkiye'de 16.-20. yüzyıllar arasında halk yazını ile divan yazınının ikideğişkelilik ortaya koyduğu söylenebilir.

ikidillilik (bilingualism) *toplumdilbilim, ruhdilbilim* Bir bireyin iki dil bilmesi ya da bir toplumda iki dil kullanılması durumu. Jakobson ikidilliliği dilbilimin temel sorunlarından biri olarak görürken Mackey onun alanlararası bir doğası olduğunu vurgulamaktadır. Ruhdilbilimciler ikidilliliğin zihinsel süreçlerle ilgisini araştırmakta, toplumbilimciler ikidilliliği kültürün bir parçası olarak ele almakta, eğitimciler ise ikidillilik ile zeka arasındaki ilişkiyi ve eğitim alanındaki etkilerini incelemektedirler. İkidilliliğin bir dil olgusu değil dili kullanma olgusu olduğunu belirten Mackey'e göre ikidillilik tanımı 4 sorun içermektedir: düzey (yeterlilik ile ilgili), işlev (ikidilli bireyin iki dili kullanımı sırasında aldığı roller ile ilgili), almaşma (kişinin iki dil arasında yaptığı değiştirme) ve girişim (ikidilli bireyin diller arasında yaptığı karıştırma). Bu sorunlara koşut olarak ikidillilik türleri belirlenmeye çalışılmıştır. Dünya nüfusunun yarısının, belki de üçte ikisinin ikidilli olduğu ve her ülkede ikidillilik durumunun bulunduğu belirtilmektedir.

ikili dallanma (binary branching) *sözdizim* Üretici Dilbilgisine göre, öbek yapısında, bir budaktan yalnızca iki dal çıkabilmesi. Bu tür dallanma evrensel dilbilgisinde öbek yapısının niteliğini belirleyen bir düzgüdür (norm).

ikili ünlü (diphthong) *sesbilgisi* bkz. **kayanünlü.**

ikili ünlüleşme (diphthongization) *sesbilgisi, sesbilim* bkz. **kayanünlüleşme.**

ikil/ikillik (duality, dualism) *genel* 1— Kimi dillerde tekil ve çoğul dışında, iki nesne gösteren dilbilgisel sayı; örn. *ebeveyn* 'anne baba', *tarafeyn* 'iki taraf' gibi Arapça'dan yapılan ödünçlemelerde *-eyn* ile gösterilen ulam. 2— Dil birimleri ile göndergeleri (varlıklar, durumlar vb.) arasında, doğrudan iki yanlı ilişki olması durumu. Kimi anlam kuramları biçim, gönderge, anlam arasında üç yanlı bir ilişkiyi savunurlar.

ikileme (reduplication) *biçimbilim* Bir tabanın belirli bir parçasını ya da tamamını yineleyerek, bu tabandan başka ek ve sözcükler türetme süreci; örn. Türkçe sıfatların ilk hecelerini sözcük başına eklemek üzere yineleyerek sıfatın anlamının pekiştirilmesi: *sapsarı, kıpkızıl, bembeyaz* vb. Bir diğer yaygın görünüm, sıfatların, belirteçlerin olduğu gibi ya da sözcüklerin ilk seslerinin değiştirilerek yinelenmesidir: *büyük büyük evler, hızlı hızlı yürümek, yavaş yavaş, güzel güzel, para mara.* **Yineleme** de denir.

ikinci dil (second language) *toplumdilbilim, uygulamalı dilbilim* Kişinin anadili olmayan, iletişim amacıyla öğrenilen dil. Göçmenler bulundukları ülkenin dilini ikinci dil olarak öğrenirler. Kimi ülkeler, bir dile ikinci dil konumu verirler (Afrika ve Asya'da İngilizce'nin durumu) ve bu dili kamuda (hukuk, eğitim vb. alanlarda) iletişim dili olarak kullanırlar.

ikincil dil (embedded language) *toplumdilbilim, ruhbilim* İkidilli etkileşimde baskın olan temel dilin belirlediği yapısal çerçeve içinde kendisinden aktarma yapılan, işlevsel ögelerinden pek yararlanılmayan dil. *Rezervasyonumu cancel ettim* tümcesinde Türkçe temel dil, İngilizce ikincil dildir. Temel dil ve ikincil dil ancak dilsel bakışımsızlığın sergilendiği ortamlar için öngörülmektedir. Kod değiştirimi alanındaki bazı çalışmalarda ikincil dilin yalnızca sözcük düzeyinde katkıda bulunduğu benimsenirken, bazılarında yapısal özelliklerin de temel dilin belirlediği çerçeve içinde yer alabileceği belirtilmektedir.

ikinci eklemlilik (secondary articulation) *genel, sesbilgisi* 1— Dilde çizgisellik sonucu en küçük ses birimlerinden oluşan eklem-

lilik düzeyi. Bu düzey tek başına anlamı olmayan, yalnızca göstergeleri birbirinden ayırıcı nitelik taşıyan birimlerden oluşmaktadır ve dilde birinci eklemlilik düzeyindeki birimlerden daha yüksek oranda tutumluluk sağlamaktadır; örn. *Evi aldı* tümcesindeki *ev*'i oluşturan /e/ ve /v/ sesbirimlerinin tek başına anlamı yoktur, ancak sonsuz sayıda başka birim oluşturabilmektedir; *el, et, eş, es, en, ek, er,* vb. ya da *av, ov, öv, türev, vergi* vb. Aynı durum öteki öğelerde bulunan sesbirimler için de söz konusudur. Krş. **birinci eklemlilik.** 2— Ses oluşturmasında, seslerin oluşma noktası ve biçimi özelliklerinin eklemlenmesinin yanısıra dudaksıllaşma, damaksıllaştırma, artdamaksıllaşma gibi süreçlerin eşzamanlı uygulanması; örn. dudaksallıştırma [t^w] ya da [t^o], damaksallaştırma [t^j] ya da [t^y], genizsilleştirme [~] ile belirtilir.

ikincil ikidillilik (secondary bilingualism) *toplumdilbilim, uygulamalı dilbilim* İkincil dilin örgün eğitim içinde birincil dile ek olarak öğrenildiği ikidillilik durumu. Bu tür ikidillilikte birey her iki dili çok iyi bilse de ikincil dili aynı rahatlıkla kullanamaz. krş. **birincil ikidillilik.**

ikiseslemli (disyllabic) *sesbilgisi, sesbilim* İki seslemden oluşan birim.

ikiyanlı karşıtlık (bilateral opposition) *sesbilim, sözdizim* bkz. **çiftyönlü karşıtlık.**

ikiz ünsüz (geminate) *sesbilgisi* Bir sözcük içinde aynı ünsüzün art arda gelmesi sonucu yalın halinden daha uzun söylenen ünsüz; örn. *elli* sözcüğündeki [l:] sesi.

ikizleşme (gemination) *sesbilgisi* İç seste iki ünlü arasında bulunan ve vurguyu üzerinde bulunduran ikinci seslem başındaki ünsüzün ilk seslemdeki ünlünün etkisi altında kendi seslem sınırını aşarak yinelenmesi; örn. *ısır->ıssır-, eşek>eşşek* vb.

ilerleyici benzeşme (progressive assimilation) *sesbilgisi, sesbilim* Sözcük içinde önce olan sesin sonra gelen sesi etkileyerek kendisine eş ya da benzer hale getirmesi; örn. *anlamak>annamak, eşya>eşşa.* krş. **gerileyici benzeşme.**

ileti (message) *genel* bkz. **bildiri.**

iletişim (communication) *genel* Gönderen (konuşur, yazar) ile alıcı (dinleyen, okur) arasında karşılıklı bilgi ya da ileti aktarımı. İletişim bir kaynak ve alıcı ile bir iletişim ortamı gerektirir; ileti iki tarafın paylaştığı bir düzenek yoluyla belli bir bağlam aracılığıyla gönderilir. Jakobson'a göre bir iletişim edimi-nin altı öğesi vardır: gönderen, bağlam, düzenek, alıcı, ilişki, oluk; bu altı öğeden birinin öne çıkması değişik bir dil işlevi oluşturur. **Bildirişim** de denir. bkz. **işlev.**

iletişim birimi (communication unit) *genel* Birbiriyle karşılıklı bildiri alışverişi yapan insan, hayvan ya da makinenin her biri. İletişim birimleri *kaynak birim* ve *hedef birim* olmak üzere ikiye ayrılır. Kaynak birim verici, konuşucu gibi bildirinin kaynaklandığı ve oluştuğu birimdir. Hedef birim ise alıcı, dinleyici gibi bildirinin gönderildiği birimdir. İki insan arasındaki iletişimde konuşucu kaynak, dinleyici ise hedef birim durumundadır. Kaynak ve hedef birimler durağan olmayıp sürekli değişkenlik gösterirler. Konuşucu, bir süre sonra dinleyici, dinleyici bir süre sonra konuşucu olur ya da olabilir.

iletişim edinci (communicative competence) *genel* İletişimde belli bir bağlam ve amaca uygun dil kullanma yetisi. İletişim edinci kavramı yapısal, soyut dil bilgisi kavramına karşıt olarak, dilin uygun biçimde kullanımını önemseyen D. Hymes'in üzerinde durduğu bir kavramdır. İletişim edincinin dört alt bileşenden oluştuğu öne sürülür: dilbilgisi edinci, toplum-dilbilim edinci, söylem edinci ve yordamlama edinci (strategic competence). **İletişim yetisi** de denir.

iletişim etnografyası (ethnograpy of communication) *toplumdilbilim* İletişimin amacına nasıl ulaştığının anlaşılması ile ilgili bütün etkenlerin betimlendiği alan. D. Hymes bu alandaki etkenleri SPEAKING kısaltmasını kullanarak açıklamaktadır. Bu kısaltmada yer alan etkenler şunlardır: 1) Sahne ve dekor (scene and setting). Dekor olayın geçtiği zaman ve yerle ilgilidir ve konuşmanın geçtiği fiziksel mekanı anlatır. Sahne ise soyut

psikolojik dekoru ve ortamın kültürel tanımlamasını anlatır. 2) Katılımcılar (participants). Konuşucu-dinleyici, gönderici-alıcı bileşiminden oluşup genellikle toplumsal olarak tanımlanmış rollerin yerlerini doldururlar. 3) Sonuçlar (ends). Katılımcıların belirli durumlarda ulaşmak istedikleri kişisel amaçları ve karşılıklı etkileşimden beklenen ve algılanan sonuçlar ile ilgilidir. 4) Eylem dizisi (act sequence). Söylenilenin gerçek biçimini ve içeriğini anlatır. Kesin sözcükler kullanılır, eldeki konu hakkında söylenilenler arasındaki ilişki bu birimin içine girer. 5) Kurgu (key). Tonlama, tutum, belirli bir bildirinin aktarıldığı ruh haliyle, yani ciddi, alaycı, emin olma gibi durumlarla ilgilidir. 6) Araçlar (instrumentalities). Kanal seçimi ile ilgilidir. 7) Etkileşim ve yorum normları (norms of interaction and interpretation). Konuşmaya eklenen özellikler ve özel davranışlar, ayrıca bunların ortamın oluşumunda etkin olmayan birisi tarafından nasıl gözlemlendiğiyle ilgilidir. 8) Tür (genre). Sınırları çizilmiş sözcelerle ilgilidir; örn. şiirler, atasözleri, bilmeceler.

iletişim yetisi (communicative competence) *genel* bkz. **iletişim edinci**.

ilgeç (pre-/postposition) *biçimbilim* Tümce içinde dilbilgisel işlevi bulunan, dillerde az sayıdaki kapalı sözcük kümesinin üyesi olan, dilin sözdizimsel özelliğine bağlı olarak tümlecinin önünde veya ardında yer alan, tümleci ile tümcenin eylemi arasında ilgi kuran, anlamı eylemle olan ilişkisi ile belirlenen biçimbirim; örn. *için, göre, doğru, gibi.* Önilgeçler tümleçlerinin önünde, sonilgeçler ise ardında yer alır. Diller, dil tipolojilerine göre, önilgeçli ya da sonilgeçli dil olarak ayrılırlar; örn. *caddeye doğru* yapısı ile Türkçe sonilgeçli, *towards the street* yapısı ile de İngilizce önilgeçli dildir.

ilgeç öbeği (İlgÖ) (pre-/postpositional phrase) *sözdizim* Baş öğesi ilgeç olan büyükçül yansıma. İlgeçlerin tümleçleri adöbekleri ya da yantümce olabilir; tümleçler başöğe olan ilgecin niteliğine ve kendi ulamlarına bağlı olarak farklı durum ekleri alır; örn. *sen-in/Ayşe- için, bana göre, okula kadar. Tam eve doğru* yapısında *tam* sözcüğü ilgeç öbeğinin göstericisi ya da niteleyeni

konumundadır. Türkçe'de ad ve adıllarla tamlama biçiminde oluşturulan yapılar da ilgeç öbeği işlevini üstlenir; örn. *adam tarafından, onun sayesinde* vb.

ilgi adılı (relative pronoun) *biçimbilim* Bazı dillerde, bir adı niteleyen yantümcede bulunan ve nitelenen ad ile eşgöndergeli olan, yantümceyi baş ada bağlayan adıl; örn. İngilizce'de *the man who came into the room* adöbeğinde *who* adılı başad olan *the man* ile eşgöndergeli ilgi adılıdır.

ilgi tümcesi (relative clause) *sözdizim* bkz. **ilgi tümceciği**.

ilgi tümceciği (relative clause) *sözdizim* Bir baş adı niteleyen yantümce; örn. *[dün okuduğum] kitap* öbeğinde *dün okuduğum* dizimi, *kitap* sözcüğünü niteleyen ilgi tümcesidir. Türkçe'de yantümcenin eylemi üzerinde bulunan ekler ve yantümcede öznenin bulunup bulunmamasına bağlı olarak ilgi tümceciği yapılarından bazıları şunlardır: *[mahkemenin verdiği] karar; [mahkemenin vereceği] karar;[kararı veren] mahkeme; [karar vermiş] mahkeme.*

ilgilendirme (relativization) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde bir temel tümceciği, bir adöbeğinin niteleyeni yapan süreç; örn. Türkçe'de *Ali'nin yırttığı kitap* yapısının *Ali kitabı yırttı* tümcesinden ilgilendirme sonucu türetilmesi. Kuramın daha sonraki biçimlenmelerinde, ilgilendirmenin bir Ne-taşıma ya da bir işleyici-taşıma içerdiği varsayılır.

ilişki (contact) *toplumdilbilim, genel* Coğrafi bütünlük ve çeşitli nedenlerin yol açtığı toplumsal yakınlık nedeniyle diller ve ağızların birbirini etkilemesi durumu. İlişki durumlarının sonucu dilbilimsel olarak ödünçlemelerde, sesbilimsel ve dilbilgisel değişmelerde, kırma dil ve kırma anadili gibi karışık biçimlerde ve çeşitli türleriyle ikidillilikte görülebilir. Kimi yayınlarda ilişki dili (contact language), kırma dile gönderimde bulunur.

ilişki dilbilimi (contact linguistics) *toplumdilbilim* İlişki sonucu ortaya çıkan dilsel olguların özellikle yapısal ve toplumdilbilimsel açıdan ele alındığı ve açıklanmaya çalışıldığı dal.

ilişki dili (contact language) *toplumdilbilim* bkz. **kırma dil.**

ilişki işlevi (phatic communion) *anlambilim, edimbilim* İnsanbilimci Malinowski'nin ürettiği ve bilgi aktarmaktan çok toplumsal ilişki kurmak ya da sürdürmek amacıyla dil kullanımını anlatmak için kullanılan bir terim; örn. *merhaba, ne haber (n'aber)* gibi selamlaşma, hal hatır sorma.

ilk konum (initial position) *genel* Bir dil birimindeki ilk öge; örn. /b/ sesi, *baş* sözcüğünde ilk konumdadır.

ilksel bileşik (primary compound) *biçimbilim* bkz. **kök bileşik.**

imla (spelling) *genel* bkz. **yazım.**

imleme (notation) *genel* Üzerinde belirli bir yorumlama açısından anlaşma bulunan dil-dışı gösterim. Örn. [*] dilbilim yazılarında benimsenemez ve dilbilgisi-dışı dizimleri gösterir; sözcüklerin (EKMEK) gibi büyük harfle yazımı sözlükbirimleri belirtir.

ince /l/ (clear /l/) *sesbilgisi* Akıcı /l/ ünsüzünün dilin ağız içinde daha ön konumda bulunmasıyla oluşturulan ses. Türkçe'de ön ünlülerin çevresinde söylenen akıcı /l/ ünsüzünün değişkesi; örn. *gelin, köylü.* Ölçünlü Türkçe'de sözcük başında /a/ ünlüsünden önce gelen akıcı /l/ ünsüzü ince /l/'dir; örn. *laf, lakin, layık.* krş. **kalın /l/.**

ince ünlü (front vowel) *sesbilim* bkz. **önünlü.**

incelik (politeness) *toplumdilbilim* İnsanların toplumsal ilişkileri kurmaları, sürdürmeleri ve desteklemeleri amacıyla kullandıkları iletişim stratejilerinin genel adı. Bir kimsenin toplumdaki saygınlığı konusundaki kişisel imgesine ilişkin beklentilerinin ayırdında olduğunu gösterme. İncelik kuramlarının en tanınmışları Brown ve Levinson, Leech ve Lakoff tarafından ortaya konmuştur.

iniş durumu (delative) *biçimbilim* Bir yerden inme ya da o yerden uzaklaşma belirten ad durumu.

insanbilimsel dilbilim (anthropological linguistics) *genel* Dillerin kültür bağlamında incelenmesi ile ilgili dilbilim dalı. Başlıca ilgi alanları dil ile toplum ve kültür dizgeleri arasındaki ilişkilerdir.

isim (noun) *biçimbilim, sözdizim* bkz. **ad**.

istek kipi (optative) *biçimbilim* Özlem, dilek, istek, belirsizlik, geçicilik anlatan kip. Türkçe'de istek kipi anlatan biçimlerin çekimi: *geleyim, gelesin, gele, gelelim, gelesiniz, geleler.* Dilek-şart, gereklik, buyrum kipleri yabancı dillerdeki 'subjunctive' kavramının karşılığı olarak da kullanılmıştır.

isteme kipi (subjunctive) *biçimbilim* Eylemin anlattığı iş, oluş, vb.'ni, bildirme kiplerine karşıt olarak, tutum belirtir biçimde anlatan kip. Türkçe'de isteme kipi genellikle dört başlık altında incelenir: istek (*geleyim, konuşalım* vb.), dilek-koşul (*gelse, gelsen, gitsek* vb), gereklik (*gitmeli, yazmalısın* vb.) ve buyrum kipi (*gel, yaz, yazınız* vb.).

iş dili (transactional language) *toplumdilbilim* İş, meslek, hizmet amaçlı dil kullanımının adı. Etkileşimsel dil kullanımı daha çok toplumsal ilişki amaçlıdır.

işaret (sign) *göstergebilim* bkz. **gösterge**.

işaret dili (sign language) *genel* Seslerin oluşturulmasıyla ifade edilen konuşulan dillerin aksine el hareketleri, yüz ifadesi ve vücut hareketleri ile görsel boyutta ifade edilen ve bir toplumdaki işitme engelliler tarafından kullanılan dil. Her dil toplumunun işitme engelli bireyleri tarafından kullanılan kendi işaret dili vardır; örn. Türk İşaret Dili (TİD), Amerikan İşaret Dili (ASL), Alman İşaret Dili (DGS). İşaret dillerinin dilbilgisi, içinde bulundukları toplumda kullanılan konuşulan dillerin dilbilgisinden farklıdır; örn. TİD'de Türkçe'nin yapısal özelliklerinden farklı olarak durum ekleri ve eylemlerin üzerinde kişi çekim eki yoktur.

işbirliği ilkesi (cooperative principle) *edimbilim* Grice'ın ortaya attığı, konuşma ediminde konuşurların işbirliği yapmaya, yardım-

laşmaya yatkın oldukları sayıltısını öne süren ilke. Konuşma ilkeleri genel başlığı altında incelenen bu görüşe göre konuşurlar *doğru, bağıntılı, açık* bilgi sunarak bu ilkeyi gözettiklerini gösterirler. Dinleyici de, konuşucunun söz konusu ilkelere uymakta olduğunu önceden kabul eder. Tersinleme, eğretileme gibi dil kullanımlarında bu ilkeler konuşucu tarafından göz ardı edilse bile, dinleyici ilkelerin sürekli olarak yürürlükte olduğunu varsayar ve böylelikle dile getirilen sözce aracılığıyla sezdirilen anlam(lar)ın anlaşılabilmesi mümkün olur.

işitsel sesbilgisi (auditory phonetics) *sesbilgisi* bkz. **dinleyiş sesbilgisi.**

işlek (productive) *genel* Türetme olasılığının, belirli bir ulamsal alanda kısıtlanmamış olma özelliği; örn. Türkçe'de *-lIk* biçimbirimi işlektir; eklenemeyeceği ad kökü yoktur. krş. **yanışlek.**

işlemleyici/işlemsel süreç (algorithm) *genel* Sibernetik, bilgisayar vb. alanlardan alınmış karmaşık bir işlemin, sınırları kesin biçimde belirlenmiş daha yalın bir dizi işlemcikler süreci olarak düzenlenmesini belirten terim.

işlev (function) *genel* 1— Dilin, sözcenin, bir dil biriminin kullanılma amacı; söylem, metin ya da tümcede dil birimlerinin görevleri ya da gördükleri iş. Dilin işlevleri değişik biçimlerde sınıflandırılır. R. Jakobson dilin altı temel işlevinden söz eder: gönderim işlevi, duyusal işlev, şiirsel işlev, ilişki işlevi, göndergesel işlev ve üstdil işlevi. 2— Dil öğretiminde işlevler davranış kümeleri olarak tanımlanır; örn. dilek, öneri, yakınma, kınama vb. Yabancı dil öğretiminde yukarıda sözü edilen kümeler çerçevesinde düzenlenen 'işlevsel izlence' son yıllarda daha sık kullanılmaktadır. 3— Dili kendi içinde ayrı bir dizge yerine, toplumsal etkileşimin bir aracı olarak ele alan yaklaşım işlevsel dilbilim olarak adlandırılır. 4— Birimlerin tümce içindeki işlevleri tümce yapısı içindeki ilişkilerini belirtir; örn. yüklem, özne, tümleç, niteleyici, vb.

işlevsel değişke (functional variety) *toplumdilbilim* Bir dilin çeşitli değişkelerinin işlevsel olarak, bir başka deyişle yere ve duruma göre kullanımı. Konuşurlar toplumsal bağlam içinde statüye,

role, yaşa, cinsiyete, eğitime, mesleğe vb. göre kullanacakları değişkeyi ve biçemi seçmektedirler. Ruhsal etkenler de değişke ve biçemin seçimini belirlemektedir.

işlevsel dilbilim (functional linguistics) *genel* Prag Dilbilim Okulu'nun benimsemiş ve geliştirmiş olduğu dilbilim kuramı. Bir sözcenin kullanılma amacını, söylem ya da metindeki dil birimlerinin görevlerini ve gördükleri işi, bildirişimdeki işlevlerini gözönünde bulundurarak, dilsel betimlemeyi bu kavramlar çerçevesinde yapmayı amaçlayan yapısalcı dilbilim yöntemi.

işlevsel sesbilgisi (functional phonetics) *sesbilgisi* Seslerin ayırıcılık yönünü temel alan ve aralarındaki karşıtlığı gözeten sesbilgisi dalı.

işlevsel sözcük (function word) *biçimbilim* Tümcedeki görevi bir kavram anlatmaktan çok, tümcenin öğeleri arasındaki yapısal ilişkileri göstermek olan sözcükler. İlgeçler, bağlaçlar, tanımlıklar işlevsel sözcüklerdir; örn. Türkçe'de *ile, doğru* gibi ilgeçler, Türkçe'de *ve, fakat* gibi bağlaçlar ve İngilizce'de *a, an, the* gibi tanımlıklar. **Yapısal sözcük** de denir. krş. **içeriksel sözcük.**

işlevsel tümce yaklaşımı (functional sentence perspective) *genel* Prag Okulu dilbilimcilerinin sözceyi içerdiği bilgi açısından inceleme yöntemlerini anlatmakta kullandıkları bir terim. Bu anlayışta bilinen/ verilen bilgi (theme) ve yeni bilgi (rheme) temel kavramları oluşturur; örn. *Ahmet okula gitti* tümcesinde *Ahmet* eski, *okula gitti* yeni bilgidir. Bilginin odaklanmasına göre bu birimler yer değiştirebilir.

işlevselci (functionalist) *genel* İşlevsel dilbilim kuramını savunan.

işlevselcilik (functionalism) *genel* bkz. **işlevsel dilbilim.**

işleyici (iş) (operator) *sözdizim, anlambilim* Üretici Dilbilgisinde, tümcenin tamamını ya da bir bölümünü açısı içinde bulunduran öğe; örn. olumsuzluk ya da ilgi işleyicileri. Türkçe'de **Hiç kimse geldi* tümcesinin dilbilgisel olmayışının nedeni tümcede olumsuzluk gösteren –mA takısı bulunmadığından *hiç* sözcüğünün

olumsuzluğun açısına girmemiş olmasıdır. bkz. **boş işleyici.**

İşteşlik (reciprocal) *sözdizim* Bir eylemin öğelerinin birbirlerini etkilediğini belirten ilişki; örn. *Çocuklar birbirlerini kovaladılar.* Geleneksel dilbilgisinde, birden fazla öznenin ya da çoğul bir öznenin eylemi yapması; örn. *Ayşe müdür ile yazışacak, çocuklar bakışıyor.* krş. **dönüşlülük.**

ivedi bırakım (abrupt release) *sesbilgisi* Patlamalı seslerin oluşumunda, sesin oluşum noktasında eklemleyicilerin birbirlerinden seri bir biçimde ayrılarak hava akımının dışarıya çıkması; ivedi bırakımda, eklemleyecilerin arkasında birikmiş olan basınç sonucu bir patlama etkisi yaratılır; örn. [p b t d k g] sesleri ivedi bırakım ile oluşturulur.

iyelik (İYE) (possessive) *sözdizim, biçimbilim, anlambilim* İki adöbeği arasında, anlambilimsel olarak birinin diğerine aitliği yönünde yorumlanmasını sağlayan ilişki. Biçimbilimsel açıdan, bu ilişki Türkçe'de olduğu gibi her ikisi üzerinde, İngilizce'de olduğu gibi adlardan yalnızca biri üzerinde, biçimbilimsel bir etki yapabilir ya da Fransızca'da olduğu gibi bağımsız bir biçim bu etkiyi sağlayabilir; örn. Türkçe *Ali'nin kitabı,* İng. *Ali's book,* Fr. *le livre de Jean.* Türkçe'de iyelik ilişkisindeki adöbeklerinden ait olunan, TAMLAYAN durumu, ait olan da iyelik ekleri alır. İyelik biçim-sözdizimseldir. bkz. **uyum.**

iz (trace) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinin Yönetim ve Bağlama Kuramı'nda, bir öğenin yer değiştirdikten sonra yüzey yapıda (ve sonraki düzeylerde) arkasında bıraktığı boş ulam.

izin verme (licensing) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, dilbilgisel yapılarda öğelerin görünmesi ile sonuçlanan olgu; örn. bir ROL yükleyiciye izin verilecekse, o düzgün sözdizimsel yapıda, ROL'ünü yükleyeceği öğeler bulunuyor olmalıdır.

izlem sözleri (action projection) *konuşma çözümlemesi* Haber tartışmalarında sunucunun izlemeyi planladığı yolu ya da ilk dilsel eylemini tanımlamak için kullandığı sözler; örn. *Şimdi size bir soru soracağım.*

izleyici sorular (pursuing questions) *konuşma çözümlemesi* Haber tartışmalarında sunucuların yönelttikleri sorular; bilgi yetersizliğinden, sorunun konuya yanlış bir açıdan yaklaşıyor olması inancından, sorunun içeriğinin öngördüğü fikre katılımcının karşı çıkıyor olmasından, katılımcıların soruya yanıt vermek istememelerinden ya da örtük biçimde soruya yanıt vermekten kaçınmalarından dolayı yanıtlanamayabilir. Buna karşılık sunucular katılımcıların yanıt vermediklerini algıladıklarını gösterecek şekilde konu değiştirimi odaklı sorular sormaya başlayabilirler ya da tam tersine temel soruyla bağlantılı konuyu izleyici sorulara yönelebilirler. Bu yönelme sunucunun önceki sorusunu yeniden biçimlendirmesiyle sonuçlanabilir. Böylelikle sunucu hem katılımcının sorusunu yanıtlamadığını vurgulamış olur hem de katılımcının örtük biçimde sorudan kaçınması karşısında sorunun yanıtının arayışı içine girer; örn. *(S): Tanıyor musunuz, A. Bey, bu H.B.'i? (K): Efendim, ben önce Diyarbakırlı'yım, Diyarbakır milletvekiliyim ve H.B. de Diyarbakır'lı Lice'li. (S): Evet. Tanıyor musunuz kendisini? (K): Bunu gösteren fotoğraf da bir Diyarbakır gecesinde çekilmiş olan bir fotoğraf. (S): Siz hiç tanıdınız mı, A. Bey, H.B.'i?* İzleyici soru çeşitlerine bir örnek de sunucunun sorusuna yanıt alamaması halinde katılımcının kaçamak tavrını saptayıcı/tanımlayıcı anlatımlara başvurmasıdır; örn. *(S): Öncelikle soruya yanıt vermenizi rica edebilir miyim efendim?*

K

kabuledilirlik (acceptability) *sözdizim, anlambilim, edimbilim* bkz. **geçerlik.**

kaçamak tavır saptayıcı anlatımlar (sanctioning covert refusal to answer) *konuşma çözümlemesi* Haber tartışmalarında, katılımcılara yönelttikleri sorulara yanıt alamadıklarında, katılımcıların bu tavırlarını açıkça dile getiren anlatımlar.

kakışma (cacophony) *sesbilim* Seslerin yinelenmesi ve art arda dizilmesi sonucu beliren ses uyumsuzluğu.

kalın /l/ (dark /l/) *sesbilgisi, sesbilim* Art ünlüler çevresinde söylenen akıcı /l/ ünsüzünün ağzın art bölümünde oluşturulan biçimi; örn. Türkçe'de arka ünlülerden sonra gelen /l/ kalındır; örn. *okul, kalın.*

kalıp söz (formula) *biçimbilim* Geleneksel bir amaca hizmet eden, genellikle değişmez bir sıra düzeninde kullanılan sözcük kümesi. Selamlaşmada, mektup başlıklarında, bayramlaşma sırasında kalıp sözler kullanılır.

kalıplaşma (configurationality) *sözdizim* Genel anlamda, bir öğenin belirli bir konumda (veya biçimde) bulunmasının, bir başka öğenin bulunmasına ya da belirli bir biçimde olmasına dayanması. Üretici Dilbilgisinde tümce kurucularının bir aşamalı yapı oluşturması ile ilgilidir. Bu açıdan diller "eşbiçimlenmeli (configurational)" ve "eşbiçimlenmesiz (non-configurational)" olarak ayrıldıkları öne sürülmüştür. Türkçe'nin de sözcük dizilişi açısından eşbiçimlenmesiz olduğu (bkz. **oynaklık**) önesürülmüştür ancak bunun kurucu aşamasını içerip içermediği tartışmalıdır.

kalıplı diller (analogical/configurational languages) *sözdizim* Tümcede kurucuları belirli konumlarda üretilen diller.

kalıtım (inheritance) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinin son aşaması olan Yetinmeci Çizgi'de tüm dilbilgisel özelliklerin evre başlarında olduğu ve bunun sonucu olarak da Zaman başının UYUM özelliğini kalıtım yoluyla Tümleyici'den aldığı varsayılmaktadır.

kalma durumu (locative) *biçimbilim* Dilbilgisi ilişkilerini çekim ekleriyle gösteren dillerde eylemin belirttiği edimin gerçekleştiği yeri gösteren ad durumu. Türkçe'de kalma durumu {-DA} durum ekiyle gösterilir; örn. *okulda, evde, sepette* vb.

kanal (channel) *genel* bkz. **oluk.**

kanıtlanabilir (evidential) *biçimbilim* Sözcede aktarılan bilginin kaynağının niteliğini belirten kiplik biçimi; örn. Türkçe'de *Ahmet gelmiş* tümcesinde, eylemin üzerindeki {-mIş} eki, tümcedeki bilginin konuşucu tarafından doğrudan gözlemlenmediğini, başka bir kişi tarafından aktarıldığını ya da konuşucunun bir kanıta dayalı olarak belirttiğini ifade eder.

kanıtlanabilirlik (evidentiality) *anlambilim* Sözcede aktarılan bilginin kaynağının niteliğini belirten kiplik. bkz. **kanıtlanabilir.**

kapalı ünlü (closed vowel, high vowel) *sesbilgisi* Çıkarılışı sırasında açık ünlülere oranla ağız kanalının daha kapalı/dar olduğu ünlü. Türkçe'de bu sesler /ı/, /i/, /u/, /ü/ sesleridir. **Dar ünlü** de denir.

kapalı küme (closed class) *biçimbilim* Öğeleri sınırlı ya da değişmez olan sözcük kümesi; örn. adıllar, bağlaçlar.

kapalı seslem (closed syllable) *sesbilim* Sonu ünsüz ya da uzun ünlü ile biten seslem; örn. *al, gel, ver.* krş. **açık seslem.**

kapanma (closure) *sesbilgisi* Bir sesin çıkarılışı sırasında ses organlarının ağız ya da burundaki hava akımını kapatması.

kapantılı (occlusive, plosive) *sesbilgisi* Ses yolundaki kapanma so-

nucunda soluğun patlama biçiminde dışarı itilmesiyle oluşan ünsüz; örn. [p b t d k g]. **Patlamalı** da denir.

kaplam (extension) *anlambilim* 1— Bir sözcük ya da sözcenin kapsadığı nesneler kümesi; örn. *yiyecek* sözcüğünün kaplamı içinde *ekmek, şeker, tuz, meyva* vb. bulunur. 2— Tarihsel anlambilimde bir sözcüğün anlamının zamanla genişlemesi.

kapsama (inclusion) *anlambilim* 1— Altanlamlık ilişkisi gösteren bir anlambilim terimi; örn. *Gül bir tür çiçektir* (gül çiçek kapsamı içindedir.) 2— Dilbilgisinde bir yapının bileşeni olan öğe; örn. *Kardeşim okula gitti* tümcesinde *kardeşim* tümce kapsamındadır.

kapsamlayış (semantic change) *anlambilim, tarihsel dilbilim*. bkz. **anlam değişmesi**.

kapsayıcı (generic) *anlambilim, biçimbilim* Sözcüğün dilbilgisel ve anlamsal çözümlemelerinde bir nesne kümesini anlatan terim. Kapsayıcı önermeler zaman ve görünüşten bağımsızdır; örn. *Aslan kükrer. Çocuk geleceğimizdir. Kitap kültürdür.*

kardeş (sister) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde tümce yapısı içinde aynı budaktan dallanan iki öğenin birbirine göre konumlarını belirleyen adlandırma.

karışım (amalgam) *anlambilim* İki ya da daha çok sayıda anlambirimin birbirinden kesin bir biçimde ayrıştırılamayacak biçimde kaynaşması ile oluşmuş biçim; örn. Romans dillerinden Fransızca'da *nous étudions* tümcesinde *étudier* eyleminin bildirme kipinin şimdiki zaman 1. çoğul kişisi olan *étudions* biçimindeki *-ons* hem bildirme kipinin şimdiki zamanını hem de çoğul 1. kişiyi belirtmektedir.

karma (blending) *biçimbilim* İki ayrı birimden tek birim oluşturacak biçimde yapılan kısaltma; örn. Türk. *kahve+altı>kahvaltı, cuma+ertesi>cumartesi,* İng. *European television>Eurovision, motor+ hotel>motel, breakfast+lunch>brunch.* bkz. **kısaltma**.

karmadil (mixed language) *toplumdilbilim* bkz. **kırma dil**.

Karmaşık AdÖbeği (complex NP) *sözdizim* Baş adın tümleci ve(ya) niteleyeni konumunda tümceciklerin bulunduğu adöbeği; örn. *[[Mahkeminin verdiği] karar]$_{AÖ}$, [[kazanılmış hakların geri alınamayacağı] kararı]$_{AÖ}$, [[[Mahkeminin verdiği] [kazanılmış hakların geri alınamayacağı]kararı]$_{AÖ}$.*

Karmaşık AdÖbeği Kısıtlaması (KAÖK) (Complex NP Constraint) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde bir karmaşık AdÖbeği'nin içinden taşınma olamayacağını söyleyen ada kısıtlaması türü; örn. İngilizce'de ilgi ve ad tümleci tümceciğinden ne-soru öbeğinin taşınamaması; **What$_i$ did you see [the man [that bought Ø$_i$]], *What$_i$ do you explain [the fact [that Ali bought Ø$_i$]].*

karşı k-buyurma koşulu (anti-c-command condition) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde bir öğenin sözdizimsel olarak bulunmamasının, bu öğeye k-buyurulmamasından kaynaklandığını belirten koşul. Bu koşul, özellikle, asalak boşluklar açısından ele alınmıştır. Bir asalak boşluğa, eşdizinli olduğu gerçek boşluk (aşağıdaki örnekte *ne*-izi) tarafından k-buyurulmaz: örn. **a man [$_{TÜMÖ}$ who$_i$ [t_i looks old [whenever I meet e$_i$]/ a man [$_{TÜMÖ}$ who$_i$ [whenever I meet e$_i$] [t_i looks old]*. İlk tümcede gerçek boşluk *ne*-izi t_i, asalak boşluk e_i'ye k-buyurmaktadır ve tümce, aynı izin k-buyurmadığı ikinci tümceye göre daha benimsenir niteliktedir. Benzer etkinin, aşağıdaki tümceler arasındaki benimsenirlik farkından çıkarılabileceği gibi, Türkçe'de de bu, adıl düşürme özelliğinden kaynaklanıyor olabilir; örn. Ali [ADIL e_i tanıdıkça] *adıl* t_i seveceğiniz] İş$_i$ biridir/? Ali [*adıl* t_i seveceğiniz] İş$_i$ biridir [ADIl e_i tanıdıkça].

karşı-örnek (counter-example) *genel* Bir varsayımı çürüten bir veri örneği. Genel anlamda herhangi bir dilbilgisel saptama, sonuç veya savunuya, özelde bir kural veya ilkeye uymayan veri. Karşı-örnekleme, kendisini de içeren bir karşı çözümleme olmadıkça, karşı olunan ilke veya kuralı kapsam açısından zayıflatır; örn. *Kimin yazdığı kitabı okudun?* sorusunun Türkçe'de dilbilgisel olması, Karmaşık Adöbeği Kısıtlamasına karşı-örnektir.

karşılaştırma (comparison) *genel* 1— İki ya da daha çok dilin ara-

sındaki benzerlik ve ayrımları ortaya çıkarmak amacıyla yapılan inceleme. 2— Bir niteliğin çeşitli derecelerini belirtme; örn. Türkçe'de sıfatlarda karşılaştırma üstünlük derecesi için *daha*, en üstünlük derecesi için *en* kullanılarak gösterilir.

karşılaştırmalı (comparative) *genel* İki ya da daha çok dil ve dil biriminin karşılaştırılmasına dayanan durum, özellik.

karşılaştırmalı dilbilim (comparative linguistics) *genel* Ortak tarihsel kökeni olduğu düşünülen diller arasındaki ilişkileri araştıran dilbilim. Karşılaştırma yoluyla diller arasındaki akrabalıkları, benzerlikleri, ilişkileri belirlemeyi ve bu yolla dil ailelelerini saptamayı amaçlar. 19. yüzyılda inceleme yöntemi olarak gelişen karşılaştırmalı dilbilim, tarihsel dilbilim ile birlikte gelişmesini sürdürmüştür; bu alan F. Bopp ve R. Rask'ın katkıları ile daha da gelişmiş ve çalışmalar Hint-Avrupa dilleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bir yandan çeşitli dillerin türediği ilk dil (ana dil) belirlenmeye çalışılmış, bir yandan da ses değişmelerinin incelenmesine büyük önem verilmiştir. Ayrıca bu yüzyılda dil, canlı bir organizma gibi görülerek doğa bilimlerindeki anlayış, dil çalışmalarında da geçerli sayılmıştır. **Karşılaştırmalı dilbilgisi, karşılaştırılmalı filoloji** de denir.

karşılaştırmalı filoloji (comparative philology) *genel* Dil tarihi, metinlerin özellikle yazın metinlerinin incelenmesi ve betimlenmesi ile ilgili çalışma alanı. bkz. **karşılaştırılmalı dilbilim.**

karşılıklı anlaşılabilirlik (mutual intelligibility) *genel* Dil ve lehçe ayrımında kullanılan dilbilimsel ölçüt. İki dil değişkesi konuşanlar tarafından karşılıklı olarak anlaşılabiliyorsa, bunların aynı dilin lehçeleri olduğu söylenir; karşılıklı anlaşma yoksa bu iki değişke iki ayrı dil olarak nitelenir. Rasgele seçilmiş tekdilli iki insan günlük konuşmalarında hiç güçlük çekmeden anlaşabiliyorlarsa onların konuştukları diller arasında karşılıklı anlaşılabilirlik vardır. Ancak toplumsal ve siyasal etmenler bu ilkenin işleyişini güçleştirir; örn. İsveççe ve Norveççe arasında karşılıklı anlaşılabilirlik olduğu halde iki ayrı devlet söz konusu olduğu için bunlar iki ayrı dil kabul edi-

lir. Öte yandan Çince'nin birçok değişkesi arasında karşılıklı anlaşılabilirlik olmadığı halde bunlar dil değil lehçe olarak kabul edilirler. Bu ölçüte göre Türkçe ile Çuvaşça ve Yakutça arasında karşılıklı anlaşılabilirlik hiç yokken Türkçe ile Kazakça arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı % 5-6'dır. Bu sonuca göre Türkçe, Çuvaşça, Yakutça ve Kazakça vb. ayrı Türk dilleri olarak nitelendirilmektedir.

karşıt sorular (counters) *konuşma çözümlemesi* Haber tartışmalarında sunucuların katılımcıların görüşlerini çürütecek nitelikte sorduğu sorular. Sunucular katılımcıların yanıtlarının yeterlik düzeyini sorgulayacak şekilde "tümce+soru/eklenti soru" yapısında temel soruyla bağlantılı sorular oluşturabilir; örn. *(S): Bilgiler içerisinde A.Ç.'dan bahsediliyor mu A.Ç. A'yı tanıyıp tanıyamadığınızdan bahsediliyor mu? (K): Valla ben A.Ç.'yı da tanımam kimseyi de tanımam bir kere bunlar konuşulacak şeyler değil, (S): Sizin bugün komisyondaki toplantı esnasında devlet içerisinde istihbarat örgütü içerisinde beş bin Ç. var dediğiniz söyleniyor, öyle bir ifadeniz oldu mu efendim komisyonda daha doğrusu böyle bir bilgi verdiniz mi?*

karşıtanlamlı (antonym) *anlambilim* Anlam bakımından birbirinin karşıtı olma durumu; eşanlamlılığın tersi. Kimi dilbilimciler *büyük-küçük* gibi çiftleri, *erkek-dişi* gibi karşıtanlamlılardan ayırırlar. Birinciler aşamalı ve derecelendirilebilirdir; örn. *daha küçük, en küçük.* İkinciler ise aşamasızdır ve derecelendirilemezdir; örn. **daha erkek.*

karşıtanlamlılık (antonymy) *anlambilim* Karşıtanlamlı olma.

karşıtlama (antiphrasis) *edimbilim* Bir yargının karşıt anlamda kullanılması.

karşıtlık (1— opposition, 2— contrast) *genel* 1— Belli bir bağlamda bir dilsel birimle onun yerini alabilecek birim/birimler arasındaki bağıntı. 2— Birimlerin anlam ve görevlerini ayırt etmeye yarayan özellik.

karşıtsal dilbilim (contrastive linguistics) *genel* İki dilin dizgelerinin, örn. sesbilim ve dilbilgisi dizgelerinin, eşzamanlı yaklaşımla

karşılaştırılması yoluyla aradaki ayrımları, aykırılıkları ortaya çıkarmaya çalışan dilbilim; özellikle 1950-60 yıllarında gözde olan bu yöntem yoluyla yabancı dil öğretiminde güçlük çıkarması olası alanlar ortaya çıkarıldı ve bunları ortadan kaldırmak için etkin yöntemler geliştirilmeye çalışıldı. Karşıtsal dilbilim çeviriye de gereç sağlayan bir uygulamalı dilbilim alanıdır. **Ayrımsal dilbilim** de denir.

karşıtsallık (converseness) *anlambilim* Karşıtsal anlamın bir türü; terimlerden birisi ötekini çağrıştırır; örn. *almak-satmak, karı-koca, öğretmen-öğrenci* vb.

katma (adjunction) *sözdizim* bkz. **eklentileme.**

katmansal dilbilgisi (stratificational grammar) *genel* S. M. Lamb tarafından öne sürülmüş olan, dilin çeşitli yapısal katmanlardan oluşan bir dizge olduğu görüşünü benimseyen dilbilgisi kuramı.

kavram alanı (conceptual field) *anlambilim* Belli bir kavram alanındaki sözcüklerin anlam ilişkilerinin oluşturduğu bütünlük. Trier'in ürettiği bu terim kavramlardan birinde beliren değişikliğin, onunla bağıntılı sözcük anlamlarında da görüleceğini öne sürer.

kavrambilim (semasiology) *anlambilim, göstergebilim* Gösterenlerden yola çıkarak bunların belirttiği kavramları, dil birimlerinin anlamını, dilsel birimler arasındaki anlam ilişkilerini ve anlam değişmelerini gösteren anlambilim alt alanı. Başlangıçta anlambilimin bütününü anlatmak için de kullanılmıştır.

kavramsal adbilim (onomasiology) *genel* Bir dizi kavramın bunları anlatan dilsel biçimlerle bağıntısının incelenmesi ile uğraşan adbilim alanı; gösterenle gösterilen arasında kurulabilecek anlam ilişkilerinin incelenmesi; kavramdan dil birimlerine yönelen çalışma.

kavşak (juncture) *sesbilim* Biçimbirim, sözcük ya da tümce gibi birimlerin sınırlarını bildiren susma, tonlama gibi sınır özelliklerini anlatan terim; örn. *otel* sözcüğünde birinci ve ikinci

seslem arasında duraklama bulunmazken *o tel*'de *o* ile *tel* arasında duraklama vardır. Kavşak, yalnızca geçiş yerlerindeki ses değişimlerinin toplamıdır.

kayanünlü (diphtong) *sesbilgisi, sesbilim* Aynı seslem içinde yer alan ve başlangıçta duyulan sesin bitişte yerini başkasına bırakması yoluyla gerçekleşen ünlü. Sesbilgisi açısından ikiye ayrılabilen kayan ünlü sesbilim açısından tek bir birim oluşturmaktadır. Çeşitli dillerde [ai], [au], [eu] gibi kayan ünlüler vardır. **İkili ünlü** de denir.

kayanünlüleşme (diphtongization) *sesbilim, tarihsel dilbilim* Bir ünlünün zaman içinde veya farklı lehçelerde kayanünlü haline gelmesi.

kaydırma (catachresis) *anlambilim* Bir adın, kurulan benzerlik bağıntısıyla bir başka olguya ilişkin olarak kullanılması; örn. *masanın ayakları* yapısında *ayakları* sözcüğünün bulunması kaydırma sonucunda olmuştur.

kaydırma (dislocation) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, bir tümce kurucusunun özgün yerinden tümcenin başına ve sonuna kaydırılarak, yerine, eşgönderimli olacağı bir adılın getirilmesi; örn. *Armut*$_i$, *işte bunu*$_i$ *çok severim, Sonunda şunda*$_i$ *karar kıldılar, savaşmak*$_i$. Kaydırılan öğe ile yerine gelen adıl arasındaki eşgönderimlilik, kaydırmanın, taşıma, eklemleme ya da (adıl yoluyla) kopyalama süreçlerinden biri ile gerçekleştirilme olasılığını ortaya çıkarmaktadır.

kayma (conversion) *sözdizim, biçimbilim, anlambilim* bkz. **evrişim.**

kaynak birim (source unit) *genel* İletişimde bildirinin kaynaklandığı, oluştuğu birim. İki makine arasındaki iletişimde verici, iki insan arasındaki iletişimde konuşucu kaynak birimdir. İletişimde süreç yönü sürekli değişmekte, dolayısıyla kaynak birim bir süre sonra hedef birim olabilmektedir. krş. **hedef birim.**

kaynak dil (source language) *çeviribilim* Bir dilden diğerine çevirilecek metnin yazılmış olduğu dil.

kaynaşma (contraction, fusion) *sesbilim, biçimbilim* 1— Birbirini izleyen

ayrı seslemlere ait iki ünlünün ya bir tek ünlü ya da kayan ünlü olarak tek seslemde toplanması; örn. *cuma+ertesi* tamlamasında bulunan farklı seslemlere ait /a/ ve /e/ ünlüleri kaynaşma sonucu bir tek ünlüye, /a/'ya dönüşmüş ve sözcük *cumartesi* biçimini almıştır. 2— Bir sözcükte birbiri ardından gelen iki birimin, birbirinden ayırdedilemeyecek biçimde birbirine kaynaşması. bkz. **karışım**.

kaynaştıran diller (incorporating, polysynthetic languages) *genel* Sözcük düzeyindeki yapı özelliklerine dayanarak yapılan dil sınıflamasında dilbilgisel bağıntıları belirten öğelerin kök öğelerle kaynaştığı diller. Bu dillerde sözcükler yapısal açıdan dilbilgisel bağıntılar sergilemekte, tipik olarak birden çok biçimbirim içermektedir; örn. Amerikan yerli dilleri, Eskimo dilleri.

k-buyurma (c-commanding) *sözdizim* bkz. **kurucu buyurma**.

kendi kendini seçme (self-select) *konuşma çözümlemesi* Haber tartışmalarındaki soru-yanıt düzeninde, sunucunun adını söyleyerek konuşucuyu belirlemediği durumlarda katılımcının konuşmacı olarak kendi kendini belirlemesi/seçmesi durumu. Konuşma sürecinde konuşma sırasının kime geçeceğini saptayan bazı kurallar vardır. Buna göre konuşmakta olan kişi bir sonraki konuşmacıyı adını anarak ya da soru sorarak seçebilir, konuşmakta olan kişinin konuşması sonlandığında diğer kişilerden biri kendi kendini seçebilir ya da konuşmakta olan kişi kendi kendini yeni konuşmacı olarak seçebilir/belirleyebilir.

kent dili (urban language) *toplumdilbilim* Çeşitli coğrafi bölgelerden gelmiş toplumsal katman, ırk, yaş, cinsiyet vb. gruplarının kentlerde, özellikle büyük kentlerde kullandıkları değişke. Bu konuşma türü ölçünlü dilden birtakım sapmalar ve özelliklerle ayrılmakta ve çoğu kez ölçünsüz olarak nitelendirilmektedir.

kent lehçebilimi (urban dialectology) *toplumdilbilim* Kentlerde konuşulan dillerin klasik lehçebilim çalışmalarından farklı olarak, dikey boyutta ve toplumsal değişkenlere göre incelendiği dal; örn. İstanbul'da konuşulan Türkçe'lerin kent lehçebilim kapsamında incelenmesi.

kesişme (cross-over) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde bir adöbeğinin, eşgönderimli olduğu bir başka adöbeğini atlayacak biçimde taşınması.

keskin (strident) *sesbilgisi* Yeğin bir gürültü ve ses dalgasının düzensizliği ile oluşturulan sesbirimlerinin özelliği; örn. [f] ve [v] ünsüzleri keskin ünsüzlerdir.

kesintili (interrupted) *sesbilgisi* bkz. **engelli.**

kesit (register) *toplumdilbilim* Toplumdilbilim ve biçembilimde değişik toplumsal durumlarda kullanılan dil değişkesine verilen ad. Dilin kullanıcısından çok kullanım alanı nedeniyle ortaya çıkan biçimi; örn. din, bilim, tıp, mühendislik kesiti.

kılıcı (agent) *anlambilim, sözdizim* bkz. **eden.**

kılınış (aksionsart, manner of action) *anlambilim, sözdizim* Eylemin belirttiği oluşun başlama, bitiş, sürekliliği ifade ettiğini gösteren anlamsal ulam.

kırma dil (pidgin) *toplumdilbilim* Bir doğal dilin sözvarlığı ve dilbilgisi özelliklerinin azaltılması, karmaşık yapıların ve düzensizliklerin elenerek yalınlaştırılması sonucunda ortaya çıkmış dil. Anadili olarak kimsenin konuşmadığı kırma diller mutlaka ikinci bir dil konumundadır ve dayandığı mutlaka bir temel dil vardır; örn. Kırma İngilizce'nin temelinde İngilizce, Kırma Almanca'nın temelinde Almanca bulunur. Yöntemsiz dil kazanılmasının sonucu olarak yalnızca belli ilişkiler çerçevesinde iletişimde bulunmaya çalışanlar tarafından oluşturulur. **İlişki dili** de denir.

kırma anadili (creole) *toplumdilbilim* Anadili durumuna gelmiş olan kırma dil. Kırma dil, kırma anadili olduktan sonra doğal bir dilin tüm özelliklerine ve işlevlerine sahip olur. Kırma anadillerin doğal dillerden farkı, alışılmamış biçimdeki oluşumlarıdır. Fransız, İngiliz, Portekiz, İspanyol kırma anadilleri en çok bilinenlerdir. Fransız Kırma Anadili Karaibler, Haiti, Trinidad, Granada, Fransız Guyanası, ABD'de Lousiana'nın

bir bölümü ve Seyşel Adaları'nda kullanılır. İngilizce kökenli kırma anadiller Amerika kıtasının çeşitli bölgelerinde konuşulmaktadır. Surinam sahillerinde konuşulan Sranan ile Jamaika Kırma Anadili en bilinenlerdendir ve İngilizce ile aralarında karşılıklı anlaşılabilirlik yoktur.

kırpma (clipping) *biçimbilim* Anlamında değişiklik olmadan bir sözcüğün belirli bir parçasının atılması yoluyla yapılan kısaltma; örn. *Mufide>Muf*, İng. *mathematics>math, laboratory>lab, demonstration>demo*. Bkz. **kısaltma**.

kısa ünlü (short vowel) *sesbilgisi, sesbilim* Karşılaştırıldığı ünlülere oranla daha kısa sürede çıkarılan ünlü.

kısa seslem (short syllable) *sesbilim* İçinde uzun ünlü bulunmayan seslem; örn. *o-da, a-ra-ba* sözcüklerindeki tüm seslemler kısa seslemdir. Krş. **uzun seslem**.

kısaltma (abbreviation) *biçimbilim* Bir sözcüğü ya da dizimi daha kısa duruma getirme; örn. *Mehmet>Memo, Aliye>Aliş*. Değişik türleri için bkz. **başlık kısaltma, karma, kırpma**.

kısık (creaky) *sesbilgisi* Ses tellerinin çok yavaş titreşmesiyle oluşan ses niteliği. Söyleyiş ve dinleyiş sesbilgisinde ses niteliğinin sınıflandırılmasında kullanılmaktadır.

kısıtlama (constraint) *genel* Bir dilbilgisi kuralının uygulanmasını sınırlayan koşul. Dilbilgisinde herhangi bir kuralın uygulama alanını daraltan, yani kurallara girdi olacak veriyi sınırlayan saptama. bkz. **Ne-adası Kısıtlaması, sıralı yapı kısıtlaması, tümcesel özne kısıtlaması, Karmaşık Adöbeği Kısıtlaması**.

kim-ne sorusu (wh-question) *sözdizim* bkz. **ne-kim sorusu**.

kip (mood) *anlambilim, biçimbilim* Belli bir söylem ortamında konuşurun iş, olgu, durum karşısındaki tutumunu belirleyen dilbilgisi ulamı. Kipler eyleme eklenen çekim ekleri yoluyla, örn. Türkçe'de {-(y)Abil}, {-mAlI}, eylemlerin aldığı değişik biçimlerle, örn. Almanca, Fransızca ya da İngilizce'de olduğu gibi kimi kipliklerle, (*can, will, would, could, may* vb.) belirtilir.

Türkçe kipler arasında buyrum kipi *Gel!*, yeterlik kipi O *çocuk konuşabiliyor*, dilek kipi *Gelse!* ve gereklik kipi *Gelmeli* biçimleri ile ifade edilir.

kiplik (modality) *anlambilim* Bir konuşmacının karşılıklı bildirişimde bir olay ya da durum karşısındaki tutumunu anlatma biçimi. Türkçe'de kiplik, biçimbirimler {-(y)Abil, -mAlI} ve *mutlaka, elbette, belki, ola ki* gibi kiplik belirteçleri ile anlatılır.

kipsel (modal) *anlambilim, biçimbilim* Kiple ilgili.

kipselleştirici (modalizer) *anlambilim, biçimbilim* Bir konuşucunun ilettiği durum ya da olayın gerçekleşmesinin olasılık derecesini belirten öğe; örn. *belki, kuşkusuz, ne yazık ki.*

kişi bilgisi (indice-index) *anlambilim* Dilbilimde, dil kullanıcısının konuşma ve yazmadaki özelliklerini anlatmak için kullanılan bir terim. Dil kullanımına bakılarak dolaylı biçimde özellikle konuşur/yazarın toplumsal katmanı, yaşı, cinsiyeti, ulusal kimliği vb. konusunda bilgiler elde edilir.

kişilerarası anlam (interpersonal meaning) *edimbilim* Toplumsal ilişkilerin, rollerin, biçem düzlemi ve kişisel özelliklerin anlama kattığı boyut olarak anlaşılabilir. Anlambilimde anlam sınıflamasında kullanılan bir terim. **Anlatımsal anlam** da denir.

kişileştirme (personification) *anlambilim* İnsana özgü özelliklerin doğadaki varlıklara aktarılmasıyla gerçekleşen eğretileme türü. Bunlar çoğunlukla kapalı eğretilemelere örnek oluşturmaktadır; örn. *kel tepeler* diziminde insana özgü bir özellik olan *kel*'in doğaya aktarılarak kullanılmasıyla kişileştirme yapılmıştır.

kişisiz edilgen (impersonal passive) *sözdizim* Eylemi edilgen biçimbirimi taşıyan ama yüzey-yapıda açık sözlüksel öznesi bulunmayan kuruluş. Türkçe, bu yapının göründüğü diller arasında tipik olanlardandır. Bu tür yapılarda eylem genellikle geçişsizdir, silinen özneye, geçişli edilgen eylemle kurulan yapılara göre "tarafından" öbeği ile belirlenemeyecek, daha soyut bir yorumlama ile ulaşılır: örn. *Bu arabaya binilir, Bu ya-*

takta iyi uyunur, Bu duvardan atlanmaz.

kısıtlı düzenek (restricted code) *toplumdilbilim* bkz. **dar kod.**

kod (code) *toplumdilbilim* 1— İletişim sürecinde bildirilerin aktarılmasında ve çözümlenip yorumlanmasında kullanılan göstergelerin ve bunlar arasındaki ilişkileri düzenleyen kuralların tümü. Bu anlamda her dil bir kod olarak kabul edilebilir. Karşılıklı konuşmalarda aynı anda değişik türden kodlar kullanılmaktadır. Kullanılan dil ya da diller (ikidillilikte olduğu gibi) bu kodlardandır. Yüz ifadeleri, söyleyiş tarzı, el kol hareketleri de ayrı ayrı kodlarla aktarılan bildirilerdir. 2— Bir dilsel toplulukta konuşucu (verici) ile dinleyicinin (alıcının) iletişimde kullandığı dilsel göstergeler kümesi. İletişim tekniğinden ve bilgi kuramından çıkarak dilbilimde de kullanılan bu terimin doğal dillerin özelliğini belirtmede yetersiz kaldığı öne sürülmektedir. İnsanlar arasındaki iletişimin gerçekleşmesiyle ilgili koda dayalı toplumdilbilimsel açıklamalar, edimbilim kuramları açısından da yetersiz ve eksik bulunmaktadır. **Düzenek** de denir.

kod çözme (decoding) *edimbilim* İletişimde kodlanarak gelen bildirinin içeriğine ulaşmak için yapılan çözümleme süreci. Kod çözme ve yorumlama farklı işlemlerdir. Yorumlama, kod çözme sürecinden sonra başlar.

kod değiştirimi (code switching) *toplumdilbilim* Bir söylem ya da tümce içinde iki farklı kodun yan yana kullanılması durumu. İki dil yetisine sahip olan ikidilliler, tıpkı tekdillilerin aynı dil içinde değişke ya da biçem değiştirimi yapmaları gibi, iki dil arasında değiştirim yapmaktadırlar. Kod değiştirimi, kod etkileşiminin bir türüdür. **Düzenek kaydırımı** da denir.

kod kopyalama (code copying) *toplumdilbilim* Hem birimler hem de bloklar halindeki dil ögelerinin B dilinden (çoğunluk dili/ikinci dil) A diline (azınlık dili/temel dil) kopyalanması. Kopyalama genel (B diline ait birimler ya da blokların A diline bütün olarak aktarılması) ya da sınırlı (B diline ait ögelerden bir ya da daha çok yapısal özelliğin A diline aktarılması)

olabilir. L. Johanson tarafından önerilen ve tüm yönleriyle betimlenen bu terim yerine pek çok araştırıcı kod değiştirimi terimini kullanmayı yeğlemektedir. bkz. **kod değiştirme.**

kod karıştırımı (code mixing) *toplumdilbilim* Baskın ve temel bir kodun kullanılması sırasında konuşucunun ikinci bir kodu kullanması durumu. Bazı araştırıcılar kod değiştirimi ile kod karıştırımını aynı amaç için kullanırken bazıları özellikle tümceiçi kod değiştirimini kod karıştırımı olarak adlandırırlar. bkz. **kod değiştirme.**

kodlama (coding) *toplumdilbilim* İletişimde bildirinin içeriğinin bir koda dönüştürülmesi süreci. Bir niyet ya da duygu değişik kodlarla anlatılabilir.

konma noktası (landing site) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, yer değiştirme sonucu üretildiği konumdan ayrılan bir öğenin taşınmasına çeşitli ilkelerce uygunluk taşıyan konum; örn. aşağıdaki yapıda "_" ile gösterilen özne konumu, edilgenleştirmede nesne AdÖbeği *kitap* için konma noktasıdır: $[_\ [kitap\ okun]_{EÖ}\text{-}du]_{ÇÖ}$

konu (theme, topic) *metindilbilim* Sözcede söz edilen kişi, olgu ya da nesne. Konu genellikle tümcebaşında yer alır ve tümce yapısı içinde özne ve özneden önce gelen konumlarda yer alan öğeler tarafından belirtilir; örn. *Çocuk kitap okuyor* tümcesinde, *çocuk* hem özne işlevindedir hem de tümcenin konusudur.

konu değiştirme (topical (agenda) shift) *konuşma çözümlemesi* Haber tartışmalarında katılımcıların, sunucuların sordukları sorulara doğrudan yanıt vermek yerine konuya yeni bir yön ya da boyut kazandırmaları edimi; örn. *(S): Tarikat gerçeğini araştırmaya karar verdiniz, bir yandan tarikat gerçeğini araştırıyordu arkadaşlarınız, bir yandan da siz A.K.'yla karşılaştınız, nasıl oldu karşılaşmanız? (K): Şimdi efendim şunun altını çizerek söylüyorum burdaki hadise A.K. hadisesi değildir, burdaki hadise herhangi bir insanın hadisesi değildir, burdaki hadise E.H.'ın hadisesi değildir. Burda bir reform yapılıyor.*

konulaştırım (topicalization) *sözdizim* Tümcede bir öğeyi, tümcenin

ya da sözcenin konusu yapma. Dillerde işlevi konulaştırım olan değişik yapılar bulunmaktadır; örn. edilgen yapının en belirgin işlevi, derin yapıdaki nesnenin özne konumuna getirilerek konulaştırımıdır.

konum (position) *sözdizim* Tümce yapısında, tümcenin kurucularının bulunduğu ve genellikle işlevlerini de belirleyen sıralamadaki yer; örn. Türkçe'nin belirtisiz sözcük dizimi içinde özne ilk; tümleç ikinci, eylem son konumda bulunur; örn. *Para mutluluk getirmez.*

konum düzenlemesi (status planning) *toplumdilbilim* Çokdilli toplumlarda konuşulan dillerden birinin, çeşitli değişkelerin bulunduğu dilsel toplulukta belli bir değişkenin seçimi, öteki dil ve değişkelerle ilişkilerinin irdelenmesi ve seçilen dilin/değişkenin ötekiler karşısında konumunun yükseltilmesi amacıyla yapılan uygulama.

konuşma (conversation) *genel* İki ya da daha çok kişi arasındaki sözel etkileşim. Konuşmanın yaygın bir toplumsal söylem türü olması son yıllarda derinliğine incelenmesine yol açmıştır. bkz. **konuşma çözümlemesi**.

konuşma çözümlemesi (conversation analysis) *edimbilim, toplumdilbilim* Karşılıklı konuşmada ya da konuşma gerektiren öteki etkileşim biçimlerinde insanların kullandıkları yöntemlerin çözümlenmesine verilen ad. Doğal ortamlarda yapılan karşılıklı konuşmaları, bu konuşmaların yapılanışı, düzenlenişi, sürdürülüşü ve sonlandırılışını araştırmaya ve çözümlemeye yönelen yaklaşım. Bu yaklaşımda sözel etkileşimin, katılımcıların karşılıklı işbirliğiyle yapılandığı, bağlamın etkileşimin oluşmasına katkıda bulunduğu, etkileşimin hiçbir ayrıntısının göz ardı edilemeyeceği varsayımından yola çıkılmaktadır. Doğal konuşmaların bant kayıtları yapılır ve bunlara dayanarak konuşma düzeni incelenir. Bu çerçevede konuşma sırası, konuşmanın yapısı, konuşmada konu değişimi, bitişik tümce çiftleri gibi konular incelenir ve iletişimde evrensel düzenler bulgulanmaya çalışılır. Konuşma çözümlemesi

yaklaşımının yaygınlaşmaya başlamasında toplumbilimci Garfinkel, Jefferson, Sacks ve Schlegoff'un önemli katkıları bulunmaktadır. krş. **değişke çözümlemesi**.

konuşma dili (spoken language) *genel* Günlük konuşmalardan parlamento konuşmalarına, konferanslardan meydanlardaki konuşmalara, kitle iletişim araçlarındaki konuşmalardan tiyatro sahnelerindeki oyuncuların konuşmalarına kadar her türlü sözlü iletişimde kullanılan dil. Konuşma dili, bölgesel değişkelere karşıt olarak daha çok ölçünlü dilin özelliklerini gösterir.

konuşma hızı (tempo) *sesbilim* bkz. **ses hızı**.

konuşma ilkeleri (conversational maxims) *edimbilim* Gündelik konuşmanın etkili ve iletişimsel olması için uyulması gereken, yazılı olmayan genel ilkeler. Grice bunların bir işbirliği ilkesi temelinde işgördüklerini ileri sürer ve dört ilkeden söz eder: *nitelik ilkesi* (maxim of quality) konuşurların dürüst olmalarını (özellikle yanıltıcı olmamalarını), *nicelik ilkesi* (maxim of quantity) (ne çok ne de az) yeterli bilgi sunmalarını, *bağıntı* (relevance) ilkesi konuşmanın amacına uygun, bağıntılı olmasını ve *tarz* (manner) ilkesi, konuşmanın açık, kısa, belirsizlikten uzak olmasını gerektirir.

konuşma olayı (speech event) *edimbilim, toplumdilbilim* Kendi içinde bütünlüğü olan, çoğunlukla birkaç sözeylemden oluşan gündelik konuşma, konferans, görüşme vb. konuşma edimi. Konuşma olayı değişik toplumlarda değişik kural ve ölçütlere göre biçimlenir. Hymes konuşma olayının bileşenleri olarak şunları sayar: konuşmaya katılanlar, ileti, biçim ve içerik, tutum, oluk, amaç, yer. Konuşma olaylarının incelenmesi bir topluluğun kültür ve iletişim düzeni konusunda açıklayıcı olabilir.

konuşma organları (organs of speech) *sesbilgisi* bkz. **ses organları**.

konuşma topluluğu (speech community) *toplumdilbilim* Aynı dil dizgesini paylaşanların oluşturduğu bölgesel ya da toplumsal nitelikli insan grubu. bkz. **dilsel topluluk**.

konuşucu (speaker) *genel* İnsanlar arasındaki iletişimde kaynak birim durumundaki birey. İletişim sürecinde verici ile özdeştir. Konuşucu bir süre sonra dinleyici olabilir ve bu değişkenlik sürebilir.

Kopenhag Okulu (Kopenhagen School) *genel* 1930'larda L. Hjelmslev'in önderliğinde kurulan dilbilimciler topluluğu. Büyük ölçüde yapısalcı yaklaşımın etkisinde gelişen Kopenhag Okulu dilbilimde glosematik diye bilinen yaklaşımı geliştirmiştir. Bu yaklaşımda dil soyut, mantıksal bir dizge olarak ele alınır; glosematik yalnızca dile değil, bütün gösterge dizgelerine uygulanabilecek bir kuram olarak düşünülmüştür.

kopuk (isolated) *sesbilim* Prag Okulu sesbilim anlayışında kimi seslerin başka seslerle karşıtlık ilişkilerinin olmayışı.

kopukluk (asydeton) *sözdizim* Aralarında ilişki olduğunu belirten bir bağlama öğesi bulunmayan yalın ilişki içindeki iki öğe veya dizim.

koşaç (copula) *biçimbilim, sözdizim* Dilbilgisi çalışmalarında kendi başına çok az anlamı olan, asıl görevi özne ile yüklemi bağlamak olan öğe; örn. Türkçe'de {-DIr} koşaç görevi yapar; koşaç kullanılan eylemler *değil* ile olumsuzlanır.

koşaçlı bileşik (copulative compound) *biçimbilim* Her biri aynı biçimbilimsel konumda olan öğelerden kurulu bileşik. Bu tür bileşikte baş ayrımı yapılmaz; örn. *Ural-Altay Dil Ailesi* anlatımında *Ural-Altay* bu tür bir bileşiktir. Sanskrit bir adlandırma ile **bahuvrihi bileşik** de denir.

koşul (condition) *genel* 1— Dilbilimde bir kuramı ya da dilbilgisini değerlendirmede gözönüne alınması gereken etmenler, örn. genellik, yalınlık, kapsayıcılık. 2— Daha özgül anlamda belirli bir çözümlemeden önce bulunması gereken ölçütler.

koşul tümceciği (conditional sentence) *sözdizim* Dilbilgisi betimlemelerinde görevi varsayım ya da koşul anlatmak olan tümceciklere verilen ad. Türkçe'de koşul tümceciği *eğer* ve {-sA} kulla-

nılarak yapılır; örn. *Ahmet vaktinde gelirse, sinemaya gideriz.*

koşullanma (conditioning) *genel* Genel anlamda, bir birimin belirli bir özelliğe bağlı olarak görünmesi. Biçimbilimde altbiçimlenme, biçimbirimlerin çeşitli sesbilimsel koşullanmalarına bağlıdır; örn. Türkçe'de ünsüz ve ünlü uyumları, geçmiş zaman biçimbirimi {-DI}'nın [-dı, -di, -du, -dü; -tı, -ti, -tu, -tü] biçimciklerini yaratır. Koşullanma, anlambilimsel de olabilir; örn. {-CAğIz} eki Türkçe'de daha çok [+insansal] özellikli adlara eklenir: *adamcağız, çocukcağız, kızcağız* vb. Bir ekin yalnızca ad, sıfat veya eylem köküne gelebilmesi de bir dilbilgisel koşullanma olarak görülür.

koşullu (conditioned) *genel* Bir dil biriminin bir ölçüde ya da tümüyle içinde bulunduğu bağlam tarafından belirlenen biçimi; örn. Türkçe'de çoğul biçimbirimi {-lAr} art ünlülerden sonra [-lar] biçimininde ön ünlülerden sonra [-ler] biçiminindedir; [-lar/-ler] koşullu çoğul değişkenleridir.

koşulluluk (conditioning) Bir birimin alacağı biçimin bir parça ya da bulunduğu tüm bağlam tarafından belirlenmesi durumu.

kök (root) *biçimbilim* Bir sözcük-biçimde bütün çekimsel ve türetimsel parçalar çıktıktan sonra kalan bölüm; örn. *ev, su, al, gel.* Bu anlamda kök, sözlükbirimin parçalanamaz, en küçük biçimidir.

kök bileşik (root compound) *biçimbilim* Kök sözcüklerden kurulu bileşik; örn. *karagöz, önsöz, gelgit.* krş. **eylemcil bileşik.**

kök ünlüsü değişimi (ablaut, apophony) *sesbilim* Bir sözcüğün kök ünlüsünün değişimi ile değişik biçimlerinin oluşturulması. Hint-Avrupa dillerinde eylemlerin değişik zamanları belirten biçimlerinde görülen ünlü değişimi; örn. İngilizce'de *write* eyleminin çekimli biçimleri *wrote, written* olarak kök ünlüsünün değişimi ile oluşturulur. Arapça'da *ktb* köküne değişik ünlüler getirilerek *kitap, katip* gibi sözcükler türetilir.

kökenbilim (etymology) *genel* Bir dildeki biçimlerin ve sözcük

anlamlarının kökeninin (kaynağı, ne zaman ortaya çıktığı, nereden geldiği gibi) ve tarihinin (hangi gelişme evrelerinden geçtiği gibi) araştırıldığı dal. Bu niteliğiyle kökenbilim, tarihsel dilbilimin bir dalı olarak görülebilir.

köken yakıştırma (folk etymology) *genel* Anlamı bilinmeyen/tanınmayan bir sözcüğün sesbilgisel-sesbilimsel ve biçimbilimsel yönden bilinen/tanınan öğelerle değiştirilmesi; örn. *İstanbul* sözcüğünün *İslambol* kökeninden geldiğini ileri sürmek; *buldozer*'e *yoldüzer, pötikare*'ye *bitikara, gardrob*'a *gardolap* denmesi gibi. **Halk kökenbilimi** de denir.

köşeli ayraç (bracket) *sesbilim, sözdizim* 1— Sesbilimde bir ayırıcı özelliği ya da ses değişkesini belirtmekte kullanılan ayraç; örn. *[+ünlü], [-ünlü], [c], [u:]* gibi. 2— Sözdizimde öbek yapılarını belirtmekte kullanılan ayraç; örn. *[[Kırmızı şapkalı kız] [[sivri dişli kurdu] farketmedi].*

kullanılabilirlik (availability) *genel* Genellikle tüm anadili konuşucuları tarafından bilinen, ancak belli bir alana özgü olduğu için ancak o alandan söz edilmesi durumunda kullanılan birimlerin özelliği.

kullanım (usage) *genel* Soyut dil dizgesinin somut dil olguları olarak gerçekleşmesi; dilbilgisel tümce kurma yetisi.

kullanış (use) *genel* Soyut dil bilgisi kurallarını etkili iletişim amacıyla kullanma yetisi.

kural (rule) *genel* Dilin sesbilimsel, biçimbilimsel, sözdizimsel ve anlambilimsel yapısı ile ilgili bir genelleme. Üretici Dilbilgisinde, tümcenin üretimsel ve dönüşümsel özelliklerini belirleyerek tümce yapısını açıkladığı varsayılan bir dizi ilke; bu kuram çerçevesinde değişik kural türleri öne sürülmektedir; örn. *üretici kurallar/yeniden yazım kuralları, dönüşümsel kurallar, sözlüksel kurallar.*

Kural-dışı Durum Belirleme (KDB) (Exceptional Case Marking-ECM) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde normalde dışarıdan yönetime engel

olan büyükçül yansımaların öznesine, bazı anatümce eylemleri tarafından DURUM yüklenmesi; örn. *Ali [ben-i Sivas'a gitti]$_{\text{Ç}\ddot{\text{O}}}$ sanıyor* tümcesinde ana eylem *san-*, büyükçül yansımayı aşarak içeyerleşmiş tümcenin öznesine BELİRTME durumu yüklemiştir.

kurallı dil (formal language) *toplumdilbilim* Bernstein'ın ilk yazılarında geçen, kişisel özellikler ve mantıksal işlem açısından zengin, dilbilgisi açısından karmaşık tümce yapıları, yan tümceler ve bağlaçlar açısından zengin olan orta sınıfın kullandığı dil türü. krş. **halk dili**.

kurallı yapı (canonical structure) *sözdizim* Bir dilde, olasılıklar dizisi içinde en tipik olan, en sık rastlanan yapı. Daha çok sözcük dizilişi açısından kullanılan bu kavram, herhangi bir amaçla düzenlenmiş olma açısından en belirsiz yapıdır. Türkçe'de Özne-Nesne-Eylem dizilişi böyle bir yapı kurar.

kurucu (constituent) *sözdizim* Daha büyük bir yapının öğesi olan dil birimi; örn. *Ahmet okula gitti* tümcesinde *Ahmet, okula* ve *gitti* sözcükleri kurucudardır. bkz. **kurucu çözümlemesi, dolaysız kurucu.**

kurucu buyurma (constitute commanding) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde bir budağın, kendisini doğrudan dallandıran budağın dallandırdığı diğer budaklarla arasındaki yapısal ilişki.

kurucu çözümlemesi (constituent analysis) *sözdizim* Aşamalı bir biçimde düzenlenen kurucu dizilerine ayrıştırma işlemi. Belli bir düzlemdeki en büyük birimlere birincil kurucular, ayrıştırma sonucu oluşan en küçük birimlere sonuncul kurucular denir; örn. *Çalışkan çocuklar okula gitti* tümcesinde *Çalışkan çocuklar* ve *okula gitti* birimleri tümcenin birincil kurucuları, *çalışkan, çocuklar, okula,* ve *gitti* sözcükleri ise sonuncul kurucudardır.

kuruluş (construction) *sözdizim* Sözcüklerin tümce içinde, sözdizim kurallarının belirlediği biçimde, anlam ve işlev açısından öbeklenmesi sonucu ortaya çıkan yapı.

kurumsallaşma (institutionalization) *biçimbilim* İşlek bir biçimbilim-

sel süreç yoluyla türetilmiş sözcüğün toplumda yaygınlık kazanması; örn. {-(y)Icl} eki, eylem tabanlarında son derece işlektir ve *bakıcı, yazıcı, verici, alıcı* vb. sözcükler, **üşüyücü, *gelici, *yürüyücü* vb. olası türetimlere göre kurumsallaşmıştır. krş. **sözlükselleşme.**

kuvvetli sezdirim (strong implicature) *edimbilim* Bir sözce tarafından kuvvetle ve öncelikli olarak sezdirilen anlam; örn.

A: Bir parça kek alır mısınız?
B: Hamur işi yemiyorum.

konuşmasında, B, verdiği yanıtla, açık ve kuvvetli bir biçimde A'nın teklifini geri çevirmektedir. *Kek, hamur işidir* ve *hamur işi yemeyen bir kişi, kek de yemeyecektir* gibi sezdirilen öncüllerden yola çıkan A, *B, kek yemeyecektir* şeklinde ifade edilebilen bir sezdirilen sonuca –sezdirime– varacaktır. Bu sonuç, konuşucunun bütün sorumluluğu üzerine alıp birinci dereceden kuvvetle aktarmak istediği anlam olmaktadır.

kuyruk takma (pied-piping) *sözdizim* İngilizce gibi dillerde, bir ilgecin tümleci konumundaki *ne*-öbeklerinin tümce başına taşınırken, baş ilgeci de yanında getirmesi:

[From where] does this come?
Where does this come from?

The woman [to whom] you were speaking is my sister
The woman you were speaking to is my sister
[To whom] did you turn for help?
Who did you turn to for help?

İkinci örneklerin dilbilgiselliğinin de gösterdiği gibi kuyruk-takma İngilizce'de seçimliktir.

küçükdil ünsüzü (uvular) *sesbilgisi, sesbilim* Dil sırtının geriye, küçük dile doğru yükselmesi ile çıkarılan ünsüz. Ölçünlü Fransızca'daki [r] küçükdil ünsüzüdür.

küçük tümcecik (small clause) *sözdizim* Çekimli eylemin bulunmadığı yantümce; örn. *[Seni yorgun] sanıyordum tümcesinde [Seni yorgun]* küçük tümceciktir.

küçük ünlü uyumu (labial harmony) *sesbilgisi* Türkçe sözcüklerin ilk sesleminde bulunan ünlünün sonraki seslemlerde bulunacak ünlüleri düz ve yuvarlak ünlü olarak belirlemesi yoluyla ortaya çıkan uyum. Buna göre sözcüğün ilk sesleminde düz ünlü varsa sonraki seslemlerde de düz ünlü (örn. *ça-lış-kan, der-gi* vb.); yuvarlak ünlü varsa sonraki seslemlerde ya düz geniş (örn. *soğan, öz-ge* vb.) ya da dar yuvarlak ünlü (örn. *ko-nuş-mak, öv-gü* vb.) bulunur. **Dudak uyumu, düzlük-yuvarlaklık uyumu** da denir.

küçültme eki (diminutive suffix) *biçimbilim* Genel olarak sözcüklere küçüklük, sevgi, acıma vb. anlamı katan ek; örn. *kedi-cik, anne-ciğ-im, çocuk-çağ-ız* gibi.

küçültmeli (diminutive) *biçimbilim, anlambilim* Küçültme eki takılmış biçimlerin özelliği.

kültürel aktarım (cultural transmission) *toplumdilbilim* İnsanın bir dili konuşma yeteneğinin kuşaktan kuşağa kalıtsal olarak değil, öğrenme yoluyla geçtiğini açıklayan ilke. Bu ilke çevre etmenlerini vurgulayan bir yaklaşımı yansıtır.

küme (class) *sesbilim, biçimbilim* bkz. **sınıf**.

küme dili (sociolect, dialect) *toplumdilbilim* Bölgesel ya da yerel kullanımlara karşıt olarak dilin toplumsal gruplara (toplumsal katmanlara/sınıflara, aileye, cinsiyete, yaşa, eğitime, politik gruplara, mesleğe vb.) özgü, özellikle sözvarlığı açısından farklı kullanılan türü; örn. havacı dili, denizci dili, tıp dili, hukuk dili, terzi dili, kadın dili, erkek dili, aydın dili, öğrenci dili vb. birer küme dilidir. **Grup dili** de denir.

kütle adı (mass noun, uncountable noun) *biçimbilim* Sayılabilen, ayrılabilen tek tek birimler yerine sürekliliği olan, doğal sınırları bulunmayan adları anlatan terim. Özellikle İngilizce'de *su, çay, ekmek, hava, ışık* vb. adlar kütle adı olarak sınıflandırılır. Öte yandan tek tek ayrıştırılabilen, ayrı birim olarak düşünülen adlara sayılabilir ad (countable noun) denir. Bunlar sayı sıfatları ile birlikte kullanılabilir. Türkçe'de bu ayrım çok belirgin değildir ancak Batı dillerinde tanımlık ve belirli niteleyicilerin seçimi açısından önemlidir.

L

lehçe (dialect) *toplumdilbilim* Dilin özellikle belli bir alanda yaşayan topluluk tarafından konuşulan biçimi. Dilbilimde, dil ile lehçe arasındaki fark karşılıklı anlaşılabilirlik ilkesine bağlı olarak tanımlanır. Farklı dil konuşanlar birbirlerini anlamazlar; kullandıkları diller birbirlerinden ses, dilbilgisi ve sözvarlığı bakımından büyük ayrımlar sergiler. Lehçe konuşanlar arasında ise karşılıklı anlaşılabilirlik bulunur. Ancak genel kullanımda dil ile lehçe arasındaki ayrım yalnız dilbilimsel olarak değil aynı zamanda toplumsal-politik nedenlerle de tanımlanmaktadır. Buna göre Çin'de konuşulan Mandarince, Kantonca ve Pekince arasında karşılıklı anlaşılabilirlik bulunmadığı halde, bunlar Çince'nin lehçeleri olarak adlandırılmaktadır. bkz. **karşılıklı anlaşılabilirlik.**

lehçebilim (dialectology) *toplumdilbilim* Bir dil içindeki lehçe ve ağızlara ilişkin olguların saptandığı ve betimlendiği dal.

lehçe atlası (dialect atlas) *toplumdilbilim* bkz. **ağız atlası.**

lehçe karışımı (dialect mixture) *toplumdilbilim* Çok sayıda bölgesel kullanıma sahip olan topluluklarda ve bireylerde konuşma sırasında farklı lehçe ve ağızların seçiminden kaynaklanan durum.

lehçe sınırı (dialect boundary) *toplumdilbilim* Bir bölgedeki lehçe ya da ağzı başka bölgelerde kullanılan lehçe ya da ağızdan ayıran sınır. Türkiye'de lehçe ve ağız sınırlarını belli eden dil atlası henüz ortaya konamamıştır.

lehçe sınır çizgisi (isogloss) *toplumdilbilim* Harita üzerinde belli bir dilsel özelliğin (ses, sözcük vb.) kullanım sınırını gösteren çizgi. Ses sınır çizgisi (isophone) bir sesin dağılımını, sözcük sınır çizgisi (isolex) bir sözcüğün dağılımını gösterir. Anlambirimcik sınır çizgisi (isoseme) ve sosyo-kültürel sınır çizgisi (isopleth) ilgili alanların sınırlarını belirler.

M

Mantıksal Biçim (MB) (Logical Form) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinin, yapıların anlam açısından yorumlanmasının yer aldığı düzey. Derin yapıdan yüzey yapıya döşemede taşınmayan *ne*-öbeklerinin ve niceleyicilerin yüzey yapıdan bu bileşene taşınmaları (bkz. **niceleyici yükseltme**) ve arkada bıraktıkları izlere Boş Ulam İkesi'nin uygulanması gibi çözümlemeler sonucunda bir sözdizimsel düzey olarak görülmeye başlanmıştır.

Mantıksal Bileşen (logical form) *sözdizim* bkz. **Mantıksal biçim.**

mastar (infinitive) *biçimbilim* Bir eylemin zaman ve uyum göstermeyen, çekimsiz biçimlerinden biri. Türkçe'de eyleme {-mAK} ekinin eklenmiş biçimi; örn. *düşünmek, gelmek, okumak, yazmak.* Üretici Dilbilgisinde eylemin mastar biçimi, denetim yapılarında görülür; örn. *Biz [ADIL dilbilim oku-mak] istiyoruz.* **Eylemlik** de denir.

mastarlı çift edilgen (MÇE) (infinitival double passive) *sözdizim* Yüklemcil eylemi edilgen biçimbirimi taşıyan ve {-mAK} ile kurulmuş mastar olan yerleşmiş tümce içeren, yüklemcil eylemi yine edilgen olan tümce; örn. *[Bu bölgede yeni bir yapılaşma planının başlatılması] düşünülüyor.*

mastar tümececiği (infinitive clause) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, çekim budağının [-ZAMAN, -UYUM] özellikli olduğu tümcecik. Türkçe'de bu tür yapılarda yantümcenin eyleminde {-mAK} biçimi bulunur; özne konumunda ADIL bulunur; örn. *Zeynep [ADIL deneyini bitirmek] istiyordu.*

metin (text) *genel* Genel olarak betimleme ve çözümleme amaçlı dil bütüncesi. Son dönemlerde metindilbilim ve söylem çözümlemesi çalışmalarının gelişmesi ile bu geleneksel tanım değişmiştir. Günümüzde metin, 'metinselliğin yedi ölçütünü

içeren iletişimsel oluşum' biçiminde tanımlanmaktadır. Bu yedi ölçüt: bağlaşıklık, bağdaşıklık, amaçlılık, benimsenirlik, bilgisellik, durumsallık ve metindeşliktir. Metinler sözlü ya da yazılı olabilir. bkz **metindilbilim**.

metindilbilim (textlinguistics) *genel* Metni oluşturan öğelerin ve metindeki dilsel düzenlerin çözümlenmesi ile ilgili dilbilim dalı. Metindilbilim 1960'larda tümceden büyük metinlerin yapılarını açıklama amacıyla yapısal bir çalışma olarak başlamış, daha sonra hem sözlü hem yazılı metinleri işlev ve iletişim değeri açısından ele alan bir yönelime dönüşmüştür. Bu çerçevede metindilbilim konuları arasında şunlar bulunur: a) metni oluşturan öğelerin yapısal ve işlevsel düzenleri, b) metin türleri ve alt türler, c) metinlerin işlemlenmesinde disiplinlerarası çalışmalar, d) biçembilim ve sözbilim ilişkileri.

merkez (center) *genel* İletişim sürecinde kaynak birimde gönderilecek bildirilerin içeriğinin (duygu, düşünce, niyet, eylem, güdü vb.) oluştuğu ve gönderilmek üzere seçildiği, hedef birimde ise alınıp çözüldüğü bölüm. Kaynak ve hedef birimlerde süreç yönü sürekli değişmekte ve her birim her iki işlevi de yerine getirmektedir.

modül (module) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinin Yönetim ve Bağlama Kuramı'nda, her biri alt kuram olan, birbirleriyle etkileşim içinde ama tümcelerin düzgünlüğünü bağımsız olarak belirleyecek araçları bulunan alt kural dizgelerinden her biri. bkz. **Aşamalı-X Kuramı, ROL Kuramı, Durum Kuramı, Sınırlama Kuramı, Yönetim Kuramı, Bağlama Kuramı** ve **Denetim Kuramı**. Bu görünümüyle Yönetim ve Bağlama, bir modüler kuramdır.

Montague dilbilgisi (Montague grammar) *genel* Amerikalı mantıkçı Montague'nun çalışmalarından esinlenen, biçimsel mantığa dayanan yapay dillerin anlambilimine ilişkin dil kuramı. Bu dilbilgisi sözdizimi ve anlambilim bileşeninden oluşur ve bu iki bileşenin iki düzlemde bire bir örtüşmesini içerir. Anlambilim anlayışı doğruluk koşullu bir anlam anlayışına ve mantık temeline dayanır ve kavramsal bir anlayıştan yola çıkar.

N

***Ne*-adası Kısıtlaması** (Wh-island Constraint) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, bir soru sözcüğünün, içeyerleşmiş *ne*-sorulu bir yapının dışına taşınamayacağını belirten sözdizimsel ada kısıtlaması türü; örn. İngilizce'deki dilbilgisel olmayan **Which books do you know Ali who bought?* ve **Who did you tell Ali when you have seen?* yapıları. Bu dilbilgisi-dışı yapılarda, tümce başlangıcındaki *ne*-öbekleri, *ne*-sorulu içeyerleşmiş tümcelerin içinden taşınmışlardır. *Ne*-öbekleri yerinde olduğundan bu kısıtlamanın Türkçe'de, İngilizce gibi dillerden farklı olduğu belirtilmiştir.

nedenli (motivated) *sözdizim* bkz. **güdülü.**

nedenlilik (motivation) *anlambilim, sözdizim* 1— Gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkinin saydam olması. Dil göstergeleri nedensizdir ancak yansıma sözcükler nedenlilik gösterebilir; örn. *vız* denildiğinde akla *arı* gelir ya da *güm* denildiğinde *vurma* anlamı çıkar. 2— Üretici Dilbilgisinde sözdizimsel işlemlerin yapısal bir özellikten dolayı uygulanması.

nedensizlik (arbitrariness) *genel* Dil birimleriyle (gösteren) bu birimlerin gönderimde bulunduğu dış dünyadaki nesneler (gösterilen) arasında doğal, zorunlu bir ilişki olmadığını anlatan özellik; örn. *masa* sözcüğü ile bu sözcüğün anlattığı nesne arasında bire bir, doğal bir ilişki yoktur, öyle olsa bütün dillerde *masa* sözcüğünün kullanılması gerekirdi; nedensizlik insan dilinin önemli bir özelliğidir. *Cız, vız, güm* vb. yansımalı sözcüklerde nedensizlik yerine kısmi bir nedenlilik olduğu kabul edilmektedir.

ne-izi (wh-trace) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, soru sözcüklü soru yapılarında, soru sözcüğünün bulunması beklenen konumdan başka bir konumda bulunduğu dillerde, *ne*-taşıması yoluyla taşınmış *ne*-öbeğinin arkasında bıraktığı eşdizinli iz türü; örn. *Who$_i$ was Ali$_i$ talking to t$_i$* yapısında, tümce başında bulunan *who* sözcüğü o konuma *to* ilgecinin tümleci konumundan gelmiştir ve bu taşınma sırasında *to* tümlecinin konumunda bir iz bırakmıştır. Türkçe'de yüzey yapıda *ne*-taşıması bulunmadığından, *ne*-izi de yüzey yapı sonrası Mantıksal Bileşen'de görünür.

nesne denetimi (object control) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, mastarlı yapılarda bulunan boş adıl ADIL'ı denetleyenin nesne olduğu denetim türü; örn. *Ali$_i$ Ayşe'ye$_j$ [ADIL$_{i/*j}$ dışarıya çıkma]-yı yasakladı* tümcesinde olduğu gibi *yasaklamak* ve *esirgemek, öğütlemek* vb. eylemler "nesne denetimli" eylemler olarak adlandırılır. krş. **özne denetimi.**

ne-kim sorusu (wh-question) *sözdizim* *Ne, nasıl, niçin, neden, nereye, kim* vb. soru sözcüğü ile kurulmuş soru. **Kim-ne sorusu** da denir.

ne-taşıma (wh-movement) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, bir *ne*-öbeğinin taşınmasını içeren taşıma türü; örn. İngilizce'de *[$_{TÜMÖ}$ What$_i$ [$_{ÇÖ}$ did you buy t$_i$]?* yapısında *what* sözcüğü derin yapıda *buy* eyleminin nesnesi konumundayken yüzey yapıda Tümleç Öbeğinin belirleyici konumuna taşınmıştır. Türkçe'de *ne*-taşıma, *ne*-öbekleri y-yapıda yerinde bulunduklarından Mantıksal Bileşen'de gerçekleşir. krş. **AdÖbeğ-taşıma.**

nicel dilbilim (quantitative linguistics) *genel* Sözcük verileri gibi dilin değişik özelliklerini nicelik açısından inceleyen dilbilim alanı. Sayısal tekniklerle dil birimlerinin sıklık ve dağılımını inceler. Bu çerçevede kuramsal olarak dil birimlerinin dağılımındaki ilkelerin ele alınması yanında, uygulama bağlamında dil birimlerinin işlevsel ağırlığı, biçem bakımından önemi ve yazarın dil kullanım özelliklerinin belirlenmesi amaçlanır.

niceleyici (quantifier) *biçimbilim* 1— Dilbilgisi betimlemelerinde ad-

larla kullanılan, nicelik (miktar) anlatan sözcük ya da söz öbeği; örn. *çok, birkaç, biraz* ve bütün sayılar. 2— Anlam ya da mantık çözümlemelerinde nicelik bakımından karşıtlıkları anlatan bir dizi sözcük; örn. *tümü, kimisi, her biri, hiçbiri* ... Bu çerçevede anlambilimde evrensel niceleyici (universal quantifier) ve varlıksal niceleyici (existential quantifier) kavramları kullanılmaktadır.

niceleyici yükseltme (quantifier raising) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, niceleyicilerin yüzey yapı konumlarından yorumlanmak üzere Mantıksal Biçimde tümcenin başına eklemlenmesi işlemi; örn. *[Herkes birini seviyor]*$_{çö}$*]*$_{i\ çö}$*]* tümcesinin çok anlamlı olmasının nedeni niteleyici yükseltmesi sonucu *birini* niceleyicisinin Mantıksal Biçimde *herkes* sözcüğünü açısı içine almış olmasındandır. Bu da niceleyici yükseltme ile açıklanır.

niteleme (attribution) *anlambilim* Bir birimin özelliklerinin başka bir birim tarafından belirtilmesi; örn. *büyük ev, çalışkan öğrenci ev*'in büyüklüğü ve *öğrenci*'nin çalışkanlığı, *büyük* ve *çalışkan* niteleyicileri tarafından belirtilmektedir.

niteleyen (modifier) *biçimbilim, sözdizim* 1— Nitelenen ad ya da ad öbeğinin niteliğini gösteren sıfat ya da adları anlatan terim; örn. *İlginç bir kitap aldım* tümcesinde *ilginç, kitap* sözcüğünün niteleyicisidir. 2— Üretici Dilbilgisinde, Baş tarafından seçilmeyen öğe (bkz. **seçme**) için kullanılan üst terim (bkz. **Aşamalı-X Çizelgesi**). Ad Öbekleri için sıfat işlevindeki, Eylem Öbekleri için belirteç işlevindeki öğeler.

niteleyici (adjective, attributive) *biçimbilim* 1— (adjective) Karşılaştırma ve en üstünlük dereceleri bulunan sözcük; örn. *eski* ev, *sağlıklı* yaşam. Türkçe'de niteleyiciler işlev ve anlam bakımından niteleme ve belirtme, yapı bakımından yalın, türemiş ve bileşik sıfat biçiminde öbeklere ayrılır. **Sıfat** da denir. 2— (attributive) Bir adöbeğinin başını niteleyen öğe; örn. *kırmızı koltuk*'ta 'kırmızı'nın niteleyici işlevi vardır. Bu işlev *koltuk kırmızı* örneğindeki yüklemcil işleve karşıtlık oluşturur.

niteleyici öbeği (NitÖ) (adjective phrase) *sözdizim* Baş öğesi niteleyici

olan büyükçül yansıma; örn. *çok büyük, oldukça ilginç, Ayşe'ye aşık.* **Sıfat öbeği** de denir.

nitelik (quality) *sesbilgisi* Dinleyiş sesbilgisi ve sesbilimde bir sesin kimliğini oluşturan sıklık yayılımının sonucu olan tını özelliklerini belirtir.

noktalama (punctuation) *genel* Konuşma diline dayalı dizgeyi dilbilgisel, kimi zaman da bürünsel özellikleriyle yazı diline aktarabilmek için kullanılan yazı göstergelerinin bütünü. Türkçe'de kullanılan noktalama, yazım kılavuzlarında ayrıntılarıyla açıklanmaktadır. Noktalama imlerinin arasında nokta, virgül, soru imi, ünlem imi, noktalı virgül, ayraç, tırnak, kısa çizgi, uzun çizgi, kesme imi, düzeltme imi, yıldız vb. bulunur.

nöbetleşim (alternation) *toplumdilbilim* Tümceiçi kod değiştiriminin yerleştirim olarak görüldüğü yaklaşımda tümcelerarası kod değiştirimini iki dilin sıra ile (değişimli) kullanılması olarak benimseyen yaklaşım. Nöbetleşimde konu, ortam ve konuşulan kişi gibi belirleyici etkenlerin varlığı söz konusudur. krş. **yerleştirim.**

O

odak (focus) *sözdizim, anlambilim* Bir tümcede yeni bilgi taşıyan birim. Tümce yapısında yeni bilgi taşıması bakımından iki tür ayrım yapılmaktadır: (i) sunuş odağı, (ii) karşılaştırmalı odak. Sunuş odağı, tüm tümcenin yeni bilgi taşıdığı yapılardır. örn. *Ahmet eve gitti* tümcesinde aktarılan bilgi *Ahmet*'in eve gitmiş olmasıdır. Karşılaştırmalı odak, taşıdığı bilgi içeriği bakımından öne çıkarılan öğedir; örn. *MEHMET gazeteyi okudu* tümcesinde gazete okuma eyleminin yer aldığı varsayılmakta, yeni bilginin gazete okuma eylemini gerçekleştirebilecek kişiler arasından bu kişinin *MEHMET* olduğunu belirtilmektedir. Tümcede yeni bilgi odak vurgusu ile belirtilen *MEHMET*'tir ve gazeteyi okuma eylemini gerçekleştirebilecek başka bir kişi, örn. *Ahmet* olmadığını belirtir. Odak genellikle yeni bilgi taşıyan birimin vurgulanması ya da tümce içinde belirli bir konuma getirilmesi ile ifade edilir.

odaklama (focusing) *sözdizim* Tümcenin aktardığı bilgi çerçevesinde bir öğeyi taşıdığı bilgi içeriği bakımından öne çıkarma edimi. Odaklanan öğe, odak vurgusu ya da sözcük dizilişinde belli bir konumda bulunması ile belirtilir; örn. *AHMET kitabı okudu* tümcesinde *AHMET*, *Mehmet GAZETEYİ aldı* tümcesinde *GAZETEYİ* odaklanmıştır.

okuma (reading) *genel, uygulamalı dilbilim* Bir dizi yazılı simgenin bilgiye dönüştürüldüğü çözümlemeli, bireşimsel süreç. Bu duyusal süreçte görsel-algısal ve söyleyiş bileşenleri eşzamanlı olarak iş görür.

okuma yitimi (alexia) *ruhdilbilim* Söz yitimi olarak adlandırılan genel dil kullanım bozukluğunun bir bölümü. Temel özelliği

okuma yeteneğinin, harfleri tanıma ve seslendirme gücünün yitirilmesidir. Okumada güçlük çıkaran, sözcükleri ve harfleri tanımada zorluklarla karşılaşmaya yol açan bilişsel sorun.

okur yazarlık (literacy) *genel* Okuma yazma yeteneğine sahip olma durumu. Salt harflerin seslendirmesinden farklı olan okuryazarlık için (i) işlevsel, (ii) kültürel, (iii) eleştirel okuryazarlık olmak üzere üç ayrı düzeyden söz edilmektedir.

oldurganlaştırma (transitivize) *sözdizim, biçimbilim* Geçişli olmayan bir çatıyı geçişli hale getirmek; Türkçe'de geçişsiz bir eyleme ettirgen eki getirmekle oluşturulur; örn. *gül-dür, ağla-t.*

oldurgan eylem (transitivized verb) *biçimbilim* Geçişli hale getirilmiş geçissiz eylem; örn. *gül-dür, ağla-t.* **Ettirgen eylem** de denir.

olgusal (factitive) *anlambilim* Bir olay ya da olgunun gerçekleşmiş olduğunu belirten birim ya da yapı; örn. Türkçe'de {-DIK/-(y) AcAK} adsıllaştırma eki *Biz [Ali-nin dün akşam şarkı söyle-diğ-i-ni] duyduk* yantümcesinde olduğu gibi bir olguyu belirtir.

oluk (channel) *genel* Bildirinin konuşucudan dinleyiciye aktarılmasını sağlayan ortam. İletişim sürecinde kaynak ve hedef birimler arasında bildirilerin gitmesini, aktarılmasını sağlayan yol. İnsanlar arasındaki iletişimde her duyu organına karşılık bir kanaldan söz edilebilir: işitme kanalı, görsel kanal, dokunma ya da koklama kanalı gibi. Değişik kanallar birlikte kullanılabildiği gibi birbirinden bağımsız olarak da kullanılabilmektedir. Yüz yüze iletişimde, aynı anda birden çok iletişim kanalı kullanılır. İletişimde kanal sayısı arttıkça iletişimin etkisi de artar. Ancak örneğin gece karanlık bir ortamda yalnızca işitme kanalıyla da iletişim kurulabilir. **Kanal** da denir.

olumlu tümce (affirmative sentence) *anlambilim, sözdizim* Olumsuzluk içermeyen, eylemin anlattığı iş, oluş ya da durumun gerçekliğini anlatan yargı tümcesi; örn. *Kardeşim okula gitti* olumlu bir tümcedir ve *Kardeşim okula gitmedi* tümcesiyle karşıtlık yaratır.

olumluluk (affirmation) *anlambilim, sözdizim* Olumlu tümcenin duru-

mu; olumsuzluk karşıtı.

olumsuz/olumsuzluk (negative/negation) *anlambilim, sözdizim* Tümcenin içerdiği anlamın bir bölümünü ya da bütününü yadsımayı anlatan süreç ya da yapı; örn. Türkçe'de *Bugün erken kalkmayacağım* tümcesi olumsuzdur. Türkçe'de tümce düzeyinde olumsuzluk belirten üç ayrı yapı bulunmaktadır; (i) yüklemi eylem olan tümcelerde, eyleme {-mA} eki eklenmesi; (ii) yüklemi adsıl olan tümcelerde *değil* parçacığının kullanımı, örn. *O adam avukat değil;* (iii) *yok* sözcüğünün kullanımı; örn. *Burada hiç iskemle yok.*

olumsuzluk öğesi (negative particle) *biçimbilim* Sözcük ya da tümceye olumsuzluk anlamı katan öğe. Türkçe'de eyleme ilişkin olumsuzluk öğesi {-mA}'dır; örn. *Çocuk gel-me-di. Değil* sözcüğü özellikle ad tümceciklerinde olumsuzluk öğesi olarak kullanılır. Sözcük düzeyinde bazı ekler olumsuzluk öğesi olarak kullanılır; örn. *tuz-suz, tat-sız, para-sız.*

olumsuz tümce (negative sentence) *anlambilim, sözdizim* Olumsuzluk belirten tümce; örn. *Dün işe gitmedim. Kapı açık değil.*

oluş durumu (translative, essive) *biçimbilim* Değişim, oluş belirten ad durumu. Fince'de 'oluş durumu' bulunmaktadır.

oluşturma (articulation) *sesbilgisi* bkz. **eklemleme.**

oluşturma biçimi (manner of articulation) *sesbilgisi* bkz. **eklemleme biçimi.**

oluşturma noktası (place of articulation) *sesbilgisi* bkz. **eklemleme noktası.**

oluşturucu (articulator) *sesbilgisi* bkz. **eklemleyici.**

oluşturucu (formative) *biçimbilim* Herhangi bir anlamla bire bir bağlantısı olmayan biçimbilimsel öğe; örn. Türkçe'de *otobüs bileti* birleşiğinde *bilet* sözcüğü üzerindeki *-i* bir oluşturucudur; anlamsal değil birleşik oluşturma gibi yapısal bir konumu bulunmaktadır.

oluşturulmuş (articulated) *sesbilgisi* eklemli/eklemlenmiş.

orantılı karşıtlık (proportional opposition) *genel* Birden fazla birim

arasında birörnek özelliği gösteren karşıtlık; örn. Almanca'da *Buch* 'kitap'/*Bücher* 'kitaplar' ve *Tuch* 'örtü'/*Tücher* örtüler'.

orta konum (medial position) *sesbilim* Sesbilimde bir dil biriminin seslem içinde ilk ve son konum dışında bulunduğu yer; örn. *dil* sözcüğünde /i/ orta konumdadır. krş. **ilk konum, son konum.**

orta kullanım (mesolect) *toplumdilbilim* Kırma anadili alanında üst ve alt kullanım arasında yer alan değişke ya da kullanım. krş. **üst kullanım, alt kullanım.**

orta ses (central) *sesbilgisi* Söyleyiş sesbilgisinde ağız boşluğunda dilin orta kesiminde çıkarılan ünlü. Türkçe'deki /ı/ ünlüsünü kimi dilbilimciler orta ses sayarlar.

ortaç (participle) *biçimbilim, sözdizim* Köküne veya gövdesine eklenen bir ekle bir adı niteleyen sıfata dönüştürülmüş eylem; örn. *koş-an çocuk, yan-mış yemek, gel-ecek ay, açıl-ır kapan-ır masa* gibi yapılarda *koş-an, yan-mış, gel-ecek, açıl-ır kapan-ır* biçimleri eylemlerin ortaç biçimleridir.

ortak dil (1— koine dialektos, 2— common language) *toplumdilbilim* 1— Lehçelerden biri iken ölçünlü dil durumuna gelen ve tüm ülkede yaygınlaşan dil. Eski Yunan'da konuşulan Attiké, Arkadya, Dor gibi değişik lehçeler içinden sivrilmiş ve tüm ülkeye yayılarak ortak dil olmuştur. Özellikle Helenistik ve Roma dönemlerinde doğu Akdeniz'de kullanılan ve Attiké lehçesine dayanan, tüm Yunanca konuşurları için anlaşırlığını koruyan dile verilen *koiné* adı, dilbilimde 'ortak dil' anlamında kullanılmıştır. 2— Bir dilin ölçünlü türü de içinde olmak üzere lehçe ve ağızları, grup dillerini ve biçemlerini birleştiren dil dizgesinin adı.

oynaklık (scrambling) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, özellikle sözcük dizilişi özgür dillerde, yüzey yapıdaki yeniden dizilişleri sağlayan işlem. Türkçe oynak dillerdendir, tümcenin öğeleri değişik konumlarda olabilir; örn. *Ali camı kırdı, Ali kırdı camı, Camı Ali kırdı, Camı kırdı Ali, Kırdı camı Ali, Kırdı Ali camı.* **Çalkalama** da denir. bkz. **devrikleme.**

Ö

ödünçleme (borrowing) *genel* Bir başka dilden öğe alma; çeşitli siyasal, toplumsal, kültürel, ekonomik vb. nedenlere dayanan ödünçleme, sesbirim, sözcük, biçimbirim ve sözdizim düzeylerinde olmak üzere dilin her düzeyinde görülebilir; örn. Türkçe'de *kitap* Arapça'dan, *duvar* Farsça'dan, *restoran* Fransızca'dan, *internet* İngilizce'den ödünçlenmiş sözcüklerdir; *jale* sözcüğündeki /j/ sesi Farsça'dan ödünçlenmişir; *ve* bağlacı ile kurulan bağlama yapıları da Farsça'dan ödünçlenmiş yapılardır. **Kod-kopyalama** da denir.

ödünç sözcük (loan word, borrowed word) *biçimbilim* Bir dile başka bir dilden doğrudan, çeviri yoluyla ya da kavram uyarlaması yoluyla aktarılan sözcük; örn. Türkçe'de *radyo, televizyon.* **Alıntı sözcük, yabancı sözcük** de denir.

ödünçlemeli çeviri (loan translation, calque) *biçimbilim* Her bir birimin çevirildiği dilde tek tek eşdeğerli birimlere dönüştürülmesi biçimindeki anlam ödünçlemesi yöntemi; örn. İngilizce'deki *young grammarians* Türkçe'ye *genç dilbilgiciler* olarak çevirilmesi.

ölçübilim (metrics) *sesbilim* Özellikle sesbilgisi tekniklerini kullanarak şiirdeki ses, vurgu, ritim düzenini ortaya çıkarmayı amaçlayan çalışma alanı.

ölçümlü (cline) *sözdizim* Halliday okulunda sınırsız derecelenme olasılıklarındaki sürekliliği anlatan, aşamalı bir ilişkiden farklı olarak belli sayıda birimleri içermektense sınırsız ayrımcılığı olası kılan tek boyutlu dilbilgisel çizgi; örn. Halliday

Kuramı çerçevesinde dilde kılıcı kavramı ölçümlüdür, kılıcı ile kılıcı olmayanlar arasındaki ayrım diğer kuramlarda olduğu gibi kesin değildir.

ölçünaltı (substandard) *toplumdilbilim* Ölçünlü dile ait olmayan ses, biçim, sözcük ya da yapı kullanımının betimleyici olmayan, yargılayıcı dilbilimsel yaklaşım içinde nitelendirilmesini anlatan bir terim.

ölçünleş(tir)me (standardization) *toplumdilbilim* Bölgelerüstü ve en işlevsel olarak kabul edilen kullanımların tüm dilsel toplulukta yaygınlaştırılması ve kalıcı kılınıp kurumlaş(tırıl)ması süreci; ilk basamağı yeni bir model yaratılması, ikinci basamağı ise yaratılan modelin ötekiler karşısında geliştirilmesidir.

ölçünlü değişke (standard variety) *toplumdilbilim* bkz. **ölçünlü dil.**

ölçünlü dil (standard language) *toplumdilbilim* Bir dilsel toplulukta ortak normlara dayanan, hem yazı hem de konuşma dili olarak düzenlenmiş ve bölgelerüstü anlaşma aracı olarak benimsenip kurumlaşmış olan dil. Ölçünlü Türkçe İstanbul ağzına dayanmaktadır.

ölçünlü kuram (ÖK) (Standard Theory) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinin Chomsky 1965'teki biçimi. Bu kuram Dönüşümsel Dilbilgisinden özellikle sözlükçenin belirginleştirilmesi bakımından farklılık taşır.

ölçünsüz (nonstandard) *toplumdilbilim* Bir dilsel toplulukta kabul edilen ölçünlü dil dışındaki biçimlere verilen ad; daha çok yöresel ağız biçimlerini ya da az eğitim görmüş kimselerce kullanılan, ölçünlü dilden sapmaları yansıtan dil biçimi.

ölçüt (criterion) *genel* Bir dil çözümlemesinin belli bir biçimde yapılmasına temel olan ilke; amaca göre (sesbilim, sözdizim vb.) ya da belli bir sorunla ilgili belli etmenlere göre belirlenir. Dilsel ölçütler yanında dildışı ölçütler (mantıksal, estetik) kullanılabilir.

ölü dil (dead language) *toplumdilbilim, tarihsel dilbilim* Geçmişte kulla-

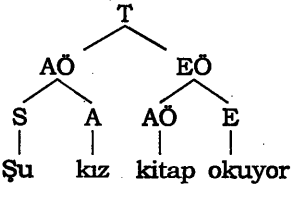
nılmış, ancak artık herhangi bir topluluk tarafından iletişim aracı olarak kullanılmayıp yalnızca bıraktığı yazılı belgelerle tanınan ya da çeşitli nedenlerle artık hiç konuşuru kalmamış olan dil; örn. Hititçe, Sümerce, Kafkas dillerinden Ubıhça ölü dillerdendir.

ön (anterior) *sesbilim* Sesbilimde ayırıcı özellikler kuramında ağzın ön tarafında oluşturulan seslerde var olan özellik.

önbiçimce (proclitic) *biçimbilim* Sözcüğe benzeyen ancak bir sözcede tek başına bulunmayan, yapısal olarak tümce içinde bulunması kendinden sonra gelen sözcüğün niteliğine bağlı olan biçim; örn. Fr. *le (le homme >l'homme)* tanımlığı. Krş. **biçimce, artbiçimce.**

önceden belirlenmiş soru-yanıt düzeni (turn-type preallocation) *edimbilim, toplumdilbilim* Kurumsal nitelik kazanmış ortamlarda (hastane, toplantı, mahkeme, haber tartışmaları vb.) gerçekleşen soru-yanıt şeklindeki iletişimde kimin, ne söylemesi gerektiğine ilişkin önceden belli olan düzen. Bu soru-yanıt düzeninde dil kendine özgü kurallar çerçevesinde kullanılmaktadır; örn. haber tartışmalarının en temel özelliği sunucuların katılımcılara soru yöneltmeleri, katılımcıların da bu soruları yanıtlamalarıdır.

öncegelme (precedence) *sözdizim* Dizim içindeki bir birimin başka bir birimden önce gelmesi. Üretici Dilbilgisinde dallanma yapısı içinde, yapıdaki aşama ilişkisinden bağımsız olarak budaklar arasındaki yatay ilişkiye dayanan görünüm; örn. aşağıdaki gösterimde, üstteki AdÖbeği EylemÖbeği'nden, Sıfat Ad'dan, alttaki AdÖbeği Eylem'den önce gelmektedir:

Üretici Dilbilgisinde öncegelmenin dallandırmadaki kuram-

sal konumu için bkz. **k-buyurma**.

önce küçükler ilkesi (elsewhere principle) *sesbilim, biçimbilim* Özgün olarak sesbilim ve biçimbilim (özelde Sözlüksel Sesbilim *'Lexical Phonology'*) alanında geliştirilen, biri daha dar diğeri daha geniş olan iki gereklilikten her ikisinin birden belirli bir yapıya uygulanabilir olduğu, yani çakıştığı durumlarda, her zaman daha dar olan gerekliliğin öncelik taşıyacağı ilkesi.

önceleme (foregrounding) *sözdizim* Bir tümce ya da sözcede kimi öğeleri sözce ya da tümcenin başına getirme durumu; örn. *İstanbul'dan arkadaşım geldi* tümcesinde *İstanbul'dan* öncelenmiştir.

öncül (antecedent) *sözdizim* Bir göndergesel ya da adılsılın gönderim kaynağı olan öğe. Bir yapıda göndergesel olarak bağıntılı olan iki birimden genellikle ilk kullanılan birime verilen ad. Öncüller genellikle ad ya da adöbekleridir; örn. *Ahmet*$_i$ *[polisin onu*$_i$ *takip etmesinden] hoşlanmadı* tümcesinde *o-nu* adılının öncülü *Ahmet*'tir.

öncül-yönetimi (antecedent-government) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde bir öğenin, k-buyurduğu öğeyle eşdizinli olduğu yönetim türü; örn. TÜMLEÇ Öbeği'ne taşınmış bir *ne*-öbeği, arkasında bıraktığı *ne*-izi ile eşdizinlidir ve ona öncül-yönetiminde bulunuyor demektir.

öneçekme (fronting) *sözdizim* Bir öğenin yüzey yapıda tümcenin başına getirilmesi sürecini içeren yerdeğiştirme; İngilizce'de olduğu gibi soru-sözcüklü soru yapılarında soru sözcüğünün yapının başına getirilmesi; örn. *What did you read?* Türkçe'de öneçekme *Aylin'i ben çok özledim* gibi oynak yapılarda görülür.

önekleme (prefixation) *biçimbilim* Bir tabanın/kökün başına ek ekleme süreci; örn. Türkçe'de ikileme süreci ile gerçekleştirilen *masmavi, sap-sarı* gibi yapılarda yinelemeli öneklerin ya da *bi-haber, na-mert* gibi sözcüklerde ödünçleme öneklerin eklenmesi.

önek (prefix) *biçimbilim* Bir tabanın başına eklenen ek. Türkçe'de *masmavi, sapsarı* gibi yinelemeli niteleyicilerde *mas-* ve *bihaber*

gibi ödünçlemelerde *bi-* öneklerdir.

önerme (proposition) *sözdizim, anlambilim* Felsefeden alıntılanan dilbilgisel ve anlamsal incelemelerin temelini oluşturan, 'yüklemleme' ilişkisi üzerine kurulu, 'yüklem' ile yüklemin içerdiği olgu ya da durumun etkisini belirleyen 'birim'leri içeren anlam birimi; örn. bildirişim sırasında konuşucunun dile getirdiği sözce aracılığıyla gerçek olarak sunduğu bir durum dinleyicide eksiksiz canlandırım oluşturur:

A: Toplantı ne zaman bitecek?
B: İkide.

konuşmasında B'nin vermiş olduğu yanıt, aslında *Yönetim Kurulu Toplantısı saat ikide bitecektir* anlamına gelen bir önermeyi ifade etmektedir.

önerme tavrı (propositional attitude) *edimbilim* İnsanlar bildirişim sırasında dile getirdikleri düşüncelerle birlikte kaygılarını, sevgilerini, nefretlerini, tutkularını, pişmanlıklarını vb. iletirler; örn. *Dün yağmur yağdı* gibi bir önerme aslında *Allahtan dün yağmur yağdı, Sonunda dün yağmur yağdı,* ya da *Ne yazık ki dün yağmur yağdı* şeklinde dile getirilen bir önerme tavrı içinde aktarılmış olabilir. Ancak çoğu zaman bir önermenin içinde yer aldığı tavır sözcede açıkça dile getirilmez ve dinleyiciden bu tavrı bağlamı göz önüne alarak sezebilmesi beklenir; örn. uzun zamandır kuraklığın hüküm sürdüğü bir dönemin ardından *Dün yağmur yağdı* diyen bir çiftçinin önerme tavrı ile pikniğe gitmek üzere kendisini hazırlamış olan bir çocuğun önerme tavırları arasındaki fark ancak çıkarımlar yoluyla sezilebilir. Eğretileme ve tersinleme içeren dil kullanımlarının esas gücü, sözcede açıkça dile getirilmeyen bir önerme tavrının dinleyici tarafından nasıl algılanacağı noktasında gizlidir.

önermesel (axiomatic) *sözdizim* Mantıktan alınmış olan bir terim. Bir kuramın başlangıç olarak doğru kabul ettiği bir önerme dizisiyle ilgili olma niteliğini anlatır. Daha sonraki önermeler (teoremler) bunlardan belli çıkarım kurallarıyla elde edilir. Terim matematiksel dilbilimin temelini oluşturur ve dile uy-

gulanması Chomsky'nin düşüncelerinden çıkmıştır.

öngönderim (cataphora) *sözdizim* Bir dil biriminin daha sonraki bir birime göndermede bulunması durumu; örn. *Söylemek istediğim şudur: hoşgörü erdemdir* tümcesinde *şudur* daha sonraki tümceye öngönderimde bulunmaktadır.

önsayıltı (presupposition) *anlambilim* Bir sözcede açık olarak dile getirilmeyen ancak konuşmacı tarafından var olduğu peşin olarak kabul edilen durum ya da durumlara ilişkin bütün arkaplan bilgisi; örn. *Cüzdanım nerede?* şeklinde düzenlenmiş bir soru, konuşmacının bir cüzdana sahip olduğunu, bu cüzdanın yerini konuşma anında bilmediğini, karşısındaki dinleyicinin söz konusu cüzdanın nerede olabileceğine ilişkin bir fikrinin olabileceğini düşündüğünü vb. önsayıltı olarak ifade eder. **Önvarsayım** da denir.

ön sesyolu (supraglottal) *sesbilgisi* Ses yolunun gırtlağın üst tarafında kalan bölümü.

öntüreme (prothesis) *sesbilim* Sözcük başında bir ünsüz ya da ünlünün belirmesi durumu. Türkçe'nin lehçe ve ağızlarında kimi sözcükler yaygın olarak öntüreme ile söylenir; örn. *limon>ilimon, raf>iraf, ayva>hayva* vb.

önünlü (front vowel) *sesbilgisi* Söyleyiş sırasında dilin ağız boşluğunda ön konumda bulunması ve tınlamanın önde gerçekleşmesi ile oluşan ünlü. Türkçe'deki /e/, /i/, /ö ve /ü/ önünlülerdir. **İnce ünlü** de denir.

önünlüleşme (umlaut) *sesbilim* Bir sözcüğün arka ünlüsünün, sonek eklenmesi sonucu önünlü olması; örn. Almanca'da *Mann* sözcüğüne çoğul eki eklendiğinde *Männer* ya da *Apfel* sözcüğünün çoğul biçiminin *Äpfel* olması.

önvarsayım (presupposition) *anlambilim* bkz. **önsayıltı**.

önyineleme (anaphora) *sözdizim* bkz. **artgönderim**.

örnek biçim (citation form) *biçimbilim* Konuşma sırasında bir söz-

cüğün tek olarak söylenen biçimi; Türkçe'de eylemlerin örnek biçimi mastar biçimleridir; örn. *gelmek, gitmek, okumak.*

örnekseme (analogy) *genel* Dil birimleri arasındaki bağıntıdan yola çıkarak dilde var olan örneğe benzer bir birim oluşturulması işlemi ya da süreci; örn. örnekseme yoluyla *seç-enek, ol-anak, gör-enek, tut-anak* sözcüklerinin türetilmesi.

örneksemeciler (analogists) *genel* Dilin çıkışı ve oluşumu konusundaki tartışmalarda, aykırılıkçılara (anomalists) karşıt olarak, dilde düzenlilik ve kurallılık bulunduğunu, dilin dizge oluşturan örneklerle açıklanabileceğini öne süren düşünürlere verilen ad. bkz. **aykırılıkçılar.**

örtmece (euphemism) *anlambilim* Rahatsız edici, ayıp, hakaret sayılacak bir şey yerine ılımlı, kulağı tırmalamayan, dolaylı bir sözcük ya da sözce kullanılması. Örtmece özellikle ölüm, cinsel ilişkiler, bedensel işlevler vb. alanlarda yaygındır; örn. *tuvalete gitmek* yerine *el yıkamaya gitmek, ölmek* yerine *hakkın rahmetine kavuşmak.* **Güzel adlandırma** da denir.

örtük özne (implicit subject) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde Bağlamanın B ilkesinin gerçekte yıkılmamasını sağlamak için (Chomsky 1986'da) geliştirilen kavram. Şu tür görünümlerle ilgilidir:

Kendileri hakkındaki hikayeleri dinlediler.
They$_i$ heard [stories about each other$_i$]
They$_i$ heard [stories about them$_i$]

İlk tümcede göndergenin *they* ile eşdizinli olmasına bakarak bu tümcenin tamamının yönetim ulamı olduğu söylenecektir. Bununla birlikte ikinci tümcede, bağlamanın B ilkesine göre *them* adılının *they* ile eşdizinli olmaması gerekmektedir ama eşdizinlidir. Bu durumda *[stories about them]* küçük tümcesinin örtük bir özne içerdiği söylenerek, bir yönetim ulamı yaratılması yoluyla tümcenin dilbilgiselliği açıklanmış olur:

They$_i$ heard [ADIL$_i$ stories about each other$_i$]
They$_i$ heard [ADIL$_i$ stories about them$_i$]

ADIL özelliklerini içeren örtük özne ilk tümcede gönderge ile eşdizinlidir ama ikinci tümcede adıl ile eşdizinli değildir; yani

B ilkesi yerine getirilmiştir. Örtüklüğün ROL kuramı açısından farklı bir tartışması için bkz. **örtük öğe**.

örtük öğe (implicit argument) *sözdizim* Sesbilimsel olarak gerçekleşmesi seçimlik olan ve eksikliği dilbilgisi-dışılığa yol açmayan öğe; örn. *Ayşe örmüş* tümcesinde *ör-* eyleminin tümce içinde nesnesi bulunmamasına karşın eylemin geçişli olmasından dolayı Ayşe'nin bir şey ördüğü bilinmektedir.

örtük saygınlık (covert prestige) *toplumdilbilim* Yerel biçimlere, ölçün dışı kullanımlara dayanışma nedeniyle önem verilen dil anlayışının niteliği. krş. **açık saygınlık**.

örtülü (covert) *sözdizim* Dilbilgisi incelemelerinde dil birimleri arasında yüzey yapıda gözlenemeyen ancak bir dizi tümce bir arada ele alındığında ortaya çıkan ilişkileri anlatmak için kullanılan bir terim.

örtülü anlam (implicit meaning) *anlambilim* Bir sözcenin içerdiği açık anlam ile bu açık anlam üzerinden erişilebilecek öncül(ler) aracılığıyla sezdirilen anlam; örtülü anlam sezdirimler aracılığıyla iletilir ve çıkarımlar yoluyla sezilir; örn. *Sinemaya gidelim mi?* sorusunu *Yarın sınavım var* diyerek yanıtlayan bir öğrenci, yalnızca bu sözcenin önerme içeriğini dile getirmekle kalmaz, bağlam uyarınca sinema teklifini geri çevirmiş ve gerekçesini de belirterek *Hayır, sinemaya gitmeyelim* demiş olabilir.

örtüşme (1, 2— correspondence, 3— overlapping) *tarihsel dilbilim, ruhdilbilim, sesbilim* 1— Akraba dillerde sözcük ya da yapılar arasındaki benzerlikleri anlatmak için kullanılan bir terim; örn. İng. *six*, Fr. *six*. 2— Ruhdilbilimde dilbilgisel türetmelerle ruhsal işlemler arasında bir uyum olduğunu öne süren görüş. Ancak dilbilimdeki yeni gelişmeler nedeniyle bu görüş etkinliğini yitirmiştir. 3— Bir ses değişkesinin birden fazla sesbirime ait olabilirliği.

ötüm (voice) *sesbilgisi* Seslerin üretimi sırasmda ses tellerinde meydana gelen titreşme durumu. Ötüm, seslerin sınıflandırılmasında ötümlü-ötümsüz ünsüz ayrımını doğuran niteliktir; aynı zamanda ünlü-ünsüz arasındaki temel ayrımlardan

biridir; ünlüler genellikle ötümlüdür, ünsüzler ötümlü ve ötümsüz olabilirler. **Titreşim** de denir.

ötümlü (voiced) *sesbilgisi* Ses tellerinin titreşmesiyle oluşan sesin niteliği. Türkçe'de ünlüler ile /b/, /d/, /g/, /v/, /z/, /j/, /m/, /n/, /l/, /r/, /y/ ünsüzleri ötümlüdür.

ötümsüz (devoiced, unvoiced, voiceless) *sesbilgisi* Ses telleri titreşmeden oluşan ünsüzün niteliği. Türkçe'de /p/, /t/, /k/, /f/, /s/, /ç/, /ş/, /h/ ötümsüz ünsüzlerdir.

özegeçişlilik (ergativity) *sözdizim* Geçişsiz eylemin öznesi ile geçişli eylemin nesnesinin aynı durum eki ile belirtildiği, buna karşın geçişli eylemin kılıcısının geçişsiz eylemin öznesinden ayrı bir biçimbirim ile belirtildiği dilbilgisel yapı. Bir kurucunun, yüklemcil eylemi geçişli olan bir tümcede, özne konumunda bulunmasına karşın anlambilimsel olarak nesne biçiminde yorumlaması. Genel anlamda, özegeçişliliğin bir dilde tam anlamıyla bulunduğundan söz etmek için, özegeçişli kurucu için, özegeçişli olmayan kuruculardan farklı bir belirleyicinin bulunması ve eylemin geçişli ve geçişsiz biçiminin özdeş olması gerekir. Kafkas dilleri, Bask dili ve bir Avustralya dili olan Dyirbal, bu görünümün belirgin olduğu tipik özegeçişli dillerdir. İngilizce'de şu eylemler de özegeçişli olarak adlandılır; *The window broke. The door opened.*

özelleştirilmiş sezdirim (particularized implicature) *edimbilim, anlambilim* Yalnızca belirli bir bağlamda sezilebilir olan sezdirim; örn.

A: Çikolatalı pasta nerede?
B: Çok acıkmıştım.

Bu konuşmada A, B'nin yanıtından *B'nin çikolatalı pastayı yemiş olduğu* sonucunu çıkaracaktır. Bu çıkarım, A'nın, söz konusu bağlamda, B'nin konuşmayı düzenleyen ilkelerden 'bağıntı ilkesi'ne uymakta olduğuna ilişkin varsayımından kaynaklanır.

özellik (1— feature, 2— attribute) *sözdizim, sesbilim* Genel anlamda bir dilbilgisi ulamının taşıdığı değer(ler). Bu anlamda bir özel-

lik genellikle ikili, yani iki olasılıklı değer yapısında sunulur; örn. [ÇOĞUL] özelliği belirli bir yapıda [+] ya da [-] olabilir. Eğer bir özelliğin ikiden fazla değer olasılığı taşıması söz konusuysa (örn. 1., 2. ve 3. kişiler için [KİŞİ]), bu özellik "çokdeğerli" dir (multivalued).

özellik aktarma (feature percolation) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde bir başta bulunan bir özelliğin hemen altındaki başa aktarılması; örn. Yetinmeci Çizgi'de bütün yapısal özelliklerin evre başlarında bulunduğu ve Tümleyici üzerinde bulunan kişi ve sayı özelliklerinin bir altulam olan Zaman'a aktarıldığı varsayılmaktadır.

özenli dil (formal language) *toplumdilbilim* Resmi ortamlarda ya da konuşucudan daha büyük yaşta ya da toplumsal değerlere göre daha yüksek konumda bulunan kişilerle yapılan konuşmalarda kullanılan dil. Bu dilsel davranış samimi ve rahat ortamlarda sergilenenin aksine sözdizimsel/kullanımsal doğruluk ve ciddiyet içermektedir. bkz **özenli konuşma.**

özenli konuşma (formal speech) *toplumdilbilim* Ölçünlü dil kullanılması gereken durumlarda ve daha çok resmi ortamlarda, ölçünlü dilin özelliklerine uygun, dilbilgisel ve kullanımsal doğruluğa ve seçimlere önem verilerek yapılan konuşma.

özensiz konuşma (informal speech) *toplumdilbilim* Dilbilgisel ve kullanımsal doğruluk önemsenmeden, daha çok resmi olmayan ya da samimi ortamlardaki konuşma.

özerk (autonomous) *genel* Dilbilimde birimlerin, kavramların kendi içlerinde, başka birimlerden, alanlardan bağımsız olarak tartışılmasını dile getiren terim; örn. özerk sözdiziminde bir tümcenin dilbilgiselliğini belirleyen etmenlerin anlambilimden bağımsız olarak tartışılabileceği, sözdiziminin özerk bir alan olduğu savı bu türden bir yaklaşımdır.

özerkparça sesbilimi (autosegmental phonology) *sesbilim* Sesbilimdeki parça kuramlarıyla çelişen bir yaklaşıma dayanan sesbilim alanının adı. Bu yaklaşıma göre sesbilim, her biri parçala-

rın yatay düzenlemelerinden oluşan birkaç bağlayıcıdan (tiers) oluşmaktadır. Bunlar da birbirlerine nasıl söyleneceklerini belirten çağrışım çizgileriyle bağlıdır. Başlangıçta yalnızca ton olaylarını ele alırken sonradan bir parçadan daha geniş alanı olan ünlü ve ünsüz uyumunu da konuları içine almıştır.

özerk sesbirim (autonomous phoneme) *sesbilim* Sesbilimde dilbilgisi yapısıyla olan ilişkisi göz önünde bulundurulmadan ele alınan sesbirim.

özgür ortaç tümceciği (free relative clause) *sözdizim* Nitelediği başın sesbilimsel olarak görünmediği ilgi tümceciği; örn. *[Ali'nin okuduğu] Ø.* Özgür ortaç tümceciklerinde, başın üzerinde olması gereken çekim ekleri, ortaç tümceciğinin eyleminin üzerinde gerçekleşir; örn. *[Ali'nin okuduk-Ø-ları-nı]* yapısında, ortaç tümceciğinin eylemi olan *oku-duk*'a çoğul, iyelik ve durum ekleri gelmiştir.

özleştirme (purism, purification) *toplumdilbilim* 1— Bir dildeki kimi ögeleri arı, ötekileri yabancı olarak niteleyen yaklaşım. 2— Çeşitli dış etkenler sonucu dile girmiş olan yabancı ögelerin yerine dilin kendi sözcüklerinin kullanılmasını öngören dil düzenlemesi görünümlerinden biri.

özne (subject) *sözdizim* Dilbilgisel işlev çözümlemelerinde tümce ya da tümceciğin iki temel öğesinden birisi. Tümcenin temel öğelerinden eylemler, özne ile uyum gösterir; örn. *Kardeşim okula gitti* tümcesinde *kardeşim* öznedir ve *kardeşim* ile *gitti* arasında sözdizimsel bir uyum söz konusudur. Geleneksel dilbilgisinde ise özne, eylemin gösterdiği iş-oluşu gerçekleştiren öğedir. Çağdaş dilbilimde sözdizimsel özne ile mantıksal özne arasında bir ayrım gözetilir; örn. *Kapı çilingir tarafından açıldı* tümcesinde *kapı* dilbilgisel özne, *çilingir* ise mantıksal öznedir. Öte yandan edimbilimde özne bilineni (theme), yüklem ise yeni bilgiyi (rheme) simgeler.

özne denetimi (subject control) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde denetleyenin özne olduğu denetim türü; örn. Ali_i *[ADIL$_i$/Ayşe'yi$_i$ pikniğe götürmek] istiyor* tümcesinde yantümcenin eylemi olan *götür-*

eyleminin öznesi *ADIL* anatümcenin öznesi konumundaki Ali olarak algılanır. Türkçe'de *iste-, karar ver-, çalış-, gayret et-* vb. eylemler "özne denetimli" eylemlerdir. krş. **nesne denetimi.**

öznellik (theme) *sözdizim* Prag Okulu işlevsel tümce yaklaşımında (functional sentence perspective) yüklemliğe (rheme) karşıt olarak kullanılan terim. Öznelik çoğu zaman bilinen, verilmiş, daha sonra sözü edilen ya da varsayılan bilgi olarak çok az artık bilgi içerir. Öznelik kimi zaman dilbilgisel özneyle özdeş olmakla birlikte, vurgu ve sözcük dizilişi çoğu zaman öznelik ve yüklemliğin oluşumunu etkiler. *The man is coming* ve *his talk I can't stand* örneklerinde *the man* ve *his talk* özneliktir.

P

parça (segment) *sesbilim, biçimbilim, sözdizim* Dilin çeşitli düzlemlerinde saptanabilen birimlerin her biri. Sesbilgisinde, *ses*'e denk düşen ve algılanabilen en küçük birim. Sesbilimde parça ve parçaüstü ulamlar ana bölümlemeyi oluşturur. *Parça sesbilimi* (segmental phnology), anlam ayırt edici birimleri (parça sesbirimleri) çözümlerken *parçaüstü sesbilimi* (segmental phnology) ezgi, vurgu gibi tek parçadan daha fazla birimi ilgilendiren özellikleri çözümlemektedir.

parça ayırıcı (segmentator) *sesbilgisi* Deneysel sesbilgisinde kaydedilmiş olan bir konuşmayı küçük zaman aralıklarıyla geri alıp yeniden dinlemek suretiyle parçaların daha iyi incelenmesine olanak sağlayan aygıt.

parça özellik çerçevesi (segmental tier) *sesbilim* Ünlü ve ünsüzleri belirleyen parça özelliklerini içeren çerçeve.

parça sesbirim (segmental phoneme) *sesbilim* Tek bir parçaya ya da sese bağlı, düşey karşıtlıkta birbirinin yerine geçebilen sesbirim. Ünlüler, ünsüzler, kayanünlüler parça sesbirimlerdir.

parçacık (particle) *biçimbilim, sözdizim* Biçim açısından değişikliğe uğramayan, büyük ölçüde dilbilgisel anlamı olan sözcük; örn. ünlemler, ilgeçler.

parçalama (segmentation) *sesbilim, biçimbilim, sözdizim* Bir sözce ya da dizimsel bütünü birim ya da parçalarına ayırma işlemi.

parçaüstü (suprasegmental) *sesbilgisi* Söz zincirinde tek bir parçaya

indirgenemeyen ya da birden çok parçayı örten, bürünsel nitelik taşıyan sesletim özelliği. Vurgu, ezgi, ton vb. parçaüstü dil özellikleridir. **Bürünsel** de denir.

parçaüstü sesbirim (suprasegmental phoneme) *sesbilim* Söz zincirinde bir parçaya indirgenemeyen ya da birden çok parçayı örten sesletim birimi. Vurgu, ton, ezgi vb. parçaüstü sesbirimlerdir; örn. Türkçe'de aynı parça sesbirimleri olan *Ağrı* ile *ağrı* sözcükleri birbirlerinden vurgu farklılıkları ile ayrılırlar. **Bürün** de denmektedir.

patlamalı (plosive, stop) *sesbilgisi* Oluşum noktasında eklemleyicilerin birbirlerinden seri bir biçimde ayrılarak hava akımının dışarıya aniden ve basınç altında çıkmasıyla oluşturulan ünsüzler; [p t k] ötümsüz, [b d g] ötümlü patlamalılardır.

patlamalı-sızıntılı (affricate) *sesbilgisi* bkz. **yarı kapantılı**.

patlamalı-sürtünmeli (affricate) *sesbilgisi* bkz. **yarı kapantılı**.

pekiştirme *biçimbilim, anlambilim* Niteleyici, belirteç ve eylemlerin çeşitli yollarla anlamlarının artırılması işlemi. Bu işlem Türkçe'de niteleyici ve belirteçlerin ilk seslerine [m,p,r,s] seslerinden birisi getirilerek yapılır; örn. *yemyeşil, kıpkırmızı, masmavi, tertemiz.* Eylemler ikilenerek ve aralarına *dA* ve *mI* biçimceleri yerleştirilerek pekiştirilebilir; örn. *okudu da okudu, alır mı alır.*

pekiştirmeli (intensive) *biçimbilim* Eklerle anlamı güçlendirilmiş, kökte belirtilen niteliği artırılmış niteleyici, belirteç ve eylemler.

pekiştirici (intensifier) *biçimbilim* Niteleyici, belirteç ve eylemlerin anlamını pekiştirmek, güçlendirmek amacıyla kullanılan sözcükler; örn. *çok, pek çok, daha, en, bütünüyle, kesinlikle, son derece* vb.

pes (grave) *sesbilim* Jakobson ve Halle'nin ayırıcı özellikler kuramında, *tiz*'e karşıt olarak, eklemleme yerindeki değişkenlikleri gösteren ses özelliklerinden biri. Pes sesler düşük sıklıkta akustik enerjiyle çıkarılır; art ünlüler ile dudaksıl ve artdamaksıl ünsüzler [+pes], ön ünlüler ile dişsiller, damaksıllar ve dişeti ünsüzleri [-pes] özelliği taşırlar. krş. **tiz**.

Port Royal *genel* Descartes'ın düşüncelerini izleyen bir grup 17. yüzyıl bilginine verilen ad. Bu bilginler dilbilgisi yapı ve kümelerinin evrensel düşüncenin mantıksal düzeniyle bağıntılanabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu düşünceler özellikle 1960'larda Chomsky'nin *Language and Mind* adlı kitabında çağdaş görüşlerin öncülleri olarak vurgulanmıştır.

Prag Okulu (Prague School) *genel* Prag Dilbilim Çevresi'nden ve bu çevrenin çalışmalarından etkilenen dilbilimciler topluluğu. Prag Dilbilim Çevresi 1926'da V. Mathesius tarafından kurulmuş, R. Jakobson ve N. Trubetzkoy gibi dilbilimciler de bu çevreye katılmışlardır. Prag Okulu dilbilimcileri temelde Saussure'ün görüşlerini benimsemiş, bir dizge olarak kabul ettikleri dili işlevsel açıdan çözümlemeye çalışmışlardır. Prag Okulu 1950'den bu yana, İngilizce'nin ve Slav kökenli dillerin sözdizimi, anlambilimi ve biçembilimi ile ilgilenmekte, Josef Vachek, Jan Firbas vb. tarafından temsil edilmektedir. Bu bağlamda özellikle *işlevsel tümce yaklaşımı*'na (functional sentence perspective) dayalı biçimselleştirme yapılmaktadır ki bu yaklaşım tümceyi işlevsel açıdan karşıtsal kurucuların bir bütünü olarak görmektedir.

R

rastlantısal boşluk (accidental gap) *biçimbilim* Bir dilde, seslerin dağılımı açısından dilin ses yapısına uygun olmasına karşın dilde bulunmayan olası sözcük; örn. Türkçe'de *bil, biz, bit* sözcükleri olmasına karşın *bik, bis* gibi sözcüklerin olmaması rastlantısal boşluktur ve yeni bir sözcük üretmede kullanılabilmesi beklenir.

resmi dil (official language) *toplumdilbilim* Bir toplumda tüm devlet ve eğitim kurumlarında yazılı ve sözlü olarak kullanılan dil. Resmi dil; 1) devlet görevlilerinin resmi işlerde kullandığı konuşma dili, 2) devletin kurumları arasında iletişimi sağlayacak yazılı dil, 3) devlete ait kayıtların tutulduğu dil ve 4) vergi formları gibi çok çeşitli formların kaleme alındığı dildir.

resmileştirme (officialization) *toplumdilbilim* Bir dilin resmi dil durumuna getirilmesi.

ritim (rhythm) *sesbilgisi, sesbilim* Çeşitli sesbilgisel ve sesbilimsel özelliklerin söz zincirinde düzenli biçimde ve belli aralıklarla yinelenmesi. Düzenlilikler ve yinelemeler vurgulu-vurgusuz, uzun-kısa seslemler, yüksek-alçak ton vb. ile açıklanır. **Dizem** de denir.

R-konumu (q-position) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde bir adöbeğinin başı olan birimin eylem tarafından verilen anlamsal ROL'ü yükleyebildiği konum. Özne, nesne ve Ö'nün tümleci konumları, bu tür konumlardır.

R'-konumu (q'-position) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde bir adöbeğinin başı olan birimin eylem tarafından verilen anlamsal

ROL'ü yüklemediği konumlar. TÜMleyici'nin GÖSteren'i bir R'-konumudur ve EylemÖbeği-dışı eklemler, R'-konumlu öğelerdir.

'r'-leşme (rhotacism) *sesbilim* Bir sesin [r] sesine dönüşmesi; Türkçe'de *gör- göz* biçimlerinin bulunmasını açıklayan süreç.

'r'-li bölge (rhotic area) *sesbilim* İngilizce'de ünlüden sonra 'r'nin seslendirildiği bölge için kullanılan bir terim (ölçünlü dilde olağan durumlarda 'r' belirgin bir biçimde sesletilmez).

ROL (theta role) *sözdizim* bkz. **rol.**

rol (R) (theta role) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde eylem tarafından adöbeklerine yüklenen ve başın anlamsal içeriğiyle belirlenen anlambilimsel özellik. bkz. **rol dökümü.**

rol dökümü (inventory of thematic roles) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde eylemler tarafından adöbeklerine yüklenen ve başın anlamsal içeriğiyle belirlenen anlambilimsel özelliklerin tümü. Ne tür rollerin bulunduğu, bunların nasıl adlandırılacağı ve hangi tabanlarda farklılaştığı araştırma konusudur; örn. EDEN (AGENT) *Ali ağacı kırdı*; ETKİLENEN (PATIENT) *Ali ağacı kesti*; KONU (THEME) *Ali evi sattı*; DENEYİMCİ (EXPERIENCER) *Ali bu işe çok üzülüyor*; YER (LOCATION) *Ali Ankara'da oturuyor*; HEDEF (GOAL) *Ali kitabı Ayşe'ye verdi*; YARARLANICI (BENEFACTIVE) *Ali Ayşe'ye yardım ediyor*; KAYNAK (SOURCE) *Ali köpekten korkar.*

ROL kuramı (Theta Theory) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinin, ROL'leri, hangi sözlüksel başların, hangi konumdaki adöbeklerine yükleneceğini düzenleyen alt kuramı. Merkezi düzenlemesi ROL Ölçütü'dür.

ROL ölçütü (Theta Criterion) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde her üyenin yalnızca bir ROL yüklenebileceğini ve her ROL'ün de yalnızca bir üyeye yüklenebileceğini belirleyen ölçüt.

ruhdilbilim (psycholinguistics) *genel* Dil davranışı ile bu davranışın temelinde bulunan ruhbilimsel süreçleri inceleyen dilbilim

dalı. Genellikle ruhbilimsel bileşenlerin dil kullanımını nasıl etkilediği temel inceleme doğrultusunu oluşturur. Bu çerçevede konuşmanın planlanmasında, üretilmesinde, algılama ve anlaşılmasında etkili olan zihinsel süreçler önemli inceleme konuları arasındadır. Ayrıca çocukların dil edinimi, dil düşünce ilişkisi, ikidillilik, dilsel karmaşıklık gibi konular da ruhdilbilimin son yıllardaki araştırma konuları arasındadır.

R-yönetimi (θ-government) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde ROL'ünü bir Üye-konumunda alan AdÖbekleri için söz konusu olan yönetim türü; örn. *Ali bizi eve yolladı* tümcesinde altı çizili AdÖbekleri Üye-konumundadır ve rollerini bu konumlarda aldıklarından dolayı R-yönetimlidirler. krş. **R'-yönetimi**.

R'-yönetimi (θ'-government) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde bir baş tarafından ROL yüklenmeyen, yani R-yönetimli olmayan öbekler için söz konusu olan yönetim türü. Dolgular ve eklemler R'-yönetimlidirler.

S

sağa dallanma (right branching) *sözdizim* Bir öbek içindeki niteleyenlerin, başın sağında bulunduğu bileşen yapısı; İngilizce sağa-dallanmalı bir dildir; örn. *[the man [who saw [the dog [that bit the cat]]]]*

sapma saptaması (sanctioning of departures) *konuşma çözümlemesi* Haber tartışmalarında katılımcıların, tartışmaların kurumsal niteliğinin dışına çıkan davranışlarda bulunduklarında sunucuların katılımcıların davranışlarını adlandırarak yaptıkları saptama; örn. *Bir şey rica edeceğim sizden, daha sakin bir konuşma rica edeceğim.*

saydam (transparent) *anlambilim* Anlamı kendisini oluşturan parçacıkların anlamından çıkarılabilen sözcük ya da sözce; örn. *ev-siz (evi olmayan) para-sız (parası olmayan)* vb. sözcüklerin anlamları parçacıklarının anlamlarından anlaşılabilir. krş. **geçirimsiz.**

seçenek (alternative) *genel* Bir dil biriminin değişik biçimleri ya da değişkeleri arasındaki ilişkileri anlatan terim; örn. sesbirimcikler (altsesler) arasındaki ilişki bir seçenek ilişkisidir. [-ler, -lar] Türkçe'de çoğul biçimbiriminin seçenekleridir; ~ imi ile gösterilir; -ler ~ -lar.

seçimlik denetim (optional control) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinin Yönetim ve Bağlama Kuramında sessiz ulamlardan olan ve mastar yapılarının özne konumunda bulunan ADIL'ın, bir adöbeği ile denetlenmesinin yanı sıra soyut yorumlanma olasılığının da bulunduğu denetim türü; örn. Ali_i *[$ADIL_{i/j}$ ders çalışma]-nın güzel bir duygu olduğunu söylüyor.* Tümcesinde ADIL,

Ali tarafından denetlenebileceği gibi soyut olarak da yorumlanabilir. krş. **zorunlu denetim.**

seçme (selection) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde sözlüksel başların, ne gibi anlambilimsel özellikleri, ne tür sözdizimsel ulamların taşıyacağını belirlemesi. Buna göre seçme, iki türe ayrılır: a(nlambilimsel)-seçme ve u(lamsal)-seçme.

a-seçme: Eylemler, tümcesel tümleçlerinin olgusal mı devinimsel mi olacağını anlambilimsel tabanlarda belirler:

*adıl [Ali'nin eve geleceği]-ni sanıyorum/*istiyorum* OLGUSAL
*adıl [Ali'nin eve gelmesi]-ni *sanıyorum/istiyorum* DEVİNİMSEL

Aynı seçme özelliği adlar ve sıfatlar için de söz konusudur:

[Ali'nin eve geleceği] beklentisi/*sorunu
[Ali'nin eve gelmesi] *beklentisi/sorunu

[Ali'nin eve geleceği] belli/*kötü
[Ali'nin eve gelmesi] *belli/kötü

Bir başka örnek, geçişli eylemlerin, özne konumunda her zaman devinimsel özellikli tümcecik gerektirmesidir:

**[Ali'nin eve geleceği]/[Ali'nin eve gelmesi] bizi sevindirir*

u-seçme: Eylemlerin u-seçişi, onların geçişli, geçişsiz ve çift-geçişli diye bilinen sınıflamalarıyla etkileşim içindedir. Geçişli eylemler bir AÖ, çift-geçişli eylemler iki AÖ seçerken, geçişsiz eylemler herhangi bir AÖ seçmezler:

geçişlilik : *(Ali) ağacı kes(-ti)*
geçişsiz : *(Ali) üşü(-yor)*
çift-geçişlilik: *(Ali) ağacı depoya koy(-du)*

serpik biçimbirim (discontinuous morpheme) *biçimbilim* Bir bütün oluşturan ancak başka bir öğe tarafından bu ardışıklığı, bütünlüğü bozulan biçimbirim; örn. Arapça kökbiçimlerde ünsüzlerin ünlülerle ayrılması. bkz. **ayrık ek.**

sert damak ünlüsü (hard palatal vowel) *sesbilgisi* Dilin kenarları sert damağa yaklaşarak havanın geçişini sağlarken çıkarılan ünlü. Ön dil ünlüleri olan /e/, /i/, /ö/, ve /ü/ aynı zamanda sert damak ünlüleridir.

ses (sound, phone) *sesbilgisi* 1— Akciğerlerden gelen havanın etkisiyle ses organlarında oluşan ve kulakla algılanan titreşim. 2— Soyut olan sesbirimin somut ve fiziksel anlamda gerçekleştirilmesi. Ses, ses değişkesi gibi köşeli ayraç içinde gösterilir; örn. [b], [s].

ses abecesi (phonetic alphabet) *sesbilgisi* Sesleri aslına en uygun biçimde yazıya geçirmek amacıyla oluşturulan çevriyazı dizgesi. Bu abecede her ses ya da ses değişkesi için tek bir biçim vardır ve her biçim de tek bir sesi ya da ses değişkesini gösterir. IPA (International Phonetic Alphabet) çevriyazı dizgesi bütün dillerin seslerini gösteren ayrıntılı bir çizelge sunmaktadır.

ses aktarımı (metathesis) *sesbilim* Sözcük içinde seslerin, genellikle ünsüzlerin yer değiştirmesi; örn. *kibrit>kirbit, yanlış>yalnış*. **Göçüşme** de denir.

ses anlam simgeciliği (synaesthesia) *anlambilim, biçimbilim* Dolaysız ses-anlam çakışmasına verilen ad; örn. *mini mini, çıtı pıtı* ses ve anlam uyumuna örnek olabilir. bkz. **yansıma**.

ses değişimi (phonetic change) *tarihsel dilbilim* Tarihsel süreçte seslerin geçirdiği değişim; örn. *edgü, kudurug, tabışgan, adag, teniz* vb. sözcükler Türkçe'nin gelişme sürecinde *iyi, kuyruk, tavşan, ayak, deniz* olarak değişmiştir. Ses değişimi uzun sürede gerçekleşir.

ses dizgesi (sound system) *sesbilim* Bir dilin sesbilimini oluşturan ve sesbilgisel olarak gerçekleşen seslerin oluşturduğu dizge.

ses ekleme (intrusion) Sözcük ya da seslemlerde bulunmadığı halde konuşmada araya eklenen ses. Türkçe'de *tren>tiren, spor>sıpor* vb. iki ünsüz ile başlayan yabancı kökenli sözcüklerde konuşma sırasmda çoğunlukla başlangıçtaki ünsüz kümesine /i/ ya da /ı/ sesi eklenmektedir.

ses hızı (rate) *sesbilgisi* Seslerin birim zamandaki söyleniş hızı. **Konuşma hızı** da denir.

ses organları (vocal organs) *sesbilgisi* Konuşma sırasında seslerin üretilmesini sağlayan akciğerler, diyafram, gırtlak, yutak,

ağız gibi organların ortak adı.

ses simgeciliği (sound symbolism) *anlambilim* Biçim ve anlam arasında doğrudan ilişki bulunması durumu; dildeki sesler dış dünyadaki sesleri yansıttığında oluşur; örn. *cız, vız, güm, şırıl şırıl* gibi yansıma sözcükler ses simgeciliği ifade eder. Bkz. **yansıma.**

ses telleri (vocal cords) *sesbilgisi* Gırtlağın ortasında kalan kıkırdağın (adem elması) içiyle halka kıkırdağın iç kenarları arasında yer alan ve sesin oluşumunda birinci derecede rol oynayan esnek iki kas.

ses yarığı (glottis) *sesbilgisi* Ses telleri arasında kalan ve nefes alıp vermeyle çıkarılan ses durumuna göre şekil değiştiren boşluk.

ses yolu (vocal tract) *sesbilgisi* Ses aygıtının gırtlağın üst kısmında kalan bölümü. Ağız ve geniz yolu (boşluğu) olarak ikiye ayrılır.

sesbilgisi (phonetics) *genel* İnsan dilinin seslerini, işlevlerini ve iletişim açısından taşıdıkları özellikleri göz önünde bulundurmaksızın salt fiziksel yönleriyle inceleyen dal. Sesleri betimler, sınıflar ve çevriyazı yöntemleri geliştirir. 19. yüzyıl sonunda ortaya çıkan alanın dalları şunlardır: *Söyleyiş sesbilgisi,* konuşma organlarında seslerin üretilişini, çıkış yerlerini ve çıkış biçimlerini inceler, sesleri sınıflandırır. *Dinleyiş sesbilgisi,* kulak, sinirler ve beyin tarafından seslerin algılanışı ve bunlarla ilgili olgular üzerinde durur. *Akustik sesbilgisi,* ağız ve kulak arasında havanın titreşimiyle aktarılan konuşma seslerinin fiziksel özelliklerini araştırır. *Araçlı sesbilgisi* hava akımının ölçümü ve ses dalgalarının çözümlenmesini araçlar yoluyla araştırır. Sesbilgisinde akustik, fizyoloji ve anatomi gibi başka alanların terimleri de kullanılır; örn. ünsüzler, söyleyiş sırasındaki çıkış yerlerine göre dişsil, damaksıl vb. biçiminde adlandırılır. *Genel sesbilgisi* insan seslerinin tümü için geçerli olan çözümlemeler ile ilgilidir. *Deneysel sesbilgisi* seslerin çıkarılışı, aktarılışı ve algılanmasıyla ilgili olarak salt gözlemle araştırılamayan konuları çeşitli araçlar kullanarak ele alır. Sesbilgisi araştırmaları (1) söyleyiş ve akustik ya da

konuşmanın algılanmasıyla ilgili genel araştırmalar ve (2) belli dillerin sesbilgisi özellikleriyle ilgili araştırmalar olarak ikiye ayrılır. Bu da sesbilgisinin bağımsız bir alan ya da dilbilimin bir dalı olup olmadığı sorununa yol açar, çünkü (1)'de belirtilen araştırmaların dilbilimsel çözümleme amaçları ile çok az ilintisi bulunmasına karşın (2)'de belirtilen türdeki araştırmalar dilbilimsel niteliklidir.

sesbilgisel çözümleme (phonetic analysis) *sesbilgisi* Sesbilgisinde dil seslerinin kulakla ya da makineyle tek tek niteliklerinin saptanarak ortaya konması işlemi. Böylece seslerin çıkış yerleri ve biçimleri, değişik türleri ve akustik özellikleri belirlenir.

sesbilim (phonology) *genel* Dillerin ses dizgelerini araştıran dilbilim dalı. Sesler, bir dizge içinde, kullanılan kurama göre 'sesbirim' denilen karşıtlıklara, 'sesbilimsel birimler' gibi ayırıcı özelliklere göre düzenlenir. Sesbilimin amacı, bir dilde bulunan seslerin birbirinden ayırt edici olan yapılarını göstermek, dünya dillerindeki ses dizgesinin doğasını ortaya koymak, dillerdeki seslerin işlevini incelemektedir. *Parça sesbilimi,* konuşmanın 'sesbirim' gibi tek tek parçalarını, *parçaüstü sesbilim* ise ezgi, vurgu gibi tek parçadan daha fazlasına uzayan özellikleri çözümler. *Artzamanlı sesbilim,* dilin tarihi içindeki ses değişmelerini araştırır. *Eşzamanlı sesbilim* tarihsel değişmeyi gözardı eder, dilin belli bir dönemindeki ses dizgesinin niteliğini araştırır. *Üretici sesbilim, doğal sesbilim, metrik sesbilim* alanlarında da kuramsal yaklaşımlar doğrultusunda sesbilim çözümlemeleri yapılır.

sesbilimsel sözcük (phonological word) *biçimbilim* Genellikle yazımsal sözcükle karşıtlık kurmak üzere kullanılan bir terim. Sesbilimsel sözcük, sözcük olma özelliği ünlü uyumları, vurgu gibi sesbilimsel ölçütlere dayanan sözcüktür. Bu ölçütlerin Türkçe'de bir çakışma sergilediği söylenebilir; örn. *dA* bağlacı ünlü uyumuna girmesi bakımından bir sözcük değil, biçimce olarak görülür. Vurguyu üzerine almaması bakımından ise, ayrı bir sözcük özelliği gösterir. krş. **yazımsal sözcük.**

sesbirimbilim (phonemics, phonematics) *genel* bkz. **sesbilim.**

sesbirim (phoneme) *sesbilim* Bir dilin ses dizgesinin en küçük birimi, anlam ayırt edici soyut birim. Sesbirimlerin gerçekleşmesine **ses** ya da **sesbirimcik** denir.

sesbirimcik (allophone, ceneme) *sesbilim* 1— (allophone) bkz. **altses.** 2— (ceneme) Glosematik'te bir dilin sesbilim dizgesinde bulunan en küçük birim.

sesçil biçim (SB) (phonetic form) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde sözdizim bileşeni çıktılarının döşendiği iki yorumlama bileşeninden sesbilimsel olanı (diğeri için bkz. **Mantıksal Biçim**).

sesçizer (sonograph) *sesbilgisi* Ses çözümlemesi sırasında, dönen bir silindir üzerindeki kağıda seslerin süre, sıklık ve yeğinliğini çizen aygıt.

sesçizim (sonogram) *sesbilgisi* Sesçizerden elde edilen ve sözcüklerin söylenişi sırasında hangi seslerin hangi niteliklerle çıkarıldığını, çıkarılmayan seslerin olup olmadığını belirlemeyi olanaklı kılan çıktı.

sesdizim (phonotactics) *sesbilim* Bir dilin sesbirimlerinin sözcük içinde dizilişlerini ve sıralanma kurallarını inceleyen sesbilim dalı.

seslem (syllable) *sesbilim* Tek bir sesleme eylemiyle çıkarılan ses ya da sesler öbeği. Seslem, bir söyleyiş birimidir; örn. *dil-bilim* sözcüğünde üç seslem vardır. Seslem, ses dizilişinin temel yapısını oluşturur. Ünlü ile biten açık, ünsüz ile biten ise kapalı seslem oluşturur. **Hece** de denir.

seslem yitimi (haplology) *sesbilim* Eşit ya da benzer seslerden oluşmuş iki seslemden birinin söylenmemesi, yitirilmesi durumunda ortaya çıkan ses olayı; örn. *Pazar+ertesi>pazartesi* oluşumunda birbirine benzer seslerden oluşan seslemlerden ikincisinin yok olması. **Hece yitimi, hece yutumu** da denir.

sesleme (phonation) *sesbilgisi* Dil seslerini çıkarma, oluşturma.

sevimli (hypochoristic) *anlambilim* Sevecen bir anlatım için kullanılan biçimlerin niteliği; örn. *kedicik.*

sezdirim (implicature) *anlambilim, edimbilim* Bir sözcenin biçiminden çıkarılan ancak o sözcenin doğruluk koşullarını belirlemeyen her türlü anlam. *Konuşma sezdirimi* konuşma sırasında işbirliği ilkelerinin kullanımı sonucu ortaya çıkar; örn. *Saatimi evde unutmuşum* diyen birisinin büyük bir olasılıkla saati öğrenmek istediği işbirliği ilkeleri çerçevesinde anlaşılabilir. Aynı biçimde *Umut elmaların bir kısmını yedi* şeklindeki bir sözce, pek çok bağlamda *Umut elmaların hepsini yemedi* ifadesini sezdirecektir.

sezgisel dil bilgisi (intuitive knowledge of language) *genel* Doğal konuşuculara bulunan, dilsel veri hakkındaki benimsenirlik yargılarıyla sonuçlanan, doğuştan gelen bir yetenekle ulaşılan, bilinç-dışı edinilmiş bilgi.

sezgiye aykırı (counter-intuitive) *genel* Dilbilimcinin ya da dil kullanıcısının sezgisine bütünüyle aykırı düşen çözümleme için kullanılan bir terim; örn. düz tümcelerin soru tümcelerinden çıktığını öne süren bir yaklaşım sezgiye aykırıdır.

sıfat (adjective) *biçimbilim* bkz. **niteleyici.**

sıfat öbeği (adjectival phrase) *sözdizim* bkz. **niteleyici öbeği.**

sıfır biçimbirimcik (zero morpheme) *biçimbilim* Sesbilimsel olarak gerçekleşmeyen biçimbirim; örn. Türkçe'de yalın ad durumu ve eylem çekiminde 3. kişi-tekil (buyrum kipi) dışında her zaman, belirtme durumu ad gönderimsiz olduğunda, tamlayan durumu *için* ilgecinin tümleci adıl olmadığında, sıfır biçimbirimi ile sunulur.

sıfır türetim (zero derivation) *sözdizim* Bir sözcüğün, herhangi bir açık biçimbilimsel belirleyici olmadan birden çok sözcük türünü yansıtması; örn. *güzel* sözdizimsel bağlamlarda hem sıfat *(güzel kız)* hem de belirteç *(güzel konuşmak), doğru* hem ad *(bu işin doğrusu),* hem sıfat *(doğru söz)* hem de ilgeç *(eve doğru)* olabilir. bkz. **evrişim.**

sıklık (frequency) *genel, sesbilgisi* 1— Bir dilde bir birimin ya da yapının kullanım sayısı; örn. bir dilde kimi sözcüklerin diğerlerine oranla daha çok ya da seyrek kullanılması durumu. 2— Sesin bir saniyedeki yalın titreşimlerinin sayısı. Hertz ile ölçülür. Sıklığın azalıp çoğalması, kulakta ses tonunun alçalıp yükselmesi izlenimini verir.

sınıf (class) *sesbilim, biçimbilim* Bir dil çalışmasında kimi biçim ve anlam özelliklerini paylaşan bir dizi birimin oluşturduğu topluluk; örn. ünlü, ünsüz sınıfı; ad, eylem sınıfı. **Küme** de denir.

sınırlama budağı (bounding node) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde bir tümce içinde öğelerin yer değiştirmesine yol açan taşıma işlemini sınırlayan ve bir öğenin ne kadar uzağa taşınacağını belirleyen budak. Kuramın daha sonraki evrelerinde engel kavramı ile bütünleşmiş olan sınırlama budaklarının niteliği dile bağlı değişken tarafından belirlenir. İngilizce için bunlar Tümce=Çekim öbeği ve Ad öbekleridir. bkz. **Alttaşlık Koşulu.**

sınırlamasız (non-restrictive) *sözdizim* Bir niteleme yapısında niteleyen ile nitelenen arasındaki anlam ilişkisi ile ilgili bir özellik.

sınırları belirsiz (fuzzy) *anlambilim* Anlam bakımından belirli sınırları olmayan dil birimleri ile ilgili özellik; örn. *epeyce, oldukça* belirteçleri; *akarsu, ırmak, nehir* sınırları belirsiz sözcüklerdir.

sınırlı dil (restricted language) *toplumdilbilim, edimbilim* Genellikle belli iletişim amacına hizmet etmek üzere ya da belli bağlamda kullanılan dil.

sıra (turn) *konuşma çözümlemesi* Konuşma çözümlemesinde konuşanların konuşma düzenlerini anlatan çevrim. Karşılıklı konuşmada sıra düzenini belirleyen kurallar vardır. İlk kez kimin konuşacağı, ikinci konuşmacıya ne zaman söz verileceği vb. Bu kurallar genellikle toplumdan topluma değişir.

sıralama (coordination) *sözdizim* Sözdizimsel olarak eşdeğer konumda olan birimlerin (tümcecik, ad öbeği vb.) bağlanması; örn. *Ahmet ile Mehmet dün gittiler. Okula kadar yürüdü ve döndü.*

Tümcelerin sıralaması sonucu oluşan yapılara sıralı tümcecik (coordinate clause) denir; örn. *Ders sona erdi ve herkes sınıftan çıktı.* Türkçe'de *ile, ve, fakat, ya da* sıralama bağlaçlarıdır.

sıralanış (conjoining) *sözdizim* Üretimsel dilbilgisinde bir yapının ötekisiyle *ve, fakat* gibi sıralama bağlaçları ile yan yana sıralanması.

sıralı ikidillilik (coordinate bilingualism) *toplumbilim* Bireyin dilleri farklı çevrelerde öğrenmesinden kaynaklanan ve her iki dilin sözcüklerinin kendi anlamlarıyla ayrı ayrı korunduğu ikidillilik durumu. Örneğin ilk dili Türkçe olup daha sonra okulda İngilizce öğrenmeye çalışan birinin ikidilliliği bu türdendir, çünkü her iki dil farklı bağlamları çağrıştırmaktadır. Her iki dil için farklı içerik dizgelerinin geliştirilip sürdürüldüğüne inanılmaktadır. krş. **bileşik ikidillilik, alt sıralı ikidillilik.**

sıralı yapı kısıtlaması (Coordinate Structure Constraint) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde sıralı yapıda her iki (veya daha fazla) yapının, tek bir kuraldan etkilenemeyeceğini söyleyen ada kısıtlaması türü; örn. *Ali Ayşe'yi ve Fatma'yı seviyor* tümcesine karşın **Ali kimi ve Fatma'yı seviyor?* sıralı yapısında tümcelerin birinde bulunan *ne*-sorusu, yapının tamamını sorulu yapamamaktadır.

sızıcı (spirant) *sesbilgisi* Ses yolunun çok az açılmasıyla belirlendikleri için daraltılı ya da sürtünmelilere verilen bir başka ad.

silme (deletion) *sözdizim, sesbilim, biçimbilim* Üretici Dilbilgisinde, Yönetim ve Bağlama Kuramı öncesinde, dönüşümsel bileşenin çıktılarına uygulanan ve bir "kestirilebilirlik koşulu (recoverability condition)" altında çalışan, belli yapılardan bazı öğeleri atma işlemi. En bilinen silme türü, *ne*-silmesidir; örn. *the book (which) I read, the man (who) I met* gibi yapılarda ilgi adılları İngilizce'de seçimlik olarak silinebilir öğelerdir. Yönetim ve Bağlama Kuramı'nda, silme aracı, başka açıklamalarla oldukça kısıtlanmıştır; örn. *I want myself to win* yapısına karşın *I want to win* yapısında *myself* adılının dönüşlülük silmesi ile silinmesi yerine, d-yapıda yerleşmiş özne konumunda boş ulamların türetildiği görüşü ile açıklanmıştır. Sıralı yapılarda

görünen eşit öbeklerin silinmesi ise boşaltma olarak bilinir.

sola dallanma (left branching) *sözdizim* Bir öbek içinde niteleyenlerin başın solunda bulunduğu bileşke yapısı; örn. Türkçe soladallanmalı bir dildir; örn. *[[[[kediyi ısıran] köpeği] gören] adam].*

soldalık koşulu (leftness condition) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde Yönetim ve Bağlama Kuramı öncesi geliştirilen kesişme türlerini, bağlama kuramında birleştirmek üzere önerilen bu koşul, bir *ne*-izinin, solundaki bir adıl ile eşdizinli olamayacağını ortaya koyar; örn. **Who$_i$ does he$_i$ think t$_i$ left?* sorusunda *who he* adılı ile eşgöndergeli olamaması bu koşul ile açıklanır.

soluklama (aspiration) *sesbilgisi* Patlamalı ünsüzler gibi belli bazı seslerin söylenişine eşlik eden duyulabilir soluk işlemi.

soluklu (1— aspirated, 2— breathy) *sesbilgisi* 1— Gevşeme evresinde ve bir ünlüden önce soluk sesi duyuran ünsüz. 2— Ses yarığı hafif açık durumda iken bırakılan havanın meydana getirdiği ses etkisinin özelliği.

soluksuz (unaspirated) *sesbilgisi* Ötümlü ünsüzler gibi belli bazı seslerin söylenişinde duyulabilir soluğun olmayışı.

son konum (final position) *sözdizim, biçimbilim, sesbilim* Bir birimin son ögesinin bulunduğu yer; örn. *baş* sözcüğünde /ş/ son konumdadır.

son ünlü düşmesi (apocope) *sesbilim* Bir sözcüğün tarihsel süreç içinde son ünlüsünün düşmesi durumu; örn. İngilizce'deki *neck* 'boyun' sözcüğü Eski İngilizce'deki *hnecka* sözcüğünün son ünlüsünün düşmesi sonucu bugünkü biçimini almıştır.

sonekleme (suffixation) *biçimbilim* Bir tabanın sağına ek ekleme süreci; örn. *göz-le-m-ci, yap-ı-sal-cı-lık.*

sonek (suffix) *biçimbilim* Bir tabanın sağına eklenen ek. Türkçe'deki ekler genellikle sonektir; örn. *bağ-la-n-tı-lı, kur-ul-uş.*

sonuçlamalı (resulting) *sözdizim, anlambilim* bkz. **sonuçlayıcı.**

sonuçlayıcı (resulting) *sözdizim, anlambilim* Anlamı bir sonuç ya da çıkarım anlatan tümcecik ya da tümcecik öğesi; örn. Türkçe'de *-mek için, öyle ki, o kadar ki* vb. birimlerden sonra sonuçlamalı tümcecikler kullanılır. **Sonuçlamalı** da denir.

soyut denetim (arbitrary control) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinin Yönetim ve Bağlama Kuramında sessel içeriği olmayan ADIL için, yer aldığı tümcede açık bir denetleyenin bulunmadığı, yorumlamanın tümce dışından belirgin olmadan gerçekleştiği denetim türü; örn. *[ADIL Sabahları jimnastik yapmak] sağlığa yararlıdır, [ADIL Dalgalı denizde yüzmesi] tehlikelidir, [ADIL Başarı için hergün düzenli olarak çalışmalı]* tümcelerinde ADIL, 'herkes' için geçerli olacak bir yorumlama taşır. bkz. **ADIL**.

soyut DURUM (abstract CASE) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, yüzey yapıda biçim-sesbilimsel olarak gerçekleşmeyen DURUM; örn. *Ali ev bakıyor,* tümcesinde olduğu gibi Türkçe'de eylemlerin belirtisiz tümleçlerinin BELİRTME eki biçim-sesbilimsel olarak gerçekleşmemektedir. Aynı biçimde *vatan için* ilgeç yapısında ad ulamına ait *vatan* tümlecinde TAMLAYAN eki biçim-sesbilimsel olarak gerçekleşmemekte, soyut DURUM aldığı varsayılmaktadır. krş. **biçimbilimsel DURUM**.

söylem (discourse) *metindilbilim* Yapısal yaklaşıma göre tümce ötesi, tümceden büyük dil birimi; dilin toplumsal boyutu vurgulandığında ise dilsel büyüklüğüne bakılmaksızın (tek sözcük, tümce, paragraf vb.) işlevsel, iletişim değerli birim olarak tanımlanabilecek sözce. Söylem salt sözlü birim, metin yazılı birim olarak ele alındığı gibi hem sözlü hem de yazılı söylem olarak da kabul edilir.

söylem çözümlemesi (discourse analysis) *genel* Yazılı ve sözlü dilde tümcelerin, sözcelerin ya da işlevsel birimlerin daha büyük birimler oluşturmalarının, kısacası dil kullanımının incelenmesi işlemi. Söylem çözümlemesinin başlıca ilgi alanları şunlardır: a) konuşma çözümlemesi (konuşmada sıra düzeni, konuşmacıların rolleri, konu, konu değiştirme vb.), b) bağlaşıklık, bağdaşıklık (örn. ad-adıl ilişkileri, kavramlar

arasındaki ilişkiler), c) iletişim ilkeleri (konuşanlar arasında uzaklık yakınlık, el yüz devinimleri vb.) d) değişik dilsel işlevlerin gerçekleşmesi (selamlaşma, açıklama, özür dileme vb.).

söyleyim (diction) *genel* Dilin sesbilgisel, sesbilimsel, yapısal ve anlamsal özelliklerine uygun olarak, duruma göre bürünsel açıdan duygu ve heyecan odaklarını da öne çıkararak sesleri, sözcükleri, tümceleri, metni sesletme, onları söyleme biçimi.

söyleyiş (pronunciation) *genel* Sesleme edimi sırasında sesleri ve bürünsel ögeleri söyleme, gerçekleştirme.

söyleyiş sesbilgisi (articulatory phonetics) *sesbilgisi* Konuşmanın gerçekleşmesi, söyleyiş sırasında seslerin üretilişi, çıkış yerleri ve çıkış biçimleri, dil seslerinin öbeklendirilmesi gibi konular üzerinde çalışan sesbilgisi dalı.

söz (Fr. parole) *genel* Saussure'e göre, dil'e karşıt olarak, dil yetisinin bireysel nitelikli bölümü. Söz, bireylerin söylediklerinin toplamıdır ve konuşanlara bağlı bireysel birleştirmeleri ve bu birleştirmelerin gerçekleşmesi için zorunlu sesleme eylemlerini kapsar. krş. **dil**.

sözbilim (rhetoric) *genel* Etkili konuşma ve yazma yollarının, konuşmayı, yazmayı planlama yöntemlerinin incelenmesiyle uğraşan dil alanı. Geleneksel sözbilim çalışmaları özellikle halk önünde etkili konuşma teknikleriyle ilgili bir etkinlik iken daha sonraları bu alanda yazma ağırlıklı çalışmalara yönelinmiştir. Ünlü konuşmacı Cicero sözbilimi 'söylemin amacına uyarlanma' sanatı ya da yeteneği olarak tanımlamıştı.

sözce (utterance) *genel, söylem çözümlemesi* Bir konuşurun iki durak(lama) arasında ürettiği söz birimi. Sözce tek bir sözcükten ya da birkaç tümceden oluşabilir. Dil yetisi kapsamında olan soyut tümce kavramına karşılık sözce, somut dil kullanımına ilişkin bir kavramdır.

sözcük (word) *biçimbilim* Kendisinden önce ve sonra bir boşluk bulunabilen, anlam taşıyan birim; bir sözce içinde tek bir bi-

çimbirimden oluşabildiği gibi, tümce içinde gerekli ekleri de almış olan diğer birimlerden bağımsız olarak söylenebilen birim. Sözlükbirim, sözlüksel birim, sözcük-biçim için kullanılan ve kuramsal sezdirimi olmayan, geleneksel adlandırma. Bazı dilbilimsel açıklamalarda sözcüğe kuramsal bir konum kazandırıldığı görülür; örn. Mark Aronoff'un türetim açıklaması böyle bir varsayıma dayanır.

sözcük alanı (lexical field/semantic field) *anlambilim* Bir dilin sözvarlığında anlam açısından birbiriyle bağıntılı sözcüklerin kümeler oluşturarak içinde yer aldıkları varsayılan alan. Anlam alanları içinde renk, akrabalık, yiyecek vb. sözcük kümeleri en çok incelenen sözcük alanlarıdır. Bir sözcük alanındaki sözcüklerin anlamları birbirleriyle ilişkileri sonucu ortaya çıkar. **Anlam alanı** da denir.

sözcük-biçim (word-form) *biçimbilim* Bir sözlükbirimin, çekimsel bağlamlardaki biçimlerinden her biri; örn. *evi, evim, evde, evimizinki* vb. *EV* sözlükbiriminin sözcük-biçimleridir.

sözcük dağarcığı (vocabulary) *genel* bkz. **sözvarlığı.**

sözcük dizilişi (word order) *sözdizim* Sözcüklerin tümce içindeki çizgisel sıralanışı. Bu sıralanışın kısıtlı olduğu dillerde, bir temel sözcük dizilişi bulunduğu varsayılır. Böyle bir kısıtlama gözlemlenmeyen dillerde sözcük dizilişi özgürdür, yani tümce öğeleri tümce içinde değişik konumlarda bulunabilir.

sözcük sayılama (lexicostatistics) *tarihsel dilbilim* Dil tarihlendirmesinde sözlüksel birimlerdeki değişme oranları arasında niceliksel karşılaştırma yapmak amacıyla kullanılan teknik. Bu teknik dillerin akrabalık derecelerini ve tek tek dillerin ortak bir anadilden (kök dilden) ayrılma tarihini yaklaşık olarak belirlemek amacıyla karbon 14 yönteminden esinlenerek M. Swadesh tarafından önerilmiştir ve varsayımsal olarak birbirleriyle ilişkili dillerin temel bir sözvarlığını paylaştığına, diller birbirlerinden ayrıldıktan sonra zaman içinde bunlardan bir bölümünün eksildiğine dayanmaktadır. bkz. **dil tarihlendirmesi.**

sözcük türü (part of speech) *biçimbilim* Bir sözcüğün ait olduğu dilbilgisel ulam; örn. ad, eylem, niteleyici, belirteç, vb.

sözcük yayılması (lexical diffusion) *tarihsel dilbilim* Bir sözcüğün belli bir bölgede belirli bir dönemde kullanımının artması. Bu, dildeki değişmelerin birdenbire değil zaman içinde oluştuğunu vurgular.

sözcükbilim (lexicology) *genel* Bir dilin sözvarlığını, sözcüklerin ve öteki sözvarlığı öğelerinin yapılarını, oluşumlarını ve gelişimlerini araştıran alan. Sözvarlığındaki değişmeler, toplumsal gelişmeler ile ağız öğelerinin ilişkisi, yeni bir öğenin iletişim gereksinimini karşılamaya uygun olup olmaması ile ilgili nedenler ve koşulları araştırır. Bazı araştırıcılar sözcükbilimi, sözlükcülük içinde görürler.

sözdizim (syntax) *genel* Tümce yapısını araştıran dilbilim dalı. Tümce içindeki sözcük ve yapısal diğer birimler birbirleri ile aynı düzeyde ilişki içinde değildir; bu yapısal birimler birbirleri ile daha yakından ilişki içinde oldukları öbekler oluşturur. Sözdizim, tümce yapısındaki bu altulamlamanın niteliğini, öbek yapısındaki sözcük ve birimlerin arasındaki ilişkiyi ve bunların sıralanması ile ilgili kuralları içeren dilbilgisi bileşenidir.

sözdışı iletişim (kinesics) *göstergebilim* Beden hareketlerinin, yüz anlatımlarının dizgeli bir biçimde anlam iletmesini belirtmek için kullanılan bir terim; örn. kızgın bir yüz ifadesi tümcenin yorumunu değiştirir. Kimi dilbilimciler sözdışı iletişim için de sesbirim/sesbirimcik benzeri alt birimler önerirler, ancak sınırları çizilemediği için bu ayrımlar açık değildir.

sözel dağar (verbal repertoire) *genel* Konuşucunun sahip olduğu ve değişik roller ve amaçlar için kullandığı değişke ve biçemlerin tümü.

sözeylem (speech act) *edimbilim* Sözcenin bir eylem ile bütünleşmesi. J. A. Austin'in ortaya attığı bu kavrama göre kimi durumlarda dilsel etkinlik eşzamanlı olarak bir eylem demektir. Kısacası 'söylemek yapmaktır'; örn. *yarın geleceğime söz veriyo-*

rum dendiğinde hem bir Türkçe sözce/tümce üretilmiş olur hem de *söz vermek* eylemi kullanılarak 'söz verme' olgusu gerçekleştirilmiş olur. Austin'e göre bir sözeylem üç bileşenden oluşur: düzsöz (locutionary act), edimsöz (illocutionary act) ve etki söz (perlocutionary act) J. Searle ise önerme (proposition) ve edimsöz (illocution) arasında ayrım yapmanın önemine değinir.

sözlükbirim (lexeme) *biçimbilim* Bir dilin anlam dizgesindeki en küçük ayırıcı birim; bir sözcüğün değişik biçimlerinin –örn. *gel, geliniz, geldi* vb.– ortak paydası olarak kabul edilen ve sözlükte madde başı olarak gösterilen soyut birim.

sözlükçe (lexicon) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinin Ölçünlü Kuramından bu yana temel düzenlenişi değişmeyen, dilbilgisinin, sözlüksel birimleri sözlüksel kütükleri ile birlikte sunan depolama bileşeni. Sözlükçe'nin sözlüksel birimler için kodladığı bilgiler Yansıtma İlkesi yoluyla diğer sözdizimsel düzlemlerde de korunur. Bkz. **sözlüksel birim, sözlüksel kütük, sözlüksel yapıştırma.**

sözlükçülük (lexicography) *genel* Sözlük hazırlama ve yazma kurallarını içinde bulunduran alan. Sözlüksel kodlama yöntemi, sözlük yazma süreci, sözvarlığı öğeleri, dizimsel ve dizisel kodlama ile ilgili çalışmaları sözcükbilim alanındaki bilgiler ışığında yürütür.

sözlüksel belirleme (S-belirleme) (lexical marking) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde sözlüksel ulamların tümleçlerine yönelik dilbilgisel belirlemeyi, sözlüksel olmayanlarınkinden ayırmak üzere geliştirilen belirleme türü. Bir sözlüksel ulamın Rol-yönetiminde olan öğe, bu ulam tarafından aynı zamanda S-belirlenir demektir; örn. Eylem, bir sözlüksel ulam olarak Adöbekleri ve Tümce Öbeklerine Rol-yönetiminde bulunur, başka bir deyişle onları S-belirler. TÜM, bir sözlüksel ulam olmadığından, tümleci konumundaki Çekim Öbeğini S-belirlemez.

sözlüksel birim (lexical item) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, belirli bir kuramsal konumu sezdirmek üzere sözcük yerine kullanılan terim. Sözlüksel birimler sözlükçede listelenir ve so-

yut olarak sunulur. Soyutluğu, sözlüksel kütükte ayrıca bir sesbilimsel kalıpla sunulmasından ve biçimsesbilimsel tözü sesçil biçimde belirlenecek olmasından kaynaklanır. Soyut olma açısından sözlüksel birim kavramı, biçimbilimdeki sözlükbirim kavramıyla paralellik gösterir.

sözlüksel kütük (lexical entry) *sözdizim* Bir sözlüksel birimin sesbilimsel, anlambilimsel özellikleriyle ulamsal ve altulamsal özellikleri, eğer varsa kendine özgülüklerini de kodlayan sözlükçe bölümleri.

sözlükselleşme (lexicalization) *biçimbilim* Kısır bir biçimbilimsel süreç yoluyla sözcük türetme; örn. *yanaş-* eylemi, yalnızca bu eylemde görünen bir ekle *yan* tabanından türemiştir. Birleşimsel olmayan sözcük birliktelikleri de sözlükselleşmiş olarak görülür: *karnıyarık, imambayıldı,hanımeli, devetabanı, dilbalığı* vb. krş. **kurumsallaşma.**

sözlüksel ulam (lexical category) *sözdizim* Sözlükçede listelenmiş sözlüksel birimlerin sergilediği ulam. Bunlar, Çekim ve TÜMleyici gibi işlevsel ulamlarla karşıtlık oluşturur. Türkçe'de ana sözlüksel ulamlar ad, niteleyici, eylem, ilgeç ve bağlaçlardır. Genel kullanımda **sözcük türü** de denir.

sözlüksel yapı (lexical structure) *sözdizim* Sözlüksel kütük alanının daha küçük bir bölümünü göstermek üzere kullanılan bir terim. Sözlüksel yapıdan, çoğunlukla, sözlüksel birimin üye ve rol yapısı anlaşılır. Sözlüksel yapının gösterimlerinde sözlüksel birimin ulamı, kaç üye gerektirdiği ve bu üyelerin yükleneceği roller kodlanmıştır;
örn. ver-, Eyl, 1 2 3
EDEN HEDEF KONU

sözlüksel yapıştırma (lexical insertion) *sözdizim* Sözlükçeden sözlüksel birimleri derin yapıya yerleştirme işlemi.

sözsüz iletişim (non-verbal communication) *genel* Beden hareketleri, bedenin duruşu, yüz ifadeleri vb. yollarla sağlanan iletişim. Dille yapılan iletişime karşılık sözsüz iletişimde kullanılan

göstergeler oldukça sınırlı ve yapısal bakımdan düzensizdir. Ayrıca değişik kültürlerin dil dışı iletişim için kullandıkları göstergeler değişiktir.

sözvarlığı (vocabulary) *genel* Bir dilin sözlüksel birimlerinin ve sözlükçesinin tümü; sözlüksel birimlerin oluşturduğu açık dizge. İletişim gereksinimlerine koşut olarak dilin sözvarlığı sürekli gelişir. **Sözcük dağarcığı** da denir. bkz. **etken sözvarlığı, edilgen sözvarlığı.**

spektograf (spectograph) *sesbilgisi* Bir konuşmada geçen sesleri oluşturan akustik özelliklerin görüntülü karşılıklarını veren aygıt. bkz. **sesçizim.**

spektogram (spectogram) *sesbilgisi* bkz. **sesçizim.**

sunuş odağı (presentational focus) *sözdizim, anlambilim* bkz. **odak.**

süre (duration) *sesbilgisi* Bir sesin çıkarılışı sırasında kapladığı zaman dilimi. Süre bazı dillerde anlam ayırıcı olabilmektedir.

sürebirim (chorone/chroneme) *sesbilgisi* Sesbilimde ses uzunluklarının farklılığını açıklamakta kullanılan soyut birim.

sürekli (continuant) *sesbilgisi* Ses yolunda söyleyiş ve akustik yönden eksiksiz bir kapanmayla çıkarılan ses; örn. [s] sesi sürekli bir sestir.

süreksiz (discontinuous) *sesbilgisi* Patlayıcı ünsüzlerde olduğu gibi ses yolunun tamamen kapatılmasıyla çıkarılan ses.

sürtünme (friction) *sesbilgisi* Ses yolunda bir sesin daralma ve sıkışma ile çıkarılması.

sürtünmesiz (frictionless) *sesbilgisi* Ses yolunda söyleyiş ve akustik yönden eksik veya az bir kapanmayla çıkarılan ses.

sürtünmesiz sürekli (approximant) *sesbilgisi* Sesleri söyleyiş biçimine göre sınıflamakta kullanılan ve /w/, /j/, /r/, /l/ gibi sesleri niteleyen özellik.

sürtünücü (fricative) *sesbilgisi* Sürtünme izlenimi vererek çıkarılan ünsüz. Türkçe'deki daralma ünsüzlerinden /f/, /v/, /y/ ve /h/ sürtünücü ünsüzlerdir.

süzgeç (filter) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde herhangi bir dilbilgisel kuralın uygulanmasıyla veya bir kuralın uygulama alanı dışında kalmasıyla ortaya çıkabilecek aşırı üretimi engelleyen, bu özelliğiyle yüzey-yapı sonrasında işleyen araç. İlk grup için bkz. **i-içinde-i Süzgeci**, ikinci grup için bkz. **Durum Süzgeci**.

Ş

şaklama (click) *sesbilgisi* Söyleyiş biçimine göre, artdamaksıl hava akımı tarafından başlatılan ünsüzlerin bir türü, küçükdil bölgesinde çıkarılır.

şaklamalı diller (click languages) *genel* Şaklama sesinin sesbirim değeri taşıdığı diller; örn. Zulu, Hottentot.

şive (accent) *toplumdilbilim* Bir dilin bir bölge halkına, yabancı bir ulusa ya da etnik gruba özgü söyleyiş biçimiyle kullanımı; örn. Türkçe'yi Karadeniz şivesi, Rum şivesi ya da Amerikan şivesiyle konuşmak.

T

taban (kök) (base) *biçimbilim, sözdizim* 1— Biçimbilimde kök ya da gövdeye verilen ad; sözcüğün işlem uygulanabilen bölümü; örn. *öğretmen* sözcüğünün tabanı *öğret*'tir. Kimi dilbilimciler tabanı salt *kök* karşılığı kullanırken, kimileri *gövde* için de kullanır. 2— Daha soyut bir düzlemde *taban biçimi* değişik biçimlerin bir ortak paydası olarak ele alınır; örn. sözdiziminde olumlu etken biçim, olumsuz etken ve edilgen biçimleri için taban oluşturur. 3— Üretimsel dilbilgisinin ölçünlü modelinde (Chomsky 1965) kullanılan *taban bileşeni* terimi, sözdiziminin iki ana bileşeninden birisidir ve ulamsal (categorial) bileşen ile sözcük (lexicon) bileşeninden oluşur.

tabu (taboo) *toplumdilbilim* Polinez kökenli, temelde yasak şeyleri anlatmak için kullanılan bir terim. Sonraları daha kapsamlı bir anlam kazanmış kutsal, tehlikeli, ayıp, kirli şeyleri de anlatan bir terim olmuştur. Dil konusundaki tabular korku, incelik ve uygunluk başlıkları altında incelenebilir. Genellikle korkulan şeylere güzel adlar (bkz. **örtmece**) verilir; örn. kimi dillerde *Tanrı* için *efendimiz*, *şeytan* için *öteki* kullanılır. Bunun gibi *hastalık* yerine *rahatsızlık* ya da *tuvalete gitmek* yerine *el yıkamaya gitmek* örtmece sonucu ortaya çıkan sözcüklerdir.

takı (affix) *biçimbilim* bkz. **ek.**

tam ikidillilik (full bilingualism) *toplumdilbilim* İki dilin birbirine karıştırılmadan kullanıldığı, dillerden biri kullanılırken hiçbir şekilde ötekinin izi bulunmayan ikidillilik durumu. Bazı araştırmacılar yalnızca bu ikidilliliği gerçek ikidillilik olarak kabul ederler. **İdeal ikidillilik, dengeli ikidillilik** de denir.

tam yönetim (proper government) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde taşıma işlemi sonucunda yerdeğiştirmiş olan bir öğenin arkasında bıraktığı iz'in hangi durumlarda dilbilgisel olacağını belirleyen yönetim ilişkisi; örn. **Biz [$_{TÜMÖ}$ i bu kitabı okumak] sanılıyor] gibi duruyoruz.* tümcesinde boş ulam *i*, *biz*'in öncül-yönetimi altında değildir, çünkü büyükçül yansıma olan TÜMÖ tarafından engellenmektedir ve *sanıl* eylemi tarafından ROL yüklenmemektedir. Bunun sonucu olarak *i* tam yönetilememektedir, dolayısıyla tümce dilbilgisi-dışıdır. Kuramda tam yönetim şöyle ifade edilir:
tam yönetim
a b'ya R-yönetiminde veya öncül-yönetiminde bulunuyorsa a b'yı tam olarak yönetir.
Bkz. **öncül-yönetimi**, **R-yönetimi**.

tamamlamalı görünüş (completive aspect) *anlambilim* Çeşitli dilbilgisel ya da sözcüksel birimler aracılığıyla olay ya da durumun tamamlanmış olmasının vurgulandığı görünüş türü; örn. *Kar yolları tamamen kapladı.*

tamlama (compound) *biçimbilim* Geleneksel dilbilgisinde iki ya da daha çok sözcüğün dilin kuralları doğrultusunda bir araya gelmesi ile oluşan yapıları belirleyen terim. Tamlama terimi altında *çocuğun şapkası* gibi iyelik yapısı belirtili tamlama, *çocuk şapkası* gibi birleşik yapı belirtisiz tamlama, *demir kapı*, *soğuk savaş* gibi yapılar takısız tamlama olarak adlandırılır. Bu yaklaşımda, *çocuğun şapkası* yapısında *çocuğun*, *çocuk şapkası* yapısında *çocuk* ve *demir kapı/soğuk savaş* yapılarında *demir/soğuk* tamlayandır.

tanımlık (article) *biçimbilim* Kimi dillerde adlarla birlikte kullanılan, adlar arasındaki ayrımları (tekil, çoğul, belirli, belirsiz vb.) belirleyen dilbilgisi öğesi; örn. Fr. *le, la,* İng. *the, a, an.* Tanımlık İngilizce ve Fransızca'da olduğu gibi adlardan önce, ya da İsveç dilinde olduğu gibi adlardan sonra kullanılabilir.

tarz (key) *söylem çözümlemesi, anlamdilbilim* Bir sözeylemin gerçekleşmesinde kullanılan biçem, ton ya da tutum; örn. alaycı,

gerçekçi, ciddi, olgun vb. Terim değişik biçem düzlemlerini anlatmak için de kullanılır.

tarama (scan) *tarihsel dilbilim* Dilin eski dönemlerinde ya da eski lehçelerinde kullanılmış, ancak pek çoğu sonradan unutulmuş olan ögelerinin var olan yapıtlara dayanılarak ortaya konması işlemi. Dil düzenlemesi sürecinde, bu ögelerin bir bölümü canlandırılarak yeniden kullanıma sunulabilir.

tarihsel dilbilim (historical linguistics) *genel* Dilsel birimleri ve sözcükleri birlikte olduğu öğelerle bağıntılarını göz önüne almaksızın, uğradıkları değişimler açısından dilsel birimleri ve sözcükleri ele alan dilbilim. Evrimsel dilbilim ile aralarında büyük bir fark bulunmayan tarihsel dilbilim alanında artzamanlı bakış açısı egemendir.

taşıma hedefi (target of movement) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde bir taşıma işleminde, taşınacak öğe. Taşıma hedefi, taşıma türlerini de belirler. bkz. **baştan-başa taşıma**, krş. **konma noktası.**

tekanlamlı (monosemic) *anlambilim* Bir dil biriminin (sözcük, biçimbirim vb.) bir tek anlamı olması durumu; tekanlamlılık gündelik dilden çok bilim dilinde ve yapma dillerde görülür.

tekçil biçimcik (unique morph) *biçimbilim* Tek bir örnekte görünen biçimcik; örn. Türkçe'de *erkek, yanaş, yutkun, yağmur* sözcükleri çözümlenebilirdir, *-kek, -aş-, -kun- ve -mur* biçimcikleri ise tekçildir.

tek dilli (monoglot,monolingual) *toplumdilbilim* Tek bir dil bilen, başka dil bilmeyen kişi.

tekdillilik (monolingualism) *toplumdilbilim* İletişim için tek dil kullanma durumu. Tekdillilik, kişiler ve toplumlar için kullanılır. krş. **çokdillilik.**

tekil (singular) *biçimbilim* Tekliği, tek olmayı anlatan sayı ulamı; örn. *çocuk, kitap.*

tekünlü (monophthong) *sesbilim* Sesbilgisinde bir seslem içinde fark

edilebilir bir değişim göstermeyen ünlü; örn. Türkçe'deki *gel, süt, ot* sözcüklerindeki /e ü o/ ünlüleri gibi. krş. **kayanünlü**.

temel biçim (canonical form) *genel* Bir dilde, olasılıklar dizisi içinde en tipik olan, en sık rastlanan biçim ya da yapı; dilbilimde öteki biçimlerle karşılaştırma yapmak için ölçüt olarak kullanılan biçim ya da yapı; örn. sesbilimde temel seslem biçimi Ünsüz-Ünlü-Ünsüz'dür. Türkçe tümce yapısının temel biçimi *Çocuk topu attı* tümcesinde olduğu gibi özne-nesne-yüklemdir, ancak *Topu çocuk attı, Çocuk attı topu, Topu attı çocuk, Attı çocuk topu* gibi yapılar da bulunmaktadır.

temel dil (base/matrix language) *toplumdilbilim* İkidilli iletişimde daha baskın olan, kendisine aktarma yapılan, yapısal çerçeveyi belirleyen ve işlevsel ögelerin sağlandığı dil. Temel dilin belirlenmesi kod değiştirimi alanındaki değişik yaklaşımlara göre az çok farklılık göstermektedir. En bilinen modellerden biri Myers-Scotten tarafından geliştirilen temel dil çerçeve modelidir (Matrix Language Frame Model, kısaca MLF modeli). krş. **ikinci dil**.

temel üye (argument) *sözdizim* Mantıktaki yüklem yapısı çerçevesinde, bir tümcenin yükleminin alması zorunlu olduğu üyelerin herbiri; örn. *Ali kazayı gördü* tümcesinde *Ali* ve *kaza, gördü* eyleminin, *Çocuk ağladı* tümcesinde *çocuk, ağladı* eyleminin ve *Anne çocuklarına hediye verdi* tümcesinde *anne, çocukları, hediye, verdi* eyleminin temel üyeleridir.

temel üye yapısı (argument structure) *sözdizim* Mantıktaki yüklem yapısı çerçevesinde, bir tümcenin yükleminin alması zorunlu olduğu üyeleri belirten yapı; almaları zorunlu olan üyelerin sayısına bağlı olarak eylemler, 1-konumlu, 2-konumlu, 3-konumlu olarak üç sınıfa ayrılır; örn. *koş* 1-konumlu, *oku* 2-konumlu, *ver* 3-konumlu eylemdir. Üyelerin anlambilimsel ve sözdizimsel konumları, dilbilgisinin diğer ilke ve dizgeleri ile belirlenir. bkz. **içsel öğe, dışsal öğe**.

temel sıklık (fundamental frequency) *sesbilgisi* Akustik sesbilgisinde karmaşık bir ses dalgasının en düşük sıklıktaki öğesi.

temel ünlü (cardinal vowel) *sesbilgisi* bkz. **asal ünlü**.

***that*-iz süzgeci** (*that*-trace Filter) *sözdizim* Üretici Dilbilgisi Kuramında açık bir tümleyiciden hemen sonra bir izin bulunduğu yapıları kural-dışı yapan süzgeç. Bu süzgeç İngilizce'de, (i) **Who$_i$ do you know [$_{TÜMÖ}$ that [$_{ÇÖ}$ t_i has broke the window]]?*, (ii) **Who$_i$ would you prefer [$_{TÜMÖ}$ for [$_{ÇÖ}$ t_i to win]]?* gibi yapıların dilbilgisidışı olmasını açıklar. (i) ve (ii)'de yerleşmiş tümcenin tümleyici konumunda *that* ve *for* tümleyicileri bulunmaktadır. Yerleşmiş tümcelerin özne konumunda bulunan soru sözcüklerinin bu konumlarından ana tümcenin tümleyicisinin belirleyicisi konumuna taşınması, *that*-iz süzgeci tarafından dilbilgisidışı olarak belirlenir.

terim (term) *genel* Belli bir konu alanında özel bir anlamı olan sözcük; özellikle uzmanlar arasında anlam bulanıklığını önler, kavramların saydamlaşmasını ve tekanlamlılığı sağlar. Uzmanlık alanındaki konuların düzenlenmesinde bilginin biçimlendirilmesinde ve ona ulaşılmasında terimlerin önemi büyüktür.

terimbilim (terminology) *genel* Terimlerle ilgili sorunları ele alan ve inceleyen, terim oluşturma ilkelerini belirleyen, terimlerin yaratılmasına, ölçünleştirilmesine ve yaygınlaştırılmasına katkıda bulunan dal. Terimbilim alanındaki çalışmalar ve terimleri ölçünleştirme çabaları ulusal ve uluslararası kuruluşlar tarafından yürütülmektedir. Teknik alandaki terimler, *Uluslararası Ölçünleştirme Örgütü (International Organization for Standardization=ISO).* tarafından uluslararası düzeyde ölçünleştirilmeye çalışılmaktadır. UNESCO'nun desteğiyle Avusturya Ölçünleştirme Enstitüsü'ne bağlı olarak kurulan ve INFOTERM *(Information Center for Terminology)* kısaltmasıyla anılan *Uluslararası Terim Bilgi Merkezi* de, dünyanın her yerinden terimlerle ilgili yayınları (özellikle ölçünleri, ilkeleri ve uzmanlık alanı sözlüklerini) toplayıp incelemekte, uzmanlık sözlüklerinin kaynakçasını hazırlamakta, özellikle gelişmekte olan ülkelerde terim projeleri olan kuruluşlara önerilerde bulunmakta ve böylece terimsel bilgi zincirinin oluşmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

tıkama (blocking) *biçimbilim* Olası türetimin çeşitli etmenlerle engellenmesi; örn. Türkçe'de *-Icl* eki ile *nöbetçi* diye bekleme işini yapan bir ad türetilmiş olduğundan, bu adın yerine *beklemek* eyleminden benzer bir türetim **bekleyici* görülmez, çünkü dilde zaten bulunan *nöbetçi*, bu türetimi engellemektedir. Tıkayıcı öğenin dilde zaten bulunan bir sözcük olması tek koşul değildir, bazı edimsel etmenler de tıkayıcı olabilir; örn. Türkçe'de *üşüyücü* diye bir sözcük olası olmasına karşın bulunmaz; çünkü böyle bir araca, gerece ya da kavrama gereksinim duyulmamıştır.

tıkayıcı ulam (blocking category) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, S-belirlenmeyen büyükçül yansıma. Buna göre TÜMLEÇ, Çekim Öbekleri'ne, Eylem de eklem öbeklerine Rol-yönetiminde bulunmadığından, Çekim Öbeği ve eklem öbekleri tıkayıcı ulamdır. Tıkayıcı ulamın özellikle kalıtım ve *engel* tanımlamalarında özel konumu bulunmaktadır.

tını (timbre) *sesbilgisi* Yükseklik, yeğinlik ve süreden bağımsız olarak bir sesi başka seslerden ayırmayı sağlayan özellik. İnsan sesiyle müzik aygıtları, değişik tınıları nedeniyle kolaylıkla ayırt edilebilir.

tınlama (resonance) *sesbilgisi* Akustik sesbilgisinde ses yarığından yukarıda yutak, ağız ve burun boşluklarında oluşan ortak titreşim.

tınlayıcı (resonant) *sesbilgisi* Ses yarığında geniş bir kanalın oluşmasıyla duyulabilir bir sürtünme olmadan söylenen ünlü, geniz ünsüzü, akıcı/yan ünsüz gibi seslerin niteliği.

ticaret dili (trade language) *toplumdilbilim* Farklı diller konuşan insanların ya da toplulukların tecimsel amaçlarla oluşturdukları dil. Kırma diller, ilk anlamları bakımından birer ticaret dilidir.

titreşimli (sonorant) *sesbilgisi* Oldukça serbest bir hava akımı ile ve ses tellerinin kendiliğinden titreşimiyle çıkarılan ünlü, akıcı ünsüz, geniz ünsüzü gibi seslerin niteliği.

tiz (acute) *sesbilgisi* Jakobson ve Halle'nin ayırıcı özellikler kuramında pes'e karşıt olarak eklemleme yerindeki değişkenliği anlatan ses özelliklerinden biri. Tiz sesler yüksek sıklıkta akustik enerjiyle çıkarılır; ön ünlüler ile dişsil, dişyuvasıl, ve damaksıl ünsüzler [+tiz] özelliği taşırlar. krş. **pes.**

ton (tone) *sesbilgisi* Ses oluşumunda titreşim sayısının az ya da çok oluşu. Titreşim sayısı arttıkça ton yükselir. Ton, sesin yüksekliği ya da düşüklüğü, tizliği ya da pesliğidir. Türkçe'de düz tümceler alçalan tonla söylenir. **Titrem, perde değişimi** de denir.

ton dilleri (tone languages) *genel* Aynı sesbirimleri içeren seslemlerin üzerindeki perde değişikliklerinin sözcükler arasında anlam ayrımına yol açtığı diller; örn. Çince. krş. **ezgi dilleri.**

tonbilim (tonemics) *sesbilim* Ton türlerini ve işlevlerini inceleyen sesbilim dalı.

tonbirim (toneme) *sesbilim* Birbirleriyle karşıtlık içinde bulunan tonlar. Tonbirim, kimi dillerde, sesbirim gibi anlamlı birimleri birbirinden ayırır.

topluluk adı (collective noun) *biçimbilim* Birlik, bütünlük oluşturan bir kümeye, topluluğa verilen ad; örn. *ordu, kurul, hükümet* vb.

toplumdilbilim (sociolinguistics) *genel* Dil ve toplum arasındaki ilişkilerin tüm görünümleriyle ve çeşitli kuram, yaklaşım ve modellere dayanılarak araştırıldığı dal. Bu dalda ele alınan konulardan bazıları şunlardır: Toplumsal grupların dil kullanımları, dilsel tutumlar, dilin ölçünlü ve ölçünlü olmayan biçimleri, dil değişkeleri ve kesitler, ilişki dili, kırma dil ve kırma anadili, ikidillilik/çokdillilik, dil düzenlemesi/planlaması vb. Bazı araştırıcılar toplumdilbilim yerine *dil toplumbilimi* terimini kullanırlar. Ancak toplumdilbilimde dilbilim ağırlıklı çalışmalar yapılırken dil toplumbiliminde toplumbilim ağırlıklı çalışmalar yapılır. Dil ve toplum arasındaki ilişkilerin araştırıldığı alan için kullanılan bir başka terim de *toplumsal dilbilim*'dir ki bu alanda da dil, toplumbilim kuramının bir bölümü olarak görülür.

toplumdilbilimsel kod (sociolinguistic code) *toplumdilbilim* B. Bernstein'ın öncülüğünde gelişen eksiklik kuramı çerçevesinde tüm dil dizgesinden toplumsal koşullu seçme olarak ortaya çıkan sözel düzenleme, konuşma düzenlemesi. Toplumdilbilimsel kodlar, dar ve geniş kod olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. bkz. **dar kod, geniş kod.**

toplumsal ağ (social network) *toplumdilbilim* Bir dilsel toplulukta/konuşma topluluğunda yaşayan bireyin ilişkilerinin tümü. Toplumsal ağ çözümlemesi yoluyla bireyin toplumsal ilişkilerinin kendisinin dil seçimini nasıl etkilediği; değişik durumlarda, değişik insanlarla, değişik konumlarda vb. kullandığı dil gözlenerek ortaya konabilmektedir. Toplumsal ağ kuramı L. Milroy tarafından ortaya konmuştur.

toplumsal bağlam (social context) *toplumdilbilim* Durum, konum, konuşucu ve dinleyicinin içinde olduğu toplumsal, kültürel ve çevresel özelliklerin tümü.

toplumsal ikidillilik (societal bilingualism) *toplumdilbilim* Bir toplumda iki dilin çoğunluk dili ve baskın dil olarak kullanılması durumu. Toplumdilbilim alanında toplumsal ikidillilik üzerine yapılan çalışmalar, konuşulan iki dilin birbiriyle etkileşimi, diller arasındaki değiştirim üzerinde yoğunlaşmakta, ayrıca toplumdaki siyasal, ekonomik, kültürel ve eğitsel etkenlerin bu iki dilin kullanımı üzerindeki etkileri incelenmektedir. krş. **bireysel ikidillilik.**

toplumsal kullanım (sociolect) *toplumdilbilim* bkz. **küme dili.**

toplumsallaşma (socialization) *toplumdilbilim* Doğumla başlayan ve yaşam boyu süren, toplumsal yapının yaşanarak öğrenilmesini, davranış ve dil yapılarının kazanılmasını kapsayan, böylece bireyin toplumsal dizgenin üyesi olmasını sağlayan süreç. Toplumsallaşma sürecinin ilk evresi ana baba evinde yaşanmaktadır. Eksiklik kuramı çerçevesinde yapılan açıklamalarda çocuğun tüm davranışlarla birlikte dilsel davranışı da anababa evinde yaşarken öğrendiği, bu ilk evrenin daha sonraki evrelerde karşılaşılan tüm davranışlarla birlikte dil-

sel davranışı da etkilediği varsayılmaktadır.

tutumluluk ilkesi (language economy) *genel* İletişimde gereksiz dil kullanımından uzak durmayı içeren ilke; iletişim için salt gerekli ayrımları gözetmeyi, artık öğeleri en aza indirmeyi amaçlar, dildeki düzenliliği olabildiğince az kurala indirger.

tüm benzeşme (total assimilation) *sesbilim* Sözcük içinde değişik özellikler taşıyan seslerin her yönden birbirine dönüşmesi; örn. *onlar>onnar, eczane>ezzane, yanlış>yannış, yazsın>yassın* örneklerinde değişik özellikler taşıyan *-nl-, -cz-, -nl-, -zs-* seslerinin söyleyişte *-nn-, -zz-, -nn-, -ss-* olarak tümüyle birbirine dönüşmesi.

tümce ön bileşenleri (statement turn components) *konuşma çözümlemesi* Özellikle haber tartışmalarında, soru sormadan önce soruya zemin oluşturacak ek bilgi aktarıp sorunun çerçevesini belirlemek amacıyla sunucunun kullandığı çeşitli tümcelerden oluşan bileşen; örn. *A. K.'nin bütün kirli çamaşırları ortaya döküldü ve herkesin kafasına takılan soru şu: acaba onun etrafındaki bu insanlar bu görüntüleri izledikten, bu kirli çamaşırlar ortaya döküldükten sonra ne hissediyorlar?*

tümcecik (clause) *sözdizim* Bir yüklem ve onun temel öğeleri ve belirteçlerinden oluşan sözdizimsel birim; tümcenin önermesini içeren tümcecik ana tümcecik, içeyerleştirilmiş tümcecikler yantümceciklerdir; ad, sıfat, zarf tümceciği gibi.

tümcedışı kod değiştirimi (extrasentential code switching) *toplumdilbilim* Poplack tarafından yapılan sınıflamada tümce içinde herhangi bir noktada yer alabilen ve sözcenin geri kalan bölümüyle dolaylı olarak ilişkide olan ünlemler, alıntılar, kimi bağlaçlar ve deyimsel anlatımlar gibi eklentileri içeren kod değiştirimi türü. krş. **tümceiçi kod değiştirimi, tümcelerarası kod değiştirimi.**

tümceeşli (clausemate) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde bir tümcenin öğeleri arasındaki ilişki türlerinden birisi. Tümce öğeleri aynı tümce kaynağından geliyorlarsa bunlar tümceeşlilerdir.

tümceiçi kod değiştirimi (intrasentential code switching) *toplumdilbilim*

Poplack tarafından yapılan sınıflamada aynı tümce içinde başat dil içine ikinci dil ögelerinin yerleştirilmesi biçiminde gerçekleşen ve kimi araştırıcıların kod karıştırımı olarak da adlandırdığı kod değiştirimi türü. krş. **tümcedışı kod değiştirimi, tümcelerarası kod değiştirimi.**

tümcelerarası kod değiştirimi (intersentential code switching) *toplumdilbilim* Poplack tarafından yapılan sınıflamada tümce/tümcecik sınırında ortaya çıkan, her iki dilin kuralları korunarak bir tümcenin/tümceciğin bir dilde, ötekinin ikinci dilde üretilmesi sonucu ortaya çıkan kod değiştirim türü. krş. **tümceiçi kod değiştirimi, tümcedışı kod değiştirimi.**

tümcesel (sentential) *sözdizim* Bir ana tümce içinde, bir yüklem ve onun temel öğeleri ve belirteçlerinden oluşan sözdizimsel bir birim ile doldurulan, herhangi bir kurucu konumu; "tümcesel özne", "tümcesel nesne", "tümcesel tümleç" vb. yapılar, basit yapılı bir adöbeğinin bulunabileceği tüm konumlarda bulunur; örn. *[Karda yürümek] zevklidir* tümcesel özne, *[Biz [bakanların toplandığını] duyduk* tümcesel nesnedir.

tümcesel özne kısıtlaması (sentential subject constraint) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde özne konumundaki tümceciğin içinden dışına taşımanın olamayacağını söyleyen ada kısıtlaması türü; örn. *[Stadı tamir etmek] pahalıya mal oldu* tümcesinde *stad* adöbeği, özne konumundan bir üstteki tümceciği aşarak dışarı çıkamaz ve yapı dilbilgisel değildir: **[Tamir etmek] pahalıya mal olan]] stad.* Bu kısıtlama, Türkçe'de özne belirtili olduğunda çalışmaz: örn. *[Enflasyonun bu yılın sonunda düşeceği] yalan-ı / [[$Ø_i$ bu yılın sonunda düşeceği] yalan olan] enflasyon$_i$].* Bu kısıtlama, İngilizce'de AÖ'leri olduğu kadar *ne*-öbeklerini de bağlar: örn. **Ayşe$_{ii}$ [for me to know $Ø_i$] is hard/ *What$_i$ does [that Ali said $Ø_i$]worried us.* (iiia)'da yerleşmiş eylemin nesnesi olan *Ayşe*, konulaştırma etkisiyle tümce başlangıcına gidememektedir. (iiib)'de *ne*-öbeği, tümcesel özne içindeki nesne konumundan çıkıp tümce başlangıcına gitmiştir, ancak yapı dilbilgisel değildir.

tümdeğişkeli (panlectal) *toplumdilbilim* Tüm bireysel değişkeleri ve

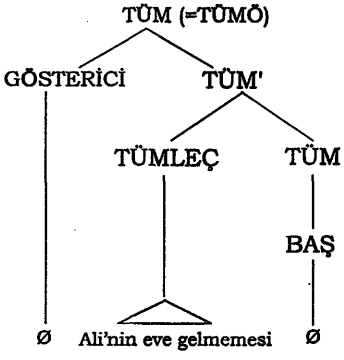
kullanımları dikkate alan, böylece konuşucunun edilgen dil yetisi modelini ortaya koymayı amaçlayan dilbilgisi modeli. krş. **çokdeğişkeli**.

tümel (universal) *genel* bkz. **evrensel**.

tümleç (complement) *sözdizim* 1— Dilbilgisel işlev çözümlemelerinde tümce ya da tümceciğin belli başlı kurucu öğelerinden birisi; geleneksel olarak eylemin gösterdiği iş, oluş vb.'lerini tamamlama işlevi nedeniyle böyle adlandırılmıştır; örn. *Vazoyu kırdı. Biz tarlada çiçek topladık.* tümcelerinde *vazo ve çiçek* tümleçtir. Tüm sözcük sınıfları sözdizimsel yapıda tümleç alabilirler. Kendilerini yöneten başların niteliğine bağlı olarak, tümleçler eylem tümleçleri, ilgeç tümleçleri, ad tümleçleri olarak işlev yaparlar. *Ver, bildir* gibi eylemler çift tümleçlidir; örn. *Kitabı okulda arkadaşıma verdim* tümcesinde *kitabı* adöbeği *ver* eyleminin düz tümleci, *arkadaşıma* adöbeği dolaylı tümlecidir. 2— Üretici Dilbilgisinde Baş tarafından seçilen (bkz. **seçme**) ve Aşamalı-X Kuramında başın kardeşi ve bir aşamalı-X'in çocuğu konumundaki kurucular için kullanılan üst terim (bkz. **Aşamalı-X Çizelgesi**). Üye-konumlu AdÖbekleri Eylem ve İlgeçlerin tümleci, EylemÖbeği Çekim'in tümleci, ÇekimÖbeği de TÜMleyici'nin tümlecidir. Türkçe'de AdÖbeği-tümleci olarak YALIN ve TAMLAYAN durumlu, tamlayan görevindeki AÖ'ler gösterilmiştir. **Nesne** de denir.

tümlehçesel (pandialectal) *toplumdilbilim* Kimi toplumdilbilimciler tarafından kullanılan, lehçebilim ve toplumdilbilimde bir dilin bütün lehçeleri için geçerli bir özelliği anlatan terim.

tümleyici öbeği (TÜMÖ) (complementizer phrase) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, baş öğesi $TÜMleyici_0$ olan büyükçül yansıma. Türkçe'de -mA eki ile kurulan yantümcelerdeki TÜMleyici'nin d-yapıda yalnızca TÜMLEÇ konumu (ÇÖ ile) doludur.

türetme (derivation) *biçimbilim, sözdizim* 1— Bir köke ya da kökene türetim ekleri (önek, içek ya da sonek) getirilerek yeni sözlüksel birimler oluşturma süreci. Türkçe'de türetme soneklerle yapılır; örn. *seç, kim, söz, yapı, doğ, çağ* sözcüklerine türetim eklerinin getirilmesi ile *seçenek, kimlik, sözcük, yapısalcılık, doğal, çağdaş* vb. sözcükleri türetilmiştir. 2— Üretici Dilbilgisinde, sözdizimde derin yapının yüzey yapıya geçiş evresi.

türetimsel (derivative) *biçimbilim* Türetim sürecine ait olan niteleme. Ad olarak, bir türetim süreci sonunda ortaya çıkan sözcük.

U

uğraş dili (jargon, technical language) *toplumdilbilim* Günlük dile ve ölçünlü dile karşıt olarak belli meslek alanlarında kullanılan, ama ölçünlü dil ve günlük dilden dilbilgisi yönünden farklılık göstermeyip yalnızca kendine özgü sözvarlığı nedeniyle onlardan ayrılan dil; bir meslek grubuna ya da başka bir toplumsal gruba özgü, içinde anlaşılması her zaman kolay olmayan kullanımlar bulunan dil; örn. spor dili, tıp dili, hukuk dili, ekonomi dili, denizci dili, havacı dili vb.

ulam (category) *genel* Dil öğelerinin belirli dilbilgisi, anlam ya da işlev ölçütüne göre oluşturduğu küme. Ad, sıfat, eylem vb. sözcüksel; kip, zaman vb. işlevsel çekim, özne, nesne vb. işlevsel ulamlardır.

ulama (liaison) *sesbilim* Bir sözcüğün son sesi ile kendisini izleyen sözcüğün ilk sesi arasındaki geçiş bağlantısı; örn. Fransızca'da *c'est*'deki /t/'nin kendisini izleyen ve ilk sesi ünlü ya da soluksuz /h/ olan bir sözcüğe ulanarak sesletilmesi.

ulaşılabilir özne/ÖZNE (accessible subject/SUBJECT) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinin Yönetim ve Bağlama Kuramında, aşamalı yapı içinde bulunan A ve B boğumları arasındaki eşdizinleme olasılığını belirleyen yapısal ilişki; bağlama ilişkisinin belirleneceği alanın tanımlanmasındaki koşullardan biri olan özne'nin niteliğinin tanımlanması. UYUM'un özne özellikleri taşıdığı ve büyük ÖZNE olarak nitelendirilebileceği savı çerçevesinde, herhangi bir dilbilgisi kuralının çiğnenmediği durumlarda, bağlanacak öğenin ilk ulaşabileceği öznenin

belirlediği alanda bağlanacağını belirtir; örn. *Ali$_i$ thinks [that himself$_i$ is the best student]* tümcesinde, *himself* dönüşlü adılının özne konumunda bulunduğu yantümcenin UYUM'u, *himself* için ulaşılabilir öznedir ve bundan dolayı *himself*'in yantümce içinde bağlanması beklenir; ancak, *himself*'i bağlayan *Ali*, bu yantümce içinde olmadığından, Bağlama Kuramı'nın A ilkesi yıkılmıştır ve tümce dilbilgisidışıdır. bkz. **büyük ÖZNE, i-içinde-i Süzgeci.**

ulusal dil (national language) *toplumdilbilim* Devlet oluşturmuş bir ulusun kullandığı dil. Ulusal dil çoğu kez resmi dil ya da dillerden biri konumundadır, dolayısıyla devlet işleri, eğitim, hukuk, kitle iletişimi gibi resmi dilin kullanıldığı alanlarda kullanılır. Birçok ülkede ulusal dil ile resmi dil aynı dildir, ancak kimi çok dilli toplumlarda resmi dilin belirlenmesi çoğu zaman tartışmalara yol açar. Kimi ülkelerde birden çok resmi dil bulunur.

ulusallaştırma (nationalization) *toplumdilbilim* İletişimsizliği ortadan kaldırmak ve siyasal sınırlar içinde bulunan tüm toplulukların aynı dili konuşarak anlaşmalarını sağlamak amacıyla bir dilin ülke çapında bütün konuşurlar tarafından benimsenmiş bir dil durumuna getirilmesi. Ulusallaştırma dil belirlemesiyle ilgili bir konudur.

uluslararasılaştırma (internationalization) *toplumdilbilim* Dil düzenlemesi sürecinde eğitim, hukuk, ticaret alanlarında uluslararası boyut kazanmış ve geniş bir iletişim alanına sahip olan, ancak yerli (non-indigenous) olmayan bir dilin resmi dil olarak kabul edilmesi; örn. Singapur, Hindistan, Filipinler ve Papua Yeni Gine'deki İngilizce'nin durumu.

usçuluk (rationalism) *genel* Özellikle Descartes ve Leibniz'in felsefesine dayanan, usu insan bilgisinin tek kaynağı olarak benimseyen felsefe akımı. Deneyci ve davranışçı yaklaşıma karşıt olarak şu görüşleri benimser: a) doğuştancı düşünceler varsayımı (çocuğun insan diline ilişkin hiç değilse kimi evrensel yapısal ilkeleri birlikte getirdiği, dili öğrenmeğe yat-

kın olarak doğduğuna ilişkin varsayım), b) dilin yaratıcı yanı (dilin salt işitilenlerle sınırlı olmadığı), c) dış ve iç biçim/yüzey ve derin yapı ayrımı.

uygulamalı dilbilim (applied linguistics) *genel* Dilbilim kuram, yöntem ve bulgularının çeşitli alanlardaki dil sorunlarının çözümünde kullanılmasını konu alan dilbilim dalı. Dil yaşam ve toplumun bütün alanlarını kapsayan bir konu olduğundan, uygulamalı dilbilimin ilgi alanı da oldukça geniştir; dil öğretimi, çeviri, dil bozuklukları, dil planlaması, ikidillilik sorunları, dil çalışmalarında bilgisayardan yararlanma vb. inceleme konuları arasındadır. Bu nedenle ilgi alanlarından en önemlisi dil öğretimi olmakla birlikte uygulamalı dilbilim salt dil öğretimiyle sınırlanmaz.

uygun geçiş noktası (transition relevance point) *toplumdilbilim* Konuşma sürecinde konuşma sırasının bir konuşmacıdan diğerine geçebileceği nokta. Konuşmacının ses tonundaki düşüşler, duraklamalar, konuşmacının bir tümcecik ya da tümce sonuna ulaşması geçiş noktalarına örnek oluşturmaktadır.

uygunluk koşulları (felicity conditions) *edimbilim* Bir sözeylemin geçerli olması için gerekli koşullar; örn. *Sizi kan koca ilan ediyorum* sözcesinin sözeylem değeri olabilmesi için a) toplumda evlenme geleneğinin bulunması b) sözcenin uygun kişi (evlenme memuru) tarafından söylenmesi c) uygun yerde ve tam olarak söylenmesi gerekir.

uyum (agreement) *sözdizim* 1— Genel anlamda, bir öğenin belirli bir sözdizimsel konumda görünmesinin, bu öğenin içerdiği sayı, kişi, cinsiyet, durum gibi dilbilgisel ulam özelliğinin, yapıdaki bir başka öğe ya da öğeleri biçimbilimsel olarak etkilemesi; tümce içinde bir birimin belli bir biçiminin, başka bir birimin bununla uyumlu bir biçimini gerektirmesi; örn. özne konumunda [+1Çoğkişi] özellikli bir adöbeğinin bulunması, eylemin de uyumlu biçimbilimi taşıması, *Biz okula gittik*. 2— Üretici Dilbilgisinin Yönetim ve Bağlama Kuramında UYUM sözlüksel olmayan başlardan ÇEKİM'in bir bileşeni-

dir. Türkçe'de Uyum kişi ve sayı ulamlarını içerir.

uyum (harmony) *sesbilim* bkz. **ünlü uyumu.**

uyuşum (congruence) *biçimbilim, sözdizim* Dilbilimde bir düzeydeki belirlemelerin başka düzeydekilerle çakışmasını anlatmak için kullanılan bir terim; örn. sözcük kavramı, uyuşumu zayıf bir kavramdır; ses, sözdizim, anlam bakımından değişik ölçütlere göre tanımlanabilir.

uzak benzeşme (discontiguous assimilation) *sesbilgisi* Birbirine komşu olmayan, birbirinden uzak olan seslerin etkisiyle ortaya çıkan benzeşme türü; örn. *şemsiye>şemşiye* (Anadolu ağızlarında), *enstitü>enstütü* (konuşma sırasında).

uzak taşıma (long movement) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, bir öbeğin, bulunduğu TÜMleyiciÖbeği'nden tek bir taşıma işlemi ile dışarı taşındığı taşıma türü; örn. aşağıdaki İngilizce soruda derin yapıda alt tümcenin nesnesi konumunda olan *what* soru sözcüğü, tek bir taşıma işlemi ile yüzey yapıda bulunduğu konuma gelmiştir: *[Which books]$_i$ do you think [TÜM that [Ali bought t$_i$]?* Uzak taşımanın uygulanmasını belirleyen koşullar bulunmaktadır; bunlardan biri Alttaşlık Kuralıdır. **krş. yakın taşıma.**

uzamcılık (localism) *anlambilim* Uzam (yer) ilişkilerinin dilbilimsel ve anlamsal olarak uzam dışı ilişkilerden daha temel olduğunu öne süren yaklaşım. Ruhbilimcilerin insan bilişinde uzamın daha önemli olduğu sayıltısından yola çıkan bu anlayış kimi uzam terimlerinin zaman için de kullanıldıklarını öne sürer; örn. *burada-şimdi, orada-sonra* anlamına gelebilir.

uzamdilbilim (geolinguistics) *toplumdilbilim* Dil olgularının uzamdaki dağılışının, yayılım alanlarının incelendiği, bir dilin sınırları içine giren çeşitli bölgelerdeki dilsel biçimleri haritalara işleyerek dil atlaslarının oluşturulmasını öngören dal. Yerleşme ve kültür tarihi hakkında önemli ipuçlarının sağlanmasına yardımcı olan uzamdilbilim, toplumsal nitelikli dil incelemelerine de katkılarda bulunur. **Dil coğrafyası** da denir.

uzlaşımsal (conventional) *genel* Gösteren ile gösterilen arasındaki nedensizlik ile ilgili özellik. Bu özellik yansımalı sözcüklerdeki doğal ilişkinin aksine örtük bir toplumsal ilişkiye dayanır ve yansıtmalar dışında kalan göstergeler uzlaşımsal özellik taşır.

uzlaşımsal sezdirim (conventional implicature) *edimbilim* Dil kullanımını düzenleyen ilkeler aracılığıyla sezilmiş olan değil, bir sözcüğün ya da ifadenin herkes tarafından üzerinde uzlaşılmış olan anlamı; örn. iki sözceyi *ama* bağlacı ile birleştiren bir konuşucu, bu sözceler arasında karşıtlık ilişkisi olduğunu uzlaşımsal sezdirim yoluyla iletmiş olur.

uzun seslem (long syllable) *sesbilgisi* İçinde uzun ünlü ya da çeşitli ortamlarda uzamış olan ünlü bulunduran seslem türü; *mali milat* dizimindeki *mali* sözcüğünde her iki seslem (*ma:* ve *li:*), *milat* sözcüğünde bir seslem (*mi:*) uzundur. Türkçe'de *ğ*, bazı ortamlarda uzayan seslemleri belli eder; örn. *öğrenci, ağrı* sözcüklerinde, *ğ* kendinden önce gelen ünlünün uzun olduğunu belirtir: */ö:renci/*, */a:rı/*. krş. **kısa seslem.**

uzun ünlü (long vowel) *sesbilgisi, sesbilim* Çıkış süresi bir ünlünün süresinden daha uzun olan ünlü.

Ü

ünlü (vowel) *sesbilgisi, sesbilim* Akciğerlerden gelen havanın ses yolunda herhangi bir engelle karşılaşmadan akışı ve ses tellerinin titreşmesi sonucu oluşan ses: örn. /a/, /e/, /o/, /ü/. krş. **ünsüz.**

ünlü düşmesi (vowel reduction) *sesbilim* Çeşitli sesbilgisel etkenler nedeniyle sözcüklerin çoğunlukla iç, daha az oranda da ön ve sonseslerinde bulunan ünlülerin kullanılmaması durumu; örn. *oğul+u>oğlu, ağız+ı>ağzı* sözcüklerinde içseste bulunan ünlüler düşmüştür. **Ünlü indirgemesi** de denir.

ünlü indirgemesi (ablaut) *sesbilim* bkz. **ünlü düşmesi.**

ünlü uyumu (vowel harmony) *sesbilim* Bir sözcüğün ünlülerinin özellikleri yönünden birbirlerine benzer olması; örn. Türkçe'deki büyük ünlü uyumunda ilk seslemdeki ünlüler ön-art (incekalın) oluşları, küçük ünlü uyumunda ise hem ön-art hem de düzlük-yuvarlaklık bakımından kendilerinden sonra gelen seslemlerdeki ünlüleri etkileyip onların benzer özellikler göstermesini sağlar.

ünlülerarası (intervocalic) *sesbilim* İki ünlü arasında bulunan ünsüz; örn. *Ege* sözcüğündeki /g/, ünlülerarası bir ünsüzdür.

ünlüleşme (vocalization) *sesbilim* Bir ünsüzün, yanındaki ünlülerin etkisiyle ünlü niteliğini alması; örn. damak ünsüzleri ile yarıünlü niteliği taşıyan ünsüzlerin bu niteliği almaları söz konusudur: *değil>deyil>diyil>di:l, geldiğini>geldiyini>geldi:ni* gibi.

ünsüz (consonant) *sesbilgisi, sesbilim* 1— Akciğerlerden gelen havanın ses yolunda bir daralma, kapanma ya da engelleme ile karşılaşması sonucu çıkarılan ses. Ünsüzler engelin türüne ya da yerine göre sınıflandırılırlar, bir bölümü titreşimli, bir bölümü de titreşimsizdir. 2— Sesbilimdeki 'consonant' kavramının sesbilgisindeki 'contoid' karşılığı olarak K. Pike tarafından önerilen terim.

ünsüz kümesi (consonant cluster) *sesbilim* Birden çok ünsüzün sözcük ya da seslemin başında, içinde ya da sonunda bir arada bulunması; örn. *tren* sözcüğünün başında bulunan *tr-* sesleri ünsüz kümesi oluşturur.

üretici (generative) *genel* Dilbilgisinin bir dildeki dilbilgisine uygun tümceleri üretme gücü taşıma özelliği.

Üretici Dilbilgisi (generative grammar) *genel* 1957'de N. Chomsky tarafından ortaya atılan dilbilgisi kuramı. Üretici Dilbilgisi, dilin bütününü oluşturan sayısız tümce dizilerinin, bir dizi sınırlı biçimsel kuraldan oluştuğunu varsayar.

Üretici Anlambilim (generative semantics) *anlambilim* Lakoff, McCawley, Postal, Ross'un geliştirdiği düşünce akımı. Chomsky'nin anlayışına aykırı olarak bu yaklaşım anlam bileşenini temel alır ve sözdizimi bileşeninin bundan çıktığını savunur. Başka bir anlatımla, sözdizimi kuralları salt yorumsaldır.

üretken ikidillilik (generative bilingualism) *ruhdilbilim, toplumdilbilim* En geniş yorumuyla bireylerin her iki dili konuşup anlayabildikleri (ve okuyup yazabildikleri) ikidillilik durumu. Üretken ikidilliler her iki dili de aynı düzeyde yazıp konuşamayabilirler. Kimi ikidilliler ikinci dilde çok iyi konuştukları halde yazmada güçlük çekebilmektedirler. krş. **edilgen ikidillilik.**

üst (higher) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde aşamalı tümce yapısı içinde yerleşmiş bir tümceye göre, ona hükmeden bir tümce ya da o tümcenin kurucularından her birinin niteliği; örn. *[[[Berna-nın gel-diğ-i]-ni gör-en] kardeşleri] sevindi* tümcesinde *gör* eylemi, yerleşmiş *gel* eylemine göre üsteylemdir. Sarmal yer-

leşmede niteleme, üstteki, daha üstteki, bir üstteki, iki üstteki vb. olabilir.

üst değişke (high variety) *toplumdilbilim* İkideğişkeliliğin bulunduğu toplumlarda/topluluklarda alt değişkeye karşıt olarak törenlerde, okul ve üniversitede, parlamentoda, basında, radyo ve televizyon haberlerinde, şiirde, kısaca resmi dil ve özenli kullanım gerektiren durumlarda kullanılan değişke. **krş. alt değişke.**

üst kullanım (acrolect) *toplumdilbilim* Kırma anadilin kullanıldığı toplumlarda bireylerin ölçünlü dile en yakın kullanımı. **krş. alt kullanım, orta kullanım.**

üstanlamlık (superordinate) *anlambilim* İki ya da daha çok bağıntılı sözcükten en genel kavramı anlatan sözcüğe verilen ad; örn. *kedi, köpek, at, eşek* vb. sözcükler için *'hayvan'* sözcüğü üstanlamlık olarak kullanılır. **bkz. altanlamlık.**

üstdamaksıl (retroflexion) *sesbilgisi* Dil ucunun geriye kıvrılarak sert damağa değmesiyle çıkarılan ses; örn. /r/, /t/, /d/ gibi ünsüzlerin çeşitli dillerde ve ağızlarda [ʈ], /ʈ/, /ɖ/ üstdamaksıl değişkeleri bulunmaktadır.

üstdil (metalanguage) *genel* Bir dili çözümlemekte, betimlemekte kullanılan dil; örn. *bir iş, oluş ve durumu anlatan sözcüklere eylem denir* tümcesi bir üstdildir. Dilbilim, mantık vb. alanların terimleri bir üstdil oluşturur. Açımlamalar ve dilbilgisi tanımları üstdil kullanım örnekleridir.

üstdil işlevi (metalinguistic function) *genel* Doğal dilin bir konu alanının betimlenmesinde kullanılması. Dilbilim terimleri üstdil işlevini yerine getiren sözcüklerdir; örn. *Sesbilim, sesleri ses dizgesindeki işlevleri açısından inceleyen bir bilim dalıdır.*

üstek (suprafix, simulfix, superfix) *biçimbilim/sesbilim* Bir tabandan parçalarüstü özellikleri değiştirme yoluyla yeni tabanlar türetme işinde yer aldığı varsayılan ek; örn. Türkçe'de genellikle son seslemde bulunan vurgu özel adlarda ilk seslemdedir; örn.

ordú > *Órdu, bebék* > *Bébek* sözcüklerinin arasındaki ayrım vurgu alan seslemin niteliği ile belirtilir. **Parçaüstü** de denir.

üstkatman (superstratum) *tarihsel dilbilim, toplumdilbilim* Bir dil alanı içinde politik, ekonomik ya da kültürel egemenlik sonucu etkili olan dil ya da değişke. İngilizce, Fransızca ve Arapça üstkatman etkisiyle tarihsel dönemlerde çeşitli diller üzerinde etkili olmuş ve o dillerde ödünçlemelerin sayısını artırmıştır. Osmanlı egemenliği altına girmiş ülkelerin dillerine de üstkatman etkisiyle Türkçe öğeler girmiştir. krş. **altkatman, yankatman.**

üstsesbirim (archiphoneme) *sesbilim* Yansızlaşma sorununun çözümlenmesinde iki sesbirimin ortak ayırıcı özelliklerinin tümüne verilen ad; örn. *[ler, -lar]* ekindeki */e/* ve */a/* sesbirimleri /A/ üstsesbirimi ile gösterilir. Amerikan İngilizcesi'nde *latter* ile *ladder* sözcüklerinin söylenişinde */t/* ve */d/* sesbirimleri arasındaki ötümsüz-ötümlü karşıtlığı ortadan kalkar, bu durumu göstermek için çoğu zaman bir üstsesbirim simgesi, örn. /D/ kullanılır.

üstünlük koşulu (superiority condition) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, birden fazla *ne*-öbeğinin aynı tümceden çıkarılışını kısıtlayan koşul; koşul, bir *ne*-öbeğini kendisine üstünlük sağlayan başka bir *ne*-öbeğinin üzerinden taşımayı engeller; örn. İngilizce'de içinde birden fazla *ne*-öbeği bulunan **What did you hear who read it?* gibi yapıların dilbilgisidışı olmalarını açıklar. Üstünlük Koşulu şöyle tanımlanmaktadır:

Üstünlük Koşulu

A'ya hükmeden her büyükçül yansıma B'ye de hükmediyorsa ve bunun tersi geçerli değilse, A B'ye göre üstündür.

üye (Ü) (argument) *sözdizim* bkz. **temel üye.**

Ü-bağlama (A-binding) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde bir adıl/dönüşlünün özne, nesne gibi Üye konumundaki bir öğe tarafından gerçekleşen bağlanması; örn. *Ahmet$_i$ [herkes-in o-ndan$_i$ bahset-tiğ-i]ni duydu* tümcesinde öncül *Ahmet* Üye konumludur ve yantümcenin tümleci olan *o-nu* adılını bağlamaktadır. Bu

biçimde bağlanan öğeler Üye-bağlı'dır (A-bound).

Ü'-bağlama (A'-binding) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde bir adıl/dönüşlünün temel üye konumunda olmayan bir öğe tarafından gerçekleşen bağlanması. Bu tür bir bağlama, örneğin, *ne*-izine uygulanır; *ne*-öbeği, Ü'-konumu olan TÜMleyiciye taşındığında, arkasında bıraktığı izi Ü'-bağlar. Bu biçimde bağlanan öğeler "Ü'-bağlı"dır (A'-bound).

Ü-konumu (A-position) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde tümcenin öznesi, eylemin nesnesi ve ön(/son)durumun tümleci görevindeki üyenin bulunduğu konum. krş. **Ü'-konumu**.

Ü'-konumu (A'-position) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde üye olmayan öğelerin konumu. TÜMleyici ve TÜMleyici'nin Belirleyici'si Ü'-konumlarıdır. Eklemler, Ü'-konumludurlar.

üye yapısı (argument structure) *sözdizim* bkz. **temel üye yapısı**.

V

varsıllaştırma (enrichment) *edimbilim* bkz. **zenginleştirme.**

vazgeçilebilir iyelik (alienable possession) *anlambilim* Sahip olan ile sahip olunan arasında geçici ya da temel olmayan iyelik ilişkisi; örn. *çocuğun kalemi, bizim evimiz.* Türkçe'de vazgeçilebilir iyelik yapılarında iyelik eki düşürülebilir; örn. *bizim ev, senin çanta.* krş. **vazgeçilemez iyelik.**

vazgeçilemez iyelik (inalienable possession) *anlambilim* Sahip olan ile sahip olunan arasında zorunlu ya da sürekli iyelik ilişkisi; örn. *çocuğun eli, babam.* Türkçe'de aktarılamaz iyelik yapılarında iyelik eki düşürülemez; örn. **benim baba, *çocuğun el.*

verici (transmitter) *genel* İletişim sürecinde bir içeriği sözlü ya da yazılı sinyallere dönüştürerek kanala bırakan öğe; verici, insanlar arasındaki iletişimde konuşan ile özdeşleşmektedir. krş. **alıcı.**

vurgu (stress) *sesbilgisi, sesbilim* Bir sözcükteki ya da öbekteki bir seslemi, öteki seslemlerden daha belirgin, daha baskılı bir biçimde söyleme; böylece kimi zaman yeni bir anlam ortaya koyma. Vurgu, parçaüstü özelliklerden birisidir.

vurgulu seslem (stressed syllable) *sesbilim* Sözcük içinde vurguyu üzerinde bulunduran seslem; örn. *günLERce, ANkara, kerTENkele, beNİMki* sözcüklerinde büyük harflerle yazılmış olan seslemler vurgulu seslemdir.

vurgusuz seslem (atonic/unstressed syllable) *sesbilim* Sözcük içinde vurguyu üzerinde bulundurmayan seslem; örn. *günLERce, ANkara, kerTENkele, beNİMki* sözcüklerinde küçük harflerle yazılmış olan seslemler vurgusuz seslemdir.

Y

yabancı sözcük (loan word) *biçimbilim* bkz. **ödünç sözcük.**

yabancılaşma (alienation) *genel* Yazın eleştirisinde yabancılaştırmayı çağrıştıran sözcüklerle, anlatıma bir dış bakış sağlayarak okur ile yazın kişisi arasında bir 'boşluk' yaratma. Tiyatroda seyirciyi eyleme uzak tutarak 'alışılmışın garip, yabancı' görünmesine yardımcı olmak, alışılmışa bir bakıma yeni bir soluk kazandırmak. Değişik bilim dallarına göre yabancılaşma konuları da değişir; ruhbilimde kişinin kendisine karşı yabancılaşması, toplumbilimde topluma karşı yabancılaşması vb.

yakın benzeşme (juxtapositional assimilation, reciprocal assimilation) *sesbilim* Yanyana bulunan seslerin birbirine dönüştüğü benzeşme türü; örn. Türkçe'de konuşma dilinde kullanılan biçimiyle *onnar* 'onlar', *yannış* 'yanlış' , *dinle->dinne-, eczane>ezzane* sözcüklerinin söylenişinde yan yana bulunan sesler birbirine dönüşmektedir. krş. **uzak benzeşme.**

yakın taşıma (short movement) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, bir öğenin bulunduğu tümcenin içinde kalacak biçimde taşındığı taşıma türü; örn. *Kitabı çocuk okudu* tümcesinde *kitabı* sözcüğünün özneden önce bir konuma taşınması. krş. **uzak taşıma.**

yakınlık bilgisi (proxemics) *anlambilim* İletişimde bulunan kişiler arasındaki yakınlık, uzaklık, duruş, dokunma vb. olgulara

ilişkin bilgi. Bu ilişkiler (uzaklık-yakınlık) kültüre, cinsiyete, yaşa, yakınlık derecesine ve toplumsal rollere göre değişiklik gösterir; örn. dokunma davranışı değişik kültürlere göre sevgi, cinsellik, dikkat çekme, kutlama vb. anlamda kullanılabilir.

yakınlık durumu (adessive) *biçimbilim* Adların eylemlerle olan anlamsal ilişkilerini durum ekleri ile belirten dillerde 'üstünde' olma ilişkisini belirten biçimbirimsel durum. Fince gibi dillerde nesnenin yerini anlatan biçimbirimsel durum. Sahiplik ya da araçlık kullanımı bildiren durum.

yalınlayan diller (isolating languages) *biçimbilim* Yapı özelliklerine dayanarak yapılan dil sınıflamasında çekimin olmadığı, sözcüklerin ek almadığı ve büküme uğramadığı, dolayısıyla değişmeden kaldığı, buna karşılık çeşitli dilbilgisel işlevleri vurgu ve tonla, sözcüklerin tümce içindeki yerleriyle ve başka sözcüklerle yan yana gelerek belirlediği diller. Çince ve Vietnamca yalınlayan dillerdendir. **Ayrışkan diller** de denir. krş. **bağlantılı diller, bükümlü diller.**

yanak ünsüzü (buccal) *sesbilgisi* Söyleyiş sesbilgisinde özellikle yanak boşluğunda çıkarılan ünsüz.

yananlam (connotation) *anlambilim* Anlambilimde anlam sınıflandırmasında bir dil biriminin bütün duygusal çağrışımlarını anlatan bölümü; örn. *Ağustos* sözcüğünün yananlamları arasında aşırı sıcak, meyvesi bol dönem, tatil sonu vb. anlamlar bulunabilir. Yananlam dilbilimde **etkisel anlam** veya **duyusal anlam** olarak nitelendirilir. Krş. **düzanlam.**

yandaşlık (adjacency) *sözdizim* bkz. **eşteşlik.**

Yandaşlık İlkesi (adjacency principle) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, DURUM yüklenecek tümleç ile başın arasına başka bir öğenin girmemesi gerekliliğini sağlayan ilke. Bu ilke, belirli dillerde geçerliyken başka dillerde işlemeyebilir ve bu açıdan bir Yandaşlık Değiştirgeni'nden (Adjacency Parameter) söz edilir. Türkçe'de yandaşlık, bazı soyut DURUM görünümlerinde gözlenir: örn. *(i) a. Ali dün [bir kitap al]$_{EÖ}$-dı; b. *Ali bir kitap dün*

*aldı; (ii) a. Ali hep [vatan için]$_{İÖ}$ çalışır; b. *Ali vatan hep için çalışır.* Türkçe'de soyut DURUM, yandaşlık için mutlak değildir; örn. *Ali bir kitap dün aldı, bir kitap bugün.*

yanıtsama (back channel) *toplumdilbilim* Karşılıklı konuşmada dinleyenin konuşur için sağladığı geri iletim tepkisi. Yanıtsamanın amacı konuşura dinlendiğini göstermek ve konuşmayı sürdürebileceğini duyumsatmaktır. Yanıtsama sözle olabildiği gibi, başını sallamak, gözle onaylamak vb. biçimlerde sözdışı yollarla da olabilir.

yankatman (adstratum) *tarihsel dilbilim, toplumdilbilim* Yan yana bulunan bölgelerdeki dilden, ya da aynı bölgede konuşulan farklı dillerden etkilenen dil ya da değişke. Yankatman etkisiyle İstanbul'da konuşulan farklı dillerden İstanbul ağzına, dolayısıyla ölçünlü Türkçe'ye, bazı sözcükler geçmiştir. krş. **üstkatman, altkatman.**

yanöğe (adjunct) *sözdizim* Sözdizimsel bir yapıda, baş öğe tarafından gerekli olarak belirlenmeyen, seçilmeyen öğe; örn. zaman, yer ve hal gösteren öğeler, eylemin yanöğeleridir. *Çocuk her gün okula yürüyerek gider* tümcesinde *her gün* ve *yürüyerek* yanöğelerdir.

yansıma (onomatopoeia) *genel* Doğa ve hayvan seslerine benzer seslerle yapılan, görüntüleri işitimsel bir izlenim yansıtacak biçimde aktaran, bir gerçeği ses öykünmesi yoluyla belirten dilsel öğe; örn. *miyavlamak, tıkırtı, takırtı, şırıldamak, tak tak, gürlemek, vızıldamak, mışıl mışıl* vb.

yansıma soru (echo question) *sözdizim* Soru özelliğini herhangi bir *ne*-sözcüğü veya soru öğesi ile değil, doğrudan sesbilimsel (parçalarüstü) düzenlemelerle kazanmış soru; örn. *Ali eve gitti?*

yansıtma (projection) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde bir öbek içinde, baş öğenin üye yapısı ve Rol ilişkileri gibi dilbilgisel özelliklerinin (bkz. **özellik**) kaçınılmaz olarak aktarılması.

yansıtma ilkesi (projection principle) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde

sözlüksel bilginin, bütün sözdizimsel düzlemlerde korunması gerekliliğini belirleyen ilke. Üyenin d-yapıda yokluğu boş ulama, y-yapıda ise d-yapıdan başka bir konumda bulunması, yapıda taşıma işleminin uygulandığını gösterir. krş. **Genişletilmiş Yansıtma İlkesi**.

yansız (neutral) *biçimbilim, sesbilgisi* 1— Cins ayrımını dilbilgiselleştiren kimi dillerde eril ya da dişil cinsten sayılmayan dilbilgisel cins; örn. Almanca'da *der Mann* 'adam' eril, *Die Frau* 'kadın' dişil, *das Mädchen* 'kız' yansızdır. krş. **dişil**, **eril**. 2— Seslerin çıkarılışında dilin ve dudağın görünüşü ile ilgili bir terim. Dudakların gevşek, çenenin normal bir açıklıkta ve dilin tam ortada oluşunu belirtir.

yansızlaşma (neutralization) *biçimbilim, sesbilim* Belirli bir çevrede iki sesbirim arasındaki farklılığın ortadan kalkması. Ortak ayırıcı özellikler içeren kimi sesbirimler çeşitli bağlamlarda ayırıcı niteliklerini yitirirler. Bu durumda sesbirimlerden yalnız biri gerçekleşir. **Düzlenme** de denir.

yantümce (subordinate clause) *sözdizim* Bileşik tümcelerde temel tümceye bağlı olan, dolayısıyla özerkliği bulunmayan tümce. Türkçe'de temel tümce ile yantümce arasında yantümce eylemine {-mA,-mAK,-(y)Iş, -DIK, -(y)AcAK} adlaştırma ekleri takılarak, ilgeçlerle *ki, mi, değil, de* gibi öğelerle bağlantı kurulur; örn. *[Öğrencilerin bu makaleyi okuduğunu] biliyorum* tümcesinde *[Öğrencilerin bu makaleyi okuduğunu]; Sanki ev değil, çöplüktü* tümcesinde, *sanki ev değil; Eve geldi mi yüzü güler* tümcesinde ise *eve geldi mi* yantümcedir.

yanünsüz (lateral) *sesbilgisi* Dilucunun dişlere ya da damağa dokunuşu sırasında soluğun ağız kanalını kapatan dilin iki yanından çıkarılmasıyla oluşan ünsüz; /l/ yanünsüzdür.

yapay dil (artificial language) *genel* Doğal konuşuru olmayan, farklı diller konuşan bireyler arasında anlaşma sağlamak amacıyla oluşturulmuş dil. Bu tür diller günlük konuşmalarda kullanılan sözvarlığının sınırlı olması göz önünde bulundurularak ve Latince, İngilizce, Fransızca, Almanca gibi çok bilinen

dillerden sözcükler alınarak oluşturulmuştur. Birçok yapay dil yaratılmıştır. Bunlar arasında en ünlüsü *Esperanto*'dur. Ötekiler arasında *Universal, Ido, Oksidantal* vb. bulunmaktadır. *Interlingua,* dilbilimciler tarafından oluşturulmuş olan bir yapay dildir. Mehmet Muhittin tarafından ortaya konmuş olan *Bâlîbilen* adlı yapma dil de hiç değilse Ortadoğu uluslarının anlaşmalarını sağlamak amacıyla yaratılmıştır. Ayrıca bilgisayar programları için kullanılan *Basic, Fortran* vb. de yapay dil örnekleri arasında sayılmaktadır.

yapay zeka (artificial intelligence) *genel* Kısaca 'yapımında insan zekası gerektirecek işlemleri yapabilecek makinaları yapma bilimi' olarak tanımlanan yapay zeka çalışmaları, zihinsel davranış modellerinin araştırılması ve geliştirilmesiyle ilgilenir. Görsel algılama, sorun çözme, oyun vb. alanları ile dilsel üretim ve algılama en temel araştırma konularıdır. Dil ile ilgili olarak sonuncul amaçlarından biri, insanla karşılıklı konuşma yapabilecek bir bilgisayar üretmektir.

yapı (structure) *genel* Genel olarak dilin ve dil içindeki öğelerin oluşturduğu düzen; bir bütünü oluşturan bölümlerin karşılıklı ilişkilerini yansıtan ilişkiler ağı. Daha dar anlamda, bu bütün içinde daha küçük birimlerin oluşturduğu düzen; örn. dilbilgisinde 'tümce yapısı', 'kiplik' yapısı ya da sesbilimde 'vurgu' yapısı. Dil öğelerinin yapı ya da dizge açısından betimlenmesi *yapısal betimleme* olarak adlandırılır. Bu tür betimlemede anlamdan çok biçim ölçütü öncelik taşır. Yapısal yaklaşımı benimseyen incelemeciler *yapısalcı* olarak nitelendirilir.

yapıbozuculuk (deconstructionism) *metindilbilim* Dili bir dizge olarak gören ve anlamı o dizgeyle bütünleştiren yapısalcılığa karşıt olarak hazır bir anlam bulunmadığını, kalıcı ve sürekli bir anlamdan söz etmenin olanaksız olduğunu, ancak bunun metin yorumlanamaz anlamına da gelmediğini benimseyen akım; temel amacı bir metnin 'yapısını bozmak, varsayımlarını sorgulamak, yerleşikliğini ortadan kaldırmaktır.' Bu akımın ilk ve en önemli temsilcisi Jacques Derrida'dır. Derrida 1966'daki bir toplantıya sunduğu bildiride ve daha sonraki

yıllarda yayımlanan çeşitli yapıtlarında yapısalcılığı ve yapısalcılığın öncüsü Saussure'ün görüşlerini eleştirmiş, yerleşik birçok kuramı ve bu arada özellikle 'anlam' kavramını derinden sarsmıştır. Bu bağlamda bir metni yorumlamak, derin düzlemdeki nesnel anlamı ortaya çıkarmak değil, bastırılmış, sınırlanmış olanları sınırsız olasılıkları ortaya çıkarmak, anlamın 'serbest dolaşımına' olanak sağlamaktır. Yapıbozuculuk akımı Fransa'dan sonra Amerika'ya, oradan da tüm dünyaya yayılmıştır.

yapım eki (derivational affix) *biçimbilim* Eklendiği kök ve gövdelerin yeni bir anlam kazanmasını sağlayan, kimi zaman eklendiği gövdelerde sözcük türü bakımından değişiklik yaratabilen ek. Yeni öğe üretmede de kullanılan yapım ekleri addan ad *(göz-lük)*, addan eylem *(göz-le-)*, eylemden ad *(göz-le-m)*, eylemden eylem *(göz-le-t-)* türetebilmektedir. Ayrıca sıfat ve belirteç türeten yapım ekleri de vardır. Türkçe'de bir köke pek çok yapım eki eklenebilmektedir.

yapısal DURUM (structural CASE) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde yüklenmesi sözdizimsel eşbiçimlenme, yani k-buyurma altında gerçekleşen DURUM; özne ve nesne konumları AdÖbek'lerine yapısal DURUM yüklenen konumlardır. Yapısal DURUM, yüzey-yapıda yüklenir. krş. **içsel DURUM**.

yapısal sözcük (function word) *biçimbilim* bkz. **işlevsel sözcük**.

yapısalcılık (structuralism) *genel* Temelde F. de Saussure'ün ortaya koyduğu görüşleri benimseyen, dolayısıyla dili bir yapı (dizge) olarak gören, bir yapı ya da yapılar toplamı olarak ele alan, bireysel nitelikli söz yerine toplumsal nitelikli dil'i inceleyen, evrimsel olgular yerine, dilde aynı anda bir arada bulunan eşzamanlı olguların açıklanması gereğini benimseyen dilbilim yaklaşımlarının ortak adı. Saussure'ün 'dili kendi içinde kendisi için' tanımlama ilkesini benimser ve dilin dizge oluşunun önemini vurgular, dildeki ses, sözcük ve tümcelerin değerlerinin bu dizgedeki ilişkiler sonucu oluştuğunu öne sürer. Yapısal ilişkiler sınıflandırma, dağılım ve parçalama

yoluyla ortaya çıkarılır. Yapısalcılık dilin bir ilişkiler ağı, (dizgeler dizgesi) olduğunu ve asıl önemli olanın biçimsel, yapısal düzenlenme olduğunu öne sürmüş, bu nedenle anlamı bir ölçüde ikinci plana atmış, ve dil-toplum, dil-dünya bilgisi ilişkilerini gözardı ettiği için eleştiriye uğramıştır. Dil incelemelerine nesnel, kesinlemeci yaklaşım getirmiş, özellikle sesbilim ve biçimbilimde önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Yapısal dilbilim anlayışını benimseyen çeşitli okullar vardır. bkz. *Prag Okulu, Kopenhag Okulu, Dağılımcılık, Amerikan Yapısalcılığı.*

yapma dil (artificial language) *genel* bkz. **yapay dil.**

yararlanan (benefactive) *sözdizim, anlambilim* Bir tümcede eylemin belirttiği hareket ya da olgudan doğrudan ya da dolaylı olarak çıkar sağlayan kişi/kişileri belirten öğe; örn. *Anne çocukları için yemek pişirdi* tümcesinde *çocukları için* yararlanan öbeği, *çocuklar* ise yararlanandır. Kimi dilbilgisi incelemelerinde 'yararına, lehine, çıkarına' anlamı eklemek için kullanıldığı belirtilir.

yaratıcılık (creativity) *genel* 1— Dil kullanıcılarının daha önce işitmedikleri ya da kullanmadıkları sonsuz sayıda tümceyi üretme ve anlama yetenekleri. 2— Dilin sınırlı sayıda öğeyle sınırsız sayıda tümce üretme gücü; dilin açık uçlu ve üretken bir niteliği olması.

yardımcı ikidillilik (sub-coordinate bilingualism) *toplumdilbilim, dil edinimi* bkz. **alt sıralı ikidillilik.**

yardımcı (sözcük) (auxiliary) *biçimbilim, sözdizim* Dilbilgisinde eylem öbeği tanımlamalarında eylemin anlamına özellikle kip, çatı, görünüş vb. bakımlarından katkısı olan dil birimi; örn. Türkçe'de *etmek, olmak, eylemek*; İngilizce'de *do, be, have.*

yargılayıcı dilbilim (presciptive linguistics) *genel* Dildeki biçim ve kuralların kullanımı ve uygulanmasını, değerlendiren kişi tarafından 'iyi, doğru', bu kullanım ve uygulamaların dışındaki biçimleri 'kötü, yanlış' olarak nitelendiren yaklaşımı anlatan terim. Bu yaklaşım içinde kullanılan ölçütler genellikle değer-

lendirmeci tarafından saptanır, özneldir, dilin betimlemesini yansıtmaz; örn. *Devrik tümce güzel Türkçe değildir* gibi bir tümce yargılayıcı bir yaklaşım sergiler. **Kuralcı dilbilim** de denir.

yarı benzeşme (partial assimilation) *sesbilim* Sözcük içinde değişik özellikler taşıyan seslerin kimi özellikler bakımından birbirine dönüşmesi; örn. tarihsel süreçte *sünbül>sümbül, kanbur>kambur* dönüşmesinde bir çiftdudak ünsüzü olan /b/'nin, bir dişeti sesi olan /n/'yi etkileyerek onu yine bir çiftdudak sesi olan /m/'ye dönüştürmesi. **Bölümsel benzeşme** de denir. Tüm benzeşmeye göre örneği daha azdır.

yarı kapantılı (affricate) *sesbilgisi* Bir kapantılı ile bir sürtünücünün birleşiminden oluşan ünsüz. Yarı kapantılılar ses yolundaki kapantının ardından havanın yavaş yavaş bırakılmasıyla çıkarılır. Hava, ilk olarak bırakılmasındaki patlamanın ardından sürtünmeyle çıkar. *Genç* sözcüğündeki [ʧ], ve *can* sözcüğündeki [ʤ] yarı kapantılıdır. **Patlamalı-sürtünmeli** veya **patlamalı-sızıntılı** da denir.

yarıdillilik (semilingualism) *toplumdilbilim* Bireyin dillerden hiçbirini etkin olarak kullanamadığı ikidillilik durumu. Yarıdillilik göçmenlerin ve kendi ülkesi dışında çalışan işçilerin çocuklarında ruhbilimsel ve toplumsal açıdan çeşitli sorunlara yol açmaktadır. krş. **tam ikidillilik.**

yarılşlek (semi-productive) *biçimbilim* Genel anlamda, bir biçimsel sürecin sözkonusu olduğu ulamın bütün üyelerinde görünmemesi ile ilgili özellik. Bu niteleme, daha çok, türetimin aynı tür tabanların hepsinde değil bazılarında olanaklı olduğu süreçler için kullanılır; örn. *-(I)k* biçimbirimi, bazı eylem tabanlarından sıfat yapar: *kır-ık, kes-ik, yırt-ık* vb. Ama bütün eylem tabanlarına gelmez: **gid-ik, *gel-ik, *gör-ük* vb. krş. **işlek.**

yarım eşadlılık (heteronomy) *anlambilim* Anlamları ayrı, yazılışları benzer, ancak bazı durumlarda söylenişleri ayrı olan sözcükler; örn. *dahi* 'olağanüstü yeteneği, yaratıcı gücü olan kimse", *dahi* 'de/da'.

yarıünlü (semi-vowel) *sesbilgisi* Ünsüz olarak işlev gören, ancak ünsüzlerin kapanma ya da sürtünme gibi doğal sesbilgisel özelliklerini çağrıştırmayan ve çıkış süresi ünlülerden çok daha az olan ses. */y/ [j]* bir yarıünlüdür.

yaşıt dili (peer language) *toplumdilbilim* Aynı yaştaki kişilerin kullandığı, eş özellikler gösteren dil değişkesi.

yazaç çevirisi (transliteration) *metindilbilim* bkz. **harf çevirisi**.

yazı dili (written language) *genel* Mektuptan dilekçeye, yazılı sınavdan rapora ve bilimsel çalışmaya, romandan öyküye ve şiire vb. her türlü yazılı anlatımda kullanılan dil. Yazı dili uzlaşımsal yolla ortaya konmuş olan ortak normlara ve yazma biçimine göre kullanılır. Roman, öykü, deneme gibi anlatılarda ve şiirde kullanılan yazı dili *yazın (edebiyat) dili* olarak adlandırılır. Geleneksel dilbilim daha çok yazı dilinden alınan verilerden yararlanırken çağdaş dilbilim sözlü dilin önceliğini vurgular. Yazı dilinde tümceler yapısal bakımdan sözlü dilden bazı ayrımlar sergiler; tümcelerde yantümce bağlaçları *(iken, -DIğI halde, eğer vb.)*, mantıksal bağlayıcılar *ancak, bununla birlikte, olsa da* vb. daha sık kullanılır; daha uzun tamlamalar, yoğun bilgi yığılmaları, edilgen yapı, genel sözcükler yerine özel nitelikli sözcükler kullanımı yazı dilinde daha yaygındır.

yazılaş(tır)ma (graphization) *genel, toplumdilbilim* Dil düzenlemesi sürecinde dilin geliştirilmesine yönelik olarak bir yazı dizgesinin benimsenmesi, yazımın oluşturulması ve yazımsal uzlaşmanın sağlanması süreci. Türkiye'de dil düzenlemesi sürecinde 1980 öncesi ve 1980 sonrası yazılaştırma açısından birtakım önemli ayrımlar ortaya koymaktadır.

yazıbilim (graphology, graphemics) *genel* Bir dilin yazı dizgesinin incelendiği dal; yazıbilim terimi sesbilime örneksenerek yapılmıştır. Yazıbilim çözümlemesinde, sesbilimde kullanılan tekniklere benzer teknikler kullanılarak, görsel dilin karşıtlık yaratan en küçük birimlerinden kurulu düzeni çözümlenmeye çalışılır. Yazıbilim bu anlamda, halk arasında sık sık kullanıldığı gibi, kişinin elyazısına dayanarak ruhsal özelliğinin

çözümlenmesi değildir.

yazıbirim (grapheme) *genel* Bir dilin yazı dizgesinde karşıtlık yaratan en küçük birim; örn. >a< yazıbirimi birbiriyle bütünleyici dağılım içinde görülebilecek olan (örn. tümce başında, bir özel adda vb.) ya da bağımsız değişkenlik (örn. kimi elyazısı biçimlerinde) içinde bulunan A, *∂*, a gibi pek çok yazıbirimcik (allograf) ile gerçekleşir. Yazıbirimciklerin gerçekleştirilmesi bildiri ile, yazıbirimler ise dizgeyle ilgilidir. Bir başka deyişle, sesbirim ve sesbirimcik terimlerinde olduğu gibi, yazıbirimcikler gerçek, yazıbirimler ise soyuttur. Yazıbirim çözümlemesi, yazıbilimin ana uğraşıdır.

yazıbirimsel sözcük (graphematic word) *genel* Yazıda iki ucuna boşluk verilerek yazılan sözcük; örn. *Çocuklar sabahtan beri evin önünde top oynuyor* tümcesinde yedi yazıbirimsel sözcük bulunur. Yazıbirimsel sözcük adlandırması, sözcüğün sesbilimsel oluşumundan bağımsız olarak, sözcük saptaması yapma amacıyla kurulur. Bu anlamda *Ali gelmişti* tümcesinde iki yazıbirimsel sözcük bulunur ama aynı töz üç yazıbirimsel sözcük ile de gösterilebilir: *Ali gelmiş idi.* **Yazımsal sözcük** de denir.

yazım (orthography) *genel* Bir dili yazılaştırma sonucunda ortaya konan kurallara uygun olarak yazma; sözcüklerin yazıbirimsel sunuluşlarında ölçünleşmiş ve üzerinde uzlaşma sağlanmış yazma biçimi. Yazım ölçünlü dil ile bağıntılı olup genellikle bu türün yazıya geçirilmesini anlatmaktadır. **İmla** da denir.

yazımsal sözcük (graphematic word) *genel* bkz. **yazımbirimsel sözcük.**

yazın dili (literary language) *genel* Gündelik dile karşıt olarak yazınsal işlevi ağırlıklı olan, yazın yapıtlarında kullanılan dil. Yazın dilinin özellikleri konusunda bir uzlaşma yoktur; bu özellikler ancak olağan dil kullanımıyla karşılaştırılarak anlaşılabilir. Yazın dilinin özellikleri arasında şunlar sayılabilir: a) özellikli öğelerin yüksek oranda kullanılması, b) kiplik boyutunda çeşitlilik, değişik yazın türlerine özgü dil kullanımı, c) açık tutum belirticilerinin sıklıkla kullanılması, yazarın

bakış açısının yansıması, ç) değişik dil kullanımlarının görülme olasılığı, dil kullanımında çeşitlilik, sapmalar, biçemsel özellikler. **Edebiyat dili** de denir.

yeğinlik (intensity) *sesbilgisi* Sesin çıkarılması sırasında algılanabilen ve titreşim genişliğinden (genliğinden) kaynaklanan özellik.

yeni bilgi (new information) *söylem* Bir sözcenin içerdiği bilgi türlerinden birisi. Yeni bilgi konuşur/yazar tarafından dinleyence/okurca bilinmediği varsayılan bilgidir; örn. *Kardeşim okumayı çok sever* tümcesinde *kardeşim* eski bilgi, *okumayı çok sever* yeni bilgi içerir. bkz. **odaklama, öznelik, yüklemlik.**

yeni öğe (neologism) *biçimbilim* Dildeki türetme kurallarına uygun olarak yaratılmış olan yeni birimlerin adı. Yeni olma, ya dilde o güne değin bulunmayan bir göstergenin ortaya çıkışını (dizimsel yeni öğe) ya da eski bir gösterenle yeni anlamı (anlamsal yeni öge) birleştirmeyi içerir; örn. *çevreci, vergi iadesi, kamu ortaklığı* Türkçe'de 1980 sonrasında kullanılmaya başlanan yeni ögelerdendir.

yeniden biçimlendirme (reformulation) *konuşma çözümlemesi* Bir konuşma ya da tartışma ortamında katılımcılardan birinin soruyu/konuyu ya da bunların bir bölümünü yeniden ele alması ya da açımlaması yönelimi. Haber tartışmalarında katılımcılar sunucuların yönelttikleri soruları hemen yanıtlamayabilir, yanıt öncesinde soruları açımlamaya ya da yeniden biçimlendirmeye yönelebilirler; örn.

(S): Bu konuda size gerekli bilgilerin verildiği söyleniyor. Aynı zamanda deneyimli bir avukatsınız. Bu davadaki delilleri nasıl değerlendiriyorsunuz?

(K): Bilgilendirildiğimi söylüyorsunuz ama sanığı henüz dinlemediğimi belirtmeliyim.

Yeniden biçimlendirme, katılımcının çok yönlü bir soruyu nasıl çözümlediğini belirlerken aynı zamanda soruya kesin yanıt vermekten kaçınmasını da sağlayabilir.

yeniden sözcükleşme (relexification) *toplumdilbilim* İlişki dillerinin kökenlerini ve aralarındaki bağıntıları açıklayan ve kuram

olarak da adlandırılan bir terim. Çeşitli sorunlar içeren bu kurama göre Avrupa dilleri temeline dayanan kırma dil ve kırma anadilleri tek bir kaynaktan türemiştir. Bu kaynak, ortaçağda Akdeniz'de kullanılan ve *Sabir* diye adlandırılan bir geçer dildir. 15. ve 16. yüzyıllarda Portekizce, bu dile dayanarak yeniden sözcükleşmiş ve Portekizce temeline dayanan kırma dil yayılarak ticaret dili olarak kullanılmıştır. Daha sonra bu kırma dil de yeniden sözcükleşerek Fransızca, İngilizce ve İspanyolca'ya dayalı kırma dil haline dönüşmüştür.

yeniden yazma (rewriting) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, öbek yapısını üreten kuralların biçimsel yazılışı (X→Y). Bu biçimde, "Soldaki ulamı sağdaki gibi yaz" anlatımı bulunmaktadır; bir yapısal öğeyi, bir başka ya da daha fazla öğe ile değiştirme işlemine dayanır.

ZÖ → AÖ EÖ
AÖ → SA
EÖ → E
vb.

Yeniden yazmanın diğer öbek yapı sunuluş tekniklerinden (bkz. **ayraçlama** ve **dallanma**) ayrılan yanı, yalnızca gösterimsel işlevi olmaması, öbek yapının üretimsel yeteneğini de biçimleştirmesidir.

yenidilbilgiciler (neogrammarians) *genel* 1870'lerde Leipzig Üniversitesi çevresinde toplanan ve daha çok karşılaştırmalı filoloji alanında çalışan dilbilimcilere verilen ad; en önemli ilkeleri 'ses kuralları'nın kesin olduğu ve kuraldışı örneklere izin vermediği görüşüdür. Ses kurallarının açıklayıcı olmadığı durumlar 'örnekseme' ile açıklanmaktadır; başka bir anlatımla, kuraldışı örnekler düzenli örneklerin yeni bir uyarlamasından başka bir şey değildir. Yenidilbilgiciler tarafından önem verilen başka bir konu da tarihselliktir; dilsel incelemenin temel amacı bir dilin tarihsel gelişiminin betimlenmesidir. Yenidilbilgicilerin eleştirilen yönlerinden biri, dilsel inceleme konusunun dil dizgesi olmayıp, bireyde odaklanan dil (bireydil) olduğunu öne sürmeleridir; bu gruptaki dilciler dizgeci değil, atomcu bir dil inceleme yöntemi benimsemişlerdir. Ye-

nidilbilgiciler arasında Brugmann, Leskien, Osthoff, Sievers, Delbrück, Verner bulunur.

yeradı bilimi (toponymy) *genel* Adbilimin, yer adlarının gelişimi, kaynağı, dağılımı ile ilgili alt dalı. Suadı bilimi (hydronymy) ve dağadı bilimi (horonymy) gibi alt dalları bulunmaktadır.

yerel değişke (local variety) *toplumdilbilim* Bkz. **ağız.**

yerellik (locality) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde herhangi bir ilkenin, belirli bir sözdizimsel alanı gözetmesi. Bir işlemin öğelerinin ait olduğu tümce içinde yer aldığını belirtir; örn. Alttaşlık Koşulu, AdÖbeği, Tümleyici gibi sınırlama budaklarını tanımı içine alır, yönetim, k-buyurma alanına dayanır.

yerinde (in-situ) *sözdizim* Bir tümcede bir öğenin derin yapıda bulunduğu konumda bulunması niteliği; örn. Türkçe'de *ne*öbekleri, İngilizce'nin tersine, yüzey-yapıda yer değiştirmezler, aynı işlevde olan adöbeklerinin bulunduğu konumdadırlar; örn. *Telefonda kiminle konuşuyorsun?*

yerleşmiş (oluşmuş) (established) *sözcükbilim* İster kurumsallaşma ister sözlükselleşme yoluyla olsun, bir dilin sözvarlığına girmiş öğe. Bu anlamda oluşmuş sözcük, anlık oluşumlarla karşıtlık kurar.

yerleştirim (insertion) *toplumdilbilim* Tümceiçi kod değiştiriminin açıklanmasında dillerden birinde sözdizimsel çerçeve belirlendikten sonra bu çerçevenin her iki dilin bağımlı ve bağımsız biçimbirimleri tarafından doldurulduğu varsayımına dayanan yaklaşım. krş. **nöbetleşim.**

yerli dil (vernacular) *toplumdilbilim* Bir ülkede ya da bölgede çok yaygın olarak konuşulan ölçünleştirilmemiş anadili.

yerlileştirme (vernacularization) *toplumdilbilim* Dil düzenlemesini yönlendiren ilkelerden biri olarak toplumda yaygın olarak konuşulan bir yerli dilin geliştirilme ve resmi dil olarak benimsenme süreci; örn. Tanzanya'da bağımsızlığın kazanılmasından sonra geniş halk kitlelerinin bildiği yerli bir dil olması nedeniy-

le İngilizce yerine Suahili resmi dil olarak benimsenerek yerlileştirme gerçekleştirilmiştir. Böylece bir lehçenin ticaret dili olmasından, bir başkasının da yazın geleneği taşımasından kaynaklanan hangisinin ulusal dil olacağı ile ilgili sorunlar Suahili'nin düzenlenip geliştirilmesiyle ortadan kaldırılmıştır.

yeterlik düzlemleri (levels of adequacy) *genel* Özellikle Üretici Dilbilgisi kuramcılarınca kullanılan, dilbilgisinin ulaşabileceği başarı düzeyini gösteren bir terim. Bu çerçevede üç yeterlik düzeyinden söz edilir: (i) gözlem yeterliği, bir dilbilgisinin belirli bir veri örneğini bütünüyle üretebilmesi; (ii) betimleme yeterliği verilerin ötesine geçen, konuşurların sezgilerini de betimleyebilmesi; (iii) açıklama yeterliği ise betimleme yeterliği olan dilbilgisel olguları açıklayabilmesi olarak tanımlanabilir.

yeti (competence) *sözdizim* Üretici dönüşümlü dilbilgisi anlayışında kişinin dil dizgesine ilişkin bilgisi. Bu bilgi kişisel etmenlerden ve bağlamdan bağımsız, soyut bir dilsel bilgidir. **Edinç** de denir. krş. **edim, iletişim edinci.**

Yetinmeci Çizgi (YÇ) (Minimalist Program) *sözdizim* Üretici Dilbilgisi Kuramının 1993'ten sonra gelişitirilmiş olan evresi; bir önceki evre olan Yönetim ve Bağlama Kuramından farklı olarak tümüyle yapısal ilişkiler üzerine kurulmuş olan yönetim kavramı yerine evrensel dilbilgisinin dilde tutumluluğu sağlayan bir dizi evrensel ilkeler ve değerleri diller tarafından belirlenen değiştirgenler dizgesinden oluştuğunu öne sürer.

yetkinlik düzlemleri (levels of adequacy) bkz. **yeterlik düzlemleri.**

yıldız(lı) biçim (asterisked) *genel* 1— Eşzamanlı dilbilimde dilbilgisi kurallarına aykırı olan ya da kabuledilirliği bulunmayan biçim; örn. **geliyorduz.* 2— Tarihsel dilbilimde yazılı kanıta dayanmayan, varsayımsal olan ya da yeniden oluşturulan biçim.

yineleme (reduplication) *biçimbilim* bkz. **ikileme.**

yinelemeli (recursive) *sözdizim* Üretici Dilbilgisi'nde öbek yapısı kurallarına göre bir öbek yapısının aynı türde bir öbek ya-

pısını üretmesini sağlayan özellik; örn. *Bütün gazeteler [herkesin [okulların yarın kapalı olacağını] bildiğini] yazıyor]* tümcesinde *[Bütün gazeteler ..... yazıyor]* ana tümcesi *[herkesin ..... bildiğini]* yantümcesini ve o da *[okulların yarın kapalı olacağını]* yantümcesini üretmiş, başka bir deyişle bir üst tümce yeni tümce üretmiştir.

yinelemeli döngüsel taşıma (successive cyclic movement) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde birden fazla döngüsel alanı kullanan taşıma; örn. Türkçe'de Mastarlı Çift Edilgen yapıları bu tür taşıma içerir: örn. *[Dünyanın birçok yerinde insanlar$_i$ [t2$_i$ [t$_i$ katledil]$_{EÖ}$ -me]$_{ÇÖ}$] $_{TÜMÖ}$-ye başlandı]* tümcesinde *insanlar* adöbeği, yerleşmiş nesne konumundan, önce yerleşmiş boş özne konumuna, oradan da boş ana özne konumuna yinelemeli olarak taşınmıştır.

yoğun (compact) *sesbilgisi* Ayırıcı özellikler kuramında seslerin çıkarıldığı yerlerde meydana gelen değişimleri açıklayan özelliklerden biri.

yorumlama (interpretation) *edimbilim* İletişimde kod çözme ile ulaşılan bildiri içeriğine o andaki tüm ilişkiler ve başka koşullar çerçevesinde yeniden anlam verilmesi süreci. Kimi durumlarda kod çözme ile ulaşılan anlamla yorumlama sonucu ulaşılan anlam arasında herhangi bir ayrım ortaya çıkmamakta, kimi zaman ise ikisi arasındaki ayrım çok büyük olabilmektedir.

yöneten (governer) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, yönetim tanımına göre yönetilene k-buyuran öğe. bkz. **yönetim.**

yönetilen (governee) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, yönetim tanımına göre yönetenin k-buyurduğu öğe. Bkz. **yönetim.**

yönetim (government) *sözdizim* Üretici Dilbilgisi Kuramının Yönetim ve Bağlama Kuramında bir başın yansıması içinde olan diğer öğelerle ilişkisi; baş olan yöneten, diğeri yönetilendir. Yönetim, yöneten başın yönetilende durum eki gibi olması gereken dilbilgisel özelliğin belirmesini sağlar. Yönetim yapısal ilişkiler olan k-buyurma ya da b-buyurma ilişkisi içinde uygulanır. k-buyurma en küçük yönetim ilişkisini tanımlar.

Bu altkurama göre yönetim şöyle tanımlanmaktadır: *Eğer a b'ya b-buyuruyorsa ve a'yı dışarıda bırakacak biçimde b için engel olacak bir g yoksa, a b'yı yönetir.* Yönetim kuramına göre, nesnelerin –(y)I durum eki alması k-buyurma ilişkisi üzerine kurulu yönetim ile açıklanır. B-buyurma ilişkisi üzerine kurulu yönetim ise öznelerin yalın halde olmasını açıklar. Yönetim tanımı özellikle boş ulamlar açısından ayrımlaşmış ve türlere ayrılmıştır. bkz. **tam yönetim**, **R-yönetimi**, **öncül-yönetimi**.

yönetim ulamı (YU) (governing category) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinin Yönetim ve Bağlama Kuramı çerçevesinde, adöbeklerinin gönderimsel özelliklerini düzenleyen bağlama ilkelerinin tanıdığı sözdizimsel alan, yerellik. Bir adöbeğinin yönetim ulamı, kendisi ile birlikte yöneteni ve ulaşılabilir özne/ÖZNE'sini içeren en küçük sözdizimsel alandır.

Yönetim ve Bağlama Kuramı (YB) (Government and Binding Theory) *sözdizim* Üretici Dilbilgisi Kuramının dilbilgisini ilkeler ve değiştirgenlerden kurulu bir üst dizge olarak gören biçimi. İlke bir evrenseldir ve değiştirgen, ilkenin dillere göre değerini belirler. Dilbilgisi, her biri ayrı bir kural dizgesi olan bir dizi modül ve bu modüllerin etkileşimde bulunduğu bileşenlerden oluşur. Aslında, dilbilgisinin bölümlerinden ikisine kuramsal olmayan tabanlarda "ayrıcalık" tanıyan bir adlandırmadır. YB ve Chomskyci Dilbigisi'nin 1993'ten bu yana geliştirilmekte olan biçimi **Yetinmeci Çizgi, İlkeler ve Değiştirgenler Kuramı** olarak da adlandırılır.

yönlenme durumu (allative) *biçimbilim* Bir yere doğru gitme hareketini belirten durum eki; dilin durum ulamı içinde girme durumu, çıkma durumu gibi yer ve zamana ilişkin yerel durum eklerinden biri. Fince'de bulunur.

yumuşak ünsüz *sesbilgisi* 1— (lenis) Göreceli olarak daha az bir kas ve soluk çabasıyla çıkarılan ünsüz. 2— (soft consonant) Ağızdaki kasların gevşek durumunda ve ağız yolundan geçen havadaki basıncın azalmasıyla gerçekleşen ünsüz. Rusça'da

sert ünsüzlere karşıt olarak yumuşak ünsüzler de vardır ve bunlar damaksıllaşıp yumuşamışlardır.

yutak (pharynx) *sesbilgisi* Ses yolunda en üst ucu burun, ortası ağız, altı da gırtlağa açılan boşluk.

yutaksıl (pharyngeal) *sesbilgisi* Çıkış yeri dilin köküyle boğaz çeperi arasında, art damağın gerisinde olan ünsüz. Arapça'da yutaksıl sesler vardır.

yutaksıllaşma (pharyngealization) *sesbilim* Başka bir yerde çıkarıldığı halde aynı anda yutakta da bir daralma ile çıkarılan seslerin durumu; çevriyazıda sesbirimi ortalayan [~] imi ile gösterilir.

yuvarlaklaşma (rounding) *sesbilim* Düz ünlünün, yanındaki dudaksıl ünsüzün etkisiyle yuvarlak ünlüye dönüşmesi; örn. Türkçe'de tarihsel süreç içinde *kavır->kavur-, çabık>çabuk* oluşu.

yuvarlak ünlü (rounded vowel) *sesbilgisi* Dudaklar yuvarlak durumda iken çıkarılan ünlü. Ölçünlü Türkçe'deki /o/, /ö/, /u/, /ü/ yuvarlak ünlülerdir. krş. **düz ünlü.**

yüklem (predicate) *sözdizim* Tümcede özne dışında kalan öğelerin oluşturduğu temel öğe. Yüklem çoğu zaman bir eylem, ya da eylem öbeğinden oluşur. *Çocuk okula gitti* tümcesinde *okula gitti* yüklemdir. Yüklem genel dilde çoğu zaman yanlış olarak salt eylem için kullanılmaktadır.

yüklemcil (predicative) *sözdizim* EylemÖbeği'nin başı konumundaki öğe. Bu öğe [+Eylem, -Ad] özellikli ise eylemcil yüklem, [-Eylem, +Ad] özellikli ise adsıl yüklemdir; örn. *Ali uyuyor, Ali doktor.*

yüklemlik (comment) *sözdizim, anlambilim* Dilbilgisi ve anlambilime göre, tümcenin bilgi yapısı çerçevesinde, tümcenin yeni bilgi sunan bölümü. Geleneksel özne-yüklem ayrımına seçenek olarak sunulan ikili düzenleme. Yüklemlik tümcenin yorumu (topic) hakkında bilgi verir; örn. Ben *dün arkadaşımı gördüm* tümcesinde 'ben' kişisini anlatan bölüm dışında kalan bölüm

yüklemliktir.

yüklemcil biçimsel dizge (predicate calculus) *anlambilim* Mantıktan ödünç alınan, tümce anlamının çözümlenmesinde kullanılan bir terim. Bu yaklaşıma göre 'tümcenin anlamı bir önermedir.' Önermeler yüklem ve adlıklardan/temel öğe (argument) oluşur. Tümce yapısı içinde genellikle eylemler yüklem işlevini üstlenir ve bağıntısal terimlerdir. Adlıklar ise çoğunlukla ad niteliklidir ve bağıntılanan terimlerdir; örn. *Çocuk okula gitti* tümcesi *(git) çocuk, okul* biçiminde simgelenebilir.

yüksek (high) *sesbilgisi* Dilin olağandan daha yukarıdaki konumunda çıkarılan ses; örn. kapalı ünlüler ve damak ünsüzleri yüksek seslerdir.

yükseklik (pitch) *sesbilgisi* Akustik sesbilgisindeki sıklık kavramına karşılık gelen dinleyiş sesbilgisinin bir özelliği olup, ses tellerindeki tüm titreşimin sayısını gösterir ve hertz ile ölçülür.

yüksek seslilik (loudness) *sesbilgisi* Hava baskısı sonucu ses tellerindeki titreşimin büyüklüğüne bağlı olarak ses yeğinliğinin yüksek ölçülerde çıkışı.

yükselen ton (rising tone) *sesbilgisi, sesbilim* Konuşma sırasında seslerin titreşimindeki yükselme dolayısıyla seslemin tiz söylenişi. Çince gibi dillerde sözcük düzeyindeki ton değişikliği sözcükler arasında anlam farkını, İngilizce gibi dillerde ise yükselen ve alçalan tonlar sözdizimsel yapıların ezgi dizgeleri arasındaki işlevsel farkı yansıtmaktadır.

yükseltme (raising) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde, bir alt tümcenin öğesinin, bir üstteki yapıya çıkması; örn. *Onlar beni [Sivas'a gitti] sanıyor, Sen [sınavı kazandı] gibi duruyorsun.* tümcelerinde, yerleşmiş tümcenin özneleri üst tümcede, sırasıyla nesne ve özne konumlarına yükseltilmiştir. Bu görünümler, sırasıyla *özneden nesneye yükseltme* ve *özneden özneye yükseltme*, bu tür yapılara izin veren ana eylemler de *yükseltme eylemleri* olarak bilinir.

yüz (face) *toplumdilbilim* Dil etkileşiminde takınılan tutum. Brown ve Levinson yüzü "her bireyin edinmek istediği toplumsal öz imge" olarak tanımlamıştır. Aslında bu terim, kişinin toplumsal ilişkiler örüntüsü içinden dışarı vurduğu bir öz imgedir, kişisel değerler bütünüdür. Kişinin ne ölçüde kendi (öz) benliğini dışarı vurmak isteyeceği ya da ne ölçüde toplumsal bir kimlik benimseme eğiliminde olduğu toplumun kendi içinde 'bireysellik' kavramına getirdiği tanımla orantılı olarak ve toplumlara göre farklılık gösterir. Brown ve Levinson tavır kavramında *olumlu yüz* ve *olumsuz yüz* olmak üzere iki bileşen olduğunu önesürmüştür. *Olumlu yüz* toplumsal değerlere yöneliktir, kişinin başkaları tarafından kabul görme, beğenilme ve takdir edilme arzusunu gösterir, toplumsal aidiyeti pekiştirir. *Olumsuz yüz* ise kişinin kendi alanında, kendisine ilişkin istekleri ve rahatsız edilmeme konularında özgür bırakılma arzusunu gösterir. Olumlu yüz etkileşimin pürüzsüz akışını sağlar, olumsuz yüz ise etkileşimde birtakım tıkanıklıklara yol açar.

yüz sakınımı (face saving) *edimbilim, anlambilim* Genellikle konuşmacının zor ya da utandırıcı bir duruma düşmesini önlemek amacıyla dolaylı sözeylem yoluna başvurulması; örn. Bir kız arkadaşını sinemaya götürmek isteyen bir erkek çocuğun reddedilme korkusuyla doğrudan *Sinemaya gidelim mi?* demek yerine *Çoktandır sinemaya gitmedik* ya *da Bugün öğleden sonra işin var mı?* biçiminde konuşması.

yüze yönelik tehdit (face threat) *toplumdilbilim* Etkileşimde bulunan kişilerin özdeğer ya da toplumsal değer gereksinimlerini tehdit etme yönelimi. Brown ve Levinson yüze yönelik tehdit stratejilerini saptamıştır.

yüzey yapı (surface structure) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinin ilk dönemlerinde (bkz. **Dönüşümsel Dilbilgisi, Ölçünlü Kuram**) dönüşüm kurallarının uygulanmasından sonra elde edilen ve yalnızca sesbilimsel kurallara girdi olan yapı. Sonraları (bkz. **Genişletilmiş Ölçünlü Kuram, Gözdengeçirilmiş Genişletilmiş Ölçünlü Kuram**) bu yapının anlambilimsel kurallara da girdi oluş-

turduğu benimsenmiştir. Yönetim ve Bağlama Kuramı'nda, bu adlandırmanın yerini yüzey-yapı almıştır.

yüzey-yapı (y-yapı) (s-structure) *sözdizim* Üretici Dilbilgisi Kuramının ilk dönemlerinde Sesbilimsel Biçim ve Mantıksal Biçime girdi olan, silme ve süzgeç gibi işlemlerin uygulanmasından önce belirginleşen, *adıl* ve izleri içeren yapıdır. Yönetim ve Bağlama öncesindeki yüzey yapı teriminin yerine geçişinde, sesbilimsel olarak gerçekleşmiş yapıyı içermez.

Z

zaman (ZAM) (tense) *sözdizim* Eylemin gösterdiği iş, oluş ve durumun gerçekleşme dönemini dilbilgisel olarak belirleyen ulam. Evrensel zaman ile dilbilgisel zamanı ayırmak için ikinciye eylem zamanı denir. Geleneksel olarak şimdi, geçmiş ve gelecek olarak üçe ayrılan zaman bölümlemesi kimi diller için geçerli olmayabilir. Bu nedenle bütün eylem zamanlarını kapsamak üzere geçmiş-geçmiş dışı, gelecek-gelecek dışı türünden sınıflamalar da vardır. Eylem zamanları ile görünüş ve kip de kimi zaman birbiriyle örtüşür; örn. Türkçe'de kip belirteçleri kullanılması zaman ile kip ayrımı yapmayı kimi zaman güçleştirir: *Yarın mutlaka gelirim* tümcesinde *yarın* belirteci *gelirim* eylemine gelecek zaman değeri verirken *mutlaka* zorunluluk kipi değeri katmaktadır. Geleneksel dilbilgilerinde Türkçe'de eylem zamanları genel olarak yalın ve bileşik zamanlar olarak ikiye ayrılır. Yalın zamanlar şimdi, geçmiş, gelecek ve geniş zaman, bileşik zamanlar ise hikaye, rivayet, koşul bileşik zamanları olarak belirtilir. Ancak dilbilimdeki yeni görüşler ışığında bunların kip ve görünüş ile ilişkilerinin niteliği araştırılmakta ve yeni bir sınıflandırmaya gidilmektedir.

zamanlı tümce(cik) (tensed clause) *sözdizim* Çekim$_0$'i [+ZAM] özellikli tümce(cik). Türkçe'de, yalnızca geleneksel kip belirleyicilerini içeren ve *-mA, -mAk, -Iş* mastar belirleyicileri ile görünen tümce(cik)ler dışında kalan tümceler zamanlıdır. krş. **zamansız tümce(cik).**

zamansız tümce(cik) (untensed clause) *sözdizim* Çekim$_0$'i [-ZAM] özel-

likli tümce(cik). Türkçe'de, yalnızca geleneksel kip belirleyicileri içeren ve *-mA, -mAk, -Iş* mastar belirleyicileri ile görünen tümce(cik)ler, zamansızdır. krş. **zamanlı tümce(cik).**

zayıf sezdirim (weak implicature) *anlambilim, edimbilim* Bir sözce tarafından kuvvetle sezdirilen anlamı izleyen ve konuşucunun daha az sorumluluk alabileceği ve daha çok dinleyicinin öznel çıkarımlarına dayanan sezdirimler; örn.

A: Bir parça kek alır mısınız?
B: Hamur işi yemiyorum.

konuşmasında, B, verdiği yanıtla, açık ve kuvvetli bir biçimde kek teklifini geri çevirmekte ve *Hayır* demektedir. A, bu yanıtı bulurken B'den destek almaktadır. Oysa bildirişim A'nın *Hayır* yanıtına ulaşması ile sona ermez; örn. konuşma sırasında masada börek, mantı ve baklava da bulunmaktadır. Bu durumda, B'nin *börek, mantı ve baklava da yemem* demiş olduğu düşünülebilir. Buna ek olarak, yine B'nin *Sağlığıma özen gösteriyorum, Kiloma dikkat ediyorum, Yaz mevsimi yaklaşıyor ve plajdaki görüntümü düşünmek zorundayım, Bir parça meyvaya hayır demezdim* gibi sezdirimleri de ilettiği söylenebilir. İşte giderek zayıflayan ve konuşucunun doğrudan sorumluluk almayabileceği, ama daha çok dinleyicinin seçeceği öncüllere dayanan bu tür yorumlamalara zayıf sezdirim denir. Zayıf sezdirim kavramı, şiir dilinde yaratılan anlam zenginliğini açıklayabilmek için başvurulan önemli bir kavramdır ve yananlam olgusunu açıklamakta kullanılır. Dolaysız, açık ve kuvvetle sezdirilen anlamlardan çok, zayıf biçimde sezdirilen anlam katmanlarının devrede olduğu imgeye dayalı şiirsel söylemde, sorumluluğun çoğu okurun üzerindedir.

zenginleştirme (enrichment) *edimbilim* Bildirişim sırasında üretilen sözcelerin eksiksiz önermeleri ifade edebilir duruma gelebilmeleri için, dinleyiciler tarafından oluşturulacak bağlam uyarınca bu önermelere çıkarımsal işlem uygulanması süreci. Bildirişim sırasında sözcelerin çıkarımlar yoluyla zenginleştirilmeleri gerekmektedir. *Paspasın altında, Yarın, Çok*

gençti, Bunu ona ver, Umut'u gördüm gibi sözceler ancak yeterince zenginleştirildikten sonra, *Dış kapının anahtarı paspasın altında, Dünya Kupası finali yarın oynanacak, Ölmek için çok gençti, Bu kitabı kardeşine ver, Dün gece Umut'u rüyamda gördüm* gibi önermeleri anlatabilir duruma gelebilirler. Geleneksel edimbilim çalışmalarının ilgi alanına girmeyen bu tür çıkarımsal işlemler, bilişsel çerçevede yürütülen edimbilim çalışmalarında önemli yer tutmaktadır. Bildirişim sırasında üretilen sözcelerin eksiksiz önermeleri ifade edebilir duruma gelmeleri için dinleyiciler tarafından oluşturulacak bağlam uyarınca bu önermelere çıkarımsal işlem uygulanması süreci.

zincir (chain) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde taşınan öğe ile arkasında bıraktığı iz(ler) arasındaki bağlantı; ilk öğe "zincirin başı", son öğe de "zincirin kökü"dür. Bu araç, EylemÖbeğidışı konuma taşınmış öğenin, nasıl hala içsel rol taşıdığı gibi görünümleri açıklar. Bağlantı, genellikle alta çıkarılmış dik çizgilerle veya <kitap$_i$, t$_i$> biçiminde gösterilir; örn. *Kitap$_i$ [t$_i$ oku]-du*

zorunlu denetim (obligatory control) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde ADIL'ın soyut yorumlanma olasılığının bulunmadığı denetim türü. Bu tür denetimde, denetleyen ADIL'a k-buyurmalıdır; örn. *Ali$_i$ [ADIL$_i$/*$_i$ ders çalışmak] istemiyor* tümcedesinde *Ali* denetleyendir ve yerleşmiş tümceye, dolayısıyla onun öznesine, yani ADIL'a k-buyurur. *Ali'nin$_i$ babası$_i$ da [ADIL*$_i$/$_i$ ders çalışmak] istemiyor* tümcesinde ise *Ali*, ana öznenin Belirleyici'si konumundadır ve benzer konumdaki tümceciğe k-buyurmamaktadır; denetleyen *Ali'nin babası*, kısaca *baba*dır. krş. **seçimlik denetim**.

zorunluluk (obligation) *anlambilim, biçimbilim, sözdizim* Zorunluluk belirten kiplik biçimi; örn.Türkçe'de *Bu akşam ders çalışmalıyım* tümcesinin eyleminde bulunan {-mAlI} eki zorunluluk belirtir.

DİLBİLİMCİLER

Ağakay, Mehmet Ali (1893-1965) İstanbul Tıp Fakültesi'ni bitirdi (1917). Değişik yörelerde hekimlik yaptı. 1937-46 yılları arasında Gaziantep milletvekili olarak TBMM'ye girdi. Türk Dil Kurumu'nda çeşitli görevler üstlendi, sözlük kolu başkanlığı yaptı (1941-62). Başlıca yapıtları: *Kelime Yapma Yolları* (1943), *Türkçe Sözlük* (1945).

Aksan, Doğan N. (1929-2010) Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. 1958 yılında doktor (Ankara Üniversitesi), 1964 yılında doçent, 1972 yılında profesör oldu. Bonn Üniversitesi'nde araştırmalar yaptı, Frankfurt Üniversitesi'nde konuk öğretim üyesi olarak bulundu. 1982'de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde dilbilimin anabilim dalı (sonra bölüm) olmasına katkıda bulundu. Başlıca yapıtları şunlardır: *Anlambilim ve Türk Anlambilimi* (1971), *Tartışılan Sözcükler ve Özleştirme Sorunu* (1976), *Her Yönüyle Dil. Ana Çizgileriyle Dilbilim I* (1977) *II* (1980), *III* (1982), *Türkçenin Gücü* (1987), *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili* (1993), *Türkçenin Sözvarlığı* 1996), *Halk Şiirimizin Gücü* (1999), *Türkiye Türkçesinin Dünü Bugünü Yarını* (2000), *Eski Türkçenin İzlerinde* (2000), *Cumhuriyet Döneminden Bugüne Örneklerle Şiir Çözümlemeleri* (2003), *Türkçenin Bağımsızlık Savaşı* (2007), *Türkçeye Yansıyan Türk Kültürü* (2008).

Aksoy, Ömer Asım (1898-1993) İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdi, savcılık, avukatlık, öğretmenlik, halkevi başkanlığı, uzun yıllar Türk Dil Kurumu genel yazmanlığı yaptı, Gaziantep milletvekili olarak 1945-50 arası TBMM'de görev aldı. 1941'de Türk Dil Kurumu Derleme ve Tarama Kolu başkanlığına getirildi ve arkadaşlarıyla birlikte Türkçe'nin en önemli kaynakları sayılan *Derleme Sözlüğü* (12 cilt) ve *Tarama Sözlüğü*'nün hazırlanmasında emeği geçti. *Dil Yanlışları* başlıklı çalışması birkaç baskı yaptı ve bu doğrultudaki öteki çalışmalara öncülük etti. Sonraki yıllarda arkadaşlarıyla birlikte *Ana Yazım Kılavuzu* (1987) adlı çalışmanın ortaya çıkmasını sağladı. Öz-

leştirme anlayışının ve görüşlerinin geleceğe aktarılması için 1994 yılında ailesi tarafından (Dil Derneği ile işbirliği yapılarak) her yıl verilmek üzere adına bir ödül kondu. Başlıca yapıtları şunlardır: *Gaziantep Ağzı* (3 cilt, 1945-1946), *Atasözleri ve* Deyimler *Sözlüğü I* (1971), *II* (1976), *III* (1976), *Dil Yanlışları* (1980), *Dil Gerçeği* (1982).

Banguoğlu, H. Tahsin 1904-1989) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ni bitirdi (1930). İlk görevi Gazi Eğitim Enstitüsü edebiyat öğretmenliğidir. Almanya'da Berlin ve Breslau'da eski Osmanlıca üzerine doktora yaptı (1932-36); dönüşte Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne Türk Dili doçenti olarak atandı, aynı zamanda Devlet Konservatuarı'nda sesbilgisi dersleri verdi. Ankara ve İstanbul üniversitelerinde profesör olarak görev yaptı. Milletvekilliği, senatörlük, parti başkanlığı, 1948-50 yılları arasında da Milli Eğitim Bakanlığı yaptı. Politikadan ayrılınca 1955-59 yıllarında Londra Üniversitesi School of Oriental and African Studies'de karşılaştırmalı Türk dilleri dersleri verdi. 1960-63'te Türk Dil Kurumu başkanlığı, 1963-66 arasında Halkevleri genel başkanlığı yaptı. Başlıca yapıtları şunlardır: *Anahatlarıyla Türk Grameri* (1940), *Dil Bahisleri* (1941-42), *Türkçenin Grameri I: Sesbilgisi* (1959), *Türkçenin Grameri* (1974).

Başkan Özcan (1929-1997) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Filolojisi'nden mezun oldu. 1953'te aynı bölümde asistan olarak çalışmaya başladı. 1953-55 yılları arasında Michigan Üniversitesi'nde doktora çalışmalarını yürüttü. 1955'te Türkiye'ye döndükten sonra doktorasını bitirdi ve üniversitede, Harp Akademileri'nde ve Robert Kolej'de ders verdi. 1959'da doçent, 1968'de profesör oldu. 1961'de Londra Üniversitesi'nde çalışmalarını sürdürdü. 1972'de İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu'na kurucu müdür olarak atandı. 1984'te Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, daha sonra Atatürk Eğitim Fakültesi İngiliz Dili Eğitimi Bölümü'nde öğretim üyeliği yaptı ve bölüm başkanlığında bulundu. Başlıca yapıtları şunlardır: *Fonemik Tahlilde Kıstaslar Meselesi* (1955),

Lengüistik Metodu (1967), *Yabancı Dil Öğretimi. İlkeler Çözümler* (1969), *Bildirişim. İnsan Dili ve Ötesi* (1988), *İngilizce Sözcükleri Sesletim Kılavuzu* (1994).

Benveniste, Emile (1902-1976) Hint-Avrupa dilbilimi ve genel dilbilim konusunda kuramsal çalışmalarıyla tanınır. Sözvarlığından yola çıkılarak Hint-Avrupa toplumunun niteliğini araştıran çalışması (1969), kılıcı ve eylem adları konusundaki çalışmaları ve özellikle İran dilleri konusundaki çalışmaları anılmaya değer. *Genel Dilbilim Sorunları* (*Problème de linguistique générale*) başlıklı iki ciltlik yapıtı genel dilbilim kuramına önemli bir katkı olarak değerlendirilmiştir. Bu kitapta ele alınan konular arasında iletişim ve sözcenin niteliği ve özellikle 'konuşanın temel olduğu' düşüncesi dilbilim dışında da yankı uyandırmıştır.

Bloomfield, Leonard (1887-1949) Amerikan yapısalcılığının kurucusu. Bloomfield'in özellikle *Language* adlı kitabında dile getirdiği görüşler Amerikan yapısalcılığının temelini oluşturur. Bloomfield dil birimlerinin betimlenmesinde bulgulama işlemleri (discovery procedures) üzerinde özellikle durur. Dilbilimin fen bilimleri anlamında nesnel bir bilim olması yolunda çaba göstermesi Bloomfield'ı *biçimi* vurgulamaya yöneltmiştir. Dil incelemelerini, özellikle de dil öğrenimini davranışçı ruhbilim terimleriyle bir uyaran-tepki ilişkisi çerçevesinde açıklamaya çalışmış, bu nedenle anlamın o günlerdeki bilgi çerçevesinde açıklamanın güçlüklerine değinerek daha çok biçimbilim ve sesbilim çalışmalarına ağırlık vermiştir. Amerika Dilbilim Derneği'nin yayın organı *Language* dergisinin kurucusu olan L. Bloomfield özellikle aşırı biçimci görüşleri ve anlamı arkaplana atması nedeniyle eleştiriye uğramıştır; üretici dilbilim bir bakıma Bloomfield'in görüşlerine tepki olarak ortaya çıkmıştır. Başlıca yapıtları arasında *Language, Outline Guide for Language Teaching, An Introduction to the Study of Language* sayılabilir.

Boas, Franz (1858-1942) Sapir ile birçok dilbilimci ve insanbilimcinin öğretmeni olan Boas, Amerikada dil konusundaki

çalışmaların kurucusudur. En önemli yapıtı *The Handbook of American Indian Languages*'dir (1911). Bu yapıt dillerin yapısal çeşitliliğini vurgular ve dil betimlemelerinin olabildiğince Avrupa dil geleneğinden bağımsız kavramlarla yapılması gereği üzerinde durur.

Bréal, Michel (1832-1915) Karşılaştırmalı dilbilim ve anlambilim çalışmalarıyla tanınır. Anlambilim *(sémantique)* terimi ilk kez Bréal tarafından kullanılmış ve onun çalışmaları sayesinde anlam değişmeleri dizgeli bir biçimde incelenme olanağına kavuşmuştur. *Essai de sémantique* (1897) adlı yapıtı, sözcük anlambilimi yanında dilbilgisi kuramı açısından da ilginç görüşler sunmaktadır.

Brugmann, F. Karl (1849-1919) Yenidilbilgiciler (neogrammarians) akımının kurucularından ve Hint-Avrupa dilbiliminin önde gelen kuramcılarındadır. En önemli yapıtı *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*'dir (1886-1893-ilk basımı 5 cilt).

Bühler, Karl (1879-1963) Viyana Üniversitesi ruhbilim profesörü olan Bühler'in görüşleri Trubetzkoy ve Prag Dilbilim Okulu'nun öteki üyeleri üzerinde etkili olmuştur. *Sprachtheorie* adlı yapıtında dilin işlevlerini öne çıkaran bir gösterge kuramı önerdi. Bu kuramda sözceyi *simgesel alan* (symbolic field) ve *gösterimsel alan* (deictic field) kavramları açısından inceleyerek bu kavramların çağdaş anlamına katkıda bulundu.

Caferoğlu, Ahmet (1899-1975). Azerbaycan'da doğdu. Bakü Üniversitesi Türkoloji Bölümü'nde başladığı öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde tamamladı (1924). Berlin ve Breslau üniversitelerinde okuduktan sonra 1929'da doktor (Breslau Üniversitesi) oldu. İstanbul Üniversitesi'nde Türk Dili Tarihi doçenti olarak görev yaptı ve aynı üniversitede 1938'de profesör oldu. Anadolu'nun çeşitli yörelerinden yaptığı dil derlemelerini 9 cilt olarak yayımladı. Türkoloji el kitabı olan *Philologiae Turcicae Fundamenta*'da "Anadolu ve Rumeli Ağızları", "Azerbaycan Dili" (G. Doerfer ile birlikte) ve

"Azerbaycan Edebiyatı" bölümlerini yazdı. Başlıca yapıtları şunlardır: *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme* (2 cilt, 1940-1941), *Anadolu Ağızlarından Toplamalar* (1944), *Güneydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar* (1945), *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar* (1946), *Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler* (1948), *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler* (1951), *Türk Dili Tarihi* (2 cilt, 1958, 1964), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* (1968).

Catford, John C. (Ian) (1917-2009). Sesbilgici, Kafkas dilleri uzmanı. İskoçya'nın Edinburgh şehrinde doğmuş olan J.C. Catford, Royal Lisesi'ni bitirdikten sonra Edinburgh Üniversitesi ve Paris Institut de Phonétique'e devam etmiştir. Sesbilgisi derslerini Daniel Jones, Pierre Fouché ve Marguerite Durand'dan almıştır. 1950'lerde Edinburgh Üniversitesi'nde Uygulamalı Dilbilim Bölümü'nü kurmuş, İskoçya'nın Dilbilimsel Tarama Projesini başlatmış ve bölgenin ağız haritasını çıkarmıştır. Özelliklerinden biri konuşanların kullandıkları ses karışımlarından o kişinin İskoçya'nın hangi bölgelerinde yaşamış olduğunu belirleyebilme ve bir tümceyi sondan başa söyleyebilme yeteneğine sahip olmasıdır. 1964'te University of Michingan'a davet edilen Catford, burada önce Yabancı Diller Yüksek Okulu müdürlüğü yapmış, daha sonra Sesbilgisi Laboratuvarı adını alacak olan İletişim Bilimleri Laboratuvarı'nın idarecisi olmuştur. Bu laboratuvarda Kafkas dilleri ve özellikle Kafkas dil ailesinin sesbilgisi üzerine çalışmıştır. Sesbilim alanında *Fundamental Problems in Phonetics* ve *A Practical Introduction to Phonetics* başlıklı kitaplarının yanısıra çeviri alanında da çalışmış olan Catford bu alanda uygulama sorunlarına kuramsal bir yaklaşım önerdiği *A Linguistic Theory of Translation* başlıklı bir kitap yayınlamıştır. Kendisi Boğaziçi Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak ders verdiği süre içinde Kafkas dillerinden Ubıhça'nın son konuşanı ile çalışmak fırsatını elde etmiştir.

Chomsky, Noam (1928-) Dilbilim çalışmalarında çığır açan Üretici Dilbilgisi Kuramını ortaya atmıştır. Kuram özellikle sözdizim incelemelerine yeni bir yaklaşım getirmiştir. Dil-

bilgisinin üretici bilişsel bir düzenek olduğunu varsayan ve her bireyin evrensel dilbilgisi yapılarını belirleyen ilke ve kurallarla doğduğunu savunan Chomsky'ye göre dil, insana özgü, onu diğer tüm türlerden ayıran bir yetidir. Chomsky, dil edinim sürecini tetikleyen kritik bir yaş evresi olduğunu ileri sürmüştür. Kritik yaş savına göre bu evreden sonra dil edinimini sağlayan bilişsel düzenek etkinliğini kaybetmektedir. İnsan hakları ve politika alanlarında da çok sayıda yayınları olan Chomsky'nin dilbilim alanında başlıca yapıtları şunlardır: *Syntactic Structures* (1957), *Aspects of the Theory of Syntax* (1965), *Cartesian Linguistics: A Chapter in the History of Rationalist Thought* (1966), *Language and Mind* (1968), *The Sound Patterns of English* (Morris Halle ile) (1968), *Studies on Semantics in Generative Grammar* (1972), *Topics in the Theory of Generative Grammar* (1972), *The Logical Structure of Linguistic Theory* (1975), *Reflections on Language* (1975), *Essays on Form and Interpretation* (1977), *Language and Responsibility* (1979), *Rules and Representations* (1980), *Lectures on Government and Binding: The Pisa Lectures* (1982), *Some Concepts and Consequences of the Theory of Government and Binding* (1982), *Barriers* (1986), *Knowledge of Language: Its Nature, Origin, and Use* (1986), *Language and Thought* (1994), *The Minimalist Program* (1995), *The Architecture of Language* (2000).

Coseriu, Eugenio (1921-2002) Çalışmalarını Almanya'da sürdüren Rumen dilbilimcidir. 1950'lerde yayımlanan ilk çalışmasında dil dizgesi ve dil değişimleri kavramlarına yapısal açıdan açıklık getirdi. Dil, dizge ve norm kavramlarını değişik düzlemlerdeki soyutlamalar olarak ele aldı; soyutlamanın en alt düzlemindeki normun kolayca değiştiğini, ondan sonraki dizgenin ise değişime daha dirençli olduğunu ama onun da zamanla değişebileceğini savundu.

Demircan, Ömer (1935-) Gazi Eğitim Enstitüsü İngilizce Bölümü'nü bitirdi. 1962-1963 ve 1966-1968 yıllarında İngiltere'de öğrenim gördü. 1978'de İngiliz Dili ve Edebiyatı dalında doktor (İstanbul Üniversitesi), 1993'te iletişim sanatları dalında doçent, 1999'da eğitim bilimleri dalında profesör

oldu. Çeşitli yerlerde İngilizce öğretmeni olarak çalıştı. İzmir Eğitim Enstitüsü ve Yıldız Teknik Üniversitesi'nde İngilizce Öğretmenliği Bölümü'nün kuruluşunda görev aldı. Uzun yıllar İstanbul Üniversitesi'de, daha sonra da Yıldız Teknik Üniversitesi'nde görev yaptı. 2004-2009 yılları arasında Okan Üniversitesi Çeviribilim Bölümü'nde görev yaptı. Başlıca yapıtları şunlardır: *Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Bileşmeleri* (1979), *Türkiye Türkçesinin Ses Düzeni* (1980), *Yabancadil Öğretimi Açısından İngilizcenin Vurgulama Düzeni* (1988), *Dünden Bugüne Türkiyede Yabancı Dil* (1990), *Yabancı Dil Öğretim Yöntemleri* (1996), *Türkçenin Sesdizimi* (2000), *İletişim ve Dil Devrimi* (2001), *Türkçenin Ezgisi* (2003), *Türk Dilinde Çatı* (2003), *Devrik Tümce ve Odaklama* (2009), *Türkçede Düşüm ve İzleme* (2010).

Deny, Jean (1879-1963) Hukuk ve Doğu dilleri öğrenimi gördü. Arapça, Farsça, Türkçe ve Rusça öğrendi. Fransa'daki görevleri dışında Mısır'da Türk arşivlerinin sınıflandırılmasını yaptı ve 1938-48 yılları arasında Doğu Dilleri Okulu müdürlüğünde bulundu. Buradan emekli olunca 1951 yılına kadar Washington Goergetown Üniversitesi Türk Dili profesörü olarak çalıştı. 1909 yılından başlayarak Türk Dili ve Edebiyatı konusunda yazılar yayımladı. *Türkçenin Grameri* adlı çalışması Türkçenin en yetkin dilbilgisi olarak kabul edilmektedir. Bunun yanında Anadolu Türklüğü, edebiyatı, ağızları, arkeolojisi üzerine makaleler yayımladı. *İslam Ansiklopedisi* ve *Philologiae Turcicae Fundamenta*'da Türk dili ve kültürü ile ilgili yazılar yazdı. Başlıca yapıtları şunlardır: *Grammaire de la langues turque-dialect Osmanlı* (1921), *Sommaire des archives Turques du Cairo* (1938), *Principes des grammaire turque* (1955).

Dilâçar, Agop (1895-1979) Robert Koleji bitirdi ve daha sonra bu okulda öğretmenlik ve yöneticilik yaptı. 1932'de Atatürk tarafından 1. Türk Dil Kurultayı'na çağrıldı; Türk Dil Kurumu başuzmanlığına atandı ve 1935'te Atatürk tarafından kendisine *Dilâçar* soyadı verildi. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde dilbilim tarihi ve genel dilbilim dersleri okuttu.

Türk Ansiklopedisi'nin teknik danışmanı ve yayım sorumlusu olarak görev yaptı. Başlıca yapıtları şunlardır: *Wilhelm Thomsen ve Orhon Yazıtlarının Çözülüşü* (1963), *Türk Diline Genel Bir Bakış* (1964), *Dil, Diller ve Dilcilik* (1968), *Kutadgu Bilik İncelemesi* (1972).

Dilemre, Salim Ali (1880-1954) Almanya'da tıp öğrenimi gördü; dönüşte tıptaki görevleri yanında öğretim görevlerinde bulundu ve dil konularıyla yakından ilgilendi. Tıp terimlerinin Türkçeleştirilmesi ve genel olarak Türk dil devrimi konusunda çalışmalar yaptı ve dil konularına ilgisi nedeniyle Atatürk tarafından kendisine *Dilemre* soyadı verildi. 1935-40 yılları arasında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde genel dilbilgisi dersleri okuttu. Türk Dil Kurumu'nda yönetim kurulu üyeliği, dilbilim kolu başkanlığı yaptı. Başlıca yapıtları şunlardır: *Dil Coğrafyası* (1937), *Genel Dilbilgisi* (1942), *Hekimlik Dili Terimleri* (1945), *Dil Devrimi İçin* (1949).

Dionysius, Thrax (yaklaşık İÖ 170-90) İlk Yunan dilbilgisini yazan, Alexandria geleneğinde yetişmiş dil bilgini. Birçok dilbilgisi kavramını, bu arada sözcük türlerini ilk kez inceleyen dilbilgisi uzmanı olarak Batıdaki dil geleneği üzerinde uzun yıllar etkili olmuştur.

Ergin, Muharrem (1925-1995) 1947 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Bir süre öğretmen olarak çalıştıktan sonra 1951 yılında mezun olduğu İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne asistan olarak geri döndü. 1954'te doktor, 1963'te doçent, 1971'de profesör olan Ergin'in, Türkçe ve Türk dilleri üzerine çok sayıda çalışması bulunmaktadır. Başlıca yapıtları şunlardır: *Dede Korkut Kitabı* (inceleme, 1958), *Dede Korkut Kitabı* (Metin-Sözlük, 1964), *Orhun Abideleri* (1973), *Osmanlıca Dersleri* (1958), *Türk Dil Bilgisi* (1958), *Azeri Türkçesi* (1971).

Firth, John R. (1890-1960) İlk genel dilbilimci sanını alan İngiliz dilbilimci. Firth'ün, insanbilimci Malinowski'nin etkisiyle,

üzerinde durduğu en önemli konu dilin toplumsal bir süreç olarak ve bir bağlam içinde incelenmesidir. Bu çerçevede 'durum bağlamı' (context of situation) kavramını geliştirdi ve dilin işlevsel boyutunu vurguladı. Firth'ün ikinci en önemli katkısı da 'bürünsel sesbilim' (prosodic phonology) alanındadır. Bu kapsamda çok dizgelilik ilkesini önemsedi ve dilin anlam ve işlev boyutuna ilgisi nedeniyle sesbilim çalışmalarında bağlamın önemini vurguladı, dilin işleyişini ve niteliğini daha iyi anlamak için konuşma ediminin incelenmesini önerdi. Bu çalışmaları nedeniyle dilbilimin ayrı bir bilim dalı olarak gelişmesine önemli katkılarda bulundu. En önemli yapıtları şunlardır: *Speech* (1930), *Tongues of Men* (1937).

Gilliéron, Jules (1854-1926) Dil atlası çalışmalarının öncüsü. İsviçreli dilbilimci. E. Edmont ile birlikte çalışmaları sonunda Fransa dil atlasını (1902-10) yayımlamıştır. Atlastaki bulgular 'ses değişimlerinde' yeni dilbilgicilerin düzenlilik ilkesini çürütecek biçimde yorumlanmışsa da, kimi dilbilimciler Gilliéron'un kökenbilim çalışmalarının sözkonusu ilkelere aykırı düşmediğini ileri sürmüşlerdir.

Göktürk, Akşit (1934-1988) 1960 yılında İstanbul Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. 1961'de aynı Fakültede araştırma görevlisi olarak işe başladı; 1965'te doktor, 1972'de doçent, 1978'de profesör oldu. İngiltere'de Nottingham Üniversitesi'nde(1964-65), Almanya'da Konstanz Üniversitesi'nde (1970,1974-76) araştırmacı öğretim üyesi olarak çalıştı. 1958'den sonra *Varlık*, *Yeni Dergi*, *Türk Dili*, *Çağdaş Eleştiri* dergilerinde özellikle yazın konularında yazılar yazdı. Özellikle çeviri konusunda çağdaş kavramların Türkçeye kazandırılması için çaba harcadı. 1969'da *Robinson Crusoe* çevirisi ile Türk Dil Kurumu çeviri ödülünü kazandı. Başlıca yapıtlar şunlardır: *Edebiyatta Ada* (1973), *Okuma Uğraşı* (1979), *Çeviri Dillerin Dili* (1986).

Grice, H. Paul (1913-1989) Anlam kuramını konuşurların iletişim amaçları açısından irdeleyen Amerikalı felsefeci. Bu konuda en önemli katkısı 'Mantık ve Konuşma' başlığı (*Lo-*

gic and conversation) altında topladığı bir dizi konuşmadır. Daha sonraları eleştiriye uğrasa da bu çalışmalarda geliştirdiği sezdirim ve konuşma ilkeleri (maxims of conversation) kavramları dil felsefesi, edimbilim ve söylem çözümlemesi kapsamında önemli çalışmalara kaynaklık etmiştir.

Halliday, Michael A.K. (1925-) İngiliz dilbilimcisi. Firth'ün öğrencisi ve izleyicisi olarak dil çalışmalarında anlam, işlev ve bağlamı önemsedi ve dili toplumsal-kültürel ilişkiler içinde ve tümceötesi ilişkiler çerçevesinde ele aldı. Chomsky'nin tersine dilin özerk, salt zihinle bağıntılı olmadığını, kültür ve toplumla iç içe olduğunu savundu; dilde çizgisel ilişkilerden çok dizisel ilişkilerin (paradigmatic relations) önemini vurguladı. Geliştirdiği dizgeci-işlevsel (systemic functional grammar) anlayış dili bir anlam dizgesi olarak ele alır ve her aşamada dil kullanıcısının sözdizimsel ve anlamsal seçimler yapmak zorunda olduğunu belirtir. Halliday çocuk dilinde ayrıntısıyla görülen yedi dilsel işlevi daha sonra düşünsel, etkileşimsel ve metinsel işlevler olarak tanımlar ve bunların tümcenin aldığı biçimi yönlendiren üç amaçla (clause as representation/exchange and message) bağıntılı olduğunu belirtir. Halliday'in dilbilime, özellikle metindilbilime en önemli katkılarından birisi R. Hasan'la birlikte yazdığı *Cohesion in English* (1976) adlı yapıttır. Bu çalışma İngilizce'de tümceler arası ilişkilerin açıklanmasında ve metinlerin çözümlenmesindeki çalışmalara temel oluşturmuştur. Öteki yapıtlarından kimileri şunlardır: *Explorations in the Functions of Language* (1973), *Learning How to Mean* (1975) *Language as a Social Semiotic* (1978), *Language, Context and Text* (1985).

Harris, Zellig S. (1909-1992) Amerikada Bloomfield sonrasındaki yapısalcılığın önde gelen kuramcısı. 1951'de yazdığı *Methods in Structural Linguistics* adlı kitabında bir dizi biçimsel işlem kullanılarak, anlamdan bağımsız bir dil betimlemesi yapılabileceğini öne sürmüştür. Harris'e göre dil betimlemelerinde önemli olan birimlerinin dağılımlarının belirlenmesidir ve bu işlem için bölümleme ve sınıflandırma en uygun yöntemlerdir. O günlerde betimlemenin bilimselliğini kanıt-

layan tek yöntem olarak düşünülen bu anlayışı Harris daha sonra kendisi de yetersiz bulmuş ve öğrencisi Chomsky ile üretimsel dönüşümlü dilbilgisinin temelini oluşturacak çalışmalara yönelmiştir. Harris 1952 yılında *Language* dergisinde 'söylem çözümlemesi' başlıklı ilk yazıyı yayımlayarak, yapısal bir açıdan da olsa, bu konunun bilim dünyasının tartışma alanına girmesine öncülük etmiştir. Başlıca yapıtları şunlardır: *Methods in Structural Linguistics* (1960). *String Analysis of Sentence Structure* (1962).

Hatiboğlu, Vecihe (1916-1996) Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi (1940). Bir süre edebiyat öğretmeni olarak çalıştıktan sonra aynı fakültede 1953'te doçent, 1962'de profesör oldu. Öğretim üyeliği yanında uzun yıllar Türk Dil Kurumu'nda dilbilgisi kolu başkanı olarak görev yaptı. Başlıca yapıtları şunlardır: *Türk Kelimelerinin Önsesleri* (1961), *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü* (1969), *Türk Dilinde İkileme* (1971), *Türkçenin Sözdizimi* (1972), *Pekiştirme ve Kuralları* (1973), *Türkçenin Ekleri* (1974).

Hjelmslev, Louis (1899-1965) Kopenhag Dilbilim Çevresi'nde yapısalcı glosematik kuramının kurucusu. Hjelmslev'in kuramı son derece biçimsel ve soyuttur; bir bakıma dilin mantıksal açıdan açıklaması olarak nitelenebilir. Hjelmslev, Saussure'ün 'dili kendi içinde kendisi için inceleme' anlayışını titizlikle izler, dilde içerik (content) ve anlatım (expression) düzlemleri bulunduğunu ve her düzlemde birimlerin dizisel ve dizimsel ilişkiler içinde olduğunu öne sürer. Hjelmslev dil dizgeleri ile dildışı dizgeler arasındaki ilişkileri ele aldığında yeni bir göstergebilim anlayışını da ortaya koyar. Göstergebilimin çerçevesini bir aşama düzeni içinde ele alır ve bu aşamaların düzanlam/yananlam/göstergebilim/üstgöstergebilim ve üstgöstergebilgisi düzeyleri olduğunu belirtir. Hjelmslev'in dil çalışmalarında gözetilmesini istediği üç temel ilke tutarlılık, kapsayıcılık ve yalınlıktır. Bilinen tek yapıtı şudur: *Prolegomena to a Theory of Language* (1953).

Humboldt, Wilhelm von (1767-1835) Prusyalı devlet adamı ve

bilgin. 1836'da ölümünden sonra Kawi dili üzerine çalışması yayımlandığında bu kitap Bloomfield tarafından genel dilbilim konusunda en önemli kitap olarak nitelenmiştir. Humboldt bir yandan insan dilinin bütünlüğünü, öte yandan her toplumun düşünce dünyasını biçimlendiren tek tek dillerin çeşitliliğini konu edinmiş ve dil felsefesinin öncülüğünü yapmıştır. Humboldt'un özellikle iki görüşü kendisinden sonrakiler üzerinde etkili olmuştur: Bunlardan birincisi dilin bir nesne, ürün (ergon) değil, dili kullananların etkileşimleriyle sürekli yenilenen bir etkinlik (energia) olduğu düşüncesi, ötekisi de her bir dilin dilbilgisi ve sözvarlığını biçimlendiren bir içbiçimi (inner form) olduğu düşüncesidir. Böylece dilin toplumun düşünme biçimiyle sıkı bağları bulunduğu ve giderek düşünce ve dünya görüşümüzü biçimlendirdiği yolundaki görüşlere öncülük etmiştir.

Jespersen, Otto (1860-1943) Danimarkalı dilbilimci. En önemli çalışmaları dilbilgisi kuramı *(The Philosophy of Grammar*-1924*)* ve İngilizce dilbilgisi konusundadır. En kapsamlı çalışması ise 7 ciltlik *Modern English Grammar on Historical Principles* (1909-49) adlı yapıtıdır. Bu çalışma gerek örnekleri, gerekse öne sürülen tutarlı görüşler bakımından İngilizce konusundaki en önemli başvuru kaynaklarından birisidir. Jespersen *Progress in Language* (1894) ve *Language* (1920) adlı kitaplarında dillerin evrimi konusundaki görüşleriyle de ilgi çekmiştir. Bu tartışmalarda Schleicher'in aksine, Hint-Avrupa dillerinde eski dönemden günümüze doğru olan değişmelerin bir bozulma değil, gelişme olduğunu ileri sürer. Jespersen dilbilimin uygulanmasıyla da yakından ilgilenmiş, yabancı dil öğretiminde yeni yöntemlerin geliştirilmesinde ve uluslararası bir yardımcı dil (esperanto) oluşturulmasında önemli bir rol oynamıştır.

Jones, Daniel (1881-1967) İngiliz dilbilimcisi. Sesbilgisi alanında etkili olmuş, uluslararası Sesbilgisi Derneği'nin çalışmalarında etkin rol almıştır. Jones asal ünlüler (cardinal vowels) dizgesini oluşturmuş ve *Outline of Phonetics* (1914) adlı kitabı İngilizcenin ölçünlü kesiti konusundaki çalışmalara temel

oluşturmuştur. Johns'un sesbirim (phoneme) kuramına katkıları da önemlidir.

Labov, William (1927-) Amerikalı toplumdilbilimci. Prag Okulu'nun işlevselci yaklaşımının, dilin konuşurlara değişik toplumsal ortamlara uygun bir dizi biçem sunduğunu öne sürer. Bu görüşten esinlenen Labov New York'ta sınıf temelli dilsel değişimleri inceledi ve dilde toplumsal boyutlu çalışmalara kuramsal düzlemde ve araştırma yöntemi açısından katkılarda bulundu. New York'ta ünlü sonrası /r/ kullanımı üzerine yaptığı çalışmalar, dil değişimlerinde tarihsel etmenler yanında toplumsal etmenlerin de önemli olduğunu kanıtladı. Labov, toplumdilbilimdeki bulguların dil değişimlerinin incelenmesinde kullanılmasını ısrarla savundu ve bu vurgulama kimi dilbilimcilere göre (Sampson 1980) eşzamanlı ve artzamanlı betimleme tekniklerinin giderek birbirine yaklaşacağı konusunda yorumlara yol açtı.

Lees, Robert (1922-1996) Amerikalı dilbilimci. Üretici Dibilgisi Kuramı'nı ilk benimseyen ve bu yaklaşım doğrultusunda çalışanlardandır. 1960'da yayımladığı *The Grammar of English Nominalizations* adlı yapıtı, bu kuramsal anlayışla yapılmış önemli çalışmalardan biridir. Üretici sesbilim kuramı çerçevesinde yazmış olduğu *The Phonology of Turkish* adlı kitabı Türkçe'nin ilk açıklayıcı sesbilim çalışmasıdır.

Lyons, John (1932-) Klasik edebiyat eğitimi gördükten sonra dilbilime yöneldi ve özellikle dilbilim kuramı ve anlambilim konusunda çalışmalar yaptı. *Structural Semantics* (1963) Plato'nun sözvarlığı üzerine bir çalışmadır. *Introduction to Theoretical Linguistics* (1968, Türkçe'ye 1982'de çevrildi) ve iki ciltlik *Semantics* (1977) adlı kitapları dilbilimciler üzerinde etkili oldu. Çalışmalarında özellikle kavramların açıklanması üzerinde durur ve terimler konusunda büyük titizlik gösterir. İçlem ilişkileri (sense relations) sınıflaması özgün bir katkı olarak değerlendirilmektedir. Kimi öteki yapıtları şunlardır: *Language and Linguistics* (1981). *Language, Meaning and Context* (1981), *Essays in Linguistic Theory* (1987), *Principles of*

Linguistic Semantics (1988).

Martinet, André (1908-1999) Fransız dilbilimci. Yapısal ve işlevsel dilbilimin önde gelen isimlerindendir. Savaş öncesi Prag Okulu'nun kuramlarından etkilenmiş, daha sonra New York'ta yaptığı çalışmalarda Prag Okulu sesbiliminin geliştirilmesine katkıda bulunmuştur. Ses değişimlerini yapısal bakımdan açıklarken, sesbilim dizgesi içindeki iç baskıları temel almış ve bu düşüncesini Avrupa'ya dönüşünde yayımlanan *Economie des changement phonétique* (1955) adlı yapıtında ayrıntılandırmıştır. 1977'den bu yana yayımlanan *La Linguistique* adlı derginin kurucusu ve Uluslararası İşlevsel Dilbilim Kurumu'nun onursal başkanıdır. 1960'ta yayımlanan *Eléments de linguistique générale* adlı yapıtı, yapısal ve işlevsel dilbilimin temel kavramları açısından Fransa'da ve öteki ülkelerde son derece etkili olmuştur.

Meillet, Antoine (1866-1936) Fransız dilbilimcisi. 20. yüzyılın ilk yarısında Fransız dilbiliminin belirleyicileri arasındadır. Hint-Avrupa dilleri (Ermenice ve öteki dalları), genel dilbilim ve anlam değişimleri konusunda çalışmalarıyla tanınmaktadır. Daha sonra öteki dilbilimcilerce geliştirilen 'tümce' ve 'dilbilgiselleşme' kavramlarını tanımlayan ilk dilbilimcilerdendir. Başlıca yapıtları şunlardır: *Introduction a la étude comparative des langues indo-européennes* (1912), *Caracteres généraux des langues germaniques* (1913) *Linguistique historique et linguistique générale* (1921).

Özdem, Ragıp Hulûsi (1893 - 1943) Atatürk döneminde Türk Dili Tetkik Cemiyeti (Türk Dil Kurumu) Derleme Kolu Başkanlığına getirilen dilbilimci. Selânik İdadîsi'ni bitirdikten sonra 1920'de Dârülfünun Hukuk Bölümü'nden mezun oldu. Bu arada Fransızca ve Almanca'yı çok iyi derecede öğrendi. 1923'te Paris'e gönderildi. Dârülfünun Edebiyat Bölümü'nde Türk dili tarihi müderris muavinliği ve Robert Kolej'de öğretmenlik yaptı. 1932'de kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin (Türk Dil Kurumu) Derleme Kolu Başkanı oldu. 1934'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Genel Dilbilim (Umumi

Lisaniyat) Kürsüsü profesörlüğüne getirildi. Özellikle çevirileri ile dikkati çekti. Çevirileri dışında başlıca yapıtları şunlardır: *Tarihî Bakımdan Öz Türkçe ve Yabancı Sözlerin Fonetik Ayraçları* (1939), *Tanzimat'tan Beri Dilimiz* (1940), *Dilimizin Islahı Üzerine Muhtıra* (1941), *Dil Türeyişi Teorilerine Toplu Bir Bakış* (1944).

Panini (yaklaşık; İÖ 500) Hint dilbiliminin kurucusu. Sanskritçe üstüne çalışmalarıyla tanınmıştır. Biçimbilgisi ve sesbiçimbilgisi (morphophonology) konusundaki çalışmaları, 19. yüzyılda Hint-Avrupa dillerinin karşılaştırmalı incelemelerinde Batılı dilbilimcilere yol göstermiştir. 'Sıralı kurallar' ve 'boş öğe' kavramları ise 20 yüzyılda Bloomfield ve daha sonra üretken dilbilgisi ve sesbilgisi konusunda çalışanlar üzerinde derin etkileri olmuştur.

Passy, Paul (1859-1940) Fransız sesbilgisi uzmanı. Uluslararası Sesbilgisi Derneği'nin kurucusudur.

Paul, Hermann (1846-1921) Alman dilbilimci; yenidilbilgicilik akımının önde gelen bilginlerindendir. *Prinzipien der Sprachgeschichte* (Dil tarihinin ilkeleri) adlı yapıtı 1880-1920 arasında 5 baskı yapmış ve tarihsel ve genel dilbilim alanında son derece etkili olmuştur. Bu kitapta dil tarihsel-kültürel bir olgu olarak ele alınır. Paul'e göre dil çalışması temelde tarihseldir; değişimlerde hem fiziksel hem de ruhbilimsel etmenler etkili olur. Ruhbilimsel bir etmen olan 'örnekseme' çocukların sözcük öğrenmelerinde biçimsel değişimleri açıklayabilir; sözdizimde ise aynı yolla daha önce hiç söylenmemiş ve işitilmemiş tümceler üretilebilir. Başlıca yapıtları şunlardır: *Prinzipien der Sprachgeschichte* (1880), *Deutches grammatik* (1916-20).

Peirce, Charles Sander (1839-1914) Amerikalı felsefeci ve göstergebilimci. Göstergebilimi mantıksal bir etkinlik olarak düşünmüş ve gösterge ile nesne arasındaki ilişkilere göre üçlü bir gösterge düzeni tasarlamıştır. Görüntüsel göstergelerde gösteren ile gösterilen arasında fiziksel bir benzerlik vardır

(örn. yansımalı sözcükler, harita, tablo çizimler vb.). Gösteren nesneyle doğrudan bağlantılı ise (örn. 'duman' ya da 'burada' sözcüğü gibi) gösterge 'gösterimsel' (indexical) olarak adlandırılır. İlişki nedensiz ise bu tür göstergelere 'simgesel' (symbolic) denir. (Dil ya da trafik işaretleri gibi) Peirce'in sözdizim-anlambilim-göstergebilim ayrımı da önemlidir ve kendisi, Saussure'le birlikte göstergebilimin kurucusu sayılmaktadır.

Pike, Kenneth (1912-2000) Amerikalı dilbilimci. İlk çalışmaları sesbilgisi ve sesbilim konusundadır ve Orta Amerika dillerini ele alır. 1967'de yayımlanan *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behaviour* adlı yapıtında dili birbirine girişik üç düzlemde (sesbilgisi/dilbilgisi ve sözlükçe) yapılanmış bir düzenek olarak ele alır. Pike her yapısal birimin üç biçimi (mode) olduğunu öne sürmüştür: özellik biçimi (feature mode) öteki birimlerle karşıtlığıyla, görünme biçimi (manifestation mode) dilde gerçekleşmesiyle, dağılım biçimi (distribution mode) ise daha büyük birimlerdeki rolleriyle tanımlanır. Pike uzun süre *Summer Institute of Linguistics*'in yöneticiliğini yapmış ve Longacre ve öteki dilbilimcilerle birlikte işlevsel sözdiziminin ilk örneklerinden olan dilbilgisi çözümlemesini (tagmemic analysis) geliştirmiştir. Pike'in en ilginç özelliklerinden biri düzenlediği iki saatlik sahne gösterileri sırasında hiç bilmediği bir dilin konuşucusu ile yaptığı çalışma sonucunda o dilin dilbilgisinin temel hatlarını çıkarması ve dili öğrenip konuşucu ile iletişim kurması idi.

Rask, Rasmus (1787- 1832) Danimarkalı dilbilimci. Hint-Avrupa dillerinin karşılaştırmalı sesbilgisi ve biçimbilgisi çalışması bu alandaki karşılaştırmalı çalışmaların öncülerindendir. Daha sonra 'Grimm Yasası' adını alan yasanın ilk düzenleyicilerindendir.

Sapir, Edward (1884-1939) Amerikalı dilbilimci ve insanbilimci. Özellikle Kuzey Amerika (yerli) dillerini inceledi ve dilin niteliğini, yer-zaman boyutunda değişimlerini, dilin kültür, düşünce ve sanatla ilişkisini araştırdı. 1921'de yayımlanan

Language adlı kitabı, sözü edilen konular yanında yapısal dilbilimle ilgili birçok kavramı içerir. Amerikan Yapısalcılığı bağlamında Bloomfield'e karşıt olarak, usçu geleneği simgeleyen Sapir, daha sonraki çalışmalarında sesbirim kavramının anlaşılmasına önemli katkılarda bulunmuştur. İnsanbilime ilgisi nedeniyle Sapir dili toplum bağlamında ele alan ilk dilbilimcilerden sayılır; bu çalışmaları daha sonra Whorf tarafından geliştirilen Sapir-Whorf kuramının temelini oluşturur. Bu kuramın dilsel görecelik (linguistic relativism) denilen aşırı biçimine göre gerçekliği/dünyayı ancak dilimizin izin verdiği ölçüde algılayabiliriz. Açıkçası dil salt düşüncemizi ve dünya görüşümüzü iletmekle kalmaz, onları belirler; başka bir anlatımla, 'dünyayı ancak dilimizin penceresinden görebiliriz.' Diller arasındaki benzerliklerden çok ayrımları öne çıkaran bu görüş daha sonraları eleştiriye uğramıştır. Bu anlayışa bağlı kalınırsa değişik dilleri konuşanların anlaşmaları ve dillerarası çeviri nerdeyse olanaksızdır. Bu nedenle konuyla ilgili ılımlı görüş daha çok yandaş bulmuş ve dilin düşünce ve dünya görüşünü etkileyebileceği, ama insan dillerinin ortak yanlarının daha önemli olduğu vurgulanmıştır. Dergilerdeki yazıları dışında en önemli yapıtı yukarıda anılan *Language*'dir.

Saussure, Ferdinand de (1857-1913) Çağdaş dilbilimin kurucusu sayılan İsviçreli dilbilimci. 1916'da, ölümünden sonra, öğrencileri tarafından yayımlanan *Cours de Linguistique Générale (Genel Dilbilim Dersleri)* adlı yapıtı çağdaş dilbilimin temel kavramlarını içerir. Saussure'ün en önemli katkıları arasında eşsüremli-artsüremli dil incelemelerinin ayrılması gerektiği, dilin belli bir dönemini inceleyen eşsüremli incelemerin öncelikli olması zorunluğu düşüncesi gelir. Bu görüş artsüremli incelemelere öncelik tanıyan 19. yüzyıl dilbilim anlayışına tümüyle karşıdır (Saussure bu ayrımı anlatmak için ünlü tavla oyunu benzetmesini kullanır). Öte yandan dilin toplumsal bir olgu ve bir uzlaşmanın ürünü olduğunu öne süren Saussure'ün dil *(langue)*-söz *(parole)* ikiliği de dilbilim çalışmalarında önemli bir boyutu vurgular. Saussure'ün bu

kavramları Chomsky tarafından *edinç* ve *edim* olarak adlandırılmıştır. Toplumsal nitelikli dil, zihinsel bir düzleme indirgenerek Chomsky tarafından edinç, buna karşıt olarak somut dil kullanımınını anlatan bireysel nitelikli söz de edim olarak adlandırılmıştır. Bu ikili adlandırma, çağdaş dilbilimde dilde bilgi ve kullanım karşıtlığını anlatmak için başarıyla kullanılmaktadır. Saussure'ün bir başka önemli katkısı dili dizisel ve dizimsel ilişkilerden oluşan bir dizge olarak tanımlaması ve dil birimlerinin değerlerinin bu ilişkiler ağı içinde tanımladığını öne sürmesidir. Bu görüşler Saussure'ü yapısalcılığın dilbilimde en önemli kuramcısı ve öncüsü yapmıştır. Bunun yanında Saussure dili daha geniş bir göstergeler düzeninin bir örnek alanı sayarak göstergebilimin kurucuları arasında yer almıştır. Saussure dilsel göstergenin bir gösteren ile gösterilenden oluştuğunu, gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkinin nedensizliğini savunmuştur. Saussure'ün görüşleri günümüzde de değerini korumaktadır.

Schleicher, August (1821-1868) Alman dilbilimci. Yenidilbilgicilerden önce karşılaştırmalı yönteme açıklık getirerek Hint-Avrupa dilleri üzerinde çalıştı. Seslerin yenidenkurum (reconstruction) işlemini ses yasalarına ve anadillerle akraba dillerinin dil ağacı ilişkilerine dayandırarak model geliştirdi. Dilbilimde doğa bilimlerinin yöntemlerini kullandı ve dilin canlı bir varlık olduğunu öne sürdü. Schleicher'e göre diller canlı organizmalar gibi doğar, büyür ve ölürler ve çekimli diller dillerin varacağı en son aşamayı gösterir. Ancak dilin doğal bir varlıktan çok toplumsal bir olgu olduğu ortaya çıkınca Schleicher'in görüşleri gözden düştü. En önemli yapıtı *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*'dir (1861).

Sebüktekin, Hikmet (1927). Dilbilimde lisans ve lisansüstü derecelerini Georgetown Üniversitesi'nde tamamladıktan sonra Berkeley Üniversitesi'nde aynı dalda doktora derecesini aldı. Michigan Üniversitesi, Robert Kolej ve Boğaziçi Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. Princeton Üniversitesi, Harvard Üniversitesi ve Georgetown Üniversitesi, Boğaziçi

Üniversitesi gibi birçok kurumda yabancı dil olarak Türkçe üzerine yaz programları düzenledi. Boğaziçi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanlığı ve Yabancı Diller Yüksek Okulu Müdürlüğü'nde bulundu. 1983'te Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Fakültesi kurucu dekanı olarak atandı. Başlıca yayınları şunlardır: *Turkish-English Contrastive Analysis* (1971), *Yüksek Öğretim Kurumlarımızda Yabancı Dil İzlenceleri, Yabancılar İçin Türkçe I-II.*

Selen, Nevin (1925-2005) Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. 1958 yılında doktor (Ankara Üniversitesi), 1967'de doçent, 1975'te profesör oldu. Almanya'da Bonn, Tübingen, Köln ve Hamburg üniversitelerinde laboratuvar ortamında Türkçe'nin parça ve parçaüstü sesbirimlerine yönelik çalışmalar yaptı. Ankara Üniversitesi'nde çalışırken Selçuk Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü'nun kuruluşunda görev aldı. Daha sonra Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Alman Dili Eğitimi Bölümü'nde görev yaptı. Başlıca yapıtları şunlardır: *Entonasyon Analizleri* (1973), *Alman Dilinin Fonolojisi* (1975), *Söyleyiş Sesbilimi, Akustik Sesbilim ve Türkiye Türkçesi* (1979), *Alman Dilinin Fonetik ve Entonasyon Kuralları* (1985).

Sweet, Henry (1845-1912) İngiliz sesbilgisi ve dilbilgisi uzmanı. Sweet sesbilgisini dil çalışmalarının temeli olarak görüyordu; özellikle ünlülerin betimlenmesinde ve Romen abecesine dayalı bir sesçil yazım düzeninin geliştirilmesinde etkili oldu. Ayrıntılı (narrow) ve ayrıntısız (broad) çevriyazı dizgesi biçiminde iki sesçil yazım düzeni geliştirdi.

Tekin, Talat (1927-) İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. 1965'te doktor (Indiana Üniversitesi), 1970'te doçent, 1976'da profesör oldu. Çeşitli kentlerde edebiyat öğretmeni olarak çalıştıktan sonra ABD'ye gitti. 1961'den itibaren Kaliforniya ve Indiana üniversitelerinde ders verdi, 1965-1972 yılları arasında Berkeley'de Türk Dili ve Edebiyatı profesörü olarak görev yaptı. 1972'den sonra Hacettepe Üniversitesi'nde görevini sürdürdü. Emekli olduktan sonra

Yeditepe Üniversitesi'nde görev yaptı. Türk dilbilimi ve Türk dili alanlarında özgün görüşlere sahip olan Talat Tekin'in başlıca yapıtları şunlardır: *A grammar of Orkhon Turkic* (1968), *Ana Türkçe'de Aslî Uzun Ünlüler* (1975), *Japanese and Turkish: Is Japanese Related to Turkish* (1985), *Tuna Bulgarları ve Dilleri* (1987), *Orhun Yazıtları* (1988), *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası* (1988), *XI. Yüzyıl Türk Şiiri* (1989), *Hunların Dili* (1993), *Japonca ve Altay Dilleri* (1993), *Tunyukuk Yazıtı* (1993-1994).

Trubetzkoy, Nikolay (1890-1938) Rus dilbilimci. Yapısal sesbilim ve sesbiçimbilgisinin öncülerinden ve Jakobson ile birlikte Prag Okulu'nun önde gelen adlarındandır. 1939'da ölümünden sonra yayımlanan *Gründzüge der Phonologie* yapısal bir sesbilim kuramını, sesbilim dizgelerini, ayırıcı özellikleri ve genel olarak sesbilim ilkelerini açıklayan en temel yapıtlardandır. 1922'den ölümüne değin Viyana'da Slav dilleri profesörü olarak çalışmıştır.

Üçok, Necip (1911-1953) Almanya'da Berlin ve Heilderberg üniversitelerinde Germanistik, Fransızca ve İndogermen dilleri konularında eğitim gördü. 1938 yılında doktor (Heidelberg Üniversitesi) 1942 yılında doçent ve 1950 yılında profesör oldu. 1938-1939 yıllarında İstanbul Üniversitesi Romanoloji Enstitüsü'nde asistan, 1941 yılından itibaren Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Alman Dili ve Edebiyatı Enstitüsü'nde ilmî yardımcı olarak çalıştı. Daha sonra aynı fakültede ölümüne değin genel dilbilim dersleri verdi. Başlıca yapıtları şunlardır: *Genel Dilbilim (Lengüistik)* (1947), *Genel Fonetik (Ana Çizgileri)* (1951).

Vardar, Berke (1934-1989) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi (1958). Aynı bölümde 1964'te doktor, 1970'de doçent, 1977'de profesör oldu. Yabancı Diller Yüksek Okul Müdürlüğü yaptı, *Meydan Larousse Ansiklopedisi* sözlük bölümünün sorumluluğunu yürüttü. Dilbilim alanında A. Martinet, P. Guiraud ve J. V. Vendryes'in önemli çalışmalarını Türkçe'ye çevirdi. Başlıca

yapıtları şunlardır: *Etude Lexicologique D'un Champ Notionnel* (1969), *Fransız Edebiyatı* (3 cilt, 1965-1972), *Dilbilim Sorunları* (1967), *Dil Devrimi Üstüne* (1977), *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü* (1980, işbirliğiyle), *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri* (1982), *XX. Yüzyıl Dilbilimi* (1983, işbirliğiyle).

Whorf, Benjamin Lee (1897-1941) Sapir'in yolunu izleyerek kökeni Humboldt'a değin uzanan dil-dünya görüşü ilişkisini araştırdı ve her dilin dünyayı kendi penceresinden gördüğünü savundu. Özellikle Amerikan yerli dillerinden Hopi dili üzerindeki gözlemlerine dayanan bu görüşler aşırı bulunarak eleştirildi ve dilin dünya görüşünü belirlemek yerine onu etkileyebileceğini düşünmenin daha yerinde olacağı savunuldu. En temel yapıtı *Language, Thought and Reality*'dir(1956).

Wittgenstein, Ludwig (1889-1951) Çalışmalarını büyük ölçüde İngiltere'de sürdüren Avusturyalı dil felsefecisi. *Philosophical Investigations* (1953) adlı yapıtında geleneksel anlam kuramları yerine sözcüklerin kullanımlarına dayanan bir anlam kuramı geliştirmeye çalıştı. Anlam alanı kuramının bir açımlaması olan bu anlayışa göre sözcüklerin anlamları ancak birbirlerine göre tanımlanabilir. Önemli bir yapıtı da *Tractatus*'tur (1921).

Yücel, Tahsin (1938-) 1953'te Galatasaray Lisesi'ni bitirdi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde okudu. 1969'da aynı bölümde doktora çalışmasını tamamladı. 1972'de doçent, 1978'de de profesör oldu. Öykü ve roman yazarı, denemeci, eleştirmen, çevirmen ve dilbilimci olarak tanındı. Çok sayıda ödülü olan ve Fransız hükümetinin Palmes Académique nişanı ve Commandeur derecesine sahip olan Tahsin Yücel'in yurt içi ve yurt dışında ses getiren yazınsal incelemeleri ve çevirileri bulunmaktadır. Türkiye'de yapısal dilbilimin ve göstergebilimin en önde gelen isimlerindendir. Dilbilim ve eleştiri alanındaki yapıtlarından bazıları şunlardır: *Anlatı Yerlemleri* (1982), *Dil Devrimi ve Sonuçları* (1982), *Yapısalcılık* (1982), *Eleştirinin Abecesi* (1991), *Eleştiri Kuramları* (2007).

DİZİN

Yıldız (*) İmi bulunan terimler tanımlanmış değildir.

A

A-..... Ü-
~binding..... Ü-bağlama
*~movement..... Ü-taşıma
~position..... Ü-konumu
A'-..... Ü'-
~binding..... Ü'-bağlama
*~movement..... Ü'-taşıma
~position..... Ü'-konumu
A-over-A Constraint..... A-üstünde-A ilkesi
abbreviation..... kısaltma
*abessive..... -sız durumu, yokluk durumu
ablative..... çıkma durumu
ablaut..... kök ünlüsü değişimi
abrupt release..... ivedi bırakım
*absolute..... yalın
*~adjective..... ~sıfat
*~case..... ~durum
*~construction..... ~kuruluş
*~form..... ~biçim
abstract CASE..... soyut DURUM
*abstraction..... soyutlama
accent..... şive
*accentuation..... vurgulama
*accessibility..... erişilirlik
acceptable..... geçerli
acceptability..... geçerlik, benimsenirlik, kabuledilirlik
accessible subj, SUBJ..... ulaşılabilir özne, ÖZNE
accidental gap..... rastlantısal boşluk
accidence..... büküm
action..... devinim
actional..... devinimsel
accusative..... belirtme durumu
acoustic..... akustik
~cue..... akustik özellik
~feature..... akustik özellik
~phonetics..... akustik sesbilgisi
acquisition..... edinim
acrolect..... üst kullanım
acronym..... başlık kısaltma

*actant ..... eyleyen
action projection ..... izlem sözleri
active verb ..... etken eylem
active vocabulary ..... etken sözvarlığı
active voice ..... etken çatı
*actor ..... eyleyen
actor-action-goal ..... eyleyen-iş-erek
actualization ..... gerçekleşme
acute ..... tiz
adequacy ..... yeterlik
descriptive~ ..... betimleme yeterliği
*external~ ..... dışsal yeterlik
*explanatory~ ..... açıklama yeterliği
*internal~ ..... iç yeterlik
~observational ..... ~gözlem yeterliği
*additive adjunct ..... ekleyici belirtecimsi
*additive clause ..... eklemeli tümcecik
addressor ..... gönderen
adessive ..... yakınlık durumu
adjacency ..... yandaşlık
~Principle ..... ~İlkesi
adjacent pair ..... bitişik sözce
adjective ..... niteleyici, sıfat
adjectival phrase ..... niteleyici, sıfat öbeği
adjunct ..... eklenti, belirtecimsi, yanöğe
adjunct clause ..... eklenti tümceciği
adjunction ..... eklentileme, katma
adnominal ..... adımsı
adposition ..... ilgeç
addressee ..... gönderilen
adstratum ..... yankatman
adult language ..... yetişkin dili
adverb ..... belirteç
*adverbial ..... belirtecimsi
*~clause ..... belirteç tümceciği
*~expression ..... belirteç öbeği
*~modifier ..... belirteç niteleyeni
*~phrase ..... belirteç öbeği
*adversative conjunction ..... çeliştirici bağlaç
affective meaning ..... etkisel anlam
affirmation ..... olumluluk
affirmative sentence ..... olumlu tümce
affix ..... ek, bağımlı biçimbirim, takı
*affix hopping ..... ek aktarımı
*affixation ..... ekleştirme
*affixing language ..... ekleyen dil

affricate ..... patlamalı-sızıntılı, yarı kapantılı
agent ..... kılıcı, eden
*agentive ..... kılıcı, eden, kılgın
~noun ..... kılıcı adı, eden adı
~case ..... eden durumu
*~passive ..... kılgın edilgen (yapı)
*agglomerating languages ..... kümeleyici diller
agglutination ..... bağlantı
agglutinative ..... bağlantılı, bitişimli, eklemeli
~languages ..... ~diller
agrammaticality ..... dilbilgisine aykırılık
agreement ..... uyum
airstream mechanism ..... hava akımı düzeneği
aktionsart ..... kılınış
alethic modality ..... doğruluk koşullu kiplik
alexia ..... okuma yitimi
algorithm ..... işlemleyici, işlemsel süreç
alienation ..... yabancılaşma
alienable possession ..... vazgeçilebilir iyelik
*alienism ..... aktarılabilirlik
allative ..... yönlenme durumu
*alliteration ..... ses yinelemesi
allo- ..... altbirim(cik)
*allochorone ..... uzatımlık
*allogram ..... harfçik
allomorph ..... biçimbirimcik, altbiçim
allophone ..... sesbirimcik, altses
*allophonic range ..... sesbirimcik yayılımı, altses yayılımı
*alloseme ..... anlambirimcik
*allotone ..... ton değişkesi
alpha-movement ..... alfa taşıma
alphabet ..... abece, alfabe
alternation ..... nöbetleşim
alternative ..... seçenek
alveolar ..... dişyuvasıl
alveopalatal ..... dişyuvasıl damaksıl
amalgam ..... karışım
ambiguity ..... bulanıklık
ambiguous ..... belirsiz, bulanık
ambisyllabicity ..... çift seslemleme
amelioration ..... anlam iyileşmesi
anacoluthon ..... caymaca
*analogical ..... örneksemeli
*~creation ..... ~yapım
*~change ..... ~değişim
*~leveling ..... ~düzenleme

analogical languages ..... kalıplı diller
analogists ..... örneksemeciler
analogy ..... örnekseme
analysis ..... çözümleme
analytic ..... çözümlemeli
analyzability ..... çözümlenebilirlik
analyze ..... çözümlemek
anaphor ..... artgönderge
anaphora ..... artgönderim, önyineleme
***anaphoric reference** ..... artgönderim
animate ..... canlı
anomalists ..... ayrılıkçılar
anomalous ..... aykırı
antecedent ..... öncül
~government ..... ~yönetimi
anterior ..... ön
anthropological linguistics ..... insanbilimsel dilbilim
anti-c-command condition ..... karşı k-buyurma koşulu
***antigrammatical** ..... dilbilgisidışılık
***antimentalism** ..... karşı anlıkçılık
antiphrasis ..... karşıtlama
***antonomasia** ..... adsayma
antonym ..... karşıt anlamlı
antonymy ..... karşıtanlamlılık
aorist ..... geniş zaman
apex ..... dilucu
***aphasia** ..... söz yitimi
apical ..... dilucu ünsüzü
apocope ..... son ünlü düşmesi
apophony ..... kök ünlüsü değişimi
applied linguistics ..... uygulamalı dilbilim
apposition ..... eşleme
***a priori** ..... önsel
approximant ..... sürtünmesiz, sürekli
arbitrariness ..... nedensizlik
arbitrary control ..... soyut denetim
***archisememe** ..... üstanlambirimcik
archaism ..... eskicil biçim
archiphoneme ..... üst sesbirim
area ..... alan
***area linguistics** ..... yercil dilbilim
argument ..... üye, temel üye
argument structure ..... üye yapısı, temel üye yapısı
arrangement ..... düzenleme
article ..... tanımlık
articulated ..... eklemli, eklemlenmiş, oluşturulmuş, boğumlu

articulation ..... eklemleme, oluşturma, boğumlanma
articulator ..... eklemleyici, oluşturucu
articulatory phonetics ..... söyleyiş sesbilgisi
artificial intelligence ..... yapay zeka
artificial language ..... yapma, yapay dil
aspect ..... görünüş
Aspects model, theory ..... görünüş örnekçesi kuramı
aspirated ..... soluklu
aspiration ..... soluklama
assimilation ..... benzeşme
association ..... çağrışım
associative meaning ..... çağrışımsal anlam
***assumption** ..... varsayım
asterisked ..... yıldız(lı) biçim
asymmetry ..... bakışımsızlık
asyndeton ..... kopukluk
atelic ..... açık uçlu, bitimsiz
***athematic** ..... konudışı
atonic ..... syllable vurgusuz seslem
***attested** ..... doğrulanmış
attributive ..... niteleyici
***audible** ..... işitilebilir
***audio-visual** ..... duysal-görsel
auditory phonetics ..... dinleyiş sesbilgisi
augmentative suffix ..... büyültme eki
autonomous ..... özerk
autonomous phoneme ..... özerk sesbirim
autosegmental phonology ..... özerkparça sesbilimi
aux ..... yard
auxiliary ..... yardımcı (sözcük)
availability ..... kullanılabilirlik
Avoid Pronoun Principle ..... Adıl Dışlama ilkesi
axiomatic ..... önermesel
axis ..... eksen

B

***babbling** ..... babıldama, agulama
baby-talk ..... bebek dili
back channel ..... yanıtsama
back sounds ..... arka sesler
back vowel ..... art ünlü
backformation ..... gerioluşum
***background** ..... artalan
~knowledge ..... ~bilgisi

backgrounding ..... arkalama
backlooping ..... geri bağlanma
balanced bilingualism ..... dengeli ikidillilik
barrier ..... engel
base ..... taban, kök
base language ..... temel dil
basilect ..... alt kullanım
benefactive ..... yararlanan görünüşü
big SUBJECT ..... büyük ÖZNE
bilabial ..... çiftdudaksıl
bilateral opposition ..... çiftyönlü karşıtlık
bilingualism ..... ikidillilik
binarism ..... ikicilik
binary branching ..... ikili dallanma
binding ..... bağlama
binding conditions ..... bağlama ilkeleri
Binding Theory ..... Bağlama Kuramı
biolinguistics ..... dirimdilbilim
biuniqueness ..... birebir karşılıklılık
blade ..... dil önü
blending ..... karma
blocking ..... tıkama
blocking category ..... tıkayıcı ulam
body language ..... beden dili
borrowed word ödünç sözcük, alıntı sözcük, yabancı sözcük
borrowing ..... ödünçleme
bottom up processing ..... düşey işlemleme
bound ..... bağlı
bound morpheme ..... bağımlı biçimbirim
bounding node ..... sınırlama budağı
bracket ..... köşeli ayraç
bracketing ..... ayraçlama
branching ..... dallanma
breathy ..... soluklu
broad transcription ..... ayrıntısız çevriyazı
buccal ..... yanak ünsüzü
bundle ..... demet

C

c-commanding ..... k-buyurma
cacophonie ..... kakışma
calque ..... ödünçlemeli çeviri
canonical form ..... temel biçim

canonical structure ..... kurallı yapı
capacity ..... erk
cardinal vowel ..... asal ünlü, temel ünlü
Cartesian linguistics ..... Dekartçı dilbilim
case ..... durum
~absorption ..... ~ergimesi
~assigner ..... ~yükleyici, ~belirleyici
~assignment ..... ~yükleme, ~belirleme
~filter ..... ~süzgeci
~marking ..... ~yükleme, ~belirleme
~theory ..... ~kuramı
~types ..... ~türleri
*casual ..... özensiz
catachresis ..... kaydırma
cataphora ..... öngönderim
category ..... ulam
catenative ..... ekleyici eylem
*causality ..... ettirgenlik
causative ..... ettirgen
cavity ..... boşluk
ceneme ..... sesbirimcik
center ..... merkez
central ..... orta ses
chain ..... zincir
channel ..... oluk, kanal
chest pulse ..... göğüs kasılması
*chiasmus ..... ters yineleme
child language ..... çocuk dili
Chomskian Grammar ..... Chomsky Dilbilgisi
chrone ..... sürebirim
chroneme ..... sürebirim
circumfix ..... ayrıkek
citation form ..... örnek biçim
class ..... sınıf, küme
classroom discourse ..... derslik söylemi
*classify ..... sınıflandırmak, kümeleştirmek
clause ..... tümcecik
clausemate ..... tümceeşli
clear /l/ ..... ince /l/
cleft sentence ..... ayrık tümce
*cliché ..... basmakalıp
click ..... şaklama
clik languages ..... şaklamalı diller
cline ..... ölçümlü
clinical linguistics ..... düzeltmeci dilbilim
clipping ..... kırpma

clitic ..... biçimce
*closed ..... kapalı
~class ..... ~küme
~syllable ..... ~seslem
~vowel ..... ~ünlü
closure ..... kapanma
coalescence ..... birleşme
code ..... kod, düzenek
~copying ..... ~kopyalama
~mixing ..... ~karıştırımı
~switching ..... ~değiştirimi
coding ..... kodlama
cognate ..... eşasıllı
~languages ..... akraba diller
*cognitive ..... bilişsel
~environment ..... ~çevre
*~function ..... ~işlev
~meaning ..... ~anlam
coherence ..... bağdaşıklık
cohesion ..... bağlaşıklık
coindexation ..... eşdizinleme
*coindexing ..... eşdizin
coreference ..... eşgönderim
coreferential ..... eşgönderimli
co-text ..... iç bağlam, dilsel bağlam
collective noun ..... topluluk adı
collocation ..... birliktelik, eşdizimlilik
colloquial speech ..... gündelik dil
combination ..... birleşim
comitative ..... birliktelik durumu
command ..... buyrum
comment ..... yüklemlik
common language ..... ortak dil
communication ..... bildirişim, iletişim
*communicative ..... iletişimsel
~competence ..... iletişim edinci
communication unit ..... iletişim birimi
commutation ..... değiştirim
compact ..... yoğun
comparative ..... karşılaştırmalı
~linguistics ..... ~dilbilim
~philology ..... ~filoloji
comparison ..... karşılaştırma
competence ..... edinç, yeti
compiling ..... derleme
complement ..... tümleç

complementarity ..... bütünleyicilik
complementary distribution ..... bütünleyici dağılım
complementiser phrase ..... tümleyici öbeği
completion ..... tamamlama
completive aspect ..... tamamlamalı görünüş
Complex NP Constraint ..... Karmaşık AÖ Kısıtlaması
complex NP ..... karmaşık AÖ
component ..... bileşen
componential analysis ..... bileşen çözümlemesi
compound ..... bileşik sözcük, birleşik, tamlama
compound bilingualism ..... bileşik ikidillilik
compound sentence ..... bileşik tümce
compounding ..... bileşme
compounding ..... bileştirme
computational linguistics ..... bilgisayar dilbilimi
conative function ..... çağrı işlevi
concatenation ..... ardışıklık
conceptual field ..... kavram alanı
*concessive ..... ödünleyici
concordance ..... bağlamlı dizin
condition ..... koşul
conditional sentence ..... koşul tümceciği
conditioned ..... koşullu
conditioning ..... koşullanma, koşulluluk
configurationality ..... kalıplaşma, eşbiçimlenme
configurational languages ..... kalıplı diller
congruence ..... uyuşum
conjoining ..... sıralanış
*conjugate ..... çekmek (eylem için)
conjunct ..... bağlak
conjunction ..... bağlaç
connected discourse ..... bağıntılı söylem
connected speech ..... bağlantılı konuşma
connective, connector ..... bağlayıcı
connotation ..... yananlam
*consecutive ..... ardıl
consonant ..... ünsüz
consonant cluster ..... ünsüz kümesi
conspiracy ..... birlenme
constant ..... durağan
constituent ..... kurucu
~analysis ..... ~çözümlemesi
~commanding ..... ~buyurma
constraint ..... kısıtlama
constriction ..... daralma
construction ..... kuruluş

contact ..... ilişki
~**language** ..... ~dili
~**linguistics** ..... ~dilbilimi
***content** ..... içerik
~**analysis** ..... ~çözümlemesi
~**word** ..... içeriksel sözcük
context ..... bağlam
~**free** ..... ~dan bağımsız
~**free rule** ..... ~dan bağımsız kural
~**restrictive** ..... ~sınırlamalı
~**sensitive** ..... ~duyarlı
contextualization ..... bağlamlama
continuant ..... sürekli, sürerlik
continuers ..... devam belirticileri
continuous ..... sürer(li), sürerlik
contraction ..... kaynaşma, derilme
contradictory ..... çelişik
contrast ..... karşıtlık
***contrastive** ..... karşıtsal
~**linguistics** ..... ~dilbilim
control ..... denetim
~**theory** ..... ~kuramı
conventional ..... uzlaşımsal
~**implicature** ..... ~sezdirim
conversation ..... konuşma
~**analysis** ..... ~çözümlemesi
conversational maxims ..... konuşma ilkeleri
conversational implicature ..... bildirişimsel sezdirim
converse ..... evrişik
converseness ..... karşıtsallık
conversion ..... evrişim
cooperative principle ..... işbirliği ilkesi
coordinate ..... eşbağımlı
~**sentence** ..... ~tümce
~**structure** ..... ~yapı
~**bilingualism** ..... sıralı ikidillilik
Coordinate Structure Constraint ..... Sıralı Yapı Kısıtlaması
coordination ..... sıralama, eşbağımlılık
copula ..... koşaç
copulative compound ..... koşaçlı bileşik
copying ..... benzer yapım
***core** ..... çekirdek
coreference ..... eşgönderim
coreferent ..... eşgönderimli
coreferentiality ..... eşgönderimlilik
coronal ..... hareketsiz dil ünsüzü

corpus ..... bütünce
~planning ..... ~düzenlemesi
correctness ..... doğruluk
correspondence ..... örtüşme
counter intuitive ..... sezgiye aykırı
counter-example ..... karşı-örnek
counters ..... karşıt sorular
covariance ..... eşdeğişirlik
covert ..... örtülü
covert prestige ..... örtük saygınlık
complementizer phrase ..... tümleyici öbeği
creaky ..... kısık
creativity ..... yaratıcılık
creole ..... kırma anadili
criterion ..... ölçüt
cross-over ..... çaprazlama
cross over constraint ..... çaprazlama sınırlaması
cultural transmission ..... kültürel aktarım
cumulation ..... birikme
*cuneiform ..... çivi yazısı
*cybernetics ..... güdümbilim
cycle ..... döngü
*cyrillic ..... kiril
cyclical ..... döngüsel
cyclicity ..... döngüsellik

D

d-structure ..... d-yapı
dark /l/ ..... kalın /l/
*dative ..... yönelme durumu
*de facto norm ..... uzlaşımsal norm
dead language ..... ölü dil
*declarative ..... bildirme
~sentence ..... ~tümcesi
declension ..... ad çekimi
decoding ..... kod çözme
deconstructionism ..... yapıbozuculuk
*deduction ..... tümdengelim
*deep ..... derin
~structure ..... ~yapı
defective ..... eksikli
deficient ..... eksikli
*deficite ..... eksiklik
~hypothesis ..... ~varsayımı

~theory ..... ~kuramı
deictic ..... gösterimsel
deixis ..... gösterim
delabialization ..... düzleşme
delative ..... iniş durumu
deletion ..... silme
*demonstrative ..... gösterme
~adjective ..... ~sıfatı
adverb ..... gösterme belirteci
~pronoun ..... ~adılı
denominative ..... addan türeme
denotation ..... düzanlam
dental ..... dişsil
*dependence ..... bağımlılık
dependent ..... bağımlı
derivation ..... türetme
derivational affix ..... yapım eki
derivative ..... türetimsel
descriptive ..... betimlemeli
~adequacy ..... betimleme yeterliği
*~grammar ..... ~dilbilgisi
developmental linguistics ..... gelişimsel dilbilim
*deverbal ..... eylemden türeme
deverbative ..... eylemden türeme
*deviation ..... sapma
devoiced ..... ötümsüz
diachronic linguistics ..... artzamanlı dilbilim
diachrony ..... artzamanlılık
diacritic ..... ayırıcı im
dialect ..... lehçe/ağız
~atlas ..... ~atlası
~boundary ..... ~sınırı
~mixture ..... ~karışımı
dialectalisation ..... bölgeselleşme
dialectology ..... lehçebilim
diaphram ..... diyafram
diction ..... söyleyim
difference theory ..... ayrılık kuramı
diglossia ..... ikideğişkelilik
diminutive ..... küçültmeli
~affix ..... küçültme eki
diphthong ..... kayanünlü/ikiz ünlü/ikiliünlü
diphthongization ..... kayanünlüleşme/ikizünlüleşme
*direct ..... dolaysız
~speech ..... ~anlatım
directive ..... buyurumluk

disambiguation ..... açıklaştırma
*discontinuous ..... serpik
~morpheme ..... ~biçimbirim
discontinuous ..... süreksiz
discontinuous assimilation ..... uzak benzeşme
discourse ..... söylem
~analysis ..... ~çözümlemesi
disjoint reference ..... başkasına gönderim
disjunction ..... ayırma
dislocation ..... kaydırma
distributed ..... dağılımlı
*dissimilar ..... benzeşmez
dissimilation ..... benzeşmezlik
distinctive feature ..... ayırıcı özellik
distribution ..... dağılım
*distributive ..... dağılımlı
disyllabic ..... ikiseslemli
*divergence ..... ayrışma
*diversity ..... çeşitlilik
dominance ..... başatlık
*dominant ..... baskın
~language ..... ~dil
*double ..... çift
~articulation ..... ~eklemlilik
~relativization ..... ~ilgilendirme
doublet ..... eşil
Doubly Filled COMP Filter ..... Çift Doluşlu TÜM Süzgeci
*dual ..... ikil
duality/dualism ..... ikil/ikillik
dummy ..... dolgu birim
duration ..... süre

E

*ear training ..... kulak eğitimi
echo question ..... yansıma soru
*eclectic ..... seçmeli
*ecology of language ..... dil çevrebilimi
educational linguistics ..... eğitimsel dilbilim
egressive ..... dış çıkışlı
elaborated code ..... geniş kod/düzenek
*elative ..... çıkış durumu
electrokymograph ..... elektrokimograf
electropalatograph ..... elektropalatograf
*elicitation ..... çıkartım/söyletim

*elision ..... sonses düşmesi
ellipsis ..... eksilti
elliptical ..... eksiltili
elsewhere principle ..... önce küçükler ilkesi
embedded ..... içeyerleşik/içeyerleşmiş
embedded language ..... ikincil dil
embedding ..... içe yerleştirme
emotive meaning ..... duyusal anlam
emotive function ..... coşku işlevi
*emphasis ..... vurgu
*emphatic ..... vurgulu
empiricism ..... deneycilik
*empty ..... boş
~category ..... ~ulam
~Category Principle ..... ~Ulam ilkesi
~operator ..... ~işleyici
enclitic ..... artbiçimce
*encode ..... kodlama
endocentric ..... içmerkezli
~compound ..... ~bileşik
enrichment ..... zenginleştirme
entailment ..... gerektirim
*enunciation ..... sözceleme
environment ..... çevre
epenthesis ..... iç türeme
*ephemeral word ..... geçici sözcük
*episemem ..... birim anlam
*episodic memory ..... benlik belleği
*epistemic ..... bilgisel
*epistemology ..... bilgi kuramı
*epithet ..... nitem
*equational sentence ..... eşlemeli/eşitlemeli tümce
equative ..... eşleyici
equative case ..... eşitlik durumu
*equi NP deletion ..... eşad silinmesi
*equipollent ..... eşdeğerli
~opposition ..... ~karşıtlık
equivalence ..... eşdeğerlik
~constraint ..... ~kısıtlaması
*ergative ..... özegeçişli
ergativity ..... özegeçişlilik
*error analysis ..... yanlış çözümlemesi
*ESP ..... özel amaçlı İngilizce
essive ..... oluş durumu
established ..... yerleşmiş/oluşmuş
ethnograpy of communication ..... iletişim etnografyası

*ethnography of speaking ..... konuşma kullanım bilgisi
ethnolinguistics ..... budundilbilim
etymology ..... kökenbilim
ethnomethodology ..... budunsal yöntembilim
*etymon ..... köken
euphemism ..... örtmece/güzel adlandırma
evidential ..... kanıtlanabilir
evidentiality ..... kanıtlanabilirlik
*evocative ..... çağrışımcı
evolutive linguistics ..... evrimsel dilbilim
Exceptional Case Marking ..... Kural-dışı Durum Belirleme
exchange ..... etkileşim örüntüsü
*exclamation ..... ünlem
*exhaustiveness ..... kapsamlılık
*exhortative ..... özendirme kipi
*existential ..... varoluşsal
~sentence ..... ~tümce
*exocentric ..... dışmerkezli
~compound ..... ~bileşik
*~construction ..... ~yapı
*exolinguistics ..... üstdilbilim
*exophora ..... dış gönderim
experiencer ..... algılayan/deneyimci
experimental phonetics ..... deneysel sesbilgisi
*explanatory adequacy ..... açıklama yeterliği
expletive ..... dolgu
*explicit ..... açık
explicit meaning ..... açık anlam
expressive ..... anlatımsal
expressive function ..... anlatımsal işlev
*extended ..... genişletilmiş
~Projection Principle ..... ~Yansıtma ilkesi
~Standard Theory ..... ~Ölçünlü Kuram
*~interpretation ..... ~yorum
extension ..... kaplam
*extension of meaning ..... anlam genişlemesi
external argument ..... dışsal üye
external theta role ..... dışsal rol
*extinct language ..... ölü dil
extralinguistic ..... dildışı
*extraposition ..... kaydırma kuralı
extrasentential code switching ..... tümcedışı kod değiştirimi
*extrinsic ordering ..... dış sıralama

F

face ..... yüz
~saving ..... ~sakınımı
~threat ..... yüze yönelik tehdit
factive ..... olgusal
*facultative variant ..... seçmeli değişken
falling tone ..... alçalan ton
*family terms ..... akrabalık terimleri
*familiar form ..... içtenlikli biçim
family language ..... aile dili
feature ..... özellik
*intralinguistic~ ..... diliçi~
distinctive~ ..... ayırıcı~
~percolation ..... ~aktarma
feedback ..... geri iletim
*feeding rule order ..... destekleyici kural sıralaması
felicity conditions ..... uygunluk koşulları
feminine ..... dişil
field ..... alan
*field of discourse ..... söylem alanı
figurative ..... değişmeceli
figure ..... değişmece
*figure of speech ..... söz sanatı
filter ..... süzgeç
final position ..... son konum
*finite ..... çekimli
*~verb ..... ~eylem
first articulation ..... birinci eklemlilik
flap ..... çarpmalı
flat ..... bemolleşmiş
flectional ..... bükümlü
*fluency ..... akıcılık
focus ..... odak
focusing ..... odaklama
folk etymology ..... halk kökenbilimi/köken yakıştırma
foot ..... ayak
foregrounding ..... önceleme
*foreign language ..... yabancı dil
form ..... biçim
*form class ..... eşbiçim kümesi
formal ..... kurallı/özenli
~language ..... ~dil
formal speech ..... özenli konuşma
formative ..... oluşturucu
formula ..... kalıp söz

fortis ..... güçlü
*fossilized form ..... kemikleşmiş biçim
*frame ..... çerçeve
*free ..... bağımsız
~discourse ..... ~söylem
~morpheme ..... ~biçimbirim
~morpheme constraint ..... ~biçimbirim kısıtlaması
~relative clause ..... özgür ilgi tümceciği
~variation ..... ~değişkenlik
frequency ..... sıklık
*~analysis ..... ~çözümlemesi
*~aspect ..... ~görünüşü
*~of occurrence ..... kullanım sıklığı
fricative ..... sürtünücü
friction ..... sürtünme
frictionless ..... sürtünmesiz
front vowel ..... önünlü/ince ünlü
fronting ..... öneçekme
*frozen speech ..... donuk konuşma
full bilingualism ..... tam ikidillilik
function ..... işlev
cognitive~ ..... bilişsel~
directive~ ..... yönlendirici~
instrumental~ ..... araçlık işlevi
metalinguistic~ ..... üstdil işlevi
phatic~ ..... ilişki işlevi
~word ..... işlevsel sözcük/yapısal sözcük
*functional ..... işlevsel
~phonetics ..... ~sesbilgisi
~variety ..... ~değişke
functional linguistics ..... işlevsel ilbilim
functional sentence perspective (FSP) ..... işlevsel tümce yaklaşımı
functionalism ..... işlevselcilik
functionalist ..... işlevselci
fundamental frequency ..... temel sıklık
fusion ..... kaynaşma
fusional ..... bükümlü
future ..... gelecek
fuzzy ..... sınırları belirsiz

G

g-marking ..... g-belirleme
gamma-marking ..... gama-belirleme
gap ..... boşluk

gap ..... gedik
gapping ..... boşaltma
geminate ..... ikiz ünsüz
gemination ..... ikizleşme
gender ..... cins
genderlect ..... cinsiyet dili
***genealogical** ..... kalıtımsal
general linguistics ..... genel dilbilim
general phonetics ..... genel sesbilgisi
generalization ..... genelleme
generalized implicature ..... genelleştirilmiş sezdirim
generate ..... üretme
generative ..... üretici
generative bilingualism ..... üretken ikidillilik
generic ..... kapsayıcı
Geneva School of Linguistics ..... Cenevre Okulu
***genitive** ..... tamlayan durumu
geolinguistics ..... uzamdilbilim
***gerund** ..... ulaç
***gerundive** ..... ulaçsıl
given ..... eski bilgi
***glide** ..... yarıünlü
***gloss** ..... açımlama
***glossary** ..... sözlükçe
glossematics ..... glosematik
glosseme ..... dilbirim
glossolalia ..... büyü dili
glotalisation ..... gırtlaksıllaşma
glottal stop ..... gırtlaksıl patlamalı/gırtlak çarpması
glottalic ..... gırtlak sesi
glottis ..... ses yarığı
glottochronology ..... dil tarihlendirmesi
goal ..... erek
***govern** ..... yönetmek
governee ..... yönetilen
governer ..... yöneten
governing category ..... yönetim ulamı
government ..... yönetim
  ~and Binding Theory ..... ~ve Bağlama Kuramı
***gradability** ..... derecelenirlik
***gradation** ..... derecelendirme
grammar ..... dilbilgisi
  comparative~ ..... karşılaştırmalı~
  descriptive~ ..... betimlemeli~
  formal~ ..... biçimsel~
  theoretical~ ..... kuramsal~

*grammatical ..... dilbilgisel
~analysis ..... ~çözümleme
*~category ..... ~ulam
*~dependency ..... ~bağımlılık
*~item ..... ~öğe
*~meaning ..... ~anlam
~role ..... ~rol
*~subject ..... ~özne
*~unit ..... ~birim
~word ..... ~sözcük
grammaticality ..... dilbilgisellik
graphematic word ..... yazıbirimsel sözcük
graphization ..... yazılaş(tır)ma
garphology ..... yazıbilim
grapheme ..... yazıbirim
graphemics ..... yazıbilim
grave ..... pes
*Great English vowel Shift ..... İngilizce Büyük Ünlü Kayması
*Grimm's Law ..... Grimm yasası
group language ..... küme dili, grup dili
*guttural ..... boğazsıl

H

*habitual ..... alışkanlık
haplology ..... seslem yitimi/hece yitimi/hece yutumu
hard palatal vowel ..... sert damak ünlüsü
harmony ..... uyum
head ..... baş
~parameter ..... ~değiştirgeni
~-to-head movement ..... ~baştan-başa taşıma
heavy NP ..... artımlı AÖ
~shift ..... ~aktarımı
*heterography ..... ayrı yazım
heteronomy ..... yarım eşadlılık
*hiatus ..... sessizlik
*hierarchical structure ..... aşamalı yapı
*hieroglyph ..... resimyazı
high ..... yüksek
high vowel ..... kapalı ünlü
high variety ..... üst değişke
higher ..... üst
historical linguistics ..... tarihsel dilbilim
*holiphrase ..... tümce söz
*homogeneity ..... türdeşlik

*homogram ..... eşyazım
homography ..... eşyazımlılık
homonymy ..... eşadlılık
homophony ..... eşseslilik
homorganic ..... eşçıkışlı
*honorific form ..... saygılı biçim
*hybrid word ..... melez sözcük
*hypercorrection ..... aşırı düzeltmecilik
*hypochoristic form ..... küçültme biçimi
hypochoristic ..... sevimli
hyponymy ..... altanlamlık
hypotaxis ..... altasıralılık

I ı İ i

i-within-i Filter ..... i-içinde-i Süzgeci
icon ..... görüntüsel gösterge
iconicity ..... görüntüsellik
ideal bilingualism ..... ideal ikidillilik
ideational ..... düşünsel
*idiogram ..... düşünyazı
idiolect ..... birey dil
idiom ..... deyim
idiophone ..... birey ses
illative ..... giriş durumu
*ill-formed ..... bozuk yapılı
illocution ..... edimsöz
illocutionary act ..... edimsöz edimi
immediate constituent ..... dolaysız kurucu
*imperative ..... buyrum/emir
~mood ..... ~kipi
~sentence ..... ~tümcesi
*impersonal ..... kişisiz
~passive ..... ~edilgen
*~verb ..... ~eylem
*implication ..... sezdiri
implicature ..... sezdirim
*implicit ..... örtük
~argument ..... ~öğe
~meaning ..... örtülü anlam
~subject ..... ~özne
implosive ..... içpatlamalı
*impulse ..... dürtü
*inactive voice ..... edilgen yapı
inalienable possession ..... vazgeçilemez iyelik

inanimate ..... cansız
inclusion ..... kapsama
incompatibility ..... bağdaşmazlık
incorporating languages ..... gövdeleyici diller
incorporation ..... geçişim
indefinite ..... belgisiz
independent sentence/clause ..... bağımsız tümce/tümcecik
indexical features/indices ..... bireysel dil özellikleri
index ..... kişi bilgisi
indirect speech ..... dolaylı anlatım
indirect speech act ..... dolaylı sözeylem
indefinite adjective ..... belgisiz sıfat/niteleyici
indefinite pronoun ..... belgisiz adıl
indicative mood ..... bildirme kipi
indice ..... kişi bilgisi
individual bilingualism ..... bireysel ikidillilik
individual linguistic repertoire ..... bireysel dil varlığı
***Indo-European linguistics** ..... Hint-Avrupa dilbilimi
***induction** ..... tümevarım
inessive ..... içindelik durumu
infant speech ..... çocuk dili
***infelicity** ..... geçmezlik
***inference** ..... çıkarım
***inferential aspect** ..... çıkarım görünüşü
infinitive ..... mastar/eylemlik
~clause ..... ~tümececiği
infix ..... içek
infixation ..... içekleme
inflection ..... büküm/çekim
inflectional ..... çekimsel
inflectional languages ..... bükümlü/çekimli diller
inflectional suffix ..... çekim eki
inflectional phrase ..... çekim öbeği
inflexional suffix ..... çekim eki
informal speech ..... özensiz konuşma
informant ..... denek/bilgilendirici
information structure ..... bilgisel yapılanma
***informativity** ..... bilgisellik
inherent CASE ..... içsel DURUM
inherent features ..... içsel özellikler
inheritance ..... kalıtım
initial ..... ilk konum
infinitival double passive ..... mastarlı çift edilgen
***innateness hypothesis** ..... doğuştancılık varsayımı
***innatism** ..... doğuştanlık
***inorganic feature** ..... kökendışı özellik

input.....girdi
insertion.....yerleştirim
***insertion**.....aralayıcı
~**sequence**.....~sözce/dizi
in situ.....yerinde
institutionalisation.....kurumsallaşma
instrument.....araç
instrumental case.....araç durumu
instrumental phonetics.....araçlı sesbilgisi
***intelligibility**.....anlaşılabilirlik
intensifier.....pekiştirici
intension.....içerim
***intentional meaning**.....amaçlanan anlam
***intentionality**.....amaçlılık
***interchangebility**.....değiştirilebilirlik
***interjection**.....ünlem
intensive.....pekiştirmeli
intensity.....yeğinlik
intention.....amaç
interactive sociolinguistics.....etkileşimsel toplumdilbilim
interdental.....dişlerarası
interference.....girişim
interlanguage.....aradil
interlinguistic interference.....dillerarası girişim
intermediate trace.....ara iz
***internal**.....iç
~**argument**.....~öğe
~**theta role**.....~ROL
***international Phonetic Alphabet**.....(IPA) Uluslararası Ses Abecesi
internationalization.....uluslararasılaştırma
***interpersonal**.....kişilerarası
~**meaning**.....~anlam
interpretation.....yorumlama
***interrogative**.....soru
interrupted.....engelli/kesintili
intersentential code switching.....tümcelerarası kod değiştirimi
***intertexuality**.....metindeşlik/metinlerarasılık
intervocalic.....ünlülerarası
***intimate speech**.....yakın konuşma
intonation.....ezgi
~**al languages**.....~dilleri
***intralinguistic**.....diliçi
*~**features**.....~özellikler
~**interference**.....~girişim
intransitive.....geçişsiz
intrasentential code switching.....tümceiçi kod değiştirimi

*intrinsic ordering ..... doğal sıralanma
intrusion ..... ses ekleme
*intuition ..... sezgi
intuitive knowledge of language ..... sezgisel dil bilgisi
*inventory ..... döküm
~of thematic roles ..... ~ROL dökümü
inversion ..... devrikleme
*irregular verb ..... düzensiz eylem
island ..... ada
island constraint ..... ada kısıtlaması
*isochronism ..... eşsöylemli
isogloss ..... lehçe sınır çizgisi/eşdillilik çizgisi
*isograph ..... eşdillilik çizgisi
isolated ..... kopuk
isolating languages ..... yalınlayan/ayrışkan diller
isomorphic ..... eşbiçimli
isomorphism ..... eşbiçimlilik
*isophone ..... eşsöyleyiş çizgisi
*isopleth ..... eşsöylemli
*isosyllabism ..... eşseslemlilik
item ..... öğe
*item and arrangement ..... öğe düzenleme
*iterative ..... yinelemeli

J

*jamming ..... ünsüz atımı
jargon ..... uğraş dili
*joumalese ..... gazete dili
juxtaposed sentence ..... bağımsız sıralı tümce
juxtapositional assimilation ..... yakın benzeşme
*juxtaposing languages ..... sıralayıcı diller
juncture ..... kavşak

K

kernel ..... çekirdek
key ..... tarz
*kineme ..... sözdışı biçim
*kinemics ..... sözdışı iletişim bilgisi
kinesics ..... sözdışı iletişim/el yüz bilgisi
*kinship terms ..... akrabalık terimleri
koiné dialektos ..... ortak dil
Kopenhagen School ..... Kopenhag Okulu

L

L-marking ..... S-belirleme
*labelled bracketing ..... adlanmış ayraç
labial ..... dudaksıl
labial harmony ..... küçük ünlü uyumu
labialization ..... dudaksıllaşma
*labialized ..... dudaksıllaşmış
labiodental ..... dişsil dudaksıl
labiovelar ..... dudaksıl artdamaksıl
landing site ..... konma noktası
langage (Fr.) ..... dil yetisi
language ..... dil
~acquisition ..... ~edinimi
~acquisition device (LAD) ..... ~edinim düzeneği
~atlas ..... ~atlası
~attrition ..... ~aşınması
~barrier ..... ~engeli
~change ..... dilde değişim
~choice ..... ~seçimi
~contact ..... dillerarası etkileşim
~death ..... ~ölümü
~development ..... ~gelişimi
~determination ..... ~belirlemesi
~economy ..... dilde tutumluluk
~family ..... ~ailesi
~generation ..... ~üretimi
~loss ..... ~yitimi
~maintenance ..... ~sürdürümü
~planning ..... ~planlaması/düzenlemesi
~shift ..... ~kayması
~switching ..... ~değiştirimi
language ..... dilsel
~attitude ..... ~tutum
~awareness ..... ~bilinçlilik
~community ..... ~topluluk
~disorder ..... ~düzensizlik
~dominance ..... ~baskınlık
~linearity ..... ~çizgisellik
~loyalty ..... ~bağlılık
~minority ..... ~azınlık
langue (Fr.) ..... dil/dil dizgesi
laryngeal ..... gırtlaksıl
laryngealisation ..... gırtlaksıllaşma
larynx ..... gırtlak
lateral ..... yanünsüz

lax ..... gevşek
*learnability ..... öğrenilebilirlik
least effort principle ..... en az çaba ilkesi
left branching ..... sola dallanma
leftness condition ..... soldalık koşulu
*lengthening ..... uzatma
lenis ..... yumuşak ünsüz
*letter ..... harf/yazaç
level ..... düzey/düzlem
levels of adequacy ..... yeterlik düzlemleri
*level ordering ..... düzey sıralama
*level skipping ..... düzey atlama
lexeme ..... sözlükbirim
lexical ..... sözlüksel
~category ..... ~ulam
~diffusion ..... sözcük yayılması
~entry ..... ~kütük
~field ..... sözcük alanı
~item ..... ~birim
~marking ..... ~belirleme
*~phonology ..... sözcüksel sesbilim
~structure ..... ~yapı
lexicalisation ..... sözlükselleşme
lexicography ..... sözlükçülük
lexicology ..... sözcükbilim
lexicon ..... sözlükçe
lexicostatistics ..... sözcük sayılama
liaison ..... ulama
licensing ..... izin verme
linearity ..... çizgisellik
lingua franca ..... geçer dil
*linguistic ..... dilbilimsel
~anthropology ..... ~insanbilim
~geography ..... uzamdilbilim/dil coğrafyası
~philosophy ..... dil felsefesi
~repertoire ..... sözel dağar/dil dağarı
~semantic ..... ~anlambilim
~variety ..... dil türü
linguistic ..... dilsel
~community ..... ~topluluk
~contect ..... ~bağlam
~relativity ..... ~görecelik
~relativity principle ..... ~görecelik ilkesi
~variant ..... ~değişki
*linguist ..... dilbilimci
linguistics ..... dilbilim

*linking ..... birleştirme
liquid ..... akıcı
listener ..... dinleyici
literacy ..... okur yazarlık
literary language ..... yazın dili/edebiyat dili
loan translation ..... ödünçlemeli çeviri
loan word ..... ödünç sözcük
local variety ..... yerel değişke
localism ..... uzamcılık
locality ..... yerellik
*localize ..... yerelleştirmek
locative ..... kalma durumu
locution ..... düzsöz
locutionary act ..... düzsöz eylemi
Logical Form ..... Mantıksal Biçim/mantıksal bileşen
*logography ..... resim yazı
long movement ..... uzak taşıma
long syllable ..... uzun seslem
long vowel ..... uzun ünlü
loopback ..... geri bağlanma
*loss ..... yitim
loudness ..... yüksek seslilik
low variety ..... alt değişke
low vowel ..... alçak ünlü
lower ..... alt

M

m-command ..... b-buyurma
machine translation ..... bilgisayar çevirisi
macrolinguistics ..... geniş oylumlu dilbilim
macro structure ..... büyük ölçekli yapı
main ..... ana
majority language ..... çoğunluk dili
*malapropism ..... bozuk kullanım
manner of action ..... kılınış
manner of articulation ..... eklemleme biçimi
mapping ..... döşeme/çakıştırma
marked ..... belirtili
marker ..... belirtici/belirleyici
masculine ..... eril
mass noun ..... kütle adı
*mathematical linguistics ..... matematiksel dilbilim
matrix ..... ana
~clause ..... ana tümce/bağımsız tümce

~language ..... başat dil
*maximal ..... büyükçül
~projection ..... ~yansıma
maximal projection movement ..... büyükçül yansıma taşıması
maxims of conversation ..... bildirişim ilkeleri
meaning ..... anlam
~change ..... ~değişimi
~restriction ..... ~daralması
~shift ..... ~kayması
mechanical translation ..... bilgisayar çevirisi
medial ..... içses
medial position ..... orta konum
*meliorative ..... anlam iyileşmesi
mellow ..... boğuk
mentalism ..... akılcılık
mesolect ..... orta kullanım
message ..... bildiri
metalanguage ..... üstdil
*metalinguistics ..... üstdilbilim
metaphor ..... eğretileme/deyim aktarması
metaphorical code switching ..... eğretilemeli kod değiştirimi
*metaphrase ..... aktarma
metathesis ..... ses aktarımı/göçüşme
metonymy ..... düzdeğişmece/ad aktarımı
metrics ..... ölçübilim
microlinguistics ..... dar oylumlu dilbilim/düzdilbilim
*mid vowel ..... orta ünlü
minimal pair ..... en küçük çift
Minimalist Program ..... Yetinmeci Çizgi
minimality condition ..... en yakınlık koşulu
*minimum free form ..... en küçük bağımsız biçim
minority language ..... azınlık dili
mixed language ..... karma dil
modal ..... kipsel
modality ..... kiplik
modaliser ..... kipselleştirici
modernization ..... çağcıllaş(tır)ma
modifier ..... niteleyen
*Modistea ..... Ortaçağ dilcileri
module ..... modül
*moneme ..... anlambirim
monoglot ..... tekdilli
monolingual ..... tekdilli
monolingualism ..... tekdillilik
*monomorphemic ..... tekbiçimbirimli
monophthong ..... tekünlü

monopthongisation ..... tek ünlüleşme
monosemic ..... tekanlamlı
*monosyllabic ..... tekseslemli
*monosystemic ..... tek dizgeli
*monotonic ..... teksesli
Montague grammar ..... Montague dilbilgisi
mood ..... kip
morph ..... biçimcik
morpheme ..... biçimbirim
*morphological ..... biçimbilimsel
~CASE ..... ~DURUM
~category ..... ~ulam
~property ..... ~özellik
morphology ..... biçimbilim
morphophoneme ..... biçimsel sesbirim/baş biçimbirim
morphophonology ..... biçimsel sesbilim
morphophonemics ..... biçimsel sesbilim
morphosyntactic word ..... biçimsözdizimsel sözcük
*morphotactics ..... biçim dizgesi
mother tongue ..... anadili
motivated ..... nedenli/güdülü
motivation ..... güdü/nedenlilik
mouth cavity ..... ağız boşluğu
*move ..... taşımak
multilateral opposition ..... çokyönlü karşıtlık
multilingualism ..... çokdillilik
mutual intelligibility ..... karşılıklı anlaşılabilirlik

N

*name ..... ad
*narrative ..... anlatı
narrow scope ..... dar açılı
narrow vowel ..... dar ünlü
narrow transcription ..... ayrıntılı çevriyazı
nasal ..... genizsil
nasalisation ..... genizsilleşme
national language ..... ulusal dil
nationalization ..... ulusallaştırma
native speaker ..... anadili konuşuru
*nativistic theory ..... doğuştancı kuram
natural class ..... doğal sınıf
natural language ..... doğal dil
*naturalism ..... doğalcılık
necessitative ..... gereklik

*needs analysis ..... gereksinim çözümlemesi
negation ..... olumsuzluk
negative ..... olumsuz
~particle ..... ~olumsuzluk öğesi
~sentence ..... ~tümce
negotiation of meaning ..... anlam görüşmesi
neogrammarians ..... yenidilbilgiciler
neologism ..... yeni öğe
neurolinguistics ..... beyindilbilim
neutral ..... yansız
neutralisation ..... yansızlaşma/düzlenme
newsmarks ..... haber belirticileri
noise ..... gürültü
*nomenclature ..... terimbilgisi
*nominal ..... adsıl
nominal agreement ..... adsıl uyum
nominal root ..... ad kökü
nominal sentence ..... ad tümcesi
nominal stem ..... ad gövdesi
nominalization ..... adlaştırma
*nonfactive ..... olgudışı
*nonfinite ..... çekimsiz
nonperfective ..... bitmemişlik
non-restrictive ..... sınırlamasız
nonstandard ..... ölçünsüz
*non-syllabic ..... seslemdışı
non-verbal communication ..... sözsüz iletişim
non-verbal interaction ..... sözsüz etkileşim
nonce formation ..... anlık oluşum
*normative linguistics ..... kuralcı dilbilim
notation ..... imleme
*notional ..... kavramsal
*~grammar ..... ~dilbilgisi
*~syllabus ..... ~izlence
noun ..... ad/isim
noun complement clause ..... ad tümleci tümceciği
noun phrase ..... ad öbeği
NP-movement ..... AÖ-taşıma
NP-trace ..... AÖ-izi
*NP-types ..... AÖ-türleri
nucleus ..... çekirdek
Null Subject Parameter ..... Boş Özne Değiştirgeni
*nursery language ..... bebek dili

⓪

object control ..... nesne denetimi
***object deletion** ..... nesne silme
***object language** ..... konudil
obligation ..... zorunluluk
obligatory control ..... zorunlu denetim
***obligatory transformation** ..... zorunlu dönüşüm
oblique ..... eğik
oblique case ..... eğik durum
observational adequacy ..... gözlem yeterliği
obstruent ..... engelli
occlusive ..... kapantılı
off glide ..... gevşeme
on glide ..... gerilme
off on-glide ..... gevşeme-gerilme geçişi
official language ..... resmi dil
officialization ..... resmileştirme
onomasiology ..... adkavrambilim/kavramsal adbilim
onomastics ..... adbilim
onomatopoeia ..... yansıma
***onset** ..... seslem başlangıcı
***ontogeny** ..... bireydil tarihçesi
op ..... iş
opaque ..... geçirimsiz
open class ..... açık küme/sınıf
***open juncture** ..... açık kavşak
open syllable ..... açık seslem
open vowel ..... açık ünlü
openness ..... açıklık
operator ..... işleyici
opposition ..... karşıtlık
optative ..... istek kipi
optional control ..... seçimlik denetim
***optional rule** ..... seçimlik kural
oral ..... ağızsıl
organs of speech ..... konuşma organları
***origin of language** ..... dil kökeni
orthographic word ..... yazımsal sözcük
orthography ..... yazım
***ostensive definition** ..... gösterimsel tanım
output ..... çıktı
overt complementiser ..... açık tümleyici
overt NP ..... açık adöbeği
overt prestige ..... açık saygınlık
***overgeneralisation** ..... aşırı genelleme

overlapping ..... örtüşme
*oxytone ..... sondan vurgulu

P

palatal ..... damaksıl
palatal fricative ..... damaksıl hışırtılı
palatal harmony ..... büyük ünlü uyumu
palatalization ..... damaksıllaşma
*palatalize ..... damaksıllaştırmak
palate ..... damak
*pandialectal ..... tümlehçesel
panlectal ..... tümdeğişkeli
paradigm ..... dizil
*paradigmatic ..... dizisel
paradigmatic relation ..... dizisel bağıntı
parameter ..... değiştirgen
paraphrase ..... açımlama
parasitic gap ..... asalak boşluk
parataxis ..... art arda sıralılık
*paralanguage ..... öte dil
*parenthetic clause ..... ara tümce
parole (Fr.) ..... söz
*paromasis ..... ses benzeşimi
*paronomasia ..... kökteşleme
*paronym ..... benzer/eşköklü
paronymy ..... benzerlik
*parsing ..... çözümleme
partial assimilation ..... yarı benzeşme/bölümsel benzeşme
participle ..... ortaç biçimi
particle ..... parçaçık
particularized implicature ..... özelleştirilmiş sezdirim
*partitive ..... parçacıl
*parts of speech ..... sözcük türü
passive ..... edilgen
  ~bilingualism ..... ~ikidillilik
  ~voice ..... ~çatı
  ~verb ..... ~eylem
passivization ..... edilgenleştirme
past tense ..... geçmiş zaman
patient ..... etkilenen
*pattern ..... örüntü/yapı
pause ..... durak
*pedagogical grammar ..... eğitim amaçlı dilbilgisi
peer language ..... yaşıt dili

pejoration ..... anlam kötülenmesi
***penultimate** ..... sondan bir önce(ki)
perception ..... algılama
percolation ..... yansıtma
perfect ..... bitmiş
perfective ..... bitmişlik
performance ..... edim
performative ..... edimsel
periphrasis ..... dolaylama
perlocution ..... etkisöz
perlocutionary act ..... etkisöz edimi
***person** ..... kişi
***personal ending** ..... kişi eki
***personal pronoun** ..... kişi adılı
personification ..... kişileştirme
***phantom word** ..... yanıltıcı biçim
pharyngeal ..... yutaksıl
pharyngealisation ..... yutaksıllaşma
pharynx ..... yutak
phatic communion ..... ilişki işlevi
***phenomenon** ..... görüngü
philology ..... filoloji
***philosophical grammar** ..... kavramsal dilbilgisi
***philosophy of language** ..... dil felsefesi
philosophical linguistics ..... felsefesel dilbilim
phonation ..... sesleme
phone ..... ses
phonematics ..... sesbirimbilim
phoneme ..... sesbirim
phonemics ..... sesbirimbilim
***phonetic** ..... sesbilgisel
~alphabet ..... ses abecesi
~analysis ..... ~çözümleme
~change ..... ses değişimi
~form ..... sesçil biçim
phonetics ..... sesbilgisi
***phonogram** ..... sesyazım birimi
phonological word ..... sesbilimsel sözcük
phonology ..... sesbilim
***phonometrics** ..... sesbilimsel çözümleme
phonotactics ..... sesdizim
***phrase** ..... öbek
***phrase structure** ..... öbek yapısı
physiological phonetics ..... fizyolojik sesbilgisi
pictographic writing ..... görüntüsel yazı
pidgin ..... kırma dil

*pidginize ..... kırmalaşmak
pied-piping ..... kuyruk takma
pitch ..... yükseklik
place of articulation ..... eklemleme noktası
*pleonasm ..... söz uzatımı
plereme ..... dolu birim
plosive ..... patlamalı
plural ..... çoğul
plurilingualism ..... çokdillilik
*plurisegmental ..... çokparçalı
*plus juncture ..... sözcük ayırma aralığı
*poetic function ..... yazınsal işlev
*poetics ..... yazınbilim
point of articulation ..... boğumlama noktası
*polite form ..... incelik biçimi
politeness ..... incelik
polyglot ..... çokdilli
polylectal ..... çok değişkeli
polylingualism ..... çokdillilik
polysemy ..... çokanlamlılık
polysyllabic ..... çokseslemli
*polysyndeton ..... çok bağlaçlılık
polysynthetic languages ..... gövdeleyici diller
polysynthetic word ..... bitiştirmeli sözcük
*popular etymology ..... halk kökenlemesi
portmanteau morpheme ..... alaşım biçimbirim
Port Royal ..... Port Royal
position ..... konum
*positivism ..... olguculuk
possessive ..... iyelik
*postalveolar ..... dişyuvası arkası
*postdental ..... dişarkası
postposition ..... ilgeç
pragmatics ..... edimbilim
Prag School ..... Prag Okulu
*precede ..... öncegelmek
precedence ..... öncegelme
*predeterminer ..... ön belirleyici
*preceding ..... öncegelen
predicate ..... yüklem
predicate calculus ..... yüklemcil biçimsel dizge
predicative ..... yüklemcil
~verb ..... ekeylem
prefix ..... önek
prefixation ..... önekleme
*prefixing language ..... önekli dil

*premodification ..... ön niteleme
preposition ..... ilgeç
~phrase ..... ~öbeği
*prescriptive ..... yargılayıcı/kuralcı
prescriptive linguistics ..... yargılayıcı dilbilim, kuralcı dilbilim
*prescriptivism ..... kuralcılık
*present ..... şimdi(ki)
*~perfect ..... ~şimdiki bitmişlik
*~tense ..... ~zaman
presentational focus ..... sunuş odağı
presupposition ..... önsayıltı
*preterite ..... geçmiş zaman
*primary ..... birincil
*primary accent ..... birincil vurgu
primary bilingualism ..... birincil ikidillilik
primary compound ..... ilksel bileşik
principle of relevance ..... bağıntı ilkesi
Principles of Binding ..... Bağlama ilkeleri
privative opposition ..... eksik ögeli karşıtlık
*privilege of occurrence ..... birlikte bulunma ayrıcalığı
PRO ..... ADIL
PRO Theorem ..... ADIL Teoremi
Pro ..... *adıl*
procrastinate ..... erteleme
pro-drop ..... *adıl* -düşürme
Pro-drop Parameter ..... *Adıl* düşürme Değiştirgeni
*probabilistic model ..... olasılık modeli
probing questions ..... araştırıcı sorular
proclitic ..... önbiçimce
productive ..... işlek
*productivity ..... üretkenlik
*proform ..... önbiçim
progressive ..... sürerlik
progressive assimilation ..... ilerleyici benzeşme
projection ..... yansıtma
*projection rules ..... yansıma/izdüşüm kuralları
Projection Principle ..... Yansıtma İlkesi
*promodifier ..... ön niteleyen
pronominal ..... adılsıl
*pronominalization ..... adılsıllaştırmak
pronoun ..... adıl
pronoun-dropping ..... adıl-düşürme
pronunciation ..... söyleyiş
*proparoxytone ..... sondan üçüncü seslem vurgulu
proper government ..... tam yönetim
*proper noun ..... özel ad

proportional opposition ..... orantılı karşıtlık
proposition ..... önerme
propositional attitude ..... önerme tavrı
prosodeme ..... bürünbirim
prosodic features ..... bürünsel özellikler
prosodic phonology ..... bürünsel sesbilim
prosody ..... bürün/bürünbilim
prothesis ..... öntüreme
proto-language ..... anadil/kökdil
provincialism ..... taşra ağzı
proxemics ..... yakınlık bilgisi
psycholinguistics ..... ruhdilbilim
public language ..... halk dili
punctuation ..... noktalama
purification ..... özleştirme, arılaştırma
purism ..... özleştirme, arılaştırma
pursuing questions ..... izleyici sorular
putative ..... varsayımsal

Q

q-position ..... R-konumu
q'-position ..... R'-konumu
q-government ..... R-yönetimi
***quadrisyllabic** ..... dört seslemli
qualification ..... nitelik
qualifier ..... niteleyici
quality ..... nitelik
***qualitative** ..... nitel
quantifier ..... niceleyici
~raising ..... ~yükseltme
***quantitative** ..... nicel
quantitative linguistics ..... nicel dilbilim
***quantity** ..... nicelik
***question** ..... soru
***questionnaire** ..... sormaca/anket
***quinquessyllable** ..... beş seslemli sözcük
quotation ..... alıntı

R

R-expression ..... G-anlatım
raising ..... yükseltme
rate ..... ses hızı

rationalism ..... usçuluk
*readibility ..... okunurluk
reading ..... okuma
*ready made utterances ..... hazır sözceler
realization ..... gerçekleştirme
*received pronunciation ..... ölçünlü söyleyiş
receiver ..... alıcı
recipient ..... alıcı/hedef
reciprocal assimilation ..... yakın benzeşme
reciprocal ..... işteşlik
*recurrence ..... yineleme
recursive ..... yinelemeli
redundancy ..... artıklık
reduplication ..... ikileme/yineleme
reference ..... gönderim
referent ..... gönderge
referential ..... gönderimsel
~expression ..... ~anlatım
~feature ..... ~özellik
~feature matrix ..... ~özellik kalıbı
~function ..... ~işlev
~index/indices ..... ~dizin/belirtke
~meaning ..... ~anlam
reflexive ..... dönüşlü
reflexiveness ..... dönüşlülük
reformulation ..... yeniden biçimlendirme
register ..... kesit
regressive assimillation ..... gerileyici benzeşme
relative ..... görece
relative clause ..... ilgi tümceciği
relative pronoun ..... ilgi adılı
relativization ..... ilgilendirme
release ..... bırakım
relevant ..... bağıntılı
relexification ..... yeniden sözcükleşme
repair ..... düzeltme
repertoire ..... dağar
*reported speech ..... dolaylı anlatım
resonance ..... tınlama
resonant ..... tınlayıcı
*respiration ..... solunum
*respiratory system ..... solunum aygıtı
restricted code ..... dar kod/kısıtlı düzenek
restricted language ..... sınırlı dil
*restriction of meaning ..... anlam daralması
resulting ..... sonuçlayıcı/sonuçlamalı

retroflexion ..... üstdamaksıl
Revised Extended Standard Theory ..... Gözden-geçirilmiş Genişletilmiş Ölçünlü Kuram
revival ..... canlandırma
rewriting ..... yeniden yazma
***rheme** ..... anlam odağı
rhetoric ..... sözbilim
rhotacism ..... 'r'leşme
rhotic area ..... 'r'li bölge
rhythm ..... ritim
rich agreement ..... güçlü uyum
right branching ..... sağa dallanma
rim ..... dil kenarı
***rise** ..... yükselme
rising tone ..... yükselen ton
***ritual utterance** ..... törensel sözce
role ..... rol
root ..... kök
~**compound** ..... ~bileşik
***round** ..... yuvarlak
rounded vowel ..... yuvarlak ünlü
rounding ..... yuvarlaklaşma
rule ..... kural

S

S-structure ..... Y-yapı
sample ..... örneklem
sanctioning of departures ..... sapma saptaması
sanctioning covert refusal to answer ..... kaçamak tavır saptayıcı anlatımlar
***sandhi** ..... ses değişimi/birleşimli biçim/sandi
Sapir-Whorf hypothesis ..... Sapir-Whorf Varsayımı
***scale and category grammar** ..... dizgeci dilbilgisi
scan ..... tarama
***scientific language** ..... bilim dili
scope ..... açı/etki alanı
scope ..... konu kapsamı
scrambling ..... oynaklık
second language ..... ikinci dil
secondary articulation ..... ikincil eklemlilik
secondary bilingualism ..... ikincil ikidillilik
segment ..... parça
segmental phoneme ..... parça sesbirim
segmental tier ..... parça özellik çerçevesi
segmentation ..... parçalama

segmentator ..... parça ayırıcı
selection ..... seçme
***selectional rules** ..... seçme kuralları
self-select ..... kendi kendini seçme
semantic ..... anlam
~change ..... ~değişmesi
~component ..... ~bileşeni
~differential ..... anlamsal ayrıştırım
~extension ..... ~genişlemesi
~feature ..... anlamsal özellik
~field ..... ~alanı
~field theory ..... ~alanı kuramı
~restriction ..... ~daralması
~transfer ..... ~kayması
~triangle ..... ~üçgeni
***semantic feature analysis (SFA)** ..... anlam özelliği çözümlemesi
semantics ..... anlambilim
semasiology ..... kavrambilim
seme ..... anlambirimcik
sememe ..... anlambirimcik demeti
***sememics** ..... anlambirim bilgisi
semiosis ..... göstergesel işlev
semi-productivity ..... yarışleklik
semi-vowel ..... yarıünlü
semilingualism ..... yarıdillilik
semiology ..... göstergebilim
semiotics ..... göstergebilim
sense ..... anlam/içlem
***sense relations** ..... içlem ilişkileri
***sentence** ..... tümce
***sentence connector** ..... tümce bağlacı
***sentence stress** ..... tümce vurgusu
***sentence word** ..... tümce değerli sözcük
sentential ..... tümcesel
Sentential Subject Constraint ..... Tümcesel Özne Kısıtlaması
sharp/strident ..... keskin
short movement ..... yakın taşıma
short syllable ..... kısa seslem
short vowel ..... kısa ünlü
sibilant ..... ıslıklı
sign ..... gösterge
sign language ..... işaret dili
***signal** ..... belirtke
signification ..... anlamlama
signified/significatum ..... gösterilen
signifier/significant ..... gösteren

*silence ..... sessizlik
simile ..... benzetme
simple past tense ..... belirli geçmiş zaman
*simplification ..... yalınlaştırma
*simulation ..... benzeşim
simulfix ..... üstek
*simultaneity ..... eşzamanlık
*single bar junction ..... duraklama aralığı
singular ..... tekil
*situation of utterance ..... sözce konumu
situational code switching ..... durumsal kod değiştirimi
*situational meaning ..... durumsal anlam
*skill getting activities ..... beceri kazandırıcı etkinlikler
slang ..... argo
slip of tongue ..... dil sürçmesi
small clause ..... küçük tümcecik
*social ..... toplumsal
~bilingualism ..... ~ikidillilik
~context ..... ~bağlam
~network ..... ~ağ
socialization ..... toplumsallaşma
sociolect ..... grup dili/toplumsal kullanım
sociolinguistic code ..... toplumdilbilimsel kod
sociolinguistics ..... toplumdilbilim
sociology of linguistics ..... dil toplumbilimi
soft consonant ..... yumuşak ünsüz
sonogram ..... sesçizim
sonograph ..... sesçizer
sonorant ..... titreşimli
*sonority ..... titreşimlilik
sound ..... ses
*~pattern ..... ~dizgesi
*~production ..... sesleme
~symbolism ..... ~simgeciliği
~system ..... ~dizgesi
source language ..... kaynak dil
source unit ..... kaynak birim
speaker ..... konuşucu
specifier ..... belirleyici/gösterici
spectogram ..... spektogram
spectograph ..... spektograf
*speculative grammar ..... düşünsel dilbilgisi
*speech ..... konuşma
~act ..... sözeylem
*~code ..... ~kodu
~community ..... ~topluluğu

*~disorder ..... ~bozukluğu
~divergence ..... dilsel ayrışma
~event ..... ~olayı
*~pathology ..... ~bozukluğu bilgisi
*~therapy ..... ~sağaltımı
spelling ..... yazım/imla
spoken language ..... konuşma dili
spirant ..... sızıcı
*split ..... bölünmüş
~antecedent ..... ~öncül
*~ergative ..... ~özegeçişli
*spread ..... yayılmış
*standard ..... ölçünlü
~language ..... ~dil
~variety ..... ~değişke
Standard Theory ..... Ölçünlü Kuram
standardization ..... ölçünleş(tir)me
statement turn component ..... tümce önbileşenleri
static linguistics ..... durgun dilbilim
*stative ..... durumsal
stative verb ..... durum eylemi
status planning ..... konum düzenlemesi
stem ..... gövde
*stimulus response ..... uyarı tepki
stop ..... patlamalı
*stratification ..... katmanlaşma
stratificational grammar ..... katmansal dilbilgisi
stress ..... vurgu
stressed syllable ..... vurgulu seslem
strong implicature ..... kuvvetli sezdirim
*strong stress ..... güçlü vurgu
strong cross-over ..... güçlü kesişme
structural CASE ..... yapısal DURUM
*structural description ..... yapısal betimleme
*structural linguistics ..... yapısalcı dilbilim
structuralism ..... yapısalcılık
structure ..... yapı
style ..... biçem/deyiş
stylistic features ..... biçem özellikleri
stylistics ..... biçembilim
*stylostatistics ..... sayısal biçembilim
sub-coordinate bilingualism ..... alt sıralı/yardımcı ikidillilik
*subcategorization ..... altulamlama
subdialect ..... ağız/altağız
Subjacency Condition ..... Alttaşlık Koşulu
subject ..... özne

~control ..... ~denetimi
subjunctive ..... isteme kipi
*subordinate ..... yan
~clause ..... ~tümce
*subordinating conjunction ..... yan tümce bağlacı
*subordinator ..... yan tümce bağlacı
subordination ..... yantümceleme
substandard ..... ölçünaltı
substantive ..... adsıl
substitution ..... değiştirim
substrate ..... altkatman
successive cyclic movement ..... yinelemeli döngüsel taşıma
suffix ..... sonek
suffixation ..... sonekleme
*suffixing languages ..... soneklemeli diller
*superessive ..... üstündelik durumu
superfix ..... üstek
superiority condition ..... Üstünlük Koşulu
superlative degree ..... enüstünlük derecesi
superordinate ..... üstanlamlık
superstratum ..... üstkatman
supplementary questions ..... bağlantılı sorular
suppletion ..... başkalaşma
*suppletive ..... başkalaşmalı
suprafix ..... üstek
supraglottal ..... ön sesyolu
suprasegmental ..... parçaüstü
suprasegmental phoneme ..... parçaüstü sesbirim
surface structure ..... yüzey yapı
*syllabary ..... seslemyazısı
*syllabic ..... seslemsel
*syllabification ..... seslemleme/heceleme
syllable ..... seslem/hece
*symmetry ..... bakışıklık
synaesthesia ..... ses anlam simgeciliği
syncope ..... iç ses düşmesi/orta ünlü düşmesi
syncretism ..... aynılaşma
*synchronic ..... eşzamanlı
synchrony ..... eşzamanlılık/eşsüremlilik
synchronic linguistics ..... eşzamanlı dilbilim/eşsüremli dilbilim
*syndesis ..... çok bağlaçlılık
*syndeton ..... bağlaçlı yapı
*synecdoche ..... kapsamlayış
*synonym ..... eşanlamlı
synonymy ..... eşanlamlılık
*syntactic ..... sözdizimsel

syntagm ..... dizim
syntagmatic relation ..... dizimsel bağıntı
syntax ..... sözdizim
***synthetic** ..... çekimli
synthetic verbal compound ..... eylemcil bileşik
system ..... dizge
systematic phonetics ..... dizgesel sesbilgisi
***systemic grammar** ..... dizgeci dilbilgisi

T

taboo ..... tabu
***tacit knowledge** ..... örtük bilgi
***tag question** ..... eklenti soru
tag switching ..... eklenti değiştirimi
***tagmemic analysis** ..... dilbirim çözümlemesi
tap ..... dokunma
target ..... hedef birim
target language ..... erek dil
target of movement ..... taşıma hedefi
tautology ..... eşsöz
taxonomic linguistics ..... sınıflamacı dilbilim
taxonomy ..... sınıflama
***technical language** ..... alan dili
telic ..... bitimli/son uçlu
tempo ..... konuşma hızı
***temporal** ..... zamansıl
tense ..... gergin
tense ..... zaman
tensed clause ..... zamanlı tümce(cik)
tension ..... gerilme
term ..... terim
***terminal** ..... son
terminal juncture ..... son kavşak
terminology ..... terimbilgisi
***tertiary stress** ..... üçüncül vurgu
text ..... metin
  ***~type** ..... ~metin türü
  ***~structure/world structure theory** ~yapısı/evren yapısı kuramı
textlinguistics ..... metindilbilim
***textual** ..... metinsel
TG ..... DD
***that*-trace Filter** ..... *that*-iz Süzgeci
theme ..... etkilenen (anlamsal rol)
theme ..... konu (metindilbilim)

*theoretical linguistics ..... kuramsal dilbilim
*thesaurus ..... kavramlar dizini
Theta Criterion ..... ROL Ölçütü
Theta Theory ..... ROL Kuramı
theta role ..... rol
θ'-government ..... R'-yönetimi
θ'-position ..... R'-konumu
θ-government ..... R-yönetimi
θ-position ..... R-konumu
*threshold level ..... eşik düzeyi
timbre ..... tını
tone ..... ton
~languages ..... ~dilleri
toneme ..... tonbirim
tonemics ..... tonbilim
top down processing ..... dikey işlemleme
topic ..... konu
*topic comment ..... öznelik yüklemlik
topical (agenda) shift ..... konu değiştirme
topicalization ..... konulaştırım
toponymy ..... yeradı bilimi
trace ..... iz
trade language ..... ticaret dili
traditional rhetoric ..... geleneksel sözbilim
transactional language ..... iş dili
transcription ..... çevriyazı
*transfer ..... aktarma
transfix ..... girişikek
transformation ..... dönüşüm
transformational grammar ..... dönüşümsel dilbilgisi
transition relevant point ..... uygun geçiş noktası
transitional sound ..... geçiş sesi
translation ..... çeviri
translative ..... oluş durumu
transliteration ..... harf çevirisi/yazaç çevirisi
transitive ..... geçişli
*transitivity ..... geçişlilik
transitivize ..... oldurganlaştırma
transitivized verb ..... oldurgan eylem
transparent ..... saydam
*tree diagram ..... dizim ağacı
trigger ..... başlatıcı
*trill ..... titrek
*triphtong ..... üçlü ünlü
*trisyllabic ..... üç seslemli
trop ..... değişmece

truth condition ..... doğruluk koşulu
turn ..... sıra
turn-type preallocation ..... önceden belirlenmiş soru-yanıt düzeni
***truth conditional semantics** ..... doğruluk koşullu anlambilim
***truth value** ..... doğruluk değeri
***typology** ..... tiplendirme

U

***ultimate constituents** ..... sonuncul bileşenler
umlaut ..... önünlüleşme
***unacceptable** ..... kabul edilemez
***unaccusative** ..... ayrık geçişsiz
    ***~verb** ..... tümleçli geçişsiz eylem
***Unaccusative Hypothesis** ..... Ayrık Geçişsizlik Varsayımı
***unaccusativity** ..... ayrık geçişsizlik
unaspirated ..... soluksuz
unchecked ..... engelsiz
uncountable noun ..... kütle adı
***underlying structure** ..... derin yapı
***unergative** ..... özneli geçişsiz
***unergativity** ..... özneli geçişsizlik
***ungrammatical** ..... dilbilgisidışı
***unilingual** ..... tek dilli
unique morph ..... tekçil biçimcik
universal ..... evrensel/tümel/genelce
unmarked ..... belirtisiz
***unit** ..... birim
***universe of discourse** ..... söylem evreni
***unordered** ..... düzensiz/dizimsiz
***unproductive** ..... işlek olmayan
unrounding ..... düzleşme
unround vowel ..... düz ünlü
unstressed ..... vurgusuz
untensed clause ..... zamansız tümce(cik)
unvoiced ..... ötümsüz
***upper** ..... üst
    ***~jaw** ..... ~çene
    ***~lip** ..... ~dudak
    ***~teeth** ..... ~diş
urban dialectology ..... kent lehçebilimi
urban language ..... kent dili
usage ..... kullanım
use ..... kullanış
utterance ..... sözce

uvular ..... küçükdil ünsüzü

V

vacuous movement ..... boşuna taşıma
vague ..... belirsiz
valid ..... geçerli
value ..... değer
variable ..... değişken
variant ..... değişki
variation ..... değişim, değişkenlik
variety ..... değişke
variety analysis ..... değişke çözümlemesi
velar ..... artdamaksıl
*velum ..... artdamak
velarisation ..... artdamaksıllaşma
verb ..... eylem
~conjugation ..... ~çekimi
~phrase ..... ~öbeği
*verbal ..... eylemcil
~agreement ..... ~uyum
~repertoire ..... sözel dağar
~root ..... eylem kökü
~sentence ..... eylem tümcesi
~stem ..... eylem gövdesi
verbalization ..... sözelleşme
vernacular ..... yerli dili
vernacularization ..... yerlileştirme
*vibrate ..... titremek
*violate ..... kural çiğnemek
visibility requirement ..... görünürlük gereksinimi
vocabulary ..... sözvarlığı/sözcük dağarcığı
*vocal ..... ses
~cords ..... ~telleri
~organs ..... ~organları
~tract ..... ~yolu
vocalisation ..... ünlüleşme
*vocative ..... seslenmelik/seslenme durumu
voice ..... ötüm
voiced ..... ötümlü
voiceless ..... ötümsüz
*voicing ..... ötümlüleşme
*volutional ..... istemli
vowel ..... ünlü
*~cluster ..... ~kümesi

~harmony ..... ~uyumu
~mutation ..... ~değişimi
~reduction ..... ~düşmesi

W

wave theory ..... dalga kuramı
weak agreement ..... güçsüz uyum
weak cross-over ..... güçsüz kesişme
weak implicature ..... zayıf sezdirim
*well-formed ..... doğru biçimlenmiş
**wh*-absorption ..... *ne*-ergimesi
*whisper ..... fısıltı
Wh-island Constraint ..... *Ne*-adası Kısıtlaması
wh-movement ..... *ne*-taşıma
wh-question ..... *ne-kim* sorusu/*kim-ne* sorusu
wh-trace ..... *ne*-izi
wide scope ..... geniş açılı
wide vowel ..... geniş ünlü
word ..... sözcük
~form ..... sözcük-biçim
~order ..... sözcük dizilişi
*~ and paradigm ..... sözcük çekimi yaklaşımı
*world knowledge ..... dünya bilgisi
*writing ..... yazı
written language ..... yazı dili

X

*X-bar ..... Aşamalı-X
~Schema ..... ~Çizelgesi
~Theory ..... ~Kuramı

Y

yes-no question ..... evet-hayır sorusu
*Young Grammarians ..... Genç Dilbilgiciler

Z

zero derivation ..... sıfır türetim

*zero modification ..... nitelemesiz
*zero morph ..... boş biçimbirim
zero morpheme..... sıfır biçimcik
*Zipf' law ..... Zipf yasası/dilde tutumluluk yasası

Terimler, bilindiği gibi, bir bilim dalının yapıtaşlarıdır; dil gibi herkesin ortaklığı bulunan bir alanda bu yapıtaşlarının açık saydam bir biçimde belirlenmesi daha çok önem kazanmaktadır. Toplumbilimleri içinde seçkin bir yeri olan çağdaş dilbilimin yüzyılı aşmış bir geçmişi bulunuyor. Türkiye'de R. H. Özdem'in ilk dilbilim dersini verdiği 1933 yılından bu yana dilbilim dersleri okutulmaktadır. Özellikle 1970'lerden bu yana dilbilimdeki gelişmelere koşut olarak yeni bir terimler sözlüğü hazırlanması bir zorunluluk olmuştu. Yaklaşık 1500'ü tanımlanmış olan, önerilenlerle birlikte 2000'e yakın terim içeren bu sözlük, elbette bir son değil, bir başlangıçtır.

Prof. Kâmile İmer, Ankara Üniversitesi ve Doğu Akdeniz Üniversitesi'nde (KKTC) görev yaptı, Başkent ve Anadolu üniversitelerinde ders verdi; Viyana Üniversitesi'nde Dilbilim ve Doğubilim enstitülerinde araştırmalar yaptı. İlgi alanı toplumdilbilim, özellikle dil planlaması. 1990-2010 yılları arasında *Dilbilim Araştırmaları* adlı süreli yayında yayın kurulu üyesi ve eş editör olarak görev yaptı. Çeşitli kurum ve kuruluşlarda yayın ve danışma kurulu üyesi, ulusal ve uluslararası düzeydeki dilbilim kurultaylarında düzenleme kurulu ve seçici kurul üyesi olarak görev aldı. Yunus Nadi Armağanı yarışmasında üçüncülük (1973), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilim Dalı Bilim Ödülü (1999) aldı.

Prof. Ahmet Kocaman, 10 yılı aşkın ilkokul ve ortaöğretim öğretmenliğinin ardından Hacettepe Üniversitesi İngiliz Dilbilimi Bölümü'nde akademik çalışmalarını sürdürdü ve *Dilbilim Araştırmaları* dergisi ile ulusal ve uluslararası dilbilim kurultayları aracığıyla, ayrıca 1983 öncesi TDK'daki çalışmalarıyla dilbilim ve Türkçe çalışmalarına katkıda bulunmaya çalıştı. Başlıca ilgi alanları uygulamalı dilbilim, söylem incelemeleri, çeviri kuram ve uygulamaları, Türkçe ve yabancı dil öğretimidir. Son yıllarda özellikle *Çağdaş Türk Dili* ve *Türk Dili* dergileri yoluyla kamuoyunda dilbilim ve Türkçe konusunda duyarlık oluşmasına katkıda bulunmaya çalışmaktadır.

Prof. A. Sumru Özsoy, Boğaziçi Üniversitesi Dilbilim yüksek lisans programını tamamladıktan sonra kuramsal dilbilim alanında doktora çalışmalarını University of Michigan'da yapmıştır. 1983 yılından bu yana Boğaziçi Üniversitesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü'nde dilbilim dalında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Çalışmaları sözdizim kuramı, Türkçe'nin sözdizimi, Kafkas dillerinin yapısı, Türk İşaret Dili'nin yapısı üzerinde yoğunlaşmıştır.

ISBN 978-605-4238-53-8

9 786054 238538

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ